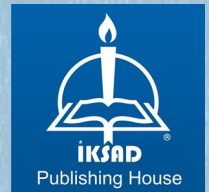
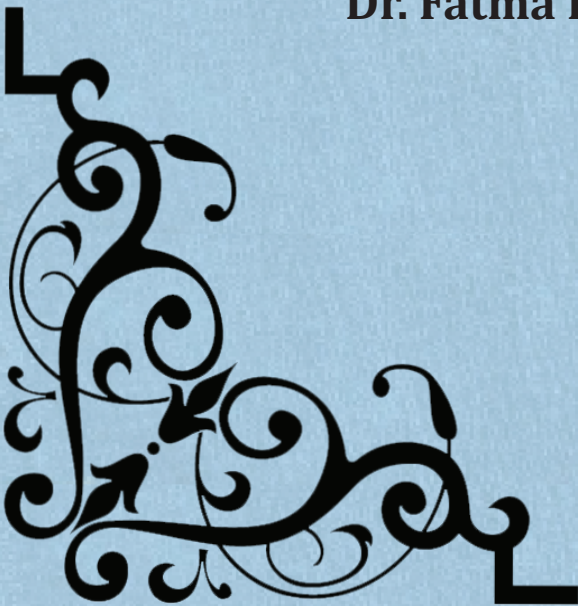

USÛLÎ DÎVÂNI TAHLİLÎ

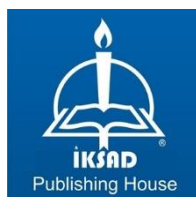
Dr. Fatma KOLA

USÛLÎ DÎVÂNÎ TAHLİLÎ

Dr. Fatma KOLA

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10207741>

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©
ISBN: 978-625-367-429-8
Cover Design: İbrahim KAYA
November / 2023
Ankara / Türkiye
Size = 16 x 24 cm

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiiri; imgeleri, mecazları, mazmunları ve tasavvurlarıyla sanatkârane bir söyleyişin hâkim olduğu bir gelenektir. Klasik şairlerce kaleme alınan divanlarda; din, tasavvuf, cemiyet, sosyal hayat ve tabiat gibi konular geniş ölçüde yer tutmaktadır. 16. asrın yetiştirdiği önemli şairler arasında yerini alan Usûlî de *Divan*'ında bu konuları ele almış ve ilgili mefhumlardan bir hayli söz etmiştir. Kaleme alınan hiçbir eserin yazarından ve yazıldığı dönemden bağımsız olmayacağından dolayı *Usûlî Divânı*, şairin şiir anlayışını ve hayat felsefesini ortaya koymasının yanı sıra dönemin cemiyetini ve sosyal hayatını yansıtmaya bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Divan'da bulunan toplam dört kasidenin üçü, Defterdâr İskender Çelebi, Abdi Bey ve İsa Bey gibi dönemin ileri gelen devlet erkânına sunulurken, diğer kasidede muayyen bir şahsı övmek amacı güdülmemiştir. Bu kasidelerin yanı sıra *Divan*'da klasik şiirin imgeler ve mecazlarla dolu dünyasını aksettiren yüz kırk yedi gazel ve farklı nazım şekilleriyle kaleme alınan musammatlar mevcuttur. Eserin açılış metni, yüz dokuz beyitten oluşan ve Hazreti Peygamber'in Mi'râc mucizesini konu edinen *Mi'râciyye*'dir. Bu metni, nasihatler içeren pendnâme ve Tanrı'ya yakarıшта bulunulan münâcât takip etmektedir. Usûlî'nin kaleme aldığı bir diğer şiir ise yaşadığı şehrin güzelliklerinden bahsettiği *Yenice Şehrengizi*'dir. Aynı zamanda şairin hece vezniyle yazdığı, gayet açık ve duru bir anlatımla halk şiir geleneğinin izlerini taşıyan varsağıları da *Divan*'da yerini almıştır.

Usûlî Divânı Tahlîli adlı çalışma; Usûlî'nin şiir dünyasını inceleyerek şairin edebî yönünü ve yaşam felsefesini ortaya koymasının yanı sıra bir divanın nasıl şekillendiğini ve muhteva açısından neleri konu edindiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Prof. Dr. Mustafa İSEN tarafından yayımlanan *Usûlî Divânı*'nın esas alınarak hazırlandığı çalışma, 2017 yılında Fatma KOLA tarafından aynı adla yayımlanan yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır. Çalışmada Usûlî'nin hayatına değinildikten sonra *Divan*; “Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat” başlıkları altında taksim edilmiştir. Beyitlerde yer alan her mefhum, ilgili başlıklar altında etraflıca incelenmiştir.

Söz konusu çalışmanın yazılma ve yayına hazırlanma sürecinde akademik ve ilmî tecrübeleriyle yoluma ışık tutan, ilmin sonsuz yolculuğunda kendisini rehber edindiğim ve talebesi olmaktan her zaman onur duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Beyhan KESİK'e ve akademik hayatım boyunca elini her an omzumda hissettiğim değerli dostum Dr. Öğr. Üyesi Şermin BAKA TELLİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Fatma KOLA

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
KISALTMALAR	xii
USÛLÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
DİN	1
1. Allah (İlah, Rab, Huda, Yazdan, Hakk, Dest-i Kudret).....	1
2. Melekler.....	6
2.1. Cebrâil (Cibrîl, Rûhu'l-Kuds, Şahbâz-ı Kuds).....	7
2.2. İsrâfîl.....	8
2.3. Azrâil.....	8
3. Kutsal Kitaplar (Kur'an-ı Kerim).....	8
4. Ayet ve Hadisler.....	9
5. Peygamberler.....	16
5.1. Hz. Âdem.....	16
5.2. Hz. Nûh.....	17
5.3. Hz. İbrâhim (Halîl).....	17
5.4. Hz. Ya'kûb.....	18
5.5. Hz. Yûsuf.....	19
5.6. Hz. Eyyûb.....	19
5.7. Hz. Mûsâ.....	20
5.8. Hz. Süleyman.....	21
5.9. Hz. İsâ (Mesîh).....	21
5.10. Hz. Muhammed (Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel, Nür- ı Ahmed, Mustafâ, Muhammed Mustafa, Habîb, Resûl, Fahr-i Enbiyâ, Pişvâ-yı Enbiyâ, Hatem-i Peygamberân).....	22
6. Dört Halife (Çehâr-Yâr).....	25

6.1. Ehl-i Beyt, Âl-i Mustafâ, Âl-i Abâ	26
7. Sahabeler (Ashâb-ı Kirâm)	29
7.1. Bilâl-i Habeşî	30
7.2. Amr, Zeyd.....	30
8. Kaza ve Kader	30
8.1. Bezm-i Elest (Rûz-ı Ezel, Âlem-i Ervâh, Kalû Belâ)	31
9. Ahiret ve İlgili Mefhumlar	32
9.1. Kıyamet (Mahşer, Rûz-ı Şümâr)	32
9.2. Ahir Zaman	33
9.3. Ölüm ve İlgili Mevfumlar	33
9.4. Cennet ve İlgili Mefhumlar	34
9.5. Cehennem (Dûzah, Cahîm)	37
10. Soyut Varlıklar.....	38
10.1. Ruh.....	38
10.2. Peri.....	39
10.3. Cin.....	39
10.4. Şeytan (İblis, Dîv-i Racîm, Ehremen).....	40
11. Diğer İtikadî Mefhumlar	41
11.1. Din, İman, Şeriat.....	41
11.2. Mü'min, Müslüman, Ümmet (Ümem)	42
11.3. Küfr, Kâfir (Münkir, Bed-Kîş).....	44
11.4. Şirk (Müşrik).....	44
11.5. Günah (Hata, Suç), Haram (Nâmahrem), Tevbe, Şefaât	45
11.6. Put (Büt, Sanem, Nigâr), Lât.....	46
11.7. Tersâ, Deyr, Büt-hâne	46
11.8. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi	47
12. İbadetle İlgili Mefhumlar	48

12.1. Abdest, Namaz (Salât).....	48
12.2. Dua (Niyaz), Beddua.....	49
12.3. Cami, Mescid, Minber, Mihrap, İmam.....	50
12.4. Kible, Kiblegâh, Secde, Secdegâh.....	51
12.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar	52
İKİNCİ BÖLÜM	56
TASAVVUF	56
1.1. Âşık (Ehl-i Aşk, Ehl-i Dil, Ehl-i Derd, Ehl-i Safâ)	56
1.2. Abdal, Kalender, Derviş.....	57
1.3. Ârif, Eren, Veli, Evliyâ, Ehl-i Hakk, Ehl-i tahkîk, Ehl-i İrfan, Ehl-i Kemal, Ehl-i Şuhûd, Ehl-i Hikmet.....	58
1.4. Pîr, (Pîr-i Mugân), Mürşid, Şeyh (Şeyhullâh), Dede	60
1.5. Tâlib, Mürid, Sâlik.....	63
1.6. Tekke (Tekye, Tekyegâh), Dergâh (Dergeh), Hânkâh, Halvet-Hâne, Meyhâne, Meclis (Bezm), Harâbât.....	64
1.7. Dünya (Dehr, Cihân, Felek, Yer, Zemîn)	66
1.8. Yol (Tarîk, Râh, Râh-ber, Sırât-ı Müstakîm), Menzil	67
1.9. Fenâ-Bekâ.....	68
1.10. Rind-Zâhid (Sûfî, Vaiz, Hâce, Fakîh, Müftü)	68
1.11. Zühd, Takvâ	70
1.12. Nefis	70
1.13. Mâsivâ, Terk, Feragat	71
1.14. Esrar, Sır, Gayb, Râz, Mahfî, Bâtın, Pinhân, Mahrem.....	73
1.15. Kanaat, Fakr	75
1.16. Uzlet, Halvet	76
1.17. Melâmet, Rüsva.....	76
1.18. Tecellî (Tecellâ), Nûr (Envâr).....	77

1.19. Cezbe, Hâl (Hâlet, Ahvâl)	78
1.20. Bela, Derd, Gam, Cevr, Cefa, Ah	79
1.21. Vilâyet	80
1.22. Hayret	80
1.23. Seyr u Sülûk	81
1.24. İnsan-ı Kâmil	81
1.25. Ayne'l Yakîn	82
1.26. Zikir	83
1.25. Sema	84
1.26. Aba, Asa	84
2. Divan'da Adı Geçen Mutasavvıflar	85
2.1. Hallâc-ı Mansûr (Mansûr, Ene'l-Hak)	85
2.2. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Hazret-i Monla)	86
2.3. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî,	87
2.4. Fazlullah, Nesîmî	87
2.5. Şeyh İbrâhim Gülşenî	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	90
CEMİYET	90
1. Şahıslar	90
1.1. Padişahlar ve Devlet Adamları	90
1.2. Tarihi ve Efsanevi Şahsiyetler	92
1.3. Edebî Şahsiyetler ve Eserleri	98
1.4. Efsanevî Aşk Kahramanları	101
1.5. Diğer Şahıslar	102
2. Kavimler	105
2.1. Türk	105
2.2. Tatar	105

2.3. Habeş	105
2.4. Rûmî, Zengî	106
3. Ülkeler ve Şehirler	106
3.1. Çin, Çiğil	106
3.2. Hindistan (Hind).....	107
3.3. Mısır.....	107
3.4. Rûm, Şam	108
3.5. Bağdat	108
3.6. Kenan	108
3.7. Acem, Horasan	109
3.8. Hoten (Hıta).....	109
3.9. Maçin, Isfahan.....	110
3.10. Yenice, Vardar	110
3.11. Karaman	111
3.12. Konya.....	111
4. Dağlar, Denizler, Nehirler.....	111
4.1. Dağlar.....	111
4.2. Denizler	113
4.3. Nehirler	114
5. Sosyal Hayat.....	115
5.1. İçtimai Tabakalanma.....	115
5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler.....	123
5.3. Muhtelif İçtimai Hâller, Münasebetler ve Bazı Tipler.....	134
5.4. Eğlence Hayatı	142
5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar.....	148
5.6. İçecekler	152
5.7. Giyim-Kuşam.....	153

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar	157
5.9. İnşai Unsurlar.....	165
5.10. Tıbbi Mefhumlar ve Hastalıklar	170
5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar	174
5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar.....	178
5.13. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları	180
5.14. Kokular.....	186
5.15. Taşıma Araçları	187
5.16. Para Birimleri	188
5.17. Ölçü Birimleri ve Araçları	189
5.18. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler.....	189
5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar	193
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	204
İNSAN	204
1. İnsan	204
1.1. Umumi Olarak İnsan (İns, Beşer, Âdem).....	204
2. Güzellik.....	206
2.1. Umumi Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen, Ahsen).....	206
3. Sevgili.....	211
3.1. Umumi Olarak Sevgili	211
3.2. Sevgili ve İlgili Tasavvurlar	213
3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları	225
3.4. Sevgiliyle İlgili Diğer Unsurlar.....	251
4. Âşık	262
4.1. Umumi Olarak Âşık.....	262
4.2. Âşık İle İlgili Tasavvurlar	264
4.3. Gönül (Dil, Derûn, Hatır).....	270

4.3.1. Umumi Olarak Gönül.....	270
4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar.....	272
4.4. Âşığın Vücut Aksamıyla İlgili Hususlar	278
4.4.1. Beden (Vücut, Cisim, Ten)	278
4.4.2. Can	280
4.4.3. Baş	286
4.4.4. Yüz (Rûy)	288
4.4.5. Göz (Çeşm, Dîde)	289
4.4.6. Ağız (Dehan).....	291
4.4.7. Kulak, Boğaz, El, Pençe	291
4.4.7. Sine (Bağır).....	292
4.4.8. Ciğer.....	293
4.5. Maddi ve Manevi Hâller	294
4.5.1. Hastalık ve Delilik	294
4.5.2. Ah, Feryat, Figan, Nale	294
4.5.3. Yara (Dağ, Zahm).....	295
4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Bela,.....	296
4.5.5. Cevr, Cefa, Mihnet.....	296
4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firak, Firkat, Hicr, Hicran)	297
4.5.7. Vuslat (Vasl, Visal).....	298
4.5.8. Aşk.....	298
4.6. Rakip (Ağyar, El, Gayr).....	307
4.6.1. Umumi Olarak Rakip	307
4.6.2. Rakip ile İlgili Tasavvurlar	307
BEŞİNCİ BÖLÜM	310
TABİAT	310
I. Kozmik Âlem.....	310

1. Felek	310
1.1. Umumi Olarak Felek	310
1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar	313
2. Yıldızlar	318
2.1. Umumi Olarak Yıldız (Nücûm, Kevkeb, Sitâre, Ahter).....	318
3. Burçlar	320
3.1. Kavs Burcu	320
4. Gezegenler	321
4.1. Zühre.....	321
4.2. Mirrîh	321
4.3. Güneş	322
4.4. Ay (Kamer, Mah, Meh).....	326
5. Işık (Ziya, Nur, Pertev, Tâb, Fer).....	328
6. Karanlık (Karanu, Zulmet, Zulûmat)	328
7. Gölge (Saye, Zill).....	329
8. Diğer Kozmik Unsurlar	330
8.1. Şimşek (Berk)	330
8.2. Evc.....	331
II. ZAMAN VE İLGİLİ MEFHURLAR	331
1 Zaman (Rüzgâr, Devr, Devran, Eyyam, Dehr, Dem).....	331
1.1. Umumi Olarak Zaman.....	331
1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar	332
2. Yıl, Ay.....	334
3. Mevsimler (Fasl).....	335
3.1. Bahar (Nev-bahar).....	335
3.2. Hazan	336
3.3. Yaz, Kış (Şita).....	337

4. Zaman Dilimleri.....	337
4.1. Sabah (Subh, Seher).....	337
4.2. Akşam (Şam)	338
4.3. Gece (Şeb, Leyl).....	339
III. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA’A).....	339
1. Su (Ab).....	340
2. Toprak (Hâk)	345
3. Hava.....	347
4. Ateş (Od, Nar)	350
IV. HAYVANLAR.....	351
1. Kuşlar.....	351
2. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	357
3. Sürüngenler	361
4. Böcekler	362
V. BİTKİLER.....	364
1. Ağaçlar.....	364
2. Ağaç Çeşitleri	365
3. Çiçekler.....	366
4. Meyveler	370
5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar.....	370
SONUÇ.....	1
KAYNAKÇA	4

KISALTMALAR

- a.g.e** : Adı geçen eser
Bkz : Bakınız
C : Cilt
Çev : Çeviren
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
G : Gazel
Haz : Hazırlayan
K : Kaside
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
Mnc : Münâcât
Mrc : Miraciye
Mus : Musammat
P : Pend-nâme
s : Sayfa
S : Sayı
Ş : Şehr-engîzi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi
vd : ve diğerleri
Yay : Yayınevi
Yty : Yayın tarihi yok

USÛLÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Klasik edebiyatın sanatsal açıdan doruğa ulaştığı 16. yüzyılda eser bırakan Usûlî'nin hayatı hakkındaki bilgilere Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebî gibi tezkire yazarlarının eserlerinde rastlanmaktadır. Ancak şu'arâ tezkirelerinde edinilen bu bilgiler kendini tekrar etmesinin yanı sıra oldukça kısa ve yetersizdir. Öyle ki şairin asıl adının ne olduğuna dair net bir bilgiye dahi ulaşılmamaktadır. Kaynaklarda Usûlî'nin Vardar Yenicesi'nden olduğu söylenir. Şairin kaleme aldığı *Yenice Şehrengizi* de bu bilgiyi desteklemektedir. Usûlî'nin doğup büyüdüğü bu yer, dönemin en önemli kültür merkezlerinden biridir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi: "*Mecma'-ı zurafâ ve menba'-ı şu'arâ olan Vardar Yenicesindedir*"¹ diyerek bu diyarda nice şairlerin yetiştiğini dile getirmek istemiştir. Yine Âşık Çelebi'nin "*Rivayet ederler ki Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlas koyarlar. Yenice'de doğan oğlan baba diyecek vakit fârisi söyler. Priştine'de oğlan doğsa dividi belinde doğar derler. Binâenalâzâlık Prizren şair menba'ı ve Yenice fârisi ocağı ve Priştine kâtip yatağıdır*"² sözleri, Usûlî'nin kültür ve edebiyat açısından ileri seviyede bir coğrafyada yetiştiğini göstermektedir.

Tezkîretü's-Şu'arâ'da Usûlî'den söz edilirken Şeyh İbrâhim Gülşenî'den de bahsedilmiş ve onun için "*zamânının şeyh-i kutb-ı istihârî ve dâ're-i tasavvufun merkez ü medârî idi*."³ denmiştir. Böyle bir şeyhe intisap ederek tasavvufî yönünü şekillendiren Usûlî'nin şeyhine olan bağlılığı ve sadakati şiirlerine de yansımıştır. Aynı zamanda Latîfî, "*zamânenün dervîş-meşrepleri ve imâmî-mezhepleri sâbikü'z-zikre Fazlullâh-ı Sâni ve sırr-ı Seyyîd Nesîmî dirler*"⁴ sözleriyle Usûlî'nin Fazlullâh'ın ve Seyyîd Nesîmî'nin tesirinde kaldığını dile getirmiştir.

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş

Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

İlm-i hikmetden bilersen gel beri gel ey hakîm

Sen **Nesîmî** mantıkından dinle **Fazlullâhı** gör (Mus.VIII/9)

Âşık Çelebî, *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Usûlî için "*Cübbe vü destârı terk idüp dervîşler libasına, belki melâmetîler pelâsına*

¹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezîketü's-Şu'arâ**, (Haz. İbrahim Kutluk), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 165.

² Filiz Kılıç, **Âşık Çelebi Meşâirü's-Şuarâ (İnceleme-Metin)**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, C. 1, İstanbul 2010, s. 56.

³ Latîfî, **Tezkîretü's-Şu'arâ ve Tabsîratü'n-nuzamâ (İnceleme – Metin)**, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000 s. 175.

⁴ Latîfî, a.g.e. s. 176.

girmişdir."⁵ diyerek Usûlî'nin derişâne bir kişiliğe sahip olduğunu ve masivayı terk ederek dünyadan el ayak çektiğini ifade etmiştir. Yine aynı eserde "Ol asrda Şeyh İbrâhim'ün Mısır'da zuhûri şâyi' olup diyüp varıp nice zaman şeyhi mezkûrun huzurunda tekmil-i nefis ü tehzîb-i ahlak için mücadele edüp yine Ruma gelüp gâh Yenice'de gâh Evrenos Bey oğlu Abdi Bey yanında sancaklarda bile olup âhir fevt olmuştur"⁶ sözleri Usûlî'nin Mısır'da Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye intisap ettiğini ve nefis terbiyesi için onun dergâhında bulunduğunu göstermektedir. Tezkireye göre Usûlî, daha sonra Rum ve Yenice diyarları arasında dolaşmış ve Evrenos oğlu Abdi Bey'in yanında bulunmuştur.

Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâsı*'nda ise Usûlî'nin mizacından söz edilmiş ve onun için "Evsâf-ı hamidesin gûş itdügümüz şu'arâdandır. Derviş-sıfat ve âdemî hilkat ve suret-i zâhirde tahsil-i ma'rîfet-i cüz'î ve küllî itmiş ve zihn-i pâkinde kâbiliyet eseri"⁷ olduğu söylenmiştir.

Gelibolulu Mustafa Ali tarafından kaleme alınan *Künhü'l Ahbâr*'ın tezkire kısmında ismi zikredilen şairler arasında Usûlî'ye de rastlanmaktadır. Bu kaynaktan edinilen bilgiler de yine Usûlî'nin Vardar Yenicesi'nden olduğu ve Mısır'da Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap ettiğidir.⁸

Şeyhinin ölümü üzerine 1533'te memleketine dönen Usûlî, Gülşenîliğin Rumeli'de yayılmasında etkin rol oynamıştır. Memleketinde vefât eden Usûlî için: "Âh kim göçdi Usûlî derdmend 945" mısraıyla tarih düşürülmüştür.⁹

Tasavvufi bir cereyanın söz konusu olduğu manevi bir atmosferde yetişen Usûlî, şiirlerini bu doğrultuda kaleme almış ve *Divan*'ında gerek mizacını gerekse hayat felsefesini ortaya koyan şiirler yazmıştır.

⁵ Filiz Kılıç, a.g.e. s. 344.

⁶ Filiz Kılıç, a.g.e. s. 344.

⁷ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme – Metin)*, (Haz. Süleyman Solmaz), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2005, s. 200.

⁸ *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 193.

⁹ Müjgan Cunbur vd. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yay., Ankara, 2004, C.8, s. 425.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN

1. Allah (İlah, Rab, Huda, Şah, Yazdan, Hakk, Hak Te'ala, Dest-i Kudret)

Kâinatı yaratan, “Ol” emriyle tüm mevcudatı yoktan var eden Allah, *Usûlî Dîvânî*’nda çokca zikredilmiştir. Zât’ının başlangıcı ve nihyeti yoktur. O, âlemleri yaratmış, kendi varlığını da mahlûklar üzerinde göstermiştir.

Kâyinâtı yog iken vâe eyledi
Varlığını bunlarda izhâr eyledi (Mrc. 1/12)

Hiçbir şey O’nun için zor değildir. Usûlî, on sekiz bin âlemin yoktan var edilmesini anlatırken Kur’an’da: “*Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O’na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!*”¹⁰ şeklinde ifadesini bulan ayeti mealen iktibas etmiştir.

On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem
Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem (Mrc. 1/11)

Kıldı ol sultânı peydâ vü nihân
Kendi nûrundan zemîn u âsumân (Mrc. 1/6)

Usûlî beyitlerde “*müşti hâk (bir avuç toprak), âb u gîl (su ve balçık), hâk-i nâçiz, mâ vü tîn (su ve balçık)* gibi ifadelerle insanın topraktan yaratılışını anlatırken Rum suresinin 20. ayetinde buyrulur: “*Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.*”¹¹ ifadelerine telmihte bulunmuştur.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden
Kim bizi yarattı müşti hâkden (Mrc. 1/1)

¹⁰ (Araf, 7/54).

¹¹ (Rum, 30/20).

Bir avuç topraktan insân eyledi
Hem hılâfet verdi sultân eyledi. (Mrc. 1/2)

Gökyüzünden zemine kadar her şey onun kudretiyle hareket eder.
Mevcudat O'nun emrine amadedir.

Hidmetinde nüh-felek pervânedir
Büstânında irem efsânedir (Mrc. 1/8)

O; tektir. Zatında veya sıfatında kendi yarattığı varlıklara benzemez. Sıfatları arasında “Muhalefetü'n li'l Havâdis” vardır. Bu, “sonradan yaratılanlara benzememek” anlamı taşır. Nitekim Âyet-i Kerime’de Allah u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*O'nun (benzeri olmak şöyle dursun) benzeri gibisi (dahi) yoktur.*”¹² Usûlî Allah’ın bu zati sıfatını şu dizelerle açıklar.

Bî-nişândır gerçi yok ana nişân
Lik her zerre anı eyler beyân (Mrc. 1/15)

Kimseye ol ana kimse benzemez
Her ne kim kılsa kimesne ‘lâ’ demez (Mrc. 1/7)

Tanrı, mutlak güzellik sahibidir ve evreni en mükemmel şekilde süslemiştir.

Dâr-ı dünyâda senin mislin güzel gelmez bana
Gerçi nakkâş-ı ezel yazmış güzel timsâller (G. 34/4)

*"Göklerde ve yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların çoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?"*¹³ ayetinin de vurguladığı gibi bütün mahlukat içtenlikle yalnız Allah’a secde eder.

Pes mukarrer oldu **Hakk**ındır vücûd
Cân u dilden anadır cümle sücûd (Mrc. 1/29)

Dua mahiyetindeki beyitlerde Allah’tan yardım istenir, affına sığınılır. Sevgilinin cefasına dayanamayan şair, Allah’tan kendisi için sabır ister. Sevgilisi için de insaf diler.

¹² (Şûrâ, 42/11).

¹³ (Hacc, 22/18).

Geçir **Yâ Rabbi** hükmün Kâf ta Kâf

Ya bana sabr ver ya ana insaf (Mrc. 1/147)

Ne haddim anam ol şâh-ı cihânı

Hudâyâ sen getir insâfa ânı (Mrc. 1/148)

Yardım Allah'tan istenir. Dert ile helak olan şairin ahları göklere erişmiştir. Şair, bu durum karşısında Allah'a yakarır.

Usûlî gitdi ol mâhım erişdi göklere âhım

Bana bir çâre **Allah**'ım meded gamdan helâk oldum
(G.80/10)

Divan'da Allah'a hamd ve şükür ifadeleri olan: "Hamdüli'llâh (Allah'a hamd olsun), bihamdili'llâh (Allah'a hamd olsun), şükrüllü'llâh (Allah'a şükürler olsun), bâreka'llâh (Allah mübarek etsin)" gibi söylemler de karşımıza çokça çıkmaktadır.

Anın aşkı gamıyla hoş demin var

Bi-hamdi'llâh acâyib âlemin var (Ş. 1/ 32)

Ay u gün cümle melekler hüsnüne tahsîn okur

Bâreka'llâh zî-cemâl-i ahsen ü hüsn-i cemîl (G. 74/2)

Şükrüllü'llâh kim gönül maksûda erdin akıbet

Kûy-ı mihnetde bizi gam gerçi toprag eyledi (G. 135/4)

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât

Hamdülli'llâh ölmedin yerini uçmag eyledi (G. 135/5)

Esmâü'l-Hüsna

Arapça bir terkip olan Esmâü'l-Hüsna, "en güzel isimler" manasına gelir. Sayısına dair muhtelif rivayetler mevcuttur. Buhârî, Müslim gibi önemli muhaddisler Allah'ın 99 ismi olduğunu ve bunları ezberleyenlerin cennete gideceğini söylemişlerdir.¹⁴

¹⁴ "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen kimse cennete girer" (Buhârî, Deavat, 68. VII, 169).

Divan 'da Allah'ın: “Cebbâr, Vehhâb, Gafûr, Kerîm, Hayy, Kayyûm, Vâhid (Ehad, Ferd), Samed, Kâdir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Tevvâb, Gânî, Bâkî gibi isimlerinin yanı sıra Cemâl, Celâl, Lâ-yemût” gibi sıfatlarına da yer verilmiştir:

Divan 'da zikredilen Esmâü'l-Hüsnâ'nın anlamları şu şekildedir:

el-Cebbâr: Dilediğini zorla yaptırma gücüne sahip olan.

el-Vehhâb: Karşılıksız veren.

el-Gafûr: Çok affedici.

el-Kerîm: Çok cömert.

el-Hayy: Diri.

el-Kayyûm: Her şeyi ayakta tutan.

el-Vâhid (Ehad, Ferd): Tek.

es-Samed: Muhtaç olmayan.

el-Kâdir: Kudret sâhibi.

el-Evvel: Başlangıcı olmayan.

el-Âhir: Sonu olmayan.

ez-Zâhir: Varlığı açık olan.

el-Bâtın: Zât ve mâhiyeti gizli olan)

et-Tevvâb: Tevbeleri kabul edici.

el-Gânî: Zengin, kimseye muhtaç olmayan.

el-Bâkî: Varlığı sürekli olan.¹⁵

Asi olan ve sayısız günah işleyen şair, bu günahları sebebiyle pişmanlığını dile getirmektedir. Kurtuluşa ermek için bir şeyhe intisab ettiğini vurgulayan Usûlî, Allah'ın 'Vahid, Ferd ve Ehad' esmasına vurgu yaparak tüm mahlûkâtın Bakî olan Allah'a kulluk ettiği söyler ve O'nun sonsuz rahmetine sığınır.

Yâ İlâh-i Vâdi-i isyanda kaldım bî-meded
Abd-i âsîyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
Şimdi şey'ullaha geldim kılma ben dervişi red
Fazlına bel bağladım yâ **Vâhid u Ferd u Ehad**
Cümlelerin ma'bûdı sensen dâimâ **Hayy-ı ebed** (Mus. VII/1)

¹⁵ Ramazan Altıntaş vd., **DİB Yeterlik ve MBSTS Pratik Hazırlık Kitabı**, Kitap Dünyası, Konya 2012, s.18.

Kâinatı kusursuz bir düzene göre yaratan Allah, darda kalan kullarına yardım eder. Hz. Muhammed ve yâr-ı gâr (mağara arkadaşı) olan dostu Ebubekir, hicret sırasında kendilerini takip eden müşriklerden kurtulmak için bir mağaraya saklanmışlardır. İzlerini sürerek onların bulunduğu mağaraya gelen müşrikler, mağaranın kapısında büyük bir örümcek ağı ve kuş yuvaları görmüşlerdir. Müşrikler bu olay karşısında Hz. Peygamber'in ve Ebubekir'in burada olamayacaklarını düşünerek geri dönmüşlerdir. *Divan*'da yer alan *beyt-i ankebüt* ifadesiyle bu hadiseye telmihte bulunulmuştur. Allah'ın kudreti sınırsızdır. O'nun başlangıcı veya bir sonu yoktur. Kendisi görünmeyen, gizli bir hazinedir; ancak tecellisini eşyada göstermiştir. Yalnız ebedi O'dur. Kimseye ihtiyaç duymaz, tüm yaratılanlar kendisine muhtaçtır.

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
 Payidâr olmaz binâsı hem-çü beyt-i ankebût
 Feyz-i cûdundan erişir cisme kuvvet câna kut
Evvel u âhir hüve'l-hayyü'l-lezîsîn lâ-yemût
Zâhir u bâtın hüve'l-bâkîsin Allâhü's-samed (Mus. VII/3)

Her şeye gücü yeten, kâinatı ayakta tutan ve dilediğini zorla yaptıran Allah'tır. Hiçbir varlık henüz yaratılmamışken yalnızca ezeli olan Allah vardır.

Yok idik biz ol ezelde var idi
Kâdir ü Kayyûm u hem **Cebbâr** idi (Mrc. 1/31)

Sonsuz kudret sahibi olan Allah, kullarına çokça bahşedici ve karşılıksız verendir. Her şeyi bilen ve işiten O'dur. Çok merhametli ve tevbeleri kabul edendir.

Hüdâyâ **Kâdir ü Vehhâb** sensin
 Semî-i da'vet u **Tevvâb** sensin (Ş. 1/1)

Allah'ın kullarına karşı çok merhametlidir.¹⁶ Hiçbir günah O'nun rahmetinden daha büyük değildir.¹⁷

¹⁶ De ki: “Ey Rabbim! Bağışla, merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.” (Mü'minûn, 23/118).

¹⁷ Allah buyurdu ki: “Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. (Araf, 7/156).

Aç dilimiz rahmetinle ey **Gafûr**
Tâ olalım biz dahi abden şekûr (Mnc.1/12)

Nefsin tuzağına düşen şair, bu beladan kurtulmak için Allah'a *Kerîm* ism-i şerifiyle seslenmektedir.

Yolumu urdu benim nefis-i leîm
Bu belâdan beni kurtar ey **Kerîm** (Mrc. 1/118)

Mülk, yalnızca Allah'a aittir¹⁸ ve mülkün ebedî sahibi O'dur. Allah, bilinmeyen bir hazinedir ve varlığını mahlûklar üzerinde göstermiştir.

Farkı ref' etmiş **Ganiyy-i** mutlak olmuş her vûc
Şâh-ı vahdet genc-i mahfisin çü îsâr eylemiş (G. 50/2)

Esmâü'l-Hüsna ile birlikte Allah'ın *Cemâl*, *Celâl*, *Lâ-yemût* gibi sıfatları da eserde karşımıza çıkmaktadır. Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhûr ve tecelliden bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını *celâl*, lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da *cemâl* tabiriyle ifade ederler.¹⁹

Gülşen-i cennet **cemâlinden** varak
Âteş-i dûzah **celâlinden** sebak (Mrc.1/9)

2. Melekler

Allah'ın nurdan yarattığı itaatkâr varlıklardır. Yemek, içmek, uyumak, hastalanmak, evlenmek gibi insana mahsus özellikleri yoktur.

Meleklerin bir kısmı daima ibadetle ve zikirle meşgûl olurken, bir kısmı da yerde ve göklerde çeşitli vazifeler ile görevlendirilmişlerdir.

Başlıca büyük melekler şunlardır:

Cebrâil: Allah'tan peygamberlerine vahiy ve kitap getiren, yani elçilik yapan melektir.

Mikâil: Tabiat olayları ile ilgili görevleri bulunan melektir.

¹⁸ Mülk (hükümdarlık) elinde olan (Allah) yücedir ve O, her şeye kâdirdir. (Mülk, 67/1).

¹⁹ Süleyman Uludağ, "Celal maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.07, s.240.

İsrâfîl: Kıyametin kopması ve insanların öldükten sonra tekrar dirilmeleri için ‘sûr’a üflemekle görevlidir.

Azrâil: Can almaya me’mûr olan melektir.²⁰

Klasik edebiyat metinlerinde melekler, daha çok bu özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. *Usûlî Dîvânı*’nda yalnızca Cebrâil ve İsrâfîl meleklerinin adı geçmektedir. Ancak birkaç beyitte yer alan “Ecel leşkeri” ifadesiyle Azrail’e vurgu yapılmıştır.

2.1. Cebrâil (Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhu’l-Kuds, Şahbâz-ı Kuds)

Elçilik yapmakla vazifeli olan Cebrâil, *Usûlî Divanı*’nda daha çok Hz. Muhammed’in Miraç olayıyla birlikte zikredilir. Cebrâil, Hz. Muhammed’in Mirac’a yükselişi sırasında Sidretü’l-Müntehâ’ya kadar eşlik etmiş, ancak buradan öteye geçememiştir.

Dedi **Cibrîl** olamayıp pâye-gîr
Lev denevtü lahtaraktü²¹ ey emîr (Mrc.1/80)

Klasik şiirde baharın gelmesiyle, Hz. Meryem’in bâkire iken Îsâ (a.s.)’ya gebe kalması arasında benzerlik kurulmuştur. Bu benzetme yapılırken Cebrâil’in adı da zikredilmektedir.

Meryem-i şâh idi nüh-mâh akîm ü neykine
Urdu **Cibrîl-i sabâ** bir demde verdi ana bâr (K.3/5)

Bu kullanımların dışında “Şahbâz-ı Kuds, Rûh- Kuds” gibi ifadelere de rastlanmaktadır.

Şöyle sürdü atını Şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

Rûh-ı kudsün nakdisin tahsîn Usûlî tab’ına
Etsen olur hüsn-i nazm içinde Hassân ile bahs (G. 10/10)

²⁰ Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihâli**, DİB Yay., Ankara 2005, s.36.

²¹ "Lev denevtü ünmületen leharaktü" (Buradan bir parmak dahi ileri geçersen yanarım). Süleyman Uludağ, “Sidretü’l-Müntehâ Maddesi”, **TDVİA**, TDV Yay., C. 37, s.152.

2.2. İsrâfil

Kıyamet günü sûra üflemekle görevlendirilen melektir. İsrâfil, sûr denilen alete üç defa üfleyecektir. Birinci üfleyişte Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılacaktır (Neml, 27/87). İkinci üfleyişte, Allah'ın dilediklerinden başka göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölecektir (Zümer, 39/68). Üçüncü üfleyişte ise ölmüş olanlar mahşer yerinde toplanmak üzere dirilecektir (Zümer, 39/68).²² İsrâfil, *Usûlî Divânî*'nda bu vazifesi sebebiyle zikredilmektedir.

Sûr-ı **İsrâfil** urur sankim dem-i bâd-ı sabâ
Kim nebât envâtı yer yer cıkdı yerden âşikâr (K. 3/2)

Dil nefahtü fihi min rûhî deminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfil-veş kılsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

2.3. Azrâil

'Ölüm meleği' olarak da bilinen Azrâil, eceli gelen insanların ruhlarını almakla mükelleftir. *Usûlî Divânî*'nda adı tam olarak geçmese de beyitlerde 'ecel leşkери' olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkери basmazsa kor muyum seni kor muyum
(G. 112/5)

3. Kutsal Kitaplar (Kur'an-ı Kerim)

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın Cebrâil vasıtası ile Hz. Muhammed'e indirdiği, yeryüzünü şereflendiren son mukaddes kitaptır. İnsanoğlunu saadete kavuşturabilecek bir rehber, müslümanların emir ve yasaklarına uymakla mükellef olduğu bir kanundur. Eşsiz ve kusursuz tek kitaptır. Birçok kişi tarafından benzeri yazılmaya çalışılmış; ancak ileri gelen âlimler bile en kısa sûresinin mislini yazmakta aciz kalmışlardır. Bu durum âyet-i kerimede şöyle açıklanmaktadır: "Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, (Haydi!) siz de onun benzeri bir sûre getirin; eğer ("bu beşer sözüdür" diye iddianızda) samimi iseniz, Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın."²³

Manası kimse tarafından değiştirilemeyen ve değiştirilemeyecek olan Kur'an-ı Kerim, asırlar boyunca Cenâb-ı Hak tarafından korunmuş ve tek bir

²² Lütfi Şentürk, a.g.e., s.36.

²³ (Bakara, 2/23).

harfi bile bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Allah, şu âyet-i kerime ile Kur'ân'ın kendi kudretiyle korunduğunu ve asla değişmeyeceğini buyurmuştur: “*Muhakkak ki o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik. Şüphesiz onun koruyucusu da ancak biziz.*”²⁴

Usûlî Divanı'nda Kur'ân-ı Kerim dışında başka bir kutsal kitaba rastlanmaz. *Divan*'da Kur'ân-ı Kerim için: “*Kelâmullah*”, “*Ümmü'l-kitap*”, “*Furkan*”, “*Hablü'l-metin*”²⁵ gibi ifadeler kullanılmıştır.

Rıkkı menşûr âyetin **ümmü'l-kitâb**ın ma'nisin
Gözle kim harf-i **kelâmullâh Kur'ân**ındadır (G. 26/4)

Kâf-ı Kur'ân mâ'nisin kalbinde tahrîr eyleyip
Hakk ile bâtil arasın fark eden **furkân** dede (G. 122/6)

Ezber okurdu gönül aşkın kitabın harf harf
İnmemişdi Hazret-i Peygambere **Kur'ân** henüz (G. 39/3)

Şer'i oldu şübhesiz **hablü'l-mefîn**
Old'anunçün rahmeten li'l-âlemin (Mrc. 1/103)

Mushaf, *nüsha* gibi isimlerle de zikredilen Kur'ân, sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). Sevgilinin yüzü ise parlak ve göz alıcı olmasından dolayı *Şems Süresi*'ne benzetilmiştir.

Mushafından hüsnünün bu denlü rûşen-tâb ile
Sûre-i ve'ş-Şems kılmışdır hemîn ezber güneş (K. 2/13)

4. Ayet ve Hadisler

Lügat anlamı “açık alamet, işaret, nişane, delil, olağanüstü olay ve topluluk”²⁶ gibi anlamlara gelen âyet; terim anlamı bakımından Kur'ân-ı Kerim'de bulunan her bir cümleyi ifade eder. Kur'ân'dan feyz alan ve bunu şiirlerine yansıtan Usûlî, iktibas yoluyla pek çok ayete yer vermiştir. Kimi dizelerde ayetin birkaç kelimesi alınmış, kimisinde ise tamamı zikredilmiştir. Bazen de mealen iktibas da diyebileceğimiz alıntılama yaparak telmihte bulunmuştur.

²⁴ (Hicr, 15/9).

²⁵ Sağlam ip, islâmiyet, Kur'ân-ı Kerim.

²⁶ Ramazan Altıntaş, a.g.e, s. 93.

Fe evhâ ilâ abdihî **mâ evhâ.**²⁷

Ey Usûlî remz-i *mâ evhâyı* bilmez her la'îm
Kim kelâmullâh sırrın anlamaz dîv-i racîm
Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hâkim
Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör (Mus.VIII/9)

Le amruke innehum le fî sekretihim ya'mehûn.²⁸

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu *le'amrük* tâcını (Mrc. 1/100)

Ve lâkinnel munâfikîne **lâ yefkahûn.**²⁹

Fıkh-ı ekberdir bunu fehm etmedinse ey fakîh
Bil sana *lâyefkahûn* ile olan iman nedir (G. 28/7)

Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ.³⁰

Ver bekânı et beni benden fenâ
Rabbenâ vağfirlenâ verhamlenâ (Mnc. 1/11)

Kul hüvallahü ehad. Allâhüssamed. Lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekün lehü küfüven ehad.³¹

Okurum isminde *bismillâhirrahmânirraîm*

²⁷ “O sırada Allah vahyedeceği şeyi kuluna vahyetti.” (Necm, 53/10) Yahut “Allah kuluna Cebrâil vasıtasıyla vahyettiği şeyi vahyetti” diye iki görüş vardır. (Mevdûdî, VI, 17).

²⁸ (Resulüm) Hayatın hakı için doğrusu olanlar (Lut kavmi kendilerini öyle kaybetmişlerdi ki) sarhoşlukları içinde şaşkınca bocalıyorlardı (Hicr, 15/72).

²⁹ Fakat münafıklar anlamazlar (Münafikun, 63/7).

³⁰ Rabbimiz! Bizi Bağışla! Bizi esirge! Amene'r-Resülû olarak da bilinen Bakara Suresinin son iki ayeti Miraç gecesinde vasıtasız olarak Hz. Muhammed'e vahyolunmuştur (Bakara, 2/286).

³¹ De ki: “O Allah, birdir.” Allah Samed'dir (Her varlık O'na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir, başvurulup yardım istenilecek tek varlık O'dur). O baba olmadı ve doğmadı da. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir (İhlas, 112/1-4).

Ey sıfâtındır sıfâtın *kulhüvallahü ehad* (Mus. VII/2)
Evvel u Âhir hüve'l-hayyü'l-lezîsin lâyetüm
Zâhir u Bâtin hüve'l bâkîsin *Allahu's-samed* (Mus. VII/3)

Lemyelidsen sen okurlar ey velem yüled seni
Lem yeğûn zât-ı sıfâtındır ki küfüven ehad (Mus. VII/4)

Fe kâne **kâbe kavseyni ev ednâ**.³²

Çün atıldı kaşların yâsına kurbân olmağa
Çâk Usûlî *Kabe Kavseynin ev ednâ*sındadır (G. 24/7)

Fe izâ sevveytuğu ve **nefahtu fîhi min rûhî** fe kaû lehu sâcidîn.³³

Dil *nefahtü fîhi min rûhî* deminden cân bulur
Sûr-ı İsrâfil-veş kılrsa sadâ surnây-ı aşk (G. 58/3)

Ve mâ erselnâke illâ **rahmeten lil âlemîn**.³⁴

Şer'î oldu şübhesiz hablü'l-metîn
Old'anunçün *rahmeten li'l-âlemîn* (Mrc. 1/103)

Ve vârise süleymânu dâvûde ve kâle yâ eyyuhân nâsu ullimnâ
mantakat tayrı ve ûtînâ min kulli şey'in, inne hâzâ le huvel fadlul mubîn.³⁵

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden
Süleyman *Mantiku 't-tayrına* Attâr olmak istersen (G. 71/6)

Zurriyyete men hamelnâ me'a nûh(nûhin), innehû kâne **abden
şekûrâ**.³⁶

³² Aradaki mesafe; (üst üste getirilen iki yay kadar, hatta daha yakın oldu (Necm, 53/9).

³³ Onun biçimini düzeltip içerisine rûhumdan üflediğim zaman hemen benim için ona secdeye kapanın! (Sad, 38/72)

³⁴ (Ey Muhammed!) Biz seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik (Enbiya, 21/107).

³⁵ Süleyman, Davud'a (peygamberlik ve idarede) mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Şübhesiz ki bu, apaçık (bir) lütfun ta kendisidir" (Neml, 27/16).

³⁶ Ey Nuh ile berâber (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli! Doğrusu o (Nuh), çok zikreden bir kuldu (İsrâ, 17/3).

Aç dilimiz rahmetinle ey gafûr
Tâ olalım biz dahi *abden şekûr* (Mnc. 1/12)

Ved **duhâ**. Vel **leyli** izâ secâ.³⁷

İki şakkoldu kalem bî-mâcerâ
Pes yazıldı âyet-i *leyl ü duhâ* (Ş. 1/72)

Cezâuhum inde rabbihim cennâtu adnin **tecrî min tahtihel enhâru**
hâlidîne fihâ ebedâ(ebeden).³⁸

Aks-i ruhsârınla ey gül çeşme-sârı çeşminin
Cennetin gösterdi *tecrî tahtene'l-enhârını* (G. 136/2)

Allâhullezî refeas semavâti bi gayri amedin terevnehâ summestevâ
alel arşî ve sehhareş şemse vel kamer.³⁹

Sûret-i rahman *ale'l-arş istevâdır* sevdiğim
Kible hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim (Mus. 2/1)

E hum yaksimûne rahmete rabbike, **nahnu kasemnâ** beynehum
maîşetehum fil hayâtid dunyâ...⁴⁰

Râzı ol *nahnu kasemnâda* yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine (Mus.VIII/5)

Yemhûllâhu mâ yeşâu ve yusbit (yusbitu), ve **indehu ummul kitâb**.⁴¹

Mushaf-ı hüsnü yazıldı bâb bâb

³⁷ Kuşluk vaktine, karanlık çöküp sükûn bulunduğu zaman geceye andolsun (Duhâ, 93/1-2).

³⁸ Rableri katında onların mükâfatları, içinde devamlı kalacakları, alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleridir (Beyyine, 98/8).

³⁹ Göklere görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşî hükmü altına alan, Güneş ve Ay'ı (emrine göre) boyun eğdiren Allah'tır (Rad, 13/2).

⁴⁰ Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında onların geçimlerini biz taksim ettik (Zuhruf, 43/32).

⁴¹ Allah, dilediğini yok eder ve (dilediğini) bırakır. Çünkü Ana Kitab O'nun katındadır (Rad, 13/19).

Zâhir oldu '*indehû ümmü'l-kitâb* (Mrc. 1/38)

Fe lemmâ etâhâ nûdiye min şâtıl vâdil eymeni fil buk'atıl mubâraketi mineş şecerati en yâ mûsâ **innî enallâhu** rabbul âlemîn.⁴²

Her şecerden işide Mûsî-i cân
Nâre-i *innî ennâllâh* dan beyân (Mrc. 1/68)

Yâ beniyyezhebû fe tehassesû min yûsufe ve ahîhi ve **lâ tey'esû** min ravhillâh (ravhillâhi), innehu lâ yey'esu min ravhillâhi illâl kavmul kâfirûn.⁴³

Can ile *lâ tey'esû* oldu çün îmânımız
Kâfiri lütfun deminden olur isem nâ-ümîd (G. 14/7)

Lekad halaknâl insâne fî **ahseni takvim**.⁴⁴

Kâmetinde *ahsen-i takvime* bürhân-ı sahîh
Sûretin Allâh nûr âyetine rûşen delil (G. 74/3)

İnnemâ emruhû izâ erâde şey'en en yekûle lehu **kun fe yekûn**.⁴⁵
Yes'eluhu men fîs semâvâti vel ard(ardı), **kulle yevmin huve** fî şe'nin.⁴⁶

Zâhir oldu ân u veçhinde şu'ûn-ı *kün fekân*
Ol cihetden *küllü yevmün hû* senin şânındadır (G.26/8)

İhdinâs **sırâtel mustakîm**⁴⁷

Fe izâ kara'tel kur'âne festeiz billâhi mineş **şeytânir racîm**.⁴⁸

⁴² Derken oraya varınca, o mübarek bölgedeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz âlemlerin Rabbi (olan) Allah benim, ben!" (Kasas, 28/30).

⁴³ Evlatların! Gidin Yusuf'u ve kardeşini 'iyice araştırıp haber getirin.' Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler toplumundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez (Yusuf, 12/87).

⁴⁴ Andolsun ki biz insanı en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

⁴⁵ Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece "ol" demektir. O da hemen oluverir (Yasin, 36/82).

⁴⁶ Göklerde ve yerde bulunanlar, (ancak) O'ndan isterler. O her gün bir işte/bir yaratıştadır (Rahman, 55/29).

⁴⁷ Bizi doğru yola ilet (Fatiha, 1/6).

⁴⁸ Kur'an'ı oku(mak iste)diğin zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın (Nahl, 16/98).

Bismillahirrahmanirrahim.⁴⁹

Hamdülillah buldu nâm-ı âzâmı kalb-i selîm
Sâlik-i râha ayân oldu *sırât-ı müstakîm*
Bâd-ezîn kâr edemez vesvâs-ı *şeytânî-r racîm*
Okurum isminde *Bismillahirrahmanirrahim*
Ey sıfatındır sıfatın kulhüvallahüehad (Mus. VII/2)

İnnehum kânû izâ kîle lehum **lâ ilâhe illâllâhu** yestekbirûn.⁵⁰

Her te'ayyün şirketi nefy eylemiş
Lâ ilâhe illâhu vallah söylemiş (Mrc. 1/65)

Ve **alleme** âdemel **esmâe** kullehâ summe aradahum alel melâiketi fe kâle enbiûnû bi esmâi hâulâi in kuntum sadikîn.⁵¹

Ey Usûlî kimse bilmez bu muammâ nüktesin
Gülşenîden bilmeyince *alleme 'l-esmâ* nedir (G. 27/11)

Usûlî, bazı şiirlerinde anlam bakımından ictibas yapmıştır. Ahzab Suresinde geçen “*Doğrusu biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de (onlar) bunu yüklenmekten kaçındılar. Ondan korktular da o insan yüklendi. Cidden o çok zalim, çok cahildir.*”⁵² ayeti şu şekilde ifade edilmiştir.

Yerler ü gökler götürmedi emânet gencini
Hoş götürdü bu dil-i divâne aşk olsun derin (G. 98/8)

Sözlükte “*söz, haber*” anlamına gelen hadis; Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan, sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş

⁴⁹Besmele, Neml Sûresinde (27/30) ayet olarak geçmektedir. Ancak diğer surelerin başında bulunan Besmelenin ayet olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Ebu Hureyre'nin bir rivayetine göre Hz. Muhammed (S.A.V) şöyle buyurmuştur: “Fatıha'yı okuduğunuz zaman '*Bismillâhirrahmânirrahîm*' i de okuyunuz. Çünkü Fatıha Kur'an'ın anası, Kitab'ın anası, yedişerli iki (es-Seb'u'l-mesâni'dir.) Bismillâhirrahmânirrahîm'de onun ayetlerinden biridir.” (Darekutni, Salât, Bâbu Vucûbi Kırâat-i Bismillâh).

⁵⁰ Çünkü onlar, kendilerine: “Allah'tan başka ilah yoktur.” denildiği zaman büyüklük taslıyorlardı (Saffat, 37/35).

⁵¹ (Allah, yarattığı) Âdem'e (eşyaya ait) bütün isimleri öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: “Haydi! Görüşünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana haber verin.” dedi (Bakara. 2/31).

⁵² (Ahzab, 33/72).

şeklidir.⁵³ *Usûlî Divânî*'nda gerek lafız gerekse mana bakımından birçok hadise rastlanmaktadır.

Klasik edebiyatta pek çok eserde karşımıza çıkan “*Küntü kenzen mahfiyyen*” ifadesini ünlü hadis âlimleri (İbn-i Teymiye, Zerkeşî, İbn-i Hacer, Suyûtî) uydurma hadisler arasında gösterirler. Aliyyü'l-Kârî, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler (beni bilsinler) diye yarattım.*”⁵⁴ ayetine dayanarak manasının doğru olduğunu iddia eder.⁵⁵

Dest-i kudret **küntü kenzün**⁵⁶ izhâr eylemiş
Gün gibi zerrât-ı kevnî gark-ı envâr eylemiş (G.50/1)

Divan'da yer alan şu dizeler Hz. Peygamber'in “*Fakirliğim, övüncümdür.*” anlamına gelen “*El fakru fahrî*”⁵⁷ hadisini akıllara getirmektedir.

Kuluyuz âl-i abânın **fakr** ile
Fahr edüp tâc u kabâdan geçmişiz (G. 48/4)

Klasik şiirde, özellikle Hz. Peygamber'i övmek için yazılan na'tlarda karşımıza çıkan “*Lev-lâke lev-lâk le mâ halaktü'l eflâk*”⁵⁸ ifadesi de yine *Divan*'da yer alan hadisler arasındadır.

Kendi gerçi seyr eder **eflâk**da
Cismi halvet-hâne-i **levlâk**da (Mrc. 1/79)

Hil'at oldu eĝnine **levlâk**den
İndi yere kürsi-i **eflâk**den (Mrc. 1/101)

Müslümanlar arasında yaygın olarak bilinen: “*Ölmeden evvel ölüünüz.*”⁵⁹ hadisini Usûlî şu dizelerde dile getirmiştir.

⁵³ Mehmet Ümitli, *Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011, s. 538.

⁵⁴ (Zâriyât, 51/56).

⁵⁵ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözcükler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s.91.

⁵⁶ *Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fe halaktü'l-halka li ya'rifünî.* “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yaratıkları yarattım.” Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İstanbul 2013, s. 396.

⁵⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C.2, s.102. (Hâfız İbn Teymiye ve İbn Hacer gibi âlimler bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını dile getirmiştir).

⁵⁸ “Ey Habîbim! Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.” (Aclûnî, *a.g.e.*, C.2, s.163) Sâgânî gibi hadis âlimleri bu sözün uydurma olduğunu söyler.

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz
Ölmeden evvel ölmüşüz fenalarız fenalarız (G. 47/3)

Râzı ol *nahnu kasemnâda* yazılan kısmına
Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine
Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine
Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine
Nefha-i ruhu kudüsden mahz-ı rûhullâhî gör (Mus.VIII/5)

Divan’da karşımıza çıkan bir diğer hadis ise “*Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir.*” manasına gelen “*El kanâatü kenzün lâ yefnâ.*”⁶⁰ dır.

Çün kanâ’at genci **kenz-i lâ-yefnâyımış**
Pes Usûlî ehl-i dünyaya ne hâcet ihtiyâc (G.11/7)

5. Peygamberler

5.1. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Rivâyetlere ve mukaddes kitapların beyanlarına göre Cenâb-ı Allah; Âdem’i topraktan, eşi Havvâ’yı ise Âdem’in kürek kemiğinden yaratmıştır. Melekler gibi hayat geçirmeleri, ibadet etmeleri ve sadece yasak meyveden yememeleri buyrulmuştur. Hatta Âdem’in zâtı için bütün meleklerle Âdem’e secde etmeleri emredilmiştir. Ancak meleklerin hocası olan şeytân; Âdem’in topraktan, kendisinin ise ateşten yaratıldığını; ateşin ulvî, toprağın ise süflî olduğunu söyleyerek secde etmemiştir.⁶¹ Bu nedenle lanetlenen ve kovulan şeytan, cennete tekrar girmenin yollarını aramış, sonunda yılanın dişleri arasında saklanarak cennete girmiştir. Sonrasında ise Hz. Âdem ve Havvâ’yı yasak meyveyi yemeleri konusunda ikna etmiştir. Yasağı çiğneyerek Allah’ın emrine karşı gelen Âdem ve Havvâ cezalandırılarak yeryüzüne gönderilmiştir. Böylece insanoğlunun dünya sürgünü de başlamıştır.

Bu meleklerdir ki secde eylediler **Âdeme**
Arasında bunların İblise istisnâ nedür (G. 27/2)
Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan
Âdem imiş sâcid ü mescûd olan (Mrc.1/44)

⁵⁹ Aclûnî, a.g.e., C.2, s.29.

⁶⁰ Aclûnî, a.g.e., C.2, s.133.

⁶¹ Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatı’nda Mazmunlar**, MEB Yay., İstanbul 1996, s.78.

Âdem peygamber insanlığın atası olmasından dolayı, manzumede ‘insan’ anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Âdemîden har mükerreremdür bu âhurda gönül
Âdemîsen taşra at kendini bu har-hânedan (G. 93/2)

Allah, Hz. Âdem’e tüm eşyanın isimlerini öğretmiştir.⁶² Usûlî, bu bahsi şöyle dile getirmektedir.

Olmasa Âdem görünmezdi suver
Hiç bilinmezdi bu esmâdan haber (Mrc. 1/59)

5.2. Hz. Nûh

İnsanlığın ikinci atası olarak bilinen Nûh peygamber, klasik şiirde genellikle tûfân, gemi gibi kelimelerle birlikte anılır.

Hz. Nûh, kavmine karşı tevhit mücadelesi vermiş, ancak ne kadar uğraşsa da kavmini Hak yoluna getirememiştir. Üstelik bir de kendi halkı tarafından sapıklıkla suçlanmıştır. Kavminin azgınlıklarına daha fazla dayanamayan Nûh, şöyle dua etmiştir: “*Yâ Rab! Doğrusu ben yenildim. Bana yardım et!*”⁶³ Bunun üzerine Allah, Nûh’tan bir gemi yapmasını buyurmuştur. Geminin inşası tamamlanınca Hz. Nuh, inananları ve her tür canlıdan bir çifti gemiye almıştır. Büyük tufan geldiğinde ise gemide bulunanlar dışında kurtulan olmamıştır.

Usûlî Divânî’nda Nuh peygamber, bu hadise sebebiyle zikredilir ve tek bir beyitte karşımıza çıkar. Şair, bela dalgalarından kurtulmanın yolunu bir pire bağlanmakta bulur; çünkü Nuh’un gemisine girenler tufandan etkilenmemişlerdir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslîm ol
Ki çekmez keşî-i Nûha girenler havf-ı tûfânı (G. 127/8)

5.3. Hz. İbrâhim (Halîl)

Cömertliğin, dostluğun, ihlasın ve samimiyyetin sembolü olan Hz. İbrâhim,⁶⁴ *Usûlî Dîvânî*’nda birkaç beyitte zikredilmektedir. Nemrûd ve

⁶² (Allah) Âdem’e bütün isimleri öğretti, sonra onları meleklerle gösterip: “Haydi! Görüşünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana haber verin.” dedi (Bakara, 2/31).

⁶³ (Kamer, 54/10).

⁶⁴ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay., Edirne 2006, s.57.

babası Âzer'in ismiyle birlikte anılır. *Divan*'da ateşe atılması ve Kâbe'yi inşa etmesi sebebiyle ele alınmıştır. Beyitte Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesiyle sevgilinin gönül yapması arasında ilgi kurulmuştur.

Mübârek adın **İbrâhim** derler
Yüzün görse müselman ola *Âzer* (Ş. 1/171)

Yakıp âşıkların cânına nârı
Halîl idinme her *Nemrûdu* bâri (Ş. 1/177)

Yıkılmış idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin
Ey **Halîlim** Hak bilir bir Ka'be bünyâd eyledin (G. 68/2)

5.4. Hz. Ya'kûb

Hz. Yûsuf'un babası olan Ya'kûb peygamber hem evlat acısı hem de evlat ihanetiyle imtihan edilmiştir. Yûsuf (a.s.)'u kıskanan kardeşleri onu ortadan kaldırmak istemişler ve onu bir kuyuya atmışlardır. Ardından Yûsuf'un gömleğini kana bulayarak babalarına onun kurtlar tarafından parçalandığını söylemişlerdir.

Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra *beytü'l-ahzen* ya da *külbe-i ahzen* (*hüzünler evi/hüzünler kulübesi*)'nde yıllarca ağlamış ve bunun neticesinde gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra Yûsuf, kardeşi Bünyamin ile gömleğini babasına göndermiş ve böylece Ya'kup peygamberin gözleri açılmıştır.⁶⁵ Beyitte bahar mevsiminin gelişiyle açılan nergis ile Ya'kup'un gözünün tekrar görmeye başlaması arasında bağ kurulmuştur.

Aldı bu gül **Yûsufun** pîrâheninden şöyle kim
Nergis a'mâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin ölümünün ardından derin üzüntü duyan Usûlî, şeyhi için bir mersiye yazmış ve tüm halkın Hz. Ya'kûb gibi Beytü'l-hazen'de ağladığını dile getirmiştir.

Beytü'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Kapdı meğer ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus. 1/1)

⁶⁵ Hasan Aktaş, a.g.e., s.82.

Hız. Ya'kûb'un ikamet ettiği Ken'ân ülkesinin yolları, evlat acısı çeken Ya'kûb'un gözyaşlarıyla sele dönmüştür.

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i Yûsufun kandan gele
Seyle verdi dîde-i **Ya'kûb** Ken'ân yolların (G. 94/3)

5.5. Hz. Yûsuf

Klasik şairlerin üzerinde en fazla durduğu peygamberlerden birisi de Hazreti Yûsuf'tur. Divan şiirinde sevgilinin güzelliğini ifade edebilmek için Yûsuf peygambere benzetmeler yapılmıştır.

Kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle pazarında satılması, babası Ya'kûb peygamberden ayrı kalması, Mısır'a sultan oluşu, Züleyha'nın çirkin iftiralarına maruz kalması ve neticesinde zindana atılması, rüya tabir etmesi, dillere destan bir güzelliğe sahip oluşu gibi özellikleriyle divan şiirine konu edilmiştir. Klasik edebiyatta Hz. Yûsuf ve Züleyha'nın aşklarını anlatan pek çok mesnevi kaleme alınmıştır.

Usûlî Divânı'nda Yusuf peygamberin adına sıkça rastlanılmaktadır. *Divan*'da, kardeşlerinin onu kuyuya atması, babası ve kardeşi Bünyamin'den ayrı kalması, kölelikten sultanlığa yükselişi gibi özellikleriyle zikredilmiştir.

Ayırıp can **Yûsufun** kardaşcığından eyledi
Sana etdiğin bana ey Pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/4)

Her kimin bir sencileyin **Yûsuf**-ı Ken'ânı yok
Gönlü bir mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Eyleyip cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu vücûdum Mısırına **Yûsuf** gibi sultân olam (G. 77/3)

Ayırıldı Pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinderi
Aceb mekkâr imiş **Yûsuf** diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cânda
Yûsufu kurtar zindândan Mısır iline sultân eyle (G. 117/3)

5.6. Hz. Eyyûb

Sabriyla meşhur olan peygamberdir. Klasik şiirde daha çok bu sebeple anılmıştır. Malı, mülkü, evlatları elinden alınmasına rağmen ümitsizliğe düşmeyen ve her haline şükreden Eyyûb peygamber hastalanıp ibadetlerini

yerine getiremeyecek duruma gelince Allah'a dua etmiştir. Sonsuz sabrı ve şükründen dolayı kendisine tekrar sağlık, mal, mülk ve evlat verilmiştir. *Usûlî Divanı*'nda bu nedenle sözü edilen Eyyûb'un adı, bir beyitte geçmektedir.

Bir dem ey **Eyyûb**-ı mihnet-dîde kaldır başını
Derdine dârû's-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

5.7. Hz. Mûsâ

Divanlarda adına sıkça rastladığımız peygamberlerden birisi de Hz. Mûsâ'dır. Beyitlerde daha çok mucizeleriyle ele alınır. Tûr dağında Allah ile konuşması, Allah'ın tecellisiyle dağın yerle bir olması, Kızıldeniz'i yaran ve yılanları yutan meşhur asası, elinin ışık saçması (yed-i beyzâ hadisesi), Hızır (a.s.) ile yaptığı yolculuğu, Firavun ile olan mücadelesi, klasik edebiyatta en çok bahsi geçen hadiselerdendir. *Divan*'da Hz Mûsâ, Allah'ın Tûr dağında tecelli etmesi sebebiyle zikredilmiştir.

Her şecerden işide **Mûsî**-i cân
Nâre-i *innî ennâllâh* dan beyân (Mrc. 1/68)

Can u dil **Mûsâsı** gark etdi tecelli nûrına
Tûr idi seyrânımız didâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Yaka yaka aşk odu külli kül etdi canımı
Âteş urdu hırmen-i **Mûsâya** âhır bu kabes (G. 49/5)

Tecellî nûruna Tûrun vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh **Mûsânın** ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Bazı beyitlerde Mûsâ peygamberin adı geçmese de imgeler ve mecazlar yoluyla mucizelerine telmihte bulunulmuştur.

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben *asâ* sanırdım anı ol hõd *ejderhâ* imiş (G. 54/5)

Bu aşk işi katı müşkil belâdır
Asâsı mâr u *mârı ejdehâdır* (P. 2/2)

5.8. Hz. Süleyman

Klasik edebiyat metinlerinde yüzüğü (mührü), rüzgâra hükmetmesi, cinleri emri altında alması, Belkıs ile olan münasebeti, hayvanlarla konuşması -özellikle Hühüd ve karınca ile olan muhabbeti- sebebiyle anılır. Klasik şiirde karınca acziyetin, Süleyman ise azametın sembolüdür. Usûlî de böyle bir kullanım yaparak kendisini karıncaya benzetmiş; sevgiliyi ise Süleyman peygamber olarak düşünmüştür.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola ırgüre dîdâr-ı **Süleymâna** beni (G. 134/5)

Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. 1/161)

Hz. Süleymân'ın mührü; Osmanlı mimarisinde, ahşap ve dokuma gibi pek çok alanda kullanılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın rüzgâra hükmedebilmek için sancağına mühr-i Süleyman motifi nakşettirmesi bu gelenekten kaynaklanır. Devlet fikri ve hükümet etme yetkisi ilk defa Hz. Süleyman'da kemâle erdiği için ona bunu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil eder. Bu sebeple mühr-i Süleyman her şeyden evvel devlet olmanın ve hükmetmenin sembolüdür.⁶⁶ Hz. Süleyman'ın mührü, tarihin en önemli krallarını bile hükmü altına alabilecek bir kudrete sahiptir.

Ol **Süleymân**san ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü Dârâb fermânındadır (G. 26/6)

Divan'da geçen şu ifadeler Süleyman peygamber ve karınca arasındaki muhabbeti akıllara getirmektedir.

Edemez akl-ı kavî-re'y aşk-ı sultân ile bahs
Gerçi kim mûr-ı za'if etmiş **Süleymân** ile bahs (G. 10/1)

Râhm üzre ger duram incinme sultânım bana
Beklemek câ'iz durur mûra **Süleymân** yolların (G. 94/5)

5.9. Hz. İsâ (Mesîh)

Meryem'in İsâ'ya hamile kalması, henüz bebekken konuşması, nefesi ile hastaları iyi etmesi, yine nefesiyle ölümlere can vermesi, bir merkep sırtında

⁶⁶ İskender Pala, "Mühr-i Süleyman Maddesi", TDVİA., TDV Yay., C.31, s.526.

gezmesi, ölmeyip göğe çekilmesi ve dördüncü kat gökte bulunması gibi birçok özellikleri sebebiyle klasik Türk şiirinde farklı tahayyüllere konu olmuştur.⁶⁷ Klasik şiirde daha çok nefes, dem gibi kelimelerle birlikte anılır. Hz. İsa'nın ölümlere hayat vermesi ile sevgilinin can bahşeden özelliği arasında ilgi kurulur.

Can verir enfâs-ı **İsâ** gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i anber-bârını (G. 128/3)

Lebleri ihyâ-yı **İsâ**dan haberler keşf edip
Hasta câna her sözü safî cevâb olmak gerek (G. 68/2)

Leblerinle eyâ zebân-ı fasîh
Zindedir tâ ölünce nâm-ı **Mesîh** (G. 12/1)

...

Kimi **İsâ**yı bu halkın kimi *Mûsâ*yı geçer
Cân verir la'lin şarâbına **Mesîh**ay1 geçer (Mus. II/2)

Baharın gelmesiyle arzın yeniden hayat bulması, Hz. İsa'nın nefesiyle ölümleri tekrar diriltmesine benzetilir.

Lutf ile **İsâ** demi geldi gedâlar şâh olsun
K'eyledi bâd-ı sabâ arzın künûzun âşikâr (K. 3/4)

5.10.Hz. Muhammed (Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel, Nûr-ı Ahmed, Mustafâ, Muhammed Mustafa, Habîb, Resûl, Fahr-i Enbiyâ, Pişvâ-yı Enbiyâ, Hatem-i Peygamberân)

Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusu⁶⁸ olan Hz. Muhammed, *Usûlî Dîvânı*'nda en fazla sözü edilen peygamberdir. Mutasavvıf kişiliği ile ön plana çıkan Usûlî'nin şiirlerinde Hz. Muhammed sevgisi bariz bir şekilde görülür. İslam peygamberi olması, miraç mucizesi, şakkü'l-kamer olayı, mahşer günü ümmetine şefaataçi olması ve peygamberlerin sonuncusu olması sebebiyle zikredilmiştir. *Divan*'da na'at şeklinde bir kasideye rastlanmaz; ancak Hz. Muhammed'in miraç olayını ele alan bir *Mîrâciye* mevcuttur.

⁶⁷ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2004, s.235.

⁶⁸ Muhammed, adamlarınızdan hiçbirisinin babası değildir. O, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir (Ahzab 33/40).

Şöyle sürdü atını ol şâh-ı dîn
Şahbâz-ı Kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

Çün tamam etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu le'amrük tâcını (Mrc. 1/100)

Hil'at oldu eĝnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Kâinatın yüzü suyu hürmetine yaratıldığı,⁶⁹ âlemlere rahmet olarak indirilen,⁷⁰ mevcudatın övünç kaynağı Hz. Muhammed için övgü dolu sözler kullanılmıştır.

Mim-i Ahmedden göründü kâyinât
Ar u ferş u fevk u taht u şeş-cihât (Mrc.1/37)

Âdeme bunca kerem bunca atâ
Tâ zuhûr ede **Muhammed Mustafâ** (Mrc. 1/46)

Ol imâm-ı pâk u hâdi-i sübûl
Hâtem-i peygamberân fahr-ı rusûl (Mrc. 1/47)

Pişvâ-yı enbiyâ vü mürselîn
Müktedâ-yı evvelîn ü âhirîn (Mrc. 1/48)

Ey **resûl-i Hakk u fahr-i enbiyâ**
Ve'y **sirâc-ı ümmet-i hayrû'l-verâ** (Mrc.1/104)

Allah, mahşer gününde birtakım kimselere şefaata etme hakkı tanımıştır.⁷¹ Buhârî'nin naklettiği bir hadise göre Hz. Muhammed, ahiret günü ümmetine şefaataçi olacak ve şefaatine nail olan müminler cehennem

⁶⁹ "Ey Habîbim! Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım" (Aclûnî, a.g.e., C.2, s.163).

⁷⁰ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiya, 21/107).

⁷¹ "O gün, Rahman'ın şefaata izni verip sözünden razı olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez" (Tâha, 20/109).

azabından kurtulacaktır.⁷² Usûlî, Hz. Muhammed'den şefa'at dilemiş ve ebedîyyen cehennemde kalmamak için yalvarmıştır.

Katında birgün âh etdim hatâ kıldım günâh etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â't **Mustafâ** bârî (G. 131/6)

Nûr-ı **Ahmed** hürmetiyçün ey Ehad
Habs-i zulmânîde koyma tâ ebed (Mnc. 1/3)

Hz. Muhammed, müslümanlar için bir yol gösterici, bir rehberdir. Usûlî, onun yolundan ayrılmaz, hatta onun yolunda toprak olmayı arzulamaktadır.

İlâhî âşıkı mülk-i cihâna pâdişâ eyle
Ki ya'ni ben gedâyı hâk-i râh-ı **Mustafâ** eyle (G. 118/1)

Nûr-ı Hakkım Hak bana rehber durur
Ümmetim benim ilâhiler durur (Mrc. 1/51)

Âsitânın kiblegâhından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı **Ahmed-i Muhtâr** senden dönmezem(G.
92/3)

Divan 'da Hz. Muhammed'in güzel yüzü, nûrânî bir beyazlıkta tasvir edilmiştir.

Yâ musavver nûr yâhûd sûretin tasvîridir
Yâ cemâl-i **Ahmed-i Muhtâr** yâ vech-i hasen (K. 4/5)

Hz. Muhammed'in isimlerinden olan Ahmed'in Arapça yazılışından (احمد), "mim" harfi çıkarılınca (احاد) "ehad" kelimesi meydana gelir. Usûlî, böyle bir kullanım yaparak muamma sanatına başvurmuştur.

Mim-i **Ahmed** mahv oldu ol zaman
Pes ehad kaldı ol arada hemân (Mrc. 1/84)

⁷² "Her peygamberin dua ettiği, kabul olunmuş bir duası vardır. Ben bu duamı ahirette ümmetime şefa'at için saklamak istiyorum" (Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, C.2, s. 795).

Aşağıdaki beyitler dikkatle incelendiğinde yine Ahmed isminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Diledi kim yaza hatt-ı muhtelif
Nakş kıldı evvel **Ahmed**den elif (Mrc. 1/35)

Ol şeh hâsından etdi tâc-ı ser
Dalmı tavk eyledi mîmin kemer (Mrc. 1/36)

6. Dört Halife (Çehâr-Yâr)

Klasik edebiyat metinlerinde dört halifeden övgüyle bahsedilir. Hz. Ebûbekir'in dostluğu ve sadakati, Hz. Ömer'in adaleti; Hz. Osman'ın iffeti ve hayâsı, zi'n-nureyn⁷³ oluşu; Hz. Ali'nin ilmi ve cesareti edebiyatımızda yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Usûlî, şeyhi İbrahim Gülşenî için kaleme aldığı beyitlerde şeyhinden sadık bir dost diye söz etmiştir. Şair, Yâr-ı Gâr (Mağara Arkadaşı), Sıddık sıfatlarına da yer vererek Hz. Ebûbekir'e telmihte bulunmuştur.

Kavline sâdık idi vü **Sıddık**-ı vakt idi
Oldu meğer ki Ahmed-i Muhtâra **yâr-ı gâr** (Mus. I/1)

Abdi Bey'e sunduğu kasidesinde ise Hz. Ömer'in adaletine ve Hz. Ali'nin cömertliğine vurgu yaparak memdûhun bu özelliklerinden bahsetmiştir.

Gördü kim zâtında var **adl-i Ömer cûd-ı Alî**
Kıldı Osmânoğlu sen şâhı emîr-i nâmîdâr (K. 3/31)

Divan'da Hz. Ali'nin yiğitliğine, haydâr-ı kerrâr⁷⁴ oluşuna ve Zülfikar adlı kılıcına da değinilmiştir. Şair, sevgilinin kitaba benzeyen yüzüne bağlanmış ve Kerrâr hakkı için bile olsa ondan vazgeçmeyeceğini söylemiştir.

Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fitratız
Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz
Gerçi böyle sûreta dervîş ü üryânız velî

⁷³ “İki nur sahibi” demektir. Hz. Peygamberin iki kızıyla evlendiği için bu lakabı almıştır.

⁷⁴ Dönerek savaşan aslan demektir.

Âlem-i ma'nîye baksan **Zülfikâr-ı Haydârız** (Kıt'a IV)
Mü'minim **Kerrâr** hakkı çün kitâb-ı hüsnüne
Ba'd-ezîn lâzım degil tekrâr senden dönmezem (G. 92/5)

Usûlî, kendisine pîr olarak Hz. Muhammed'i ile Hz. Ali'yi seçmiş ve onların yolundan asla dönmeyeceğini dile getirmiştir.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün **Muhammed Alidir**
Dönmezim niye döneyin pîrimden (Kıt'a VI)

Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli
Âh pîrim **Muhammed Ali** himmet eylen himmet eylen (G. 65/7)

6.1. Ehl-i Beyt, Âl-i Mustafâ, Âl-i Abâ

Usûlî Dîvânı'nda Âl-i Abâ'dan Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in adı zikredilmektedir. Şair, Âl-i Abâ'ya olan sevgisini şiirlerinde dile getirmiş ve Kerbelâ Şehidi Hz. Hüseyin'i kendisine şâh olarak seçmiştir. Ayrıca şair, her ne olursa olsun pirinin gösterdiği bu yoldan asla dönmeyeceğini de vurgulamıştır.

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nürdür başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim
Sâyesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda müntehâdır sevdiğim
Yâ **Hasan** yâhûd **Hüseyin-i Kerbelâ**dır sevdiğim

*Lahmüke lahmî*⁷⁵ **Aliy-yi Murtezâ**dır sevdiğim

⁷⁵ “Lahmüke lahmî, demmüke demî, cismüke cismî, rûhüke rûhî.” Hz. Peygamber minberdeyken, Ali'yi yanına çağırıp, ridâsının içine aldı. Bir vücuttan iki baş olarak göründüler. Ve şöyle buyurdu: “Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, rûhun rûhumdur.” Gadîr-i Hum, Şîî geleneğe göre Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi yerine tayin ve tavsiye ettiği olaydır. Ancak olay Alevî-Bektaşîlerin de dâhil olduğu Anadolu tasavvuf kültüründe -Şîilikten farklı olarak- Hz. Ali'nin siyasî lider olarak değil, manevî velâyet önderi olarak tavsiye edildiği şeklinde anlaşılır ve değerlendirilir. (M. Saffet Sarıkaya, “Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da Ehl-i Beyt İle İlgili İnanç Motifleri”, **İnsan Bilimleri Araştırmaları**, 2004/2, S. 12, s.5.

Sûret-i rahman ale'l-arş istevâdır sevdiğim
 Kible hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim
 Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim
 Hâşeli'llâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
 Ben Muhammed ümmetiyem Mustafâdır sevdiğim

(Mus. II/1)

Hakikât pîrleri **Âl-i abâd**ır
Hasan Hüseyin canlara safâdır
 Benüm şâhım **şehîd-i Kerbelâ**dır
 Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/7)

6.1.1. On İki İmam (İsnâ-Aşeriyye)

Divan 'da övgüyle sözü edilen On İki İmam sırasıyla şunlardır:

- 1.) Aliyyü'l-Murtazâ (Hz. Ali)
- 2.) Hasanü'l-Müctebâ (Hasan)
- 3.) Hüseynü'ş-Şehîd (Hüseyin)
- 4.) Ali Zeynelâbidîn
- 5.) Muhammed Bâkır
- 6.) Câferü's-Sâdık
- 7.) Musâ Kâzım
- 8.) Aliyyü'r-Rızâ
- 9.) Muhammed Takiyyüddîn
- 10.) Aliyyün-Nakiyyü'l-Hâdî
- 11.) Hasanü'l-Askerî
- 12.) Mehdî⁷⁶

On İki İmam, Şiilere göre, dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Hz. Peygamber'e halife ve vâris olduklarına inanılan on iki kişidir. Divan şiirinde, bazı imamlar için ayrı ve hepsi için de ortak olmak üzere birçok manzumede On İki İmam'dan bahsedilmiştir. Bu manzumelerde şiirin kendine has yapısı içinde imamların hayat hikâyeleri, faziletleri, ilme ve irfana vukfları işlenmiştir. Usûlî'nin şiirlerinde de On İki İmamla doğrudan ilgili olarak iki manzume dikkat çekmektedir. Bu manzumelerden birincisi

⁷⁶ İskender Pala, a.g.e., 2004, s. 365.

“*Müseddes fî Medh-i İmâm Musâ er-Rızâ*” başlığını taşımaktadır.⁷⁷ Usûlî, İmam Musâ er-Rızâ’dan ‘Horasan Şâhı’ diyerek söz etmiş ve son dizelerde ona selam göndermiştir. Şairin nazarında velilerin şahı ise ‘Aliyyü’l-Murtezâ’dır.

Nâme-i ikbâlde nâmı **Alî Mûse’r-Rızâ**
Kendi şâh-ı evliyâ cediti **Aliyyü’l-Murtazâ**
Oldu lâmi’ safha-i veçhinde nûr-ı Mustafâ
Zât-ı pâkinde tecelli etdi sırr-ı hel etâ
Buldu kuvvet lâcerem ser-pençe-i Âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i şâh-ı Horâsân esselâm (Mus. III/2)

Usûlî, üçüncü musammatta On İki İmam’dan her birinin ismine yer vermiş ve böylece onlara olan sevgisini ve bağlılığını dile getirmiştir. Aşağıda adı zikredilmeyen İmam Musâ er-Rızâ, şairin Horasan şâhı diyerek bahsettiği kişidir.

Mustafâ vü **Murtazânın** nakdisin ey pâk dîn
Hem **Hüseyn** ile **Hasan** hem **Şâh-ı Zeynel Âbidîn**
Bâkır u **Sâdık** dahi **Kâzım** imâm-ı hem-nişîn
Hem **Takiyyi** bâ-**Nakî** hem **Askerî** sensen yakîn
Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn
E’s-selâm ey hazret-i şâh-ı Horâsân e’s-selâm (Mus. III/4)

Divan’da On İki İmam övgüsünün konu edindiği bir diğer şiir, varsağı şeklinde kaleme alınmıştır. Şair, bu eserinde de On İki İmam’ın tek tek ismini anarak onlara yürekten bağlı olduğunu göstermiş ve bu yolda asla geri adım atmayacağını özellikle vurgulamıştır.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün **Muhammed Alidir**
Dönmezin niye döneyin pîrimden

⁷⁷ Beyhan Kesik, “Usûlî Dîvânı’nda Ehl-i Beyt Sevgisi”, **I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu**, Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Çorum 2010, C.1, s. 352.

Hakîkât pîrleri Âl-i abâdır
Hasan Hüseyin cânlara safâdır
Benim şâhım şehîd-i Kerbelâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bâkîra bakar bu cânım
Câfer-i Sâdıkdır dînîm îmanım
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Kâzım bize bir ni'metdir Hudâdan
Râzıdır Hakk **Ali Muse'r Rızâ**dan
Muhîbbiz **Nakîye** kâlû belâdan
Dönmezin niye döneyin pîrimden

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene tîg-ı kazâdır
Muhammed Mehdi hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/6-7-8-9-10)

Musammat ve varsağının dışında yer alan gazellerde de On İki İmam'dan bazılarının adlarına rastlanmaktadır.

Âli gibi hakîkat mâlik oldun mülke billâhi
Sıdınsa kuvvet-i lâhavl ile bâzû-yı şeytânı (G. 127/12)

Usûlî hasta hâlini nola sormağa bir gelsen
Hüseyinî mezhebim dersin **Hasan**dan niçün ürkersin
(G. 115/5)

7. Sahabeler (Ashâb-ı Kirâm)

Hz. Muhammed'i görme şerefine nail olan ve onun sohbetinde bulunan müminlere sahabe adı verilir. Usûlî, şiirlerinde sahabe isimlerine fazla yer vermemiştir.

7.1. Bilâl-i Habeşî

İlk müslümanlar arasından yer alan ve köle vasfıyla tanınan Bilâl-i Habeşî, İslam coğrafyasını ezanla tanıştıran sahabedir. *Divan*'da tek bir beyitte zikredilen Bilâl, ten renginin siyah olması sebebiyle yüzdeki benlere benzetilir.

Yüzünde benlerine benzedirler
Görenler cennet içinde **Bilâli** (G. 138/3)

7.2. Amr, Zeyd

Beyitte tam isimlerine rastlanmasa da bu şahısların Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yaşayan sahabeler olduğu düşünülür. Usûlî, ömrü boş yere sarf etmemek gerektiğine değinerek Amr ve Zeyd'in yolundan yürümek ister.

Amr u Zeyde yüri sarf etme Usûlî ömrü
Nahvi ko ârif isen eyleyi gör mahvî-sıfat (G. 9/7)

8. Kaza ve Kader

Levh-i Mahfûz'da⁷⁸ yazılan herhangi bir şeyin gerçekleşmeden önceki haline *kader*, yeri ve zamanı geldiğinde Allah'ın takdiri ile gerçekleşmesine ise *kaza* denir. *Usûlî Dîvânı*'nda kader tabirine rastlanmasa da *yazı*, kader anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair, beyitte ezelde yazılan kaderin mutlaka gerçekleşeceğini ve kaderden kaçılmayacağını altını çizmiştir.

Dünya kimseye mi kalır şüphe yok **yazılan gelir**
Ötesini Hudâ bilir hele bir demdir sürelim (G. 81/4)

Usûlî, kazâ ile ilgili divanında “*tîr-i kazâ*”, “*tîg-i kazâ*”, “*dâm- ı kazâ*” gibi farklı tamlamalara da yer vermiştir.

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene **tîg-i kazâdır**
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdır
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/10)

⁷⁸ “Şüphesiz ki biz, her şeyi (Levh-i Mahfûz'da yazılmış) bir kadere göre yarattık” (Kamer, 54/49).

Murg-ı zîreksen de fârîg-bâl oturma key sakın
Doludur **dâm-ı kazâ** ile fezâ-yı rüzgâr (K. 1/9)

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına **tîg-i kazâyı** def için isper güneş (K. 2/28)

8.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel, Âlem-i Ervâh, Kalû Belâ)

Dünya yaratılmadan önce tüm ruhların toplandığı Bezm-i elest, Allah'ın “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sorusuna ruhların “*Evet, Rabbimizsin.*” dedikleri ve kıyamet günü “*Bizim bundan haberimiz yoktu.*” dememeleri için tanık tuttuğu yaratılış günüdür.⁷⁹ Araf sûresinin 171. ve 172. ayetlerinde Tanrı, insanların ruhlarını yarattıktan sonra onları bir yerde toplamış ve “*elestü birabbiküm*” diye sormuştur. Onlar da “*kâlû belâ*” diye karşılık vermişlerdir. Bu toplantıya bezmi elest, bu yanıtı da elest yemini “*ahd-i elest*” denmiştir.⁸⁰ Bu bağlamda Usûlî, şiirlerinde aşkın ezel bezminden beri var olduğu dile getirmektedir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ'
Çünkü çalındı **ezel bezmi**nde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

Rûz-ı ezelde aşkını cânımda derc edem
Etmış muhît kulzum-i ummâna bir hası (G. 137/5)

Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fitratız
Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz
Gerçi böyle sûreta dervîş ü üryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan Zülfikâr-ı Haydârız (Kıt'a IV)

Usûlî, kâlû belâdan beri pîrine bağlı olduğunu ve onun yolunda asla dönmeyeceğini şu dizelerde vurgulamıştır.

Kâzım bize bir ni'metdir Hudâdan

⁷⁹ Beyhan Kesik, **Mahmûd Rıfkı Hayatı-Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009, s.82-83.

⁸⁰ Haluk İpekten, **Şeyh Galib Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yay., Ankara 2014, s. 47.

Râzıdır Hakk Ali Muse’r Rızâdan
Muhibbiz Nakîye **kâlû belâdan**
Dönmez niye döneyin pîrimden (Mus. VI/9)

9. Ahiret ve İlgili Mefhumlar

9.1. Kıyamet (Mahşer, Rûz-ı Şümâr)

İslam’a göre gerçekleşmesi hak olan kıyamet günüyle dünya hayatı sona erecek ve ahiret hayatı başlayacaktır. Klasik şiirde sevgiliyi gören âşığın yeniden hayat bulması, kıyamet koptuğunda insanların tekrar dirilmesine benzetilmiştir.

Apardın gönlünü halkın kopardın fitneler yer yer
Kıyâmet kametinle çün benim rûhum kıyâm etdin (G. 66/5)

Kıyamet ile boy anlamına gelen ‘kamet’ kelimesi arasındaki ilgi, sevgilinin görünüşüyle âşıkları arasında meydana gelen kargaşanın kıyamet günündeki kargaşaya benzetilmesi sebebiyledir.⁸¹

Elifler eylesinler *arz-ı kâmet*
Yine bu arsada kopsun **kıyâmet** (Ş. 1/106)

Budur doğrusu kim ol *serv kâmet*
Kıyâmetdir kıyâmetdir **kıyâmet** (Ş. 1/145)

Divan’da geçen ‘mahşer’ kelimesi, aldığı ön ekle birlikte ‘mahşere kadar’ anlamı taşımaktadır. Usûlî, hesap gününde kendi halini düşünmekte ve bağışlanması için Allah’tan af dilemektedir.

Kâmkârâ yakmasa envâr-ı hüsnünden çerâğ
Zulmet-i şebden halâs olmazdı **tâ mahşer** güneş (K. 2/20)

Yâ Rab hâlimiz nola **rûz-ı şümârda**
Çün bî-şümâr cürm ü hatâmız şümâr ola (G. 2/5)

⁸¹ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlîli*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s.32.

9.2. Ahir Zaman

İnanışa göre kıyamet kopmadan önce birtakım hadiseler meydana gelecektir. Bunlardan biri de fitnelerin çoğalmasındır. Usûlî: “*Başıma bin türlü bela geldi, kıyamet koptu, (ancak) âhir zamanın fitnesi (hala) gelmedi.*” diyerek aşağıdaki beyiti kaleme almıştır.

Başıma kopdu *kıyamet* geldi bin türlü belâ
Âh ol ser-fitne-i **âhir-zamân**ım gelmedi (G. 147/3)

9.3. Ölüm ve İlgili Mevfular

9.3.1. Ölüm (Ecel)

Her canlının başına gelecek olan kaçınılmaz sondur.⁸² *Divan*’da ölümle ilgili *dest-i ecel*, *ölüm yelleri*, *ecel leşkери* gibi ifadeler kullanılmıştır. Şair, aşk pazarındaki sevda eğlencesinin güzelliğinden söz eder. Ancak aşk ile harcanan bu vakitler ölüm geldiği anda son bulacaktır.

Güzel eğlencedir bâzâr-ı dehrin sûd u sevdâsı
Eğer ta’cîl edip **dest-i ecel** dirmezse dükkânı (G. 127/5)

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel lekeri basmazsa kor muyun seni kor muyun (G. 112/5)

Usûlî ölümü; *feleğin oc alması*, *gözün toprak dolması* şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca can ile kuş arasında benzetme yapmıştır. Kuşun kafesten uçup gitmesi gibi, can da bir gün ten kafesinden uçacaktır. Şair, o gün gelmeden bir an olsun neşelenmek ister.

Yârenler **ecel** gelmeden *gözümüz toprak dolmadan*
Felek bizden oç almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Kara toprak döşenmeden ten kafesin usanmadan
Nefes kuşu boşanmadan hele bir demdir sürelim (G. 81/3)

Korkum odur ki dâm-ı alâyıkda kalavuz
Can kuşu uça *ten kafesi târumâr ola* (G. 2/4)

⁸² Her nefis ölümü tadacaktır (Ali İmran, 3/185).

9.3.2. Kefen

Ölülerin bedenini örtmek için kullanılan beyaz bezdir. Usûlî, kefenin hasta vücuduna gömlek olmasını isteyerek bir nevî ölmeyi dilemiştir.

Çün fenâ etdi kabâ-yı ömrümü dest-i ecel
Ey **kefen** ben hasta-yı üryâna gel pîrâhen ol (G. 75/5)

9.3.3. Kabir (Mezar)

Türkçe karşılığı mezar olan kabir, ölünün gömülü olduğu yer anlamındadır. İnanışa göre şehit düşenler kabir azabından kurtulur ve kabri nur dolar. Beyitte bu durum şöyle ifade edilmektedir.

Şehidin nûr iner **kabrine** derler lik ben hasta
Ölürsem bu hararetle çıkar odlar **mezârımdan** (G. 95/6)

Usûlî, mutluluk içerisinde ölmeyi arzulamış ve kabrinde güller açmasını dilemiştir.

Bu şevk ile ölürsen umarım Usûlî kim
Kabrinde güller açıla tâze bahâr ola (G. 2/9)

9.4. Cennet ve İlgili Mefhumlar

9.4.1. Cennet (Cinân, Uçmag, Dârü's-selâm)

Allah'ın günahlardan sakınıp salih amel işleyen kullarına vaadettiği mükâfat yeridir. “Cennet, Huld, Me’va, Naîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü's-Selâm ve Hayevân” şeklinde sekiz adet cennet sıralanmıştır.⁸³ *Usûlî Divanı*’nda Me’va ve Firdevs cenneti pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu yer ile cennet arasında ilgi kurulur. Âşğın nazarında sevgilinin yanı cennetten farksızdır. Âşık, Firdevs-i A’lâ’yı isteyenlerin sevgilinin mahallesinde beklemesi gerektiğini söyler. Sevgilinin mahallesini kendisine vatan edinenler ise Firdevs-i A’lâ’dadır.

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yarı beklesin **firdevs-i a’lâ** isteyen (G. 108/1)

Her ne âşık kim ser-i kûyundan tutmuşdur vatan

⁸³ İskender Pala, a.g.e., 2004, s.88.

Hakk Te'âlânın bugün **fırdevs-i a'lâs**ındadır (G. 24/6)

Âşık, sevgilinin mahallesindeyken uyuyakaldığını ve düşünde kendisini Cennetü'l-Mevâ'da gördüğünü dile getirmektedir.

Seyre daldım dün ser-i kûyunda hâb almış beni
Düşde gördüm yatdığım yer **cennetü'l-me'vâ** imiş (G. 54/2)

Eski Türk dilinde cennet anlamına gelen *uçmag*, beyitte yine bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât
Hamdülillâh ölmedin yerini **uçmag** eyledi (G. 135/5)

Usûlî'ye göre sevgili, cennet bahçesinden bir güldür (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ **gül-i gülzâr-ı cennet** yâ semen yâ yâsemen (K. 4/1)

Yaraşmaz sana ağyar ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâğ-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultanım (G. 91/1)

Divan'da Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması olayına telmihte bulunulmuştur. (Bkz. Hz. Âdem)

Ejdehâ-yı heft-serdür nefsi hodgâm ey gulâm
Ceddini **cennet**den ihrâc eyleyen ol mâri gör (G. 28/6)

Selamet Yurdu anlamına gelen Dârü's-Selâm, beyitte cennet anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Âşığa selam gönderen sevgili, onun gönlüne selamet vermiş ve zindana benzeyen dünyasını cennete çevirmiştir. Beyitte selam ifadesi, tevriyeli şekilde kullanılmıştır.

Selâmet ol benim ruhum ben hâke selâm etdin
Yine bu sicn-i dünyayı bana **dârü's-selâm** etdin (G. 66/1)

9.4.2. Tubâ

Cennette bulunan ve dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır.⁸⁴ Klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Dîvânî*'nda da sevgilinin boyu Tubâ ağacına benzetilmiştir.

Ey boyun **tûbâ** vü hâk-i âsitânın selsebîl
Ayağın toprağına canım feda kanım sebîl (G. 74/1)

Boyla ilgi kurulması dışında Tubâ, meyvesi sebebiyle memdûhun çenesi için benzetilen olmuştur. Bu çene, aynadan ya da gümüştan bir topa, elmaya ve ayvaya veyahut bir gökyüzüne benzetilmiştir.

Meyve-i **tûbâ** ya sîmîn tûb ya tûb-î âyine
Yâ bîh u ya sîb ya âb-ı mu'allak yâ zekan (K. 4/14)

9.4.3. Kevser, Selsebîl, Mâ'-i ma'-în

Kevser ve Selsebîl, cennette bulunan ve müminlerin hizmetine sunulacak olan sulardır. *Divan*'da bu unsurlar ile sevgilinin dudağı arasında benzetme kurulmuştur. Yine cennette bir akarsu olan Mâ'-i Ma'-în de *Divan*'da aynı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin dudağını görenler, onun bir selsebil olduğunu düşünmüşlerdir. Bu selsebilin akıttığı su/söz ise Kevser'dir.

Gördüler yüzünde la'lin **selsebîl**in dediler
Bârekallâh kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Sevgilinin ağzından çıkan sözler ile Kevser arasında bağ kuran âşık, bu Kevser'in kendisine sarhoşluk verdiğini ifade etmiştir.

Dehânından çıkan sözler meger **kevser** şarâbıdır
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

Tûbâ, Kevser, Mâ'-i ma'-în, Hûri, Cennetü'l-mevâ gibi cennetle ilgili mefhumları birlikte zikrederek tenasüp yapan şair, sevgilinin boyunu Tûbâ'ya, dudağını Kevser'e, sözlerini Mâ'-i Ma'in'e, mahallesini ise Cennetü'l-Mevâ'ya benzetmiştir.

⁸⁴ Ali Erbaş, "Tûbâ Maddesi", *TDVİA*, TDV Yay., C.41, s.318.

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün **mâ'-i ma'-în**
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

9.4.4. Hûri

Cennette müminlerin hizmetine verilen iri gözlü,⁸⁵ güzel yüzlü⁸⁶ varlıklardır. Klasik şairler, hûri ile sevgilinin güzelliği arasında ilgi kurmuşlardır.

Hak bilir dünyâ değil ol **hûr-ı peyker** olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindan olur (G. 19/2)

Cihândan geçmek istersen **hûriler** kuçmak istersen
Göklerde uçmak istersen evvel cânını cân eyle (G. 117/4)

9.5. Cehennem (Dûzah, Cahîm)

Günahkârların gideceği azap yeridir. Klasik şairler, sevgiliden ayrı kalmayı, cehennem azabıyla bir tutmuşlardır. Aşkın kavurucu ateşine düşen âşık, vâ'izin korkuttuğu cehennem ateşinin esasında sevgiliden ayrı kalmak olduğunu dile getirmiştir.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin **nâr-ı cehennem** dediği firkat imiş (G. 53/3)

Sevgiliden ayrı düşen Usûlî, cehennemde kaldığını ve cennete erişmek için sevgiliye kavuşması gerektiğini ifade etmiştir.

Kaldı hicr ile **cehennemde** Usûlî miskîn
Cennet-i valsa eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

Sultan ve köle, sevgili ile âşığı temsil eden iki unsurdur. Âşık, padişah olarak tasavvur ettiği sevgiliye seslenerek bu köleyi ayrılığın cehennemine atmamasını ister. Cehenneme gidecek olanlar günahkârlardır. Âşık ise

⁸⁵ Ayrıca onları iri, siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir (Duhan, 44/54).

⁸⁶ Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel huriler vardır (Rahman, 55/70).

sevgiliyi sevdiği için günahkâr olmamıştır. Bu bağlamda ayrılık ile bir tuttuğu cehennemde boş yere azap çekmektedir.

Gel azâb etme **cahîm-i hicre** salma bendeni
Pâdişâhım seni sevgiyse günahkâr olmadı (G. 146/2)

Âşığa göre ayrılığın getirdiği azap o kadar şiddetlidir ki, kâfirlerin dahi bu cehennemde yanmasını istemez.

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana kâfirler giriftâr olmasın (G. 104/2)

10. Soyut Varlıklar

10.1. Ruh

İnsanın hayati unsuru olan ruh hakkında bilinenler çok azdır.⁸⁷ Beden ve ruhla bir bütün olan insan, nefsi duygularıyla bedeni, mânevî hissiyatı ile de rûhu tatmin eder. Bedenin nefsi, ruhun ise maneviyatı temsil etmesi, aynı zamanda bedenin fâni, rûhun ebedî olmasından dolayı rûh, bedenden üstün tutulmuştur. *Divan*'da “ruh-ı revân, ruh-ı pâk” gibi tamlamalarla Hz. Muhammed anlatılmak istenmiştir.

Açdı çün nergislerin ol **rûh-ı pak**
Ayağı altında gördü müşt-i hâk (Mrc. 1/94)

Klasik şiirde sevgili, sözleriyle ölü gönüllere ruh/can bağışlar. Onun sözleri câna şifadır. Şirin sözcüğü hem sevgilinin kelâmı hem de efsânevî aşk kahramanı anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Ey ki mürde dillere Şîrîn-keâmın **rûh-bahş**
Mantıkından illet-i câna şifâ-yı rüzgâr (K. 1/38)

Sevgiliden ayrı kalmanın verdiği dert ile hasta olup yataklara düşen âşık, yine sevgilinin yanına gelmesiyle rûhunun şâd olduğunu ifade etmiştir.

Derd ile ölmüş yatardım geldin ey cân hâlîme

⁸⁷ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir (İsra, 17/85).

Lutf edip bir ölmüşün **ruhun** yine şâd eyledin (G. 68/3)

Sevgiliden gelen her şey âşığın cânını besleyen bir gıdâdır. Vuslatın zevkini hiç tatmadığını söyleyen âşık, yalnızca sevgilinin gamıyla tanıştığını ve bunun bile cânâ lezzet verdiğini dile getirmektedir.

Zevk-i vaslı tatmadım bilmem velî tîg-i gamın
Bir **gıdâ-yı rûhdur** lezzet bağışlar cânıma (G. 124/4)

Divan’da, alçak dünyanın zenginliğinin aldatıcı olduğu vurgulanırken, bunlara kapılmayanlar için “güzel, hoş tabiatlı” gibi anlamlara gelecek şekilde “*sebük-rûh*” ifadesine yer verilmiştir.

Çekme ey hâr-tab' dünyâ-yı denînin sıkletin
Gel **sebük-rûh** âdem ol arkandan indir bârını (G. 128/8)

10.2. Peri

Gözle görülemeyen, son derece güzel yaratılışlı varlıklardır. Bu özellikleriyle klasik şiirde sevgili için benzetilen olmuştur. Sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için “*perî-peyker*, *perî-sûret*, *perî-rû*” gibi terkipler yapılmıştır. Usûlî, şiirlerinde daha çok “*perî-peyker*” tanımına yer vermiştir (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Bir melek sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-peyker** ne hûb insân olur (G. 21/1)

Hayretimden unuduram kendimi ‘aklım gider
Ey **perî-peyker** eğer nâgeh seni yâd eyleşem (G. 90/2)

Yoluna cânın feda kılma Usûlî ol **perî**
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

10.3. Cin

Tıpkı insanlar gibi kulluk vazifelerini yerine getirmekle yükümlü olan cinler⁸⁸, ateşten yaratılan⁸⁹ ve duyularla algılanamayan varlıklardır.

⁸⁸ “Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım” (Zâriyât, 51/56).

⁸⁹ “Cinleri de dumansız ateşten yarattı” (Rahman, 55/15).

Divan'da 'cin' ifadesi tek bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî'nin İmâm Mûsâ er-Rızâ'yı övmek için kaleme aldığı musammatta, tüm insan ve cin taifesinin onun emri altında bulunduğuna değinilmiştir.

Bir nefesde cûb-ı huşkî eyledin tâze seçer
Zâhir oldu nakş-ı ikdâmın senin fevka'l-hacer
Buldu enfâs-ı şifâ-bahşınla sıhhat kûr u ker
Emrine râm ins ü **cin** hükmüne tâbi' bahr u ber
Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize şakku'l-kamer
Es-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan es-selâm (Mus. III/6)

10.4. Şeytan (İblis, Dîv-i Racîm, Ehremen)

Kibri ve kıskançlığı sebebiyle Âdem'e secde etmeyerek Allah'a asi gelmiştir. Kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını söyleyerek ateşin topraktan daha üstün olduğunu savunmuştur. Allah'a olan itaatsizliği sebebiyle lanetlenmiş ve cennetten kovulmuştur. Usûlî, bu hadiseye şöyle telmihte bulunmuştur.

Sûretin âyâtını yanlış okurmuş müdde'î
Ahsen-i takvîme gör **şeytânı** inkâr eylemiş (G. 55/2)

Sözün **şeytân-ı mel'ûn**un kabul edip eşiğinde
Beni merdûd eden şol mazhar-ı rahmâna aşk eyle (G. 116/4)

Seyyid Nesimî'nin iki tane gazeline tahmis yapan Usûlî, yedinci musammatta bismelenin şeytanın şerrinden koruduğunu, diğer musammatta ise kelamullah sırrının şeytan için anlaşılamayacağını dile getirmektedir.

Hamdüli'llâh buldu nâm-ı a'zamı kalb-i selîm
Sâlik-i râha ayan oldu sırât-ı müstakim
Ba'd-ezîn kâr edemez vesvâs-ı **şeytânî'r-racîm**
Okurum isminde bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm
Ey sıfatındır sıfatın kulhüvallahü ehad (Mus. VII/2)

Ey Usûlî remz-i mâ evhâyı bilmez her la'im
Kim kelâmulâh sırrın anlamaz **dîv-i racîm**

Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstakîm
 İlm-i hikmetden bilirsen gel beri gel ey hâkim
 Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhî gör (Mus.VIII/9)

Ehremen (Ehrimen), Zerdüşterin inandığı, şeytani özelliklere sahip kötülük ve karanlık tanrısıdır. Klasik şairler, Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalanın bu şeytan olduğunu düşünmüşler ve şiirlerinde Ehremen'i Süleyman peygamberle birlikte vermişlerdir.

Pâdişâhım kendine ehl-i kemâlî kul edin
 Sen Süleymânsın sana yâr olmasın her **ehremen** (K. 4/25)

11. Diğer İtikadî Mefhumlar

11.1. Din, İman, Şeriat

Din; akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.⁹⁰ İman ise peygamberin dinine kesin olarak bağlanmaktır.⁹¹ Usûlî; 'din, niyaz ve namaz' kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Eden her gördüğü şahsa *niyâzı*
 Kabul olur mu bir **dîn**de *namâzı* (P. 1/17)

Merhametsiz oluşu ve âşığa cefa çektirmesi sebebiyle sevgili için dinsiz, imansız gibi yakıştırmalar yapılır. Bu gibi benzetmelerin yapıldığı beyitlerde din ve iman kelimesi birlikte verilmiştir. Âşık, kâfirlerin bile onun haline acıdığını, ancak sevgilinin insafa gelerek merhamet etmediğini söylemiştir.

Hâlîme kâfirler etdi rahm sen rahm etmedin
 Böyle miydi ahdımız ey **dîni** yok **îmânı** yok (G. 62/2)

Saçın küfründe olmasa başında sûfinin sevdâ
 Hakikat kâfir-i mutlak durur yok **dîni îmânı** (G. 129/2)

Divan 'da sevilen ve hürmet edilen din büyükleri için 'dinim, imanım' gibi söylemler kullanılmıştır.

⁹⁰ Süleyman Uludağ vd. **İman ve İbadetler**, TDV Yay., İstanbul 1998, s.4.

⁹¹ İskender Pala, **a.g.e.**, 2004, s.232.

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem **dînîm ü îmânım** oldur (Ş. 1/144)

Zeynel Âbidindir gönlümde cânım
Muhammed Bakıra bakar bu cânım
Ca'fer-i Sâdıkdır **dînîm îmânım**
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/8)

Usûlî, Allah'tan ümit kesenlerin yalnızca kâfirler olduğuna dikkat çekerek Yusuf Sûresinin 87. ayetini⁹² akıllara getirmektedir. Ayrıca şair, ayette geçen *lâ tey'esû* ifadesine de beyitte yer vermiştir.

Can ile *lâ tey'esû* oldu çün **îmânımız**
Kâfirim lütfün deminden olur isem nâ-ümîd (G. 14/7)

Son nefesinde imansız gitmekten korkan şair, Allah'a niyazda bulunur.

Ayırıcak bu tenimi cânıdan
Cânımı ayırmagıl **îmândan** (Mnc. 1/4)

Usûlî, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan kişilerin son nefeste iman etmesinin günah olduğunu söylemektedir. Her ne kadar beyitte zikredilmese de bu durum Firavun'u ve onun son anda secde ederek iman etmesini akıllara getirmektedir.

Ey nice mü'minim dirilen kişi son nefes
Îmânı küfr ü tâatı yekser günâh olur (G. 17/4)

11.2. Mü'min, Müslüman, Ümmet (Ümem)

Allah'a Hz. peygambere ve O'nun haber verdiği şeylere yürekten inanıp kabul ve tasdik eden kimseye 'mümîn' denir.⁹³ Manzumede dinî terimlerle bir arada verilerek tenasüp yapılmıştır.

⁹² Evlatlarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini 'iyice araştırıp haber getirin.' Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler toplumundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez (Yusuf, 12/87).

Pîrimin yolu çünkü Hak yoludur
 Dönmezin niye döneyin pîrimden
Mü'minin ezelden kavli bellidir
 Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/1)

İslam dinine mensup her ferde “*müslüman*” denir.⁹⁴ Klasik şiirde bazen vezin gereği ‘müselman’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî'nin şiirlerinde de bu kullanım söz konusudur. Sevgiliden ayrılan âşık hem müslümanların hem de kâfirlerin haline acımasını söyler.

Bildim bugün cân acısın canândan ayrıldım meded
 Kâfir **müselmân** acısın sultândan ayrıldım meded (G. 15/1)

Yenice Şehrengizi'nde Girbâzî'yi öven şair, Âzer'in (Bkz. Âzer) bile yüzünü gördüğünde müslüman olacağını söyleyerek memdûhu övmüştür.

Bir adına anın Girbâzî derler
 Yüzün görse **müselmân** ola Âzer (Ş.1/139)

Belli bir din, düşünce, ideal yahut aynı zaman ve mekân gibi faktörlerin bir araya getirdiği insan topluluğuna ‘ümme’ denir.⁹⁵ Usûlî, şiirlerinde Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu vurgulamıştır.

Sûret-i rahman ale'l-arş istevâdır sevdiğim
 Kible hakkı ka'be-i ehl-i safadır sevdiğim
 Deyr-i dilde bir büt-i lu'bet-nümâdır sevdiğim
 Hâşellillâh dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
 Ben Muhammed **ümme**tiyem Mustafâdır sevdiğim
 (Mus. II/1)

Ey resûl-i Hakk u fahr-i enbiyâ
 Ve'y sirâc-ı **ümme**-i hayrû'l-verâ (Mrc.1/10)

⁹³ Mehmet Ümitli, a.g.e., s.111.

⁹⁴ Ahmet Talât Onay, a.g.e., s.370.

⁹⁵ Rağıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ğarîbi'l-kur'ân*, İstanbul 1986, s. 27.

11.3. Küfr, Kâfir (Münkir, Bed-Kîş)

Küfr; dinin getirdiği emirleri hiçe saymak, tebliğ için gönderilen peygamberi tasdik etmemek anlamına gelir. İşlenen günahlar neticesinde iman zedelenir ve insanı küfre götürür.

Ey nice mü'minin dirilen kişi son nefes
İmanı **küfr** ü tâ'atı yekser günâh olur (G. 17/4)

Usûlî, sevgilinin saçlarını ifade etmek için küfr kelimesini renk anlamıyla kullanmıştır.

Saçın **küfr**ünde olmasa başında sûfinin sevdâ
Hakikat kâfir-i mutlak durur yok dîni imanı (G. 129/2)

Kâfir; dinin esaslarını kabul etmeyen kişi anlamına gelir. Klasik şiirde çoklukla sevgili için kullanılan bir ifadedir. Acımasız ve merhametten yoksun olan sevgili, âşığın nazarında kâfirden farksızdır. Hatta bazı beyitlerde kâfir bile sevgilinin yanında daha merhametli kalır.

Halime **kâfir**ler etdi rahm sen rahm etmedin
Şöylemiydi ahdimiz ey dîni yok imanı yok (G. 62/2)

Düşdüm ol **bed-kîş**den ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrana **kâfir**ler giriftar olmasın (G. 104/2)

Divan'da inkâr eden, reddeden anlamında kullanılan diğer bir terim ise 'münkir'dir. Köpeğin ayın seyrine zarar vermeyeceği gibi, ârif de inkâr edenlerin sözlerini hiçe saymaktadır.

Seyr-i mâha yog imiş âvâzı segden çün zarâr
Ârif olan hiçe sayar **münkir**in inkârını (G. 136/8)

11.4. Şirk (Müşrik)

Günahların en büyüğü olan şirk; Allah'a ortak koşmak, ona eş tutmak demektir. Bu günahı işleyen kimselere ise 'müşrik' denir. *Divan*'da şu dizelerde karşımıza çıkmaktadır.

Ey muvahhid gayri isbât eyleme

Şirk durur zinhâr bunu söyleme (Mrc. 1/18)

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri **müşrik** diyü büthânedem (G. 93/7)

11.5. Günah (Hata, Suç), Haram (Harîm, Nâmahrem), Tevbe (Tövbe), Şefaât

Şair, işlediği günahlar sebebiyle pişmanlık duyar ve af dileyerek Hazreti Peygamber'in ona şefaâtçi olmasını ister.

Katında birgün âh etdim **hatâ** kıldım **günâh** etdim
Suçum afveyleyip kılsa şef â't Mustafâ bârî (G. 131/6)

Divan'da, haram kökünden türeyen 'harîm ve nâ-mahrem' kelimeleri bir arada verilerek iştikak sanatı yapılmıştır.

Tâ **harîm**-i kûyunu etmeye **nâmahrem** tavâf
Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâban yolların (G. 94/2)

Tevbe; günah ve haramlardan duyulan pişmanlığın kalben veya zirken ifade edilmesidir. *Divan*'da *tövbe* şeklinde karşımıza çıkar.

Her hevâdan **tövb**eni kıldım kabul ey şeyh-i şehîr
Lîk mahbûb u şarâb-ı nâba hâşâ lâ etüb (G. 6/7)

Şefaât; günahı olan müminlerin günahlarının bağışlanması, olmayanların daha yüksek derecelere erişmesi için peygamberlerin ve Allah katında dereceleri yüksek olanların Allah'a yalvarmaları ve dua etmeleri demektir.⁹⁶ Usûlî, şu dizelerde Hz. Muhammed'in şefaât edici özelliğine değinmiştir.

Hak yolunda ger gedâ ger şâhdır
Cümlesi senden **şefâ'at**-hâhdır (Mrc. 105)

⁹⁶ Süleyman Uludağ vd., a.g.e., s.129.

11.6. Put (Büt, Sanem, Nigâr), Lât

Klasik şiirde sevgilinin güzelliğine vurgu yapmak için kullanılan bir benzetme unsurudur. Put yapımı Çin’de meşhurdur. Bu sebeple *büt-i Çin* ifadesine klasik şiirde olduğu gibi Usûlî’nin şiirlerinde de rastlanmaktadır.

Bir **büt-i Çine** gönül verdik ise ey zâhid

Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Büt-i tersâ, büt-i bî-cân gibi tamlamalar *Divan*’da karşılaştığımız bir diğer benzetme unsurlarıdır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Sen **büt-i tersâyi** koyup gayri yâre dil veren

Kâfir-i aşk oldu öldürsen gazâdır sevdiğim (G. 86/6)

Hulku olmayan güzel san sûret-i dîvârdır

Ey Usûlî bir **büt-i bî-câna** verme gönlünü (G. 130/5)

Sanem ve nigâr ifadeleriyle yine sevgilinin yüz güzelliğine vurgu yapılır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar)

Kâfir etdiler beni feryâd bu büthânede

Dîn u dil gâret ider sîmîn **sanemler** var imiş (G. 51/4)

Sûretâ gerçi **nigârın** rûyî zîbâsındayız

Lîk ma’nide sîfât-ı Hak temâşâsındayız (G. 46/1)

Lat, İslamiyet öncesi Arapların ilah olarak taptıkları büyük putlardan bir tanesidir. Usûlî: “*İnkârcuların ibadeti ve secdesi daima Lat’a olur.*” diyerek Cahiliye Dönemini akıllara getirmiştir.

Ehl-i ikrârın sücûdu vü niyâzı Hakkadır

Münkîrin ma’bûdu vü mescûdu dâyim **Lât** olur (G. 18/9)

11.7. Tersâ, Deyr, Büt-hâne

Tersâ, Hıristiyanlar için kullanılan bir ifadedir. *Deyr* ise Hıristiyanların inşa ettikleri, içerisinde putların ve güzel resimlerin bulunduğu bir ibadet yeridir. Sevgiliyi puta benzeten şair, onun ikamet ettiği yeri deyr olarak düşünmüş ve *deyr-i dil* (gönül kilisesi) tamlamasıyla bunu ifade etmiştir.

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmın bir nefes
Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir (G. 30/4)

Aşk bâzânnda cânım hayli rüsvâyı geçer
Bir büte yüz urdu gönlüm şimdi **tersâyı** geçer (Mus. II/2)

Put-perestler tarafından yapılan ve şirke sebep olan put, Tanrı'ya ortak koşanların taptığı araçlardan biridir. Klasik şiirde sevgiliyi meşhûr Çîn putlarına benzeten âşık, ona gönül vermenin ve bu sebeple dinden dönmenin revâ olduğunu söyler. Bu söylemleri ise âşığın kâfir ve müşrik olarak tanımlanmasına ve büthânedен sürülmesine neden olur.

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü **büthânedен** (G. 93/7)

11.8. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmeye başlandığı mübarek geceye *Kadir*, dünya semasına tamamen indirildiği, faziletlerle dolu geceye *Berât*, Hazreti Peygamberin mi'râca yükselerek Allah'la görüştüğü geceye ise *Mi'râc* denir. Usûlî, devlet adamlarından Abdi Bey'i övdüğü kasidesinde; memduhunun her gününün nevrûz ve bayram, her gecesinin ise Kadir ve Berât gecesi gibi mübarek olmasını dilemiştir.

Her günün nevrûz u ıyd olsun gecen **Kadr** ü **Berât**
Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr (K. 3/48)

Beyitte nevrûz, bayram, Kadir ve Berat geceleri bir arada zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Kadir ve Berât geceleri, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak ele alınmıştır.

Yüzünden nüshadır nevrûz ile ıyd
Saçındandır şeb-i **kadrin berâtı** (G. 141/4)

Divan'da yer alan *Mirâciye*, başlı başına Miraç gecesinin anlatıldığı bir metindir.

Geldi bir şeb dedi cibrîl-i emîn

Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin (Mrc. 1/72)

Çün tamam etdi o şeh **mi'râcını**
Başına urdu le'amrük tâcını (Mrc. 1/100)

12. İbadetle İlgili Mefhumlar

12.1. Abdest, Namaz (Salât)

Abdest, namazın şartlarından bir tanesidir.⁹⁷ Müslüman, bedenini temizlediği gibi gönlünü de temiz tutmalıdır. Beden, su ile temizlenir. Gönlü temizleyen su ise gözyaşıdır. Tasavvufi anlamda abdest, gönül kirliliğinden arınmak demektir.

Namaza durmak ister aşk mesti
Ciğer kanından alır **âbdesti** (P. 2/10)

İslam'ın temel şartlarından biri de namazdır. Şair, gece gündüz dua ve namazla meşgûl olduğunu, ancak aşk derdine düşünce bu durumun değiştiğini söylemektedir.

Geceler arz edip dilden niyâzı
Seher kûyunda kılardım **namâzı** (Ş. 1/42)

İşim gücüm gece gündüz **namâz** ile niyâz idi
Düşücek aşk derdine usandım kâr u bârımndan (G. 95/4)

Vakti geçen namaz kazâya bırakılır. Usûlî, namazı kazâ etmek ifadesine şiirlerinde yer vermiştir. Beyitte zâhite seslenen âşık, zühdü ve takvâyı bir kenara bırakmasını ve sevgiliye secde etmesini ister. Böylece vaktini kaçırdığı namazlarını da kazâ etmiş olacaktır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin zühd ü takvâyı

⁹⁷ Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin. Hasta iseniz yahut yolculukta iseniz yahut biriniz abdest bozmaktan gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da bulamamışsanız, temiz bir toprağa teyemmüm edin. Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükredesiniz diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor (Maide, 5/6).

Çü bildin kiblenni geçmiş **namazın hep kazâ eyle** (G. 118/2)

Divan'da namazın Arapça karşılığı olan *selât* kelimesine de rastlanmaktadır.

Ya'ni kim benim **selâtüm cum**'adır

Da'vetim fırka değıldir cem'adır (Mrc. 1/50)

12.2. Dua (Niyaz), Beddua

Arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a yalvarmak demektir. Acziyetin bir göstergesi olan dua, kulu değerli kılan en önemli unsurdur.⁹⁸ Aciz olan kul, duasının kabul olması için Allah'a yalvarır. Kendisine hayırlı kapıların açılmasını dileyen kul, fakir ve aciz olduğuna vurgu yaparak Allah'ın duâsına karşılık vermesini ister.

İlâhî ben kuluna feth-i bâb et

Duâsın ben fâkirin müstecâb et (Ş. 1/7)

Usûlî, *Mirâciye*'nin son beyitinde Hazreti Peygamber'e ve onun ailesine, evlâdına, zevcelerine, sahabelerine ve ahabına selam ve duada bulunur.

Âline evlâdına eshâbına

Cümle-i ezvâcına ahabına (Mrc. 1/108)

Bin **du'a** vü bin selâm ü bin senâ

Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

Şair, onulmaz bir derde düştüğünü söyleyerek şeyhinden kendisi için dua etmesini ister.

Ben özge derde uğradım bana bu pendi ko ey şeyh

Eğer bir himmetin var ise lutf et bir **du'â** eyle (G. 118/3)

Dua ile aynı anlamı taşıyan diğer bir ifade ise *niyaz*dır. Usûlî bu kullanıma şiirlerinde yer vermiştir. Âşık, sevgilinin insafa gelmesi için ne kadar dua ederse etsin faydasızdır. Çünkü âşığın duası arttıkça sevgilinin nazı da çoğalmaktadır.

⁹⁸ De ki: “Duanız olmasa Rabbiniz size ne diye değer versin?” (Furkan, 25/77).

Çoğaldığınca uşşâkın **niyâzı**
Buların arta dursun izz ü nâzı (Ş. /190)

Niyaz kelimesi, “*din, namaz*” gibi terimlerle birlikte verilerek tenasüp yapılmıştır. Şair: “*Her gördüğü şahsa niyâz edenin bir dinde namazı kabul olur mu?*” diyerek istifhâm sanatı yapmıştır.

Eden her gördüğü şahsa **niyâzı**
Kabul olur mu bir *dinde namâzı* (P. 1/17)

Beddua, bir kimsenin zor duruma düşmesi için edilen temennidir. *Divan*’da beddua ifadesine rastlanmaz. Ancak böyle söylemler mevcuttur. Usûlî, şiiirlerinde birtakım kimseler için bela okumuş, beddua etmiştir. Sevgilinin ayağının toprağının nazarlardan korunmasını isteyen âşık, onun için kötülük yapanların ise “*Başına bin belâ gelsin!*” diyerek bedduada bulunmuştur.

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah
Sana bed-hâh olanların **başına bin belâ olsun** (G. 100/2)

Yezid, Kerbelâ faciasında başrol oynayan zalim liderdir. Alevî ve Şîî çevrelerinde nefretle anılan bu şahsiyet *Usûlî Dîvânı*’nda beddua unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Yezîd).

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

12.3. Cami, Mescid, Minber, Mihrap, İmam

Cami, minber gibi dini terimler, Usûlî’nin şiiirlerinde sevgilinin güzellik unsurları olarak düşünölmüştür. Sevgilinin beni; camideki bir minbere ya da gümüşten yapılmış bir puta benzetilmiştir.

Gonce-i zambak mı benim yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ **minber** ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Divan’da *mescid, imam, kable, mihrap* gibi cami ile ilgili mefhumlara aynı beyitte yer verilerek tenâsüp yapılmıştır (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar).

Kaşların takın eğer yâd etse **mescidde imâm**
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre **mihrâb**dan (G. 109/3)

Şair, sevgilinin bulunduğu yeri kâbe olarak tasavvur etmiş ve sadece burada mutlu olabileceğini söylemiştir. Sevgili olmadan meyhane de mescid de âşığa huzur vermez.

Kâbe-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eglenmez ne **mescidde** ne hod meyhânede (G. 125/2)

12.4. Kible, Kiblegâh, Secde, Secdegâh

Kible, Müslümanların namaz ibadetini yerine getirmeleri için yönelmeleri gereken Kâbe yönüdür. Klasik şiirde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de âşığın kiblesi sevgilidir.

Her taraftan kapına eyler teveccüh hâs u âm
K'işiğindir **kible-i** hâcet-revâ-yı rüzgâr (Ş. 1/46)

Çok kâleb-i cesîmi görürsün ki kâh olur
Kalb-i şerîfi **kible** gibi **secdegâh** olur (G. 17/1)

Kible aynı zamanda sevgilinin ve din büyüklerinin eşiğidir.

Erenlerin zahmı câna merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşiği çünkü **kible**mdir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/3)

Âsitânın **kiblegâh**ından yüzüm döndürmezem
Hem be-Hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezen (G. 92/3)

Pelâs-ı gam kime dâmân ise ey dil sana yeğdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü **kible**mdir (G. 22/1)

12.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar

12.5.1. Hacc, Hacc-ı Ekber

İslamın temel esaslarından olan hac, belli şartları taşıyan Müslümanlar için farz kılınan bir ibadettir.⁹⁹ Usûlî, hac kavramını gerçek anlamının dışına çıkmadan kullanmıştır.

Eğer **hacca** vara ol sûret-i pâk

Ede bin yerde kalbe câmesin çâk (Ş. 1/171)

“En büyük Hac” anlamına gelen *Hacc-ı Ekber*, terim anlam olarak arefe gününün veya Kurban Bayramının birinci gününün cumaya denk geldiği hacdir. Bu haccın sevabı da diğer haclara göre daha fazladır.¹⁰⁰

Yüce Allah: “*Beni ne yeryüzüm ne de gökyüzüm kuşatır. Ancak beni mümin kulunun kalbi kuşatır.*”¹⁰¹ buyurmuştur. Bu kudsî hadisten hareketle mümin kulun kalbi, Allah’ın tecelli ettiği yer olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda Usûlî, müminin kalbinin bir Kâbe olduğunu, Hacc-ı Ekberin ise bu gönül kabesine yapılan ziyaret olduğunu söylemektedir.

Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zâhid berü

Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VIII/3)

12.5.2. Kâbe (Kâbe-i Maksûd, Beytullâh, Beytü'l Mukaddes)

Kâbe, Mekke-i Mükerreme’de bulunan mukaddes yapıdır. Müslümanlar, hac ibadeti sırasında Kâbe’yi tavaf etmekle yükümlüdürler. Usûlî’nin şiirlerinde Kâbe, sevgilinin yüzüne eşğine veya gönüle benzetilmiştir. Âşık için sevgilinin cefası, onun ruhuna gıdadır ve sevgilinin eşğinde can vermek âşık için bir mutluluktur.

Gönlüme râhında gâm yemek gıdâ-yı rûhdur

Ka’be’yi kûyunda cân vermek sefâdır sevdiğim (G. 86/3)

Âşğın nazarında sevgilinin eşği Kâbe olarak düşünülmüştür. Bu gönül Kâbe’sine erişen âşğın mutluluğu tarif edilemez.

⁹⁹ Gitmeye gücü yetenlerin Kâ’beyi ziyaret etmesi (haccetmesi), Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır (Ali İmran, 3/97).

¹⁰⁰ "Günlerin en üstünü Arefe günüdür. Bugün cumaya rastlarsa, cuma günü dışında yapılan yetmiş hacdan efdaldır." (Ebu Davud Süleyman b. Eş’as es-Sicistani, **Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi**, Şamil Yayınları, 7/358-359).

¹⁰¹ İmam Rabbani, **Mektubat**, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2006, 334. Mektup, s. 614. (Bu hadisle ilgili olarak hâfiz el-İrâkî, ‘aslı yoktur’ demiştir. El Aclûnî, bu sözün isrâiliyâttan olduğunu, Peygamberimiz (S.A.V.) den nakledilen bilinen bir senedinin bulunmadığını söylemiştir. (Mektûbatın şârihi, Mustafa Haseneyn Abdulhâdî, **el-Mektubât**, II/327. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, I. Baskı, 2994)

Eşiğin **ka'besin** çünkü buldun
Sevin şâd ol gönül kim evden oldun (Ş. 1/173)

Ka'be-i maksûda erdim şevk sahrâsındayam
Gönlümün buldum murâdını tesellâsındayam (Mus. II/4-4)

Sevgili; âşığın yıkılan gönlüne merhamet ederek tekrar inşa etmiş, bu özelliğiyle tahrip olmuş Kâbe'yi inşa eden İbrahim peygambere benzetilmiştir.

Yıkılmış idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin
Ey Halîlim Hak bilir bir **Ka'be** bünyâd eyledin (G. 68/2)

Hakiki âşık için Kâbe ve büthane arasında bir fark yoktur. O, sevgilinin tecellisini her yerde ve her binada görebilir.

Ka'beyi büthânedен fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın görür her yerde can bînâ-yı aşk (G. 58/13)

Divan'da Kâbe'nin yanı sıra *Beytullah*, *Beytü'l-Mukaddes* gibi ifadelere de rastlanmaktadır.

Yâ ilâhi ravza-i cennet midir bu hoş makâm
Yâ ki **beytu'llâh**dır yâ secdegâh-ı hâs u âm (Mus.III/1-1)

Tasvîr-i gayre kılma mahall kalb-i akdesi
Esnâma mesken eyleme **beytü'l-mukaddesi** (G.137/1)

12.5.3. Tavaf

Haccın farzlarından biri olan tavaf, Kâbe etrafında belli şartları yerine getirerek yedi kez dönmek demektir. Usûlî, Hakk'ın suretini tavaf etmek isteyenlerin geri planda kalmamalarını ve adım atmaları gerektiğini söylemektedir.

Sûret-i Hakkı **tavâf** etmek dilersen rû-be-rû
Sûrete bakıp geri kalma kadem bas ilerü
Zâhiri ko âlem-i ma'nîye gel gir içerü
Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey Zâhid berü
Mü'minin kalbi içinde sen bu beytullâhı gör (Mus.VIII/3)

Kâbe'yi tavaf etmek kâfirler için haram kılınmıştır. Klasik şiirde âşığın Kâbe'si, sevgilinin eşiğidir. Âşık, burayı tavaf eder. Ancak mahrem olmayanların (ağyarın) bu Kâbe'yi tavaf etmesini istemez.

Tâ harîm-i kûyunu etmeye nâmahrem **tavâf**
Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâban yolların (G. 94/2)

12.5.4. Merve, Safâ

Kutsal topraklarda bulunan iki tepenin adıdır. Haccın kabul olunması için bu iki tepe arasında yedi kez gidip gelmek gerekmektedir.¹⁰² Usûlî, Merve ve Safa kelimelerine birlikte yer vererek bu duruma telmihte bulunmuştur. Şair, Merve ifadesini olduğu gibi vermiş, ancak Safâ kelimesini farklı manalara gelecek şekilde kullanmıştır.

Yüzü **Merve** hâki nûr-ı Hudâdır
Cemâli kible-i ehl-i **safâ**dır (Ş. 1/150)

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sûfiyâ bilmez **safâ**-yı rüzgâr (K. 1/20)

Divan'da '*Merve hakkı için*' söylemine pek çok kez rastlanmaktadır.

Merve hakkıyçün safâ yüzünü görmezsem eğer
Sûfiyâ âyineni saf etmedinse pâsdan (G. 102/3)

Mugaylân-ı gam-ı dilber **safâ**dır **Merve hakkıçün**
Başım gitse yüzüm döndürmezem ol kıblegâhımdan
(G. 107/4)

12.5.5. Kurban

Bayramın birinci günü ile üçüncü günü arası, harem sınırları içerisinde hacıların kurban kesmesi şarttır. Usûlî, Kâbe ve kurban kelimelerine aynı beyitte yer vererek bu olayı akıllara getirmiştir. Sevgilinin Kâbe'ye benzeyen mahallesinde yine bir âşık kurban edilmiştir.

¹⁰² Safa ile Merve, Allah'ın işaretlerindedir. Kim Ka'be'yi hacceder veya umre yaparsa bu ikisini tavaf etmesinde kendisi için sakınca yoktur (Bakara, 2/158).

Dediler Kâ'be-i kûyunda bugün kan oldu
Âşıkın var ise biri yine **kurban** oldu (G. 139/1)

İKİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUF

Tasavvuf; mutlak aşka ulaşmayı hedefleyen inanç ve düşünce sistemidir. Tasavvufun temelinde; Allah aşkı, Allah'a manevi anlamda ulaşma, dünyanın eğlencelerinden ve dertlerinden kurtulma, nefsin terbiyesi, sadelik, kâmil insan olma isteği yatar. Ayrıca tasavvufta, yaratılan her şeyin tek olduğu düşüncesi de vardır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah, kâinatta görülen her şeye aksetmiştir. Varlık âlemi, Allah'ın anlaşılıp bilinmesi için vardır. Bu görüşe “*Vahdet-i Vücut*” denilmektedir. Bu sebeple tasavvufta; kesretten vahdete -yani çokluktan birliğe- ulaşma amacı güdülür. Tasavvufa göre evren ve insan Allah'ın kendi güzelliğini seyrettiği bir ayna gibidir.¹⁰³

Âlem-i vahdetde kesret dahi tutmuşdur makarr
 Birbirinde münderic sankim nevât içre seçer
 Zâhir olmamış idi hulk-ı melek hüsn-i beşer
 Ol zaman kim lutf ile bir gevhere kıldım nazar
 Zâhir ol gevherden oldu cümle eşya lâ-aded (Mus. VII/6)

Tasavvufi bir muhitte yetişen Usûlî, Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap ederek tarikata mensup olmuş ve bu manevi ortamın etkisiyle şiirlerini kaleme almıştır. Tasavvufi yönünü şiirlerine yansıtan şair, *Divan*'da tasavvuf ve tarikatlerle ilgili mevhumlara ve bazı mutasavvıflara yer vermiştir.

1.1. Âşık (Ehl-i Aşk, Ehl-i Dil, Ehl-i Derd, Ehl-i Safâ, Ehl-i Hâl)

Tasavvufi manada âşık; nefsi terbiye ederek dünya lezzetlerinden vazgeçen, gönlü Allah aşkıyla dolup taşan ve yalnız O'na ulaşmayı arzulayan vuslat yolcusudur. Âşık, bu meşakkatli yolda her türlü sıkıntıya ve zorluğa katlanır. Dert; mutlak aşka ulaşmayı arzulayan âşık için bir lütuftur. Hatta Usûlî, hakiki âşıkların dert çekmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu sebeple şiirlerinde âşık yerine, “ehl-i derd” veya “dert ehli” gibi ifadelere yer vermiştir:

Ehl-i derd ol ehl-i derd ol ehl-i derd ol ehl-i derd
 Ey Usûlîden su 'al idüp tesella isteyen (G. 108/5)

Bu râh-ı belâ sâlikine yâr olamazsın

¹⁰³ Beyhan Kesik vd., “Din ve Tasavvufi Muhtevâ”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, Kesit Yay., İstanbul 2015, s.508.

Derd ehline sen yâr-ı vefâdâr olamazsın (G. 110/1)

Dünyadan elini eteğini çeken âşık ne geçmişteki ne de gelecekteki sıkıntılarla uğraşır.

Ehl-i hâliz çekmeziz mâzî vü istikbâl gamın

Biz ne imrûzunda dünyânın ne ferdasındayız (G. 46/4)

Aşk ehli, vaizin sözlerine kulak asmaz ve nasihatleri dinlemez. Çünkü ârif olan cahil kimselerin yolundan gitmez.

Ögüdün tutmaz **ehl-i aşk** vaiz

Ki uymaz câhile irfân olanlar (G. 23/7)

Âşık için kullanılan bir diğer ifade ise ehl-i dildir. Şâir, gönül ehlinin her daim dert çekmesi gerektiğinden söz eder.

Sen **ehl-i dilin** ola mısın kezb-i hakîri

Çün subha degin derdile peymân olımazsın (G. 110/2)

1.2. Abdal, Kalender, Derviş

Abdal; dünyanın geçici heveslerine aldanmayıp yalnızca Allah'a teslim olan ihlaslı kimsedir. İlahi cezbe ve coşkuyla meczup olan abdal; Usûlî'nin şiiirlerinde divane, kalender gibi kelimelerle birlikte anılır.

Abdal-1 pâ-bürehne mücerred **kalenderiz**

Kahbe cihâna bakmayıcı parsâlarız (G. 42/2)

Tekye-i aşka gir ey **abdal-1** dil ko kâ'beyi

Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Abdal-1 pâ-bürehne mücerred **kalenderiz**

Kahbe cihâna bakmayıcı parsâlarız (G. 42/2)

Divan'da abdalların ilahi cezbeyle cûşa gelmelerinden söz edilmektedir. (Bkz. Semâ)

Şevk-i dîdârınla ey nûr-ı cemâl-1 Mustafâ

Bir semâ' etdim ki *cûşa geldiler abdallar* (G. 34/3)

Abdal kelimesiyle aynı anlamı taşıyan kalenderler, nefis terbiyesi için saç tıraşı olurlar ve bu şekilde dilenirler. Kalenderîlerin belli usullere göre tıraş oldukları bu uygulamaya 'çâr-darb' adı verilir.

Abdallar insan yüzünü Allah'ın cemalinin yansıdığı bir ayna olarak kabul ettiklerinden dolayı saç, sakal, bıyık ve kaş gibi unsurların bu aynayı kararttığını ve bu nedenle kazıtılması gerektiğini düşünürler. Şâhidî, *Tırâş-nâme* adlı eserinde çâr-darbın âdabı ve manalarını anlatır. Çâr-darbda önce sakal ve bıyık, sonra saç ve daha sonra kaş tıraş edilir. Sakalı kesmek dünya sevgisinden kurtulmak, bıyığı kesmek benlikten arınmak, saçları tıraş etmek insanların önünde toprak gibi mütevazı olmak, kaş ise örtüyü kaldırmak ve Hakk'ın sevgisinden gayrısını terk etmektir.¹⁰⁴

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda *tıraş olmuş kalender* var imiş (G. 51/6)

Usûlî'nin şiirlerinde derviş; dünyadan el-ayak çekerek kendini Allah'a adanmış, fakir bir dilenci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçi böyle sûreta **dervîş** ü üryânız velî
Âlem-i ma'niye baksan Zülfikâr-ı Haydârız (Kıt'a IV)

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânın
Dervîşleriz sâkin-i meyhâneleriz biz (G. 43/3)

1.3. Ârif, Eren, Veli, Evliyâ, Ehl-i Hakk, Ehl-i tahkîk, Ehl-i İrfan, Ehl-i Kemal, Ehl-i Şuhûd, Ehl-i Hikmet

Divan'da geçen bu ifadeler, masıvayı terk edip kendisini yalnızca Allah'a adanmış, belli mertebelerden geçerek tasavvufî olgunluğa ulaşmış, mana ehli kişiler için kullanılmıştır. Ârif; âlemi vahdet noktasında düşünmüş ve kalplerin sırrına erişmiş, kavrayışı güçlü kimsedir.

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba **ârif** idi nüktedân idi (Mus. 2 / 3)

Yüce Allah, kenz-i lâ-yefnâ (Bkz. Ayetler ve Hadisler) sırrıyla tüm mevcudata tecelli etmiştir. Güneşten zerreye kadar her şeyin özü O'dur. Bu hakikat sırrını yalnızca ârif olanlar anlayabilir.

¹⁰⁴ Mürşide Topçu, "Işıknâme, Tırâşnâme, Risâle-i Âfâk u Enfüs (Metin-Çeviri-İnceleme)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2009, s.78-105.

Gerek **ârif** gerekse ehl-i hırfet
Hemân san'atları mihr ü muhabbet (Ş. 1/28)

Ârif ol bir zerre de yüz bin meh-i tabânı gör
Katre-i nâçiz içinde cünbiş-i ummâna bak (G. 64/2)

Dünya, müminin zindanı; kâfirin cennetidir.¹⁰⁵ Bu bağlamda ârifin bedeni dünya zindanında cehennemde bile olsa mârifet zevki içinde canı Cennetü'l mevâdadır.

Sicn-i dünyâ içre zevki ma'rifetle **ârifin**
Cismi düzahdaysa cânı cennet-i me'vâdadır (G. 25/10)

Şair, münkirin inkârını köpek sesine benzetmektedir. Köpeğin sesinin ayın seyrine bir zararı olmadığı gibi, münkirin inkârı da ârif için değersiz ve boştur.

Seyr-i mâha yog imiş âvâz-ı segden çün zarâr
Ârif olan hiçe sayar münkîrin inkârını (G. 136/8)

Şairin derin hürmet ve sevgi beslediği erenlerin yaraları bile cana şifa verici bir merhemdir.

Erenlerin zahmı cânâ merhemdir
Şimden geri ölür isem ne gamdır
Pîrlerin eşîği çünkü kiblemdir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/3)

Usûlî: “Dış görünüşe bakıldığında gariban bir derviş gibi görünsek de mana âleminde Zülfikâr-ı Haydarız.” diyerek mühim olanın suret değil, sîret olduğunu vurgulamıştır.

Gerçi böyle sûretâ derviş ü uryânız **velî**
Âlem-i ma'ni'ye baksan Zülfikâr-ı Haydarız (K. IV/2)

¹⁰⁵ et-Taç, M. A. Nasıf, 5/160. **Riyazu's-Salihîni**, 1/505, (3. Baskı), Ankara. (Aktaran; İsmail Lütü Çakan, **Diyanet Dergisi**, DİB Yay., C. 14, S.1, s.14.

Usûlî'nin şiirlerinde velî; dost, arkadaş, sevgili gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.

Bir dem dıraht-ı ömrüme ber vermedin **velî**
Etdin doyunca dest-i cefâyile sengsâr (Mus. 1/2)

Zevk-i vaslı tatmadım bilmem **velî** tîg-i gamın
Bir gıdâ-yı rûhdur lezzet bağışlar cânıma (G. 124/4)

1.4. **Pîr, (Pîr-i Mugân), Mürşid, Şeyh (Şeyhullâh), Dede**

Pîr, tarikat kurucusunu veya tarikatın önde gelen kişilerini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimidir. Usûlî, şiirlerinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali için böyle bir ifade kullanmıştır.

Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli
Âh **pîrim Muhammed Ali** himmet eylen himmet eylen
(G. 65/7)

Benim gönlüm bir divâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün Muhammed Alidir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/6)

Mürîd, Allah'ın tecellisini pirinde görür. Pir, dileyen kimseyi Hak yoluna götürür. Pirin eşiği, mürîd için kabledir. Şair pir eşiğinde Hakk'ı bulmuştur. Usûlî, şiirlerinde pîrinden ve onun yolundan asla dönmeyeceğini özellikle vurgulamıştır.

Pîrimin azmi çün doğru yoladır
İsteyen kişiyi hakka iledir
Hak anınla her nefesde bilebilir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/4)

Gönülde çirk olan **pîr**den arınır
Hakkın sıfatı **pîr**lerden görünür
Pîri olmayanlar yarın yerinir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/5)

Nuh'un gemisinde bulunanların tufan korkusu yaşamayıp felaketten kurtulmaları gibi belâ dalgalarında boğulmaktan kurtulmanın tek yolu da bir pire teslim olmaktır.

Necât istersen emvâc-ı belâdan **pîre** teslim ol
Ki çekmez keğtî-i Nûha girenler havf-ı tufanı (G. 127/8)

Şair, Pîr-i Kenân ifadesiyle Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yûsuf'a telmihte bulunmuştur.

Ayırıp can Yûsufun kardaşcığından eyledi
Sana etdigin bana ey **pîr-i Ken'ân** ayrılık (G. 60/4)

Ayırdı **pîr-i Ken'ânı** bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Klasik şiirde pîr-i mugân terkîbi, aşk şarabı sunan kimse anlamındadır. Aklı ile övünenler bu şarabı içtiğinde kendinden geçer ve aklını yitirir.

Kat'ı âkil geçinir ancak eyâ **pîr-i mugân**
Alalım aklın Usûlînin ü bî-hûş edelim (G. 83/7)

Aynı zamanda pir kelimesi, ihtiyar anlamıyla da karşımıza çıkmaktadır.

Benzi sararmış başı dîtrer âsâyâ dayanır
Devrden **pîr-i za'îf** olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Oldum oğlan u kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ **pîrlik** ol nev-cevânım gelmedi (G. 147/4)

Mürşid; tarikat piri, doğru yola delalet eden zat anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ Usûlî, mürşidi bu manaya gelecek şekilde kullanmıştır.

¹⁰⁶ Cahid Baltacı, **Tasavvuf Lügati**, Gelenek Yay., İstanbul 2011, s.112.

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz **mürşid**-i aşka mürîd (G. 14/6)

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızır **mürşid** kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/10)

Şeyh ifadesi, *Divan*'da tarikat büyükleri anlamındadır. Derde düşen kişi, şeyhin kendisine lütfedip duada bulunmasını temenni eder.

Ben özge derde uğradım bana bu pendî ko ey **şeyh**
Eğer bir himmetin var ise lutf et bir du'â eyle (G. 118/3)

İşlediği hadsiz günahlar sebebiyle pişman olan şair, şeyhin kapısına gelir ve kendisini kabul etmesini ister.

Yâ ilâh-i vâdi-i isyânda kaldım bî-meded
Abd-i âsiyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
Şimdi **şey'ullâha** geldim kılma ben dervîşi red
Fazlına bel bağladım yâ vâhid u ferd u ehad
Cümlemin ma'bûdı sensen dâimâ hayy-ı ebed (Mus. VII/1)

Anadolu'daki bazı tarikatlarda karşımıza çıkan *dede* mefhumu, belli bir mertebeye ulaşmış dervişler için kullanılan bir tabirdir. Bu tabir, özellikle Mevlevî ve Bektâşî tarikatlerinde yaygındır. *Divan*'da dede redifli bir gazel mevcuttur. Usûlî'nin bu gazeli, şeyhi İbrahim Gülşenî için kaleme aldığı düşünülür. Diğer bir görüş ise bu şiirin İbrahim Gülşenî'nin şeyhi olan Dede Ömer Rûşenî için yazıldığıdır.

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân **dede**
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân **dede**

Vüs'at-ı küllî bilip inkârını her bir hâsın
Kulağına koymayup deryâ olan ummân **dede**

Âşinâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân **dede**
Ölmüş idik ceahl ile âb-ı hayât-ı nutkdan

Bir nefesde feyz-i rûh etdin bize hey cân **dede**

Âlemin vîrânesin ilm ile ma'mûr eyledin
 Âferin ey küntü kenzin gevherine kân **dede**
 Kâf-ı Kur'ân mâ'nisin kalbinde tahrîr eyleyip
 Hakk ile bâtl arasın fark eden furkân **dede**

Zulmet-i zann içre yitirdi Usûlî yolunu
 Huccetullâhsın delîl ol ana sen burhân **dede** (G. 122)

1.5. Tâlib, Mürid, Sâlik

Tarikata mensup olmak isteyen kişiye tâlip denir. Dünya mülkünü harabat köşesine değişen şair, yokluk hazinesinin talibidir.

Dünyâ evini günc-i harâbâta değişmiş
 Bir genc-i fenâ **tâlib**i vîrâneleriz biz (G. 43/2)

Tâlibin mutlak aşka ulaşmak için enaniyetten vazgeçmesi, benlik duygusundan kurtulması gerekir. Böylelikle İlahî sırların işaretlerine vakıf olur.

Varma gelme yok durur Hakka eyâ **tâlib** hemân
 Geç enâniyet tarîkından bu remzi varı gör (G. 28/4)

Şeyh, tâlibin ehl-i tarikat olduğuna kanaât getirirse onun bu arzusunu kabul eder. Böylece tâlip, tarikate girer ve şeyhe *mürîd* olur.

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
 Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka **mürîd** (G. 14/6)

Mana âleminin yolcusu olan *sâlik*, nefsini terbiye ederek insan-ı kâmil olmayı amaçlar. Bu bağlamda şeyhinin her emrine riayet etmek zorundadır.

Tenezzül **sâlik**-i râha hakîkatde terakkîdir
 Kemâle kâbil olmaz mâh-ı nev bulmazsa noksânı (G. 127/13)

Sâlik için dünya, her canlının bir gün yok olup gideceği köhne bir köşkten ibarettir.

Bu ribât-ı köhnede **sâlik** nice kılsın huzûr
Dokunurken gûşına âvâze-i kûs-ı rahîl (G. 74/6)

1.6. Tekke (Tekye, Tekyegâh), Dergâh (Dergeh), Hânkâh, Halvet-Hâne, Meyhâne, Meclis (Bezm), Harâbât

Divan'da bu terimler, müridlerin bir şeyhin önderliğinde eğitim gördükleri, inzivaya çekildikleri, zikir ve sohbet ettikleri ulvi mekânlar olarak kullanılmıştır. Mürşidin aşk şarabını sunmasıyla tekkede bulunan müridler kendilerinden geçerek İlahî aşkın sırlarına nail olurlar.

Bu köhne **tekyenin** esrârın anlar
Bu meyden vâlih ü hayran olanlar (G. 23/5)

Olmazsan Usûlî gibi ger vâlih u hayran
Bu **tekyede** bil vâkîf-ı esrâr olamazsın (G. 110/5)

Bî-hôd olanlara sunuldu bu **meclisde** kadeh
Duydu şol hayran olan bu **tekyenin** esrârını (G. 136/6)

Kalenderler, nefsini köreltmek ve enaniyetten kurtulmak için tekkede saç tıraşı olurlar ve sokaklarda dilenirler. “*Tekkede tıraş olmuş kalender var imiş*” ifadesi bu durumu akıllara getirmektedir.

Secdeler eylen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

Usûlî, soranlarda için kendisini “*mihnet tekyesininin ihtiyar bir abdali*” olarak tanıtmıştır.

Kim durur derviş Usûlî der isen şâhım eğer
Tekyegâh-ı mihnetin bir ihtiyâr abdalıdır (G. 31/5)

Dergâh, gönüle benzetilmektedir. Bu gönül mülkünde Güneş'ten zerreye kadar seyredilen her şeyde Allah vardır.

Gir gönül mülküne seyr eyle ulu **dergâhı** gör
Şeş cihâta pertevin salmış durur ol mâhı gör
Zerre-i nâçizden hurşide varan âhı gör
Her neye kim baktın ise anda sen Allâhı gör
Kancaru kim azm kılsan semme vechu'l-lâhı gör

(Mus.VIII/1)

Dergâh, Allah'ın evidir. Yalnızca Allah'ın nasip ettiği kimseler bu dergâhta bulunabilir. Allah dilediği kimseyi lanetleyerek bu dergâhtan sürer.

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip
Bir kuluna la'net verip **dergeh**inden süren Allah (G. 123/4)

Hânkâhta bulunan kişilerin muratlarına ermeleri için tüm arzularından vazgeçerek aşk mürşidine mürid olmaları gerekmektedir.

Ey melâmet **hânkâh**ında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka mürîd (G. 14/6)

Dünya saltanatını terk ederek meyhânede iskân eden dervişler, cihanın makam ve rütbelerine aldanmazlar.

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânın
Dervîşleriz sâkin-i **meyhâneleriz** biz (G. 43 /3)

Meyhane, rind sohbetlerinde edep dersleri verilen ve buraya gelenleri uslandıran bir mekteptir.

Sohbet-i rindâna erenler edep tahsîl eder
Ol ulu **meyhâne**ye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Dünya evini harabe bir köşeye değişen âşık, fenâ hazinesine ulaşmak isteyen bir viranedir.

Dünyâ evini günc-i **harâbâta** değişmiş
Bir genc-i fenâ tâlibi vîrâneleriz biz (G. 43/2)

1.7. Dünya (Dehr, Cihân, Felek, Yer, Zemîn)

Usûlî Dîvânî'nda; dünyanın geçici ve aldatıcı olması, vefâsız oluşu, insanı büyüleyerek kendine bağlaması gibi özelliklerine vurgu yapılır. Usûlî, klasik şiir geleneğine uygun olarak dünyayı yaşlı ve çirkin bir kocakarı olarak tasavvur etmiş ve onu kendi öz evladına zehir yediren zalim ve gaddar bir anne gibi düşünmüştür. Dünyanın sunduğu bal bile zehirdir. Tamahkâr olan insan, dünyanın tüm lezzetlerini yese bile doymaz. Bunu idrak eden ârifler dünyadan yüz çevirerek yalnızca mutlak gerçeğe ulaşmak istemişler ve İlahî aşkın verdiği tadı dünyanın tüm lezzetlerine değiştirmişlerdir.

Sıdk niyyet ver ki bu **dünya** denen mekkârenin
Mekrine aldanmayam kizb u yalâna kanmayam (G. 79/8)

Bin zînet ederse özi pîrezen-i **dehr**
Baş egmezüz ol kahbeye merdânelerüz biz (G. 43/6)

Misafirhane tabiri; dünyanın geçiciliğini, kimsenin sonsuza kadar burada kalamayacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Dünya nimetleri, misafirhanede ikram edilen bir sofradır. Bu misafir sofrasında doymak şöyle dursun, sunulan yiyeceklerin bile zehirli olduğu düşünülmektedir.

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misâfir-hâne-i **dehr** içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin kâse-i çinisine vü hânına yuf (G. 57/5)

Dünya bir pazara benzetilmiştir. Bu pazarda aşk ve sevda, gönlü hoş tutan bir eğlencedir. Ancak bu eğlence ölüm geldiği vakit son bulur.

Güzel eğlencedir bâzâr-ı **dehr**in sûd u sevdası
Eger ta'cîl edip dest-i ecel dirmezse dükkânı (G. 127/5)

Divan 'da sevgili, ikiyüzlü olması sebebiyle dünyaya benzetilmektedir.

Yine bir yüz dahi gösterdin bu ben dervîşine
İki yüzlü olma hey çok sevdiğim **dünyâ** gibi (G.142/8)

Usûlî: “Aşk kametiyle yer yerinden oynadı.” diyerek kıyamet sahnelerini akıllara getirmektedir. Beyitte şairin yerden kastettiği dünyadır.

Çün kıyam etdi ezelde kâmet-i bâlâ-yı aşk
Yer yerin kopdu sadâ-yı rabbiye'l-a'lâ-yı aşk (G. 58/1)

1.8. Yol (Tarîk, Râh, Râh-ber, Sırât-ı Müstakîm), Menzil

Yol, sevgiliye ulaşmak için aşılması gereken mesafedir. Hak yoluna ulaşmak için bir pire teslim olmak gerekir. Pir, dileyeni bu yolda Hakk’a ulaştırır.

Gel varalım toğru **yol**ı bir pîre diyelim belî
Bunda neylersin Usûlî gel gurbete gidelim gel (G. 76/9)

Pîrimin azmi çün doğru **yol**adır
İsteyen kişiyi hakka iledir
Hak anınla her nefesde bilebilir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus. VI/4)

Aşk; mukaddes bir yoldur. Âşık, sevgiliye ulaşmak için bu yolda her türlü zorluğa göğüs gerer. Bu yolda ölmeyen maksuda eremez. Sevgilinin yolunda canını kurban etmek, şair için bir zevktir. Hatta Usûlî, aşk yolunda ölmeyenler için “Yezid olsun!” diyerek beddua etmiştir.

Yoluna cân vermedir zevki Usûlî’nin hemân
Pâdişâhım sen anı sanma zarardan incinir (G. 36/5)

Semend-i nâz ile etdikçe cevâlân
Yezîd olsun **yol**unda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Bu hüsn ü bu cemâl ile güzeller şâhısın şâhım
Yolunda cân u baş terkini urmayan Yezîd olsun (G. 99/2)

Âşık, başkalarının ayıplamasına aldırış etmeden aşk yolunda ilerlemeye devam eder. Çer çöpün denizin akışına engel olamayacağı gibi, ağyarın sözleri de âşığı bu yoldan alıkoyamaz.

Ta’n-ı agyâr ile **râh-ı aşk**dan dönmez gönül
Aksa deryâ bir yana ma’nî olmaz hâr u has (G. 49/3)

Allah'a ulaşmak isteyen kişi, bencillik yolundan geçerek kibir ve enaniyetten kurtulmak zorundadır. Ancak bu şekilde maksadına ulaşabilecek ve İlahî sınırların işaretlerine vakıf olacaktır.

Varma gelme yok durur Hakka eyâ tâlib hemân
Geç enâniyyet **tarîk**ından bu remzi varı gör (G. 28/4)

Rehber, kılavuzluk yapan kişi manasına gelmektedir. Âşığın önünde ne yol ne de rehber bellidir.

Nice şûrîde âşıklar gezerler cümle tâyihler
Bu tîh-i bî-nihâyetde ne **reh** ne **râhber** peydâ (G. 1/9)

1.9. Fenâ-Bekâ

Arapça “yok olmak” anlamına gelen *fenâ*, tasavvufta kulun kendi iradesinden sıyrılarak varlığını Allah'ta yok etmesi demektir. *Bekâ* ise “sonsuz, ölümsüz” gibi anlamlara gelir. Fenâ hazinesine ulaşmayı arzulayan âşık, dünya evini harabe bir köşeye değişmiş ve kendisini masivadan soyutlamıştır.

Ver **bekânı** et beni benden **fenâ**
Rabbenâ vağfîrenâ verhamlenâ (Mnc. 1/11)

Uzun yola çıkanların azık hazırlaması gerektiği gibi fenâ yurduna gitmek isteyen kimse de azık hazırlamak zorundadır. Fenâ yolcusunun azığı ise gamdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok gam çek
Doyunca ey gönül azık götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

1.10. Rind-Zâhid (Sûfî, Vaiz, Hâce, Fakîh, Müftü)

Rind ile zâhit, klasik şiirde birbiriyle çatışan iki tiptir. Rind için önemli olan maneviyattır. O gönül vasıtasıyla mutlak aşka ulaşabileceğini ileri sürer. Zahit ise maddeye önem verir ve akıl yoluyla Allah'a ulaşabileceğini savunur. Dünyadan yüz çevirerek İlahî aşkla sarhoş olmuş rindin karşısında devamlı ibadetle meşgul olan, dinin emir ve yasaklarına uyan, ancak İslam'ı hakiki manada kavrayamamış, şekilci zahit tipi vardır. Rindin hareketlerini eleştiren ve devamlı ona uyarılarda bulunan zahit, rindi cehennem azabıyla korkutarak vazgeçirebileceğini düşünür. Umursamaz ve kalender mizaçlı rind

ise zahidin söylediklerine aldırış etmez. Klasik şiirde âşık, rind tipiyle özdeşleşmiştir.

Öğüdün tutmaz ehl-i aşk **vaiz**
Ki uymaz câhile irfân olanlar (G. 23/7)

Âlemde mey-i aşk ile mestâneleriz biz
Ta'n eyleme **zâhid** bize divâneleriz biz (G. 43/1)

Rind: “*Kuru huy ve hay ile bu iş olmaz.*” diyerek ibadetin şekliyle ilgilenen zahide ciddi eleştirilerde bulunmuştur.

Âh-ı âteş-bârdır gökler yüzine râh iden
Zâhidâ iş başa varmaz kuru hûy u hây ile (G. 121/4)

Rind, her fırsatta kendisini dinî telkinlerle uyaran hocaya seslenerek nefsi duygulara kapılmadığını, Allah’a itaat ettiğini ve her nefeste Allah’la beraber olduğunu söylemektedir.

Her bir nefesde Hakk ileyiz Hakka uyarız
Ey **hâcem** sanma tâbi’-i nefis ü hevâlarız (G. 42/4)

Zahit, daima Allah’ın ‘Kahhar’ ismini dikkate alır ve rindi cehennem ateşiyle korkutarak Allah’a yaklaştırmaya çalışır. Rind ise: “*Vaizin cehennem ateşi dediği ayrılık (ateşi) imiş.*” diyerek sevgiliden ayrı kalmanın verdiği acıyı bu şekilde tarif eder.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Şair, aklıyla övünen ve mantığıyla hareket eden fakîhe, bu anlayışı terk etmesi gerektiğini ve aşkın sırlarına bu şekilde erişemeyeceğini söylemektedir.

Fehmini terk etmedin fehm edemezsin ey **fakîh**
Remzini aşkın gerek âkıl gerekse gevden ol (G. 75/9)

Âşığın sözleri açık ve anlaşılır olmasına karşın zamanın müftüsü bile bu kelamı idrak edemez.

Ko mantık-ı kelâmımızı **müftû**-i zamân
Bilmez me'ânisîn ki bedi'dir beyânımız (G. 37/7)

1.11. Zühd, Takvâ

Zahidin dini emirlerin dışına çıkmamasının ve ibadetlerini eksiksiz yapmasının sebebi Allah'ın mümin kullarına vaadettiği cennettir. Hakiki âşığın ise arzuladığı yalnızca Allah'tır. Gönül adamının zühd ve takva ile işi olmaz. Çünkü onun cenneti kazanmak gibi bir çıkarı yoktur.

Ne işim var benim takvâyile **zühd** ile ey **zâhid**
Usûliyem benim bi-kârlıktan özge kârım yok (G. 63/7)

Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu yer, âşıkların kıblesi olarak düşünülmüştür. Usûlî, her an ibadetle meşgûl olan zahide seslenerek zühdü ve takvâyı bir kenara bırakmasını ve sevgiliye secde etmesini söyler. Böylece vaktini geçirdiği namazlarını da kaza etmiş olacaktır.

Sücûd et ol büte ey dil ko gitsin **zühd** ü **takvâyı**
Çü bildin kibleni geçmiş namazın hep kazâ eyle (G. 118/2)

Bir can katledildiğinde diyet verilmesi adettir (Bkz. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar). Ancak aşk uğruna kan dökülerek can verilmesi mübahdır. Âşıklık mezhebinde kanun yoktur, yalnız kan vardır.

Aşk ile can verme yeğdir **zühdü** âdet kılmadan
Mezheb-i uşşâkda kânun olımaz kan olur (G. 19/3)

1.12. Nefis

Kulun arzuladığı kötü ve çirkin isteklerdir. Nefis daima kötülüğü emreder.¹⁰⁷ Nefsî duygularla hareket eden insan, bir süre sonra Allah'tan ve O'nun emirlerinden uzaklaşmaya başlar. Bu sebeple tasavvufta nefsi terbiye etmek esastır. Dünyanın geçici heveslerine aldanıp nefisine uyan kişi Hak yolunda menzile varamaz.

¹⁰⁷ Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir (Yusûf, 12/53).

Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz

Bu yolda egri varan menzil almaz (P. 1/2)

Usûlî, nefsi; yılan, köpek, akbaba gibi çeşitli hayvanlara benzetmektedir. Yılanın başının küçükken ezilmesi gerektiği gibi nefsi de en başta ezerek yok etmek gerekir. İnsanın cennetten kovulmasına sebep olan yılan ile nefs arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, nefis köpeğini kovarak dünyevî isteklerden uzaklaşmıştır. Çirkin arzulara meyleden nefis, her leşe ve pisliğe konan akbaba gibi düşünülmüştür. Akbabanın yediği leş nasıl ki ona tatlı geliyorsa, nefsin arzuları da insana hoş gelmektedir.

Hânen içre besleyip **emmâre**ye verdin vatan

Mûr iken bir yedi başlı ejder ettin mârını (G. 128/9)

Ejdehâ-yı heft-serdür **nefs-i hodgâm** ey gulâm

Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol mârî gör (G. 28/6)

Salalım fakr u fenâ kebkine şâhbâz-ı dili

Nice bir **nefs**imizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde murg-ı rûh

Her cîfeye ki meyl ede bu **nefs** kerkesi (G. 137/2)

Divan'da “*Ölmeden evvel nefsi öldürmek*” ifadesine yer verilerek Hz. Peygamber'in hadis-i şerifine göndermede bulunulmuştur.

Râzı ol nahnu kasemnâda yazılan kısına

Yokluk erkânımı çek âlemde ism ü resmine

Tâ tecelli eyleye sırr-ı müsemmâ ismine

Ölmedin nefis öldürürse nice dolar cismine

Nefha-i rûhu ı-kudüsten mahz-ı rûhullâhı gör (Mus.VIII/5)

1.13. Mâsivâ, Terk, Feragat

Tasavvufî bir terim olan mâsivâ, Allah'dan başka her şeyi ifade etmek için kullanılır. Mâsivâdan ilgiyi keserek yalnızca Allah'a yönelmek tasavvufun esaslarından. Mâsivadân yüz çeviren kişi, Allah'ın esmasının sırlarına erişerek mana âleminin merdî olur. Eşyanın sırrını kavrayamayan

insan basiretsizdir. Bu insanlar mâsivâyâ göz yumarak evrene tecelli eden mutlak sevgiliyi görmelidir.

Merd-i ma'nâ alleme'l-esmâ biziz
Hakkı bildik **mâsivâ**dan geçmişiz (G. 48/2)

Ey basiretsiz göz aç agyâra bakma yârı gör
Mâsivâdan gözünü yum tal'at-ı dîdârı gör (G. 28/1)

Usûlî, gönlüne seslenerek nefsin lezzetlerinden vazgeçmesini ve dünya devletinden ferâgât etmesini istemiştir.

Geç ey dil nefsi-şûmun lezzetinden
Ferâgat kıl bu dünyâ devletinden (Ş. /10)

Tasavvufî manada *can u ten, ad u san, benlik, ism ü resm, dünya, makam, şekk ü zann, fehm* gibi pek çok kavramın terk edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Ey gönül dîvânesin **terk eyle sen cân u teni**
Sana yaraşmaz kabâ üryân u bî-pîrehan ol (G. 75/4)

Bunluğu ko **benliği terk eyleyüben** ol şehin
İtlerinden olmağa sa'y et Usûlî sen sen ol (G. 75/10)

Ad u sanı terk edip rüsvâ-yı aşk olsam yine
Bu cihân içre gönül ben dahi bir ad eylesem (G. 90/5)

Tasavvufî ıstılahın dışında *Divan* 'da sevgilinin âşığı terk etmesine de değinilmiştir. Ayrıca dostu ve yoldaşı geride bırakarak diyarı terk etmekle ilgili beyitlere de rastlanmaktadır. Âşığın gönlünün eğlencesi, sevgilidir. Ancak sevgili, âşığı terk ederek onu gam içerisinde bırakmış ve âşığın helâk olmasına sebebiyet vermiştir.

Gönül eğlencesi gitdi meded gamdan helâk oldum
Ol âfet bizi **terk** etdi meded gamdan helâk oldum (G. 80/1)

Âşık, sevgili ve yoldaşı gibi tüm yakınlarını terk ederek gurbete gitmeyi arzulamaktadır.

Terk eyle yârı yoldaşı gözetme hâli hâldâşı
Akıdıp gözlerden yaşı gel gurbete gidelim gel (G. 76/7)

Sevgilinin insafa gelmeyeceğini anlayan âşık, gönlüne seslenerek bu diyarı terk etmesini söyler. Âşığın vefâsız sevgili karşısında sabrı ve takati tükenmiştir.

Sabra tâkat kalmadı **terk-i diyâr** et ey gönül
Bir vefâsız rahmi yok nâmerde cân vermek neden
(Mus.IV/3-2)

1.14. Esrar, Sır, Gayb, Râz, Mahfî, Bâtın, Pinhân, Mübhem, Mahrem

Sır; gizli şey, kalpte saklanıp kimseye söylenmeyecek olan bilgi, düşünce, hâl anlamındadır. Tasavvufta Allah ile kul arasında saklı ve gizli kalan hâllerdir. Sır; müşahede yani ulûhiyeti seyr ve temaşa mahallidir. Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemeyeceği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir.¹⁰⁸

Tasavvufta sırdan kastedilen genellikle “*vahdet-i vücud*” anlayışıdır. Bu anlayışa göre eşyanın varlığı birbirinden bağımsız değildir. Yaratılan her şeyin arkasında *Mutlak Varlık* gizlidir. Bu sırrı her akıl idrak edemez. Usûlî, hakiki manada Allah’ı bilmek için Hallac-ı Mansûr’un *Ene’l-Hak* sırrına erişilmesi gerektiğini söylemektedir. Güneşten zerreye kadar her şey, vahdet sırrını beyan eder. Gönül, ibret gözünü açmalı ve bu sırrı eşyada seyretilmelidir.

Ehl-i tahkîke eriş Hakkı muhakkak görmege
Hâlet-i Mansûra bak **râz-ı Ene’l-Hak** görmege (Mus.VIII/8)

Mâ’nîde her zerre açmışdır dehân
Vahdet esrârını eylerler beyân (Mrc. 1/64)

Gönül ibret gözün açup gözet bu **sırr-ı pinhânı**
Temâşa eyle eşyâda cemel-i sun’-ı Yezdânı (G. 127/1)

¹⁰⁸ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 176.

Denizin dalgada tecelli etmesi gibi Allah da mevcudat üzerine tecelli etmiştir. Bu varlık denizinde tüm dalgalar: “*Ben Hakk’ım!*” diyerek vahdet sırrını açığa vurmaktadır.

Vücûd-ı mutlakı bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-hak sırrını söyler eger **mahfi** eger peydâ (G. 1/1)

Şair, hakikat sırrını soranlara: “*Kanında veya canındadır.*” diyerek bu sırrın insanın özünde olduğunu söyler.

Ey soran **sırr-ı hakikat** kandadır cânındadır
Belki sol cânındaki deryâ-yı irfânındadır (G. 26/1)

Tekke, ilahi sırları barındıran bir yer olarak düşünülmüştür. Bu tekkeye gelerek aşk meyinden içenler, tekkenin sırlarına erişmeye nail olur.

Bu köhne tekyenin **esrârın** anlar
Bu meyden vâlih ü hayrân olanlar (G. 23/5)

Bî-höd olanlara sunuldu bu meclisde kadeh
Duydu şol hayrân olan bu tekyenin **esrârını** (G. 136/6)

Klasik şiirde güzellik unsuru olan ağız, içerisinde bilinmez sırları gizleyen kapalı bir kutudur. Usûlî, perde ile örtülü olan bu sır kutusuna kimsenin erişemediğini söyler.

Cevher-i ferdî dehânında **nihân esrâr-ı gayb**
Açmamış o perdeyi bir ferde allâmû'l-guyûb (G. 6/2)

Sırrın herkes tarafından bilinmemesi gerekir. Şair: “*Aklın varsa sırrını kendini beğenmişlere ve cahillere söyleme!*” diyerek uyarıda bulunmuştur. Kendi nefsi duygularının esiri olanlar ilahi sırlardan haberdar olamaz. Aynı zamanda böyle insanlardan uzak durulması gerekir.

Şol şarâb-ı dil-güşâdan göricek **mahfide** gör
Duymasın câhil sakın fâş eyleme **esrârını** (G. 128/6)

Şairin sırlarını beyan edebileceği kimsesi yoktur. Gizlisini saklısını bilen yalnızca yüreğindeki yaradır. Her daim onunla birlikte olan yakın arkadaşı ise gözyaşlarıdır.

Yürek başımdan özge **mahremim** yok
Gözüm yaşımdan artık hem- demim yok (Ş. 1/35)

1.15. Kanaat, Fakr

Şair, asıl hazinenin bitip tükenmek bilmeyen kanaat hazinesi olduğunu fark etmiş ve dünyaya ihtiyacı kalmadığını anlamıştır. Dünyadan yüz çeviren ve halvette Allah'la meşgûl olan şair, kanaat hazinesi ile zenginleşmek istemektedir.

Çün **kanâat** genci bildün kenz-i lâ-yefnâyımış
Pes Usûlî ehl-i dünyâyâ ne hâcet ihtiyâc (G. 11/7)

Bendeni genc-i **kanâ'atle** ganî kıl kim varam
Günc-i uzletde yatam mîr-i zamane bakmayam (G. 79/6)

Fakr, kulun Allah'tan başka kimseye ihtiyaç duymaması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir. Usûlî, fakrdan söz ederken Hz. Peygamber'in; "*Fakirliğim benim övüncümdür.*" anlamına gelen *El-fakrî fahrî* hadisine telmihte bulunmuştur.

Fakr ile teslîm durur dünyâda bizim fahrimiz
Etmeziz ey hâce biz mâl-ı firâvân ile bahs (G. 10/3)

Kuluyuz âl-i abânın **fakr** ile
Fahr edüp tâc u kabâdan geçmişiz (G. 48/4)

Ey libâs-ı **fakr** ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede (G. 122/1)

Divan'da fakr ile keklik arasında ilgi kurulmuştur. Doğan kuşu, fakr u fena keklığının üzerine salınmıştır. Nefs ise köpek olarak düşünülmüş ve bu nefis köpeğinin kovulması gerektiği vurgulanmıştır.

Salalım **fakr** u fenâ kebkinе şâhbâz-ı dili
Nice bir nefsimizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

1.16. Uzlet, Halvet

Tarikata giren dervişin dünya ile ilgisini keserek mâsivâdan kendini soyutlaması ve tüm samimiyetiyle kendini Allah'a adamasıdır. Bu sebeple derviş, insanlardan uzaklaşarak kimsenin olmadığı yerlere gider ve tek başına vakit geçirir.

Cân ile Hakka enîs ol **uzlet** eyle nâsdan
Ey gönül insan isen kes ünsünü nesnâsdan (G. 102/1)

Çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmak tarikatın adaplarına ters düşer. Bu yüzden âşık, boş sözleri bir kenara bırakıp toplumdan uzaklaşmış ve tek başına kalmıştır. Uzletin amacı dünyanın geçici heveslerinden uzaklaşarak yalnızca Allah'a yönelmektir. Hak âşığı için uzlet köşesinde olmak muhteşem bir şeydir.

Ey gönül çok sözü ko kesret-i işğâli koyup
Günc-i **uzlet**de oturmak ne güzel vahdet imiş (G. 53/4)

1.17. Melâmet, Rüsva

Sözlükte; 'kınama, ayıplama, kötüleme, karalama'¹⁰⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Âşık, toplum tarafından sürekli kınanmış ve ayıplanmıştır. Âşık için *rezil, rüsva, arsız, namussuz* gibi çok ciddi ithamlarda bulunulmuştur. Buna rağmen Hak yolunda yürüyen âşıklar, insanların gönül kırıcı laflarından ve kınamasından çekinmezler. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de müminlerin özelliklerinden bahsedilirken söz edilen: "*Onlar ki kınayıcının kınamasından korkmazlar*"¹¹⁰ ayetini akıllara getirmektedir.

Yine oldu âlem içre her taraftan hây u hûy
Var ise girdi **melâmet** şehrine **rüsvâ**-yı aşk (G. 58/7)

Satıp dermanını derd al **melâmet** şehri içinde
Deli gönlüm gibi **rüsvây**-ı bâzâr olmak istersen (G. 71/5)

Aşk şehrinde **melâmet** ehlinin sultanlığın
Sen de bî-nâmus u bî-âr olmayınca bilmedin (G. 73/5)

¹⁰⁹ Süleyman Uludağ, **Tasavvufi Terimler Sözlüğü**, Kabcacı Yay., Mart 2002, s.239.

¹¹⁰ (Mâide, 5/54)

1.18. Tecellî (Tecellâ), Nûr (Envâr)

Görünmek, ortaya çıkmak gibi anlamlara gelen tecelli; tasavvufî manasıyla Allah'ın mevcudat üzerinde kendi varlığını göstermesi demektir. *Divan*'da daha çok Allah'ın Tûr dağına tecelli etmesi sonucu dağın yerle bir olması sebebiyle anılır.

Tecelli nûruna Tûrun vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh Musânın ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Cân u dil Mûsâsı gark etdi **tecelli nûrına**
Tûr idi seyrânımız didâr idi eğlencemiz (G. 40/4)

Gönül kim Tûr-i Sînâdır **tecelli** ma'denidir bu
Hezârân Pûr-i Sînânın güm olur bunda irfânı (G. 127/6)
Tûr-ı dilde hüsnün **envârı tecelli** gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Allah'ın tecelli ettiği yer gönüldür. Usûlî: “*Gönül aynasını saf ve mücellâ kılalım.*” diyerek gönlü bir aynaya benzetmiş ve bu aynanın daima temiz olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı **tecelli**-i kadîm
Gönül âyinesini sâf u mücellâ kılalım (G. 85/2)

Zulmet-i jeng-i kudûretten cilâ ver kalbine
Âyinen sâf eyle ey **nûr-ı tecellâ** isteyen (G. 108/4)

Nice rûşen olmasın âyine-veş gönlüm gözüm
Kim demâdem tal'atın mihrî **tecellâsında**dır (G. 24/2)

Ger **tecelli** etmek istersen gönül **envârını**
Gel götür bir dem aradan perde-i pindârını (G. 128/1)

Aşk, tüm cihanı süsleyen ve aydınlatan bir güneştir. Bu güneş, vücudun zerrelere kadar işler. İnsan, aşk güneşinin kendisine temas etmesiyle şevkten dans etmeye başlar.

Hâk-i cismim zerre zerre raksa girdi şevkden
Çün **tecellî** eyledi mihr-i cihân-ârâ-yı âşk (G. 58/10)

1.19. Cezbe, Hâl (Hâlet, Ahvâl)

“Bir şeyi çekmek, çekiş” anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk’ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe Allah’ın kula ihsanı olduğundan, kulun elinde değildir.¹¹¹ Allah, kâinata tecelli ederek cezbesini her tarafa salmış ve bir damla sudan yaratılan insanın canını derya eylemiştir.

Ey Usûlî **cezbesin** salmış muhît-i lem-yezel
Katre iken cânını deryâ-yı dür-bâr eylemiş (G. 50/7)

Usûlî’ye göre aşkın delilleri şevk ve hâlettir. Aşkın cezbesiyle kendinden geçen âşığın halleri, onun aşkının bir kanıtıdır.

Usûlî aşkı tahkîkin delîli şevk u **hâlet**dir
Ki mihrin kendi nûrudur yine kendiye bürhânı (G. 127/15)

Mest ü bî-hôd gezer idim görüp **ahvâl**imi yâr
Dedi hey yâr görün aşkı ne güzel **hâlet** imiş (G. 53/2)

Şair, vaize seslenerek âşığın cezbeyle kendinden geçtiğini ancak hala vaizin boş sözlerinin sonu gelmediğini söylemektedir.

Buldu âşık **cezbe**-i aşk ile vecd ü **hâller**
Âhir olmadı mı ey vâ’iz bu kıl ü kâller (G. 34/1)

Gönül ancak âşık olduğu zaman zevk almaya başlar. Bu zevk ve şevkin etkisiyle canını vermekten çekinmeyen âşık, İlahî aşkın cezbesine kapıldığı vakit Hallac-ı Mansûr’un hâlini anlamıştır.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın
Hâlet-i Mansûru berdâr olmayınca bilmedin (G. 73/6)

Klasik şiirde âşık, kimi zaman kendisini Mecnûn’la özdeşleştirir, kimi zamanda kendisini birtakım özelliklerinden dolayı Mecnûn’dan üstün tutar. Çünkü âşığın hikâyesi, Leylâ vü Mecnûn’dan daha iyidir. Bu efsanevî aşk

¹¹¹ Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2014, 205-206.

hikâyesini artık kimse konuşmaz. Dillerde dolaşan artık sevgilinin saç ve âşığının divane hâlleridir.

Söylenen dillerde şimdi Leylî vü Mecnûn degil
Zülfün ile bu dil ü divânenin **ahvâli**dir (G. 31/4)

1.20. Bela, Derd, Gam, Cevr, Cefa, Ah

Vuslat yolunda âşığının uğradığı türlü sıkıntılardır. Sevgiliye müptela olduğundan beri âşığının başına bin türlü bela gelmiştir. Âşık, gam ülkesinin sultanıdır. Bu ülkede sultan dahi olunsa tahta veya taca gerek duyulmaz.

Pâdişâh-ı vakt idim bir şahsa demezdüm belî
Bin **belâ**ya uğradım sana olaldan mübtelâ (G. 5/4)
Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü **belâ**
Mülk-i gam sultânıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Sıkıntı ve üzüntülerle dolu bu dünyada rahat yoktur. Yaşlı ve çirkin bir kocakarı olan bu dünyanın verdiği bal bile belâdır. Dünya, kendi çocuklarına bile belâ zehrini yedirebilecek kadar gaddar ve acımasız bir annedir.

Usûlî balı **belâ**dır bu dehr-i pîrezenin
Gülünde hârî vü gencinde mârî var ancak (G. 59/5)

Zehr-i **belâ**yile bizi besledi dehr mâderi
Derd iledir dirilgimiz şevk iledür hayâtımız (G. 38/8)

Usûlî: “*Bu sırdan haberdar olmak istersen, belâ çek, zehr yut (ama kimseye haber verme!*” diyerek sırta ulaşmanın yolunun belâ çekmekten geçtiği söyler.

Belâ çek zehrler yut kimseye hergiz haber verme
Usûlî sen de bu sırdan haberdâr olmak istersen (G. 71/7)

Divan’da belâ ile yiyecek arasında ilgi kurulmuştur. Vuslat yolunda âşığının yanına aldığı azık, gamdır. Dünya nimetlerinden yüz çeviren âşığının yiyeceği dert ve belâdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok **gam** çek
Doyunca ey gönül azık götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

Ni'met-i dünyâyâ bakmadım Usûlî olalı
Günc-i mihnet meskenim **derd** ü **belâ** aşım benim (G. 89/5)

1.21. Vilâyet

Arapça muhtelif anlamları bulunan vilâyet; evliya, eren gibi Allah dostlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Beyitte “Allah’a dua edin!” anlamına gelen “*üd'û ilallâh*” ifadesine de yer verilerek ayet-i kerimeye¹¹² telmihte bulunulur. Vilayet tahtına ayak basan Hazreti Peygamber, ümmetine seslenerek Allah’a dua etmemizi buyurmuştur.

Çün **vilâyet** tahtına bastı kadem
Didi kim üd'û ilallâh ey ümem (Mrc. 1/49)

Usûlî, ihtiyar dünyaya gönül vermemek ve onun geçici heveslerine aldanmamak gerektiğini söyler. Bu imtihan dünyasının bir sonu vardır. Dünyanın ihtişamlı saltanatına bağlanmış kişiler malına ve mülküne hasretle ölürlür. Bu yüzden faniye değil, yalnız Bâkî olana gönül vermek gerekir. Bu yolda rehber olacak kişi ise Usûlî'nin piri İbrâhim Gülşenî'dir.

Zâl-i dünyâyâ gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler **vilâyet** içre bir er var imiş (G. 51/7)

Vilayet, tasavvufî anlamının dışında şehir, il anlamına gelecek şekilde de karşımıza çıkmaktadır.

Gamzeden leşker çekip şehri ü **vilâyet** yıkmağı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

1.22. Hayret

Tasavvufta bir makam olan hayret, Hak âşığının Allah'ın sonsuz kudretinden dolayı şaşkınlık duyduğu bir hâldir. *Divan*'da “*vadi- i hayret, deşt-i hayret, bahr-ı hayret*” gibi terkipler yapılarak kullanılmıştır. Hayret denizinde kalan âşık, bu şaşkınlık hâlinden kurtulmak için Hızır'dan yardım istemektedir (Bkz. Hızır ve İlgili Maddeler).

¹¹² “Rabbimize yalvara yalvara ve için için dua edin. Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez” (A'raf Suresi, 55).

Kalıpdır **bahr-ı hayret**de bu cânım
 Yetiş Hızır ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Şair, yolunun menzile ulaşması için Allah'a yalvarır ve bu hayret vadisinde ser-gerdan/şaşkın olmak ister.

Yâ ilahî menzîl-i maksûda irgür râhımı
 Nice bir bu **vâdi-i hayret**de sergerdân olam (G. 77/7)

Harîm-i yâre varırken eğer **vâdî-i hayret**de
 Bilirsin Hayretî-i vâlih u hayrana aşk eyle (G. 116/6)

Tasavvufta gönül, Allah'ın tecelli ettiği bir ayna olarak tasavvur edilmiştir. Bu sebeple âşık, gönül aynasının temiz olması için devamlı cila yapar. Ancak farkına varmadan bu aynanın gam pası tuttuğunu görür. Bu durum karşısında gönül hayretten bakakalır.

Bu cân âyînesin jeng-i gam almış
 Gönül **hayret**den ona baka kalmış (Ş. 1/63)

1.23. Seyr u Sülûk

Hakk'a ermek için bir rehber öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuk demektir. Seyru sülûkun gayesi; sâlihîni kişisel arzularını yok edip kendisini bütünüyle ilahi iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân sağlayan kâmil insan mertebesine yükselmesidir.¹¹³ Beyitte her insanın bu mertebeye yükselemeyeceğini vurgulayan şair, manevi anlamda total olan kişilerin seyr u sülûk yolunda ilerleyemeyeceklerini ifade etmiştir.

Ne yere olur bu **seyr ü bu sülûk**
 Hiç varabildin mi sen ey lenglük (Mrc. 1/63)

1.24. İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil, tasavvuf geleneğinde en çok bahsi geçen meselelerden biridir. Kâmil insan, şu dört şeyi tam olan insandır: İyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve iyi bilgi. Sülûkta olan bütün sâlikler bu arada bulunur. Onların işi bu dört şeyi kemâle ulaştırmaktır. Bu dört şeyi kemâle ulaştıran herkes

¹¹³ Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s.590.

*kemâle ermiş olur. Nice kimseler vardır ki, bu yolda gelip geçmiş, hedefe ulaşmamış, maksudu elde edememişlerdir.*¹¹⁴

*İbn-i Arabî'ye göre âlem önce ruhsuz bir karaltı şeklindeydi. Cilasız bir aynaydı. Bu aynayı cilalamak gerekti ve Âdem yaratıldı. O, bu aynanın cilası ve ruhu oldu.*¹¹⁵

Beyitte bu ifadelere uygun olarak kâmil insan, Tanrı'nın tecellisini yansıtan bir ayna olarak tasavvur edilmiştir.

Gün gibi **insân-ı kâmil** mazhar-ı âyât olur
Onsekiz bin âlemin tasvîrine mir'ât olur (G. 18/1)

1.25. Ayne'l Yakîn

*'Müşahade etmek' manasındaki ayn ile 'gerçeğe uygun bilgi' anlamındaki yakın kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ayne'l-yakîn, İslam düşünce tarihinde genellikle üç kategoride sıralanan doğru bilgilerin kesinlik bakımından ortasında yer alır. Kur'an'da: "Andolsun ki onu ayne'l-yakîn ile göreceksiniz!" (et-Tekasür 102/7) mealindeki ayette geçen ayne'l-yakîn, gözlem yoluyla bilmek veya "yakîn"den ibaret olan bir görüşle görmek manasını ifade eder. Gerek bu ayetten gerekse Kur'an'da anlatılan bazı olaylardan anlaşıldığına göre ayne'l-yakîn ile elde edilen bilgi kesinlik açısından ilme'l-yakîn ile elde edilen bilgiden üstündür ve zihne gelen her türlü şüpheyi giderici bir özelliğe sahiptir.*¹¹⁶

Divan'da ayne'l-yakîni bu özellikleriyle ele alan Usûlî, şüphe ve zannın bu yolla terk edileceğini ifade etmiştir. Ayne'l-yakîni bulmayanlar şüphe ve zandan kurtulamayacaklardır.

Aç Usûlî-veş benim **ayne'l-yakînden** didemi
Şekk ü zannı terk edip vehm ü gümâne bakmayam (G. 79/9)

Bulmasa **ayne'l-yakîni** gaybdan
Kurtulur mu kişi şekk ü raybdan (Mrc. 1/26)

¹¹⁴ Azizüddin Nesefî, **Tasavvufta İnsan Meselesi**, (Çev. Mehmet Kanar), Dergah Yay., İstanbul 2015, s. 18-19.

¹¹⁵ (Fusûsu'l-hikem'den aktaran) Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergay Yay., İstanbul 2017, s.107.

¹¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Ayne'l-Yakîn Maddesi", **TDVİA**, TDV Yay., C.4, s. 270.

1.26. Zikir

Sözlükte; 'hatırlamak, anmak' gibi anlamlara gelen zikir, terim olarak Allah'ı dille, kalple veya bedenle tesbih etmek demektir. İslam'da zikir kavramı önemli bir yere sahiptir. Müslümanın görevi; Yüce Allah'ı zikirten ve O'nu anmaktan kalbini ve gönlünü gâfil tutmaması, Allah'tan başkasına yönelmemesidir.¹¹⁷ Her vakit Allah'ı kalben zikretmek gerekir.¹¹⁸ Çünkü kalpler yalnızca Allah'ı zikretmekle huzur bulur.¹¹⁹ Kalpleriyle Allah'ı zikretmeyenlere ise büyük bir gaflet içindedirler.¹²⁰ Usûlî, vahdet-i vücud inancına vurgu yaparak görünen veya gizli olan tüm eşyanın özünde Allah olduğunu ve O'ndan başka nesnenin olmadığını söyler. Tüm bu mevcudat gönülden Allah'ı zikretmektedir.¹²¹

Ey Usûlî sırrı dâyim Hakdan özge nesne yok
Dillere **zikri** mülâyim Hakdan özge nesne yok
Zâhir u bâtında kâyim Hakdan özge nesne yok
Seyyidin gönlünde dâyim Hakdan özge nesne yok
Ol fakîrin hem dilinde her dem eydür yâ ehad (Mus. VII/7)

Şair, Allah'ı zikrederek canını güzelleştiren, nefsin karanlığından kurtulup mutlak nura kavuşan, ruh mi'racında Hakk'ı görüp seyreden ve ihlaslı bir gönüle sahip olan kişinin Allah'ın kürsüsüne ulaştığını ve orada Allah'la bir olduğunu söylemektedir.

Zikr-i illa'îllâh ile verdinse câna revnâkı
Nefs zulmâtın koyup buldunsa nûr-ı mutlakı
Seyr edip mi'râc-ı rûhanîde gördünse Hakk'ı
Levh-i ihlâs eyledinse gönlünü ey müttakî
Kürsî-i rahmana ağdın anda arşullâhı gör (Mus.VIII/7)

¹¹⁷ İmam-Gazâlî, **Duâ ve Zikir**, Çelik Yay., İstanbul 2005, s. 202.

¹¹⁸ Sabah ve akşamları içinden yalvararak, gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret de gafillerden olma (Araf, 7/205).

¹¹⁹ Bilesiniz ki, kalpler yalnızca Allah'ı anmakla huzur bulur (Rad, 13/28).

¹²⁰ Allah'ın göğsünü islâma açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler (Zümer, 39/22).

¹²¹ Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, üstündür, hikmet sahibidir (Haşr, 59/1).

1.25. Sema

Hak âşığı, İlahî aşkın cezbesiyle kendinden geçer ve ayağa kalkarak tarikatın usulüne göre birtakım hareketler yapmaya başlar. Buna *semâ* denir. Sevgilinin nur cemalini gören âşık şevke gelerek öyle bir semâ eder ki bunu gören diğer abdallar coşmaya başlar.

Şevk-i dîdârınla ey nûr-ı cemâl-ı Mustafâ
Bir **semâ'** etdim ki cûşa geldiler abdallar (G. 34/3)

Semâ, daha çok mûsikî eşliğinde yapılan bir çeşit törendir. Beyitte sema etmeyi sağlayan çalgı aleti neydir. Kâinattaki tüm eşyanın ve feleklerin bir düzen içerisinde dönmesi ezel bezminde çalınan aşk neyinin verdiği İlahî cezbe sebebiyledir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden **semâ'**
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk (G. 58/2)

Sema, tasavvufî anlamının dışında gökyüzünü ifade edecek şekilde de kullanılmıştır.

Cihâna seyre gelmişsen temâşgâhın olmuşdur
Zemînin bâg u râğı vü **semânın** kasr u evyânı (G. 127/2)

1.26. Aba, Asa

Aba; dervişlerin ve müritlerin giydikleri kalın ve kaba kumaştan yapılan uzun ve bol elbisedir. Yoksulların giydiği bir elbise olduğu için sûfiler ve dervişler bu elbiseyi fakr alameti ve züht nişanesi olarak giymeyi tercih etmişlerdir.¹²² Beyitte abâ giydiğini belirten şair, aslında tarikata ayak bastığını vurgulamak istemiştir.

İki cihân terkin urduk fenalarız fenalarız
Abâya nemedede girdik fenalarız fenalarız (G. 47/1)

Şairin hayat felsefesini yansıtan beyitte tâc ve kabâ gibi dünyalık mefhumların bir sonu olmadığı ve hepsinin geçici birer emanet olduğu ifade edilmiştir. Fani dünyada köhne bir abânın kulu olmak, yani bir pîre intisap ederek tarikatın erkânına göre yaşamak dünyevî şeylerle meşgul olmaktan daha eftaldir.

¹²² Süleyman Uludağ, *age.*, 2001, s. 19.

Çün bekâsı yogimiş tâc u kabâyı nidelim
Bu fenâ dünyede bir köhne **abânın** kuluyuz (G. 41/5)

Asâ, tarikat ehlinin yanında bulundurdıkları bastondur. Hazreti Peygamber'in asâ taşıması sebebiyle sünnet olarak düşünülmüş ve dervişler arasında asâ taşımak bir gelenek hâline gelmiştir. *Divan*'da tasavvufî manasıyla değil, araç-gereç anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Aşkî kendisine bir dayanak olarak gören âşık, esasında bu aşkın kendisini yakıp mahvettiğini dile getirir. Âşık, tutunduğu aşkı asâyâ benzetmiş, ancak bu asânın aslında bir ejderhâ olduğunun farkına varmıştır. Ayrıca ejderhâ ve asâ kelimeleriyle Hz. Musâ'nın meşhur hadisesine de telmihte bulunulmuştur.

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben **asâ** sanırdım anı ol hûd ejderhâ imiş (G. 54/5)

Bu aşk işi katı müşkil belâdır
Asâsı mâr u mârı ejdehâdır (P. 2/2)

2. Divan'da Adı Geçen Mutasavvıflar

2.1. Hallâc-ı Mansûr (Mansûr, Ene'l-Hak)

İlahi aşkın sarhoşluğuyla kendinden geçerek fenâfîllah makamına ulaşan ve "Ene'l-Hak" sözüyle darağacında idam edilen mutasavvıftır. Bu hadise tarikatler üzerinde izler bırakmış ve Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Nesîmî gibi birçok mutasavvıf şairi derinden etkilemiştir. Feridüddin Attâr, Tezkiretü'l Evliyâ adlı eserinde Hallâc-ı Mansûr'dan "Allah'ın maktulü (Hakkın şehidi), tahkik ormanının aslanı, saflar yaran, cesur, siddik ve dalgalı deryaya batmış olan kişi" diyerek söz eder.¹²³

Usûlî, hakikat ehlinin Allah'a erişebileceğini ve *Ene'l-Hak* sırrını görmek için Mansûr'un hâline bakılması gerektiğini dile getirir. Gönül aynasını cilalayanlar kilitli sırlara vâkif olur. Hakkı inkâr etmeyenler, baktıkları her şeyde Allah'ın tecellisini görür.

Ehl-i tahkîke eriş Hakkı muhakkak görmeğe

¹²³ Feridüddin Attar, **Tezkiretü'l Evliyâ**, (Hzl. Süleyman Uludağ), Semerkand Yay., İstanbul 2017, s. 704.

Hâlet-i **Mansûra** bak râz-ı Ene'l-Hak görmeğe
Saykal et mir'ât-ı kalbi sırr-ı muğlak görmeğe
Münkir-i rü'yet değilsen sûret-i Hak görmeğe
Bakdığınca her nazarda ayn-ı zâtullâhı gör (Mus.VIII/8)

Aşksız gönül, ölüden farksızdır. Gönül, ancak âşık olduğu zaman zevk almaya başlar. Aşkın verdiği sarhoşlukla akli başından giden âşık, sevgilinin yolunda canını ve başını vermekten çekinmez. O an darağacında idam edilen Mansûr'un hâlerinden anlar.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın
Hâlet-i **Mansûru** berdâr olmayınca bilmedin (G. 73/6)

Mansûr'un sevgili uğruna darağacında asılmasına vurgu yapan şair, sonunda ölüm dahi olsa kendisinin de Hallac-ı Mansûr gibi bu yoldan dönmeyeceğini söyler.

Müddeiler dâr-ı dünyâda beni **Mansûr**-var
Boğazumdan itseler ber-dar senden dönmezem (G. 92/2)

Âşıkı bî-ser ü pay ile ser-i dârlığı
Rif'at u mertebe **Mansûra** ser-i dâr yeter (G. 32/3)

Saklı bir hazine olan Allah, eşyada tecelli etmiş ve bu sırrın bilinmesini istemiştir. Kâinat bir deryadır ve bu deryanın her dalgası gizli veya açıktan "*Ene'l-Hak*" sırrını ifşa etmektedir.

Vücûd-ı mutlakı bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ (G. 1/1)

2.2. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Hazret-i Monla)

Usûlî Dîvânî'nda tek bir beyitte zikredilmiştir. Şairin Mevlânâ'ya derin sevgi beslediği bu beyitte geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Saba rüzgârına seslenen şair, Hazreti Mevlânâ'ya uğrarsa toprak olmuş yüzünü binlerce yalvarma ile Karaman yollarına sürmesini istemiştir.

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz sür
Hazret-i Monla'ya varırsan Karaman yolların (G. 94/7)

2.3. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî,

Cüneyd ve Bâyezid, tasavvuf tarihinin önde gelen mutasavvıfları arasında gösterilir. Hücvirî'nin anlattığına göre biri Cüneyd, diğeri Bâyezid Bistâmî tarafından temsil edilen iki farklı meşrep vardır. Cüneyd'in öncülük ettiği harekette esas olan "sahv" (bekâ, temkin) hâlidir. Bayezid'in öncülük ettiği harekette esas olan "sekr" (fenâ, telvin) hâlidir.¹²⁴

Usûlî Dîvânî'nda birlikte zikredilen Cüneyd ve Bâyezid'in gönül ehli olduklarına ve Yezid fitratlı insanların bu iki şahsiyetin bulunduğu mertebeye ulaşamayacaklarına değinilmiştir.

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek Bağdâd şehrinde **Cüneyd ü Bâyezid** olsun (G. 99/4)

Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz **Cüneyd ü Bâyezîd** (G. 14/8)

2.4. Fazlullah, Nesîmî

14. yüzyıl Azerî sahasında yetişmiş ünlü sanatçı Nesîmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Nesîmî hakkında öğrenebildiğimiz gerçek bilgiler İran'da Hurûfîlik mezbebinin kurucusu Fazlullah'ın halifelerinden olduğu ve Halep'te inancı yüzünden derisi yüzülerek öldürüldüğüdür.¹²⁵

Latîfî Tezkiresi'nde Nesîmî için: "Aşk meydanının korkusuzu ve cesaretlisi, mahabbet Kâbe'sinin büyük fedâisi, seyyidlerin uyulmaya lâyük olanı" gibi ifadeler kullanılmıştır. Nesîmî, aslen Şeyh Şiblî'nin dervişlerinden biridir. Sonra Fazlullâh Hurûfî'nin halifelerinden olmuştur. İkisi de sistemlerini harfler üzerinde kurmuşlar ve otuziki harfi insan suretinde bulmuşlardır.¹²⁶

Usûlî, kâinattaki hikmetin Fazlullâh ve Nesîmî mantığından dinlenmesi gerektiğini söyler.

İlm-i hikmetden bilersen gel beri gel ey hakîm
Sen **Nesîmî** mantıkından dinle **Fazlullâhı** gör (Mus.VIII/9)

¹²⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, (Hzl. Süleyman Uludağ) Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 46.

¹²⁵ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 76.

¹²⁶ Mustafa İsen, **Latîfî Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990. s. 339.

2.5. Şeyh İbrâhim Gülşenî

İbrahim Gülşenî'nin hayatı hakkındaki bilgilere *Menâkıbnâme*'de rastlanmaktadır. Eserde nesebinin Oğuz Ata'ya kadar uzandığı görülmektedir. Atâi, İbrahim Gülşenî'nin 1426 senelerinde doğduğunu Şakâyık Zeyli'nde yazmıştır. Eserin sonunda ise 1533 yılında yani 114 yaşlarında vefat ettiği kaydedilir. Gülşenî, henüz çocuk yaştaiken babası Şeyh Muammed El Âmidî'yi kaybeder ve amcası Seyyid Ali'nin himayesinde büyür.¹²⁷

Halvetî şeyhlerinden Aydınli Şeyh Ömer Rûşenî'ye intisap eden ve onun müridi olan Gülşenî, bir müddet sonra tekke kurmak için ilk olarak Diyarbakır'a daha sonra Mısır'a gitti. Gülşenîlik tarikatini yayarak kısa sürede pek çok taraftar topladı. Yavuz Sultan Selim'in Kâhire seferinden sonra yanındaki yeniçeri ve sipahilerin birçoğu Gülşenî'ye bağlandı. Ünü tüm Mısır'a yayılan Gülşenî, Kanunî tarafından bizzat İstanbul'a çağrıldı.¹²⁸

*İbrahim Gülşenî'nin Allahu Teâlâ'nın emirlerini yapmakta ve yasaklarından kaçınmaktaki gayreti pek ziyadeydi. Dünyaya zerre kadar meyletmez, şüpheli korkusuyla mübahların fazlasını terk ederdi. Allahu Teâlâ'ya olan korkusundan günlerce yemek yemek aklına gelmezdi. Eline geçen malları fakirlere dağıtır, kendisi kimseden bir şey kabul etmezdi.*¹²⁹

Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye yoğun sevgi besleyen ve ona olan bağlılığını her fırsatta dile getiren Usûlî, şeyhinin ölümüyle yıkılmış ve yokluğunun verdiği acıyla bir mersiye kaleme almıştır. Terkib-i bend tarzında yazılan eser, *Mersiye-i Merhûm u Magfûr Şeyh Gülşenî* başlığını taşımakta ve iki bendden meydana gelmektedir. Birinci bendde, Gülşenî'nin vefatıyla katlanılması güç acılar çeken Usûlî'nin hissiyatı dile getirilir.

Usûlî, mersiyede kindar olarak nitelendirdiği dünyaya seslenir ve şeyhinin ölümünden onu mesul tutar. Gülşenî'yi marifet incilerinin madeni olarak tanımlayan Usûlî, şeyhinin ölümüyle sarsılmış ve onun nerede olduğunu kara toprağa sorarak öğrenmek istemiştir. Usûlî, Gülşenî'nin ahirete göçüp gitmesiyle dert ve gam sahibi olmuş durmaksızın ağlamaktadır. Hâli harap olan şairin ciğeri yanmış ve gözyaşları sel olmuştur. Acı içinde kıvranan ve sürekli inleyen şairin âhı göğe yükselmiş ve orada ateşe dönüşmüştür. Şeyh İbrâhim Gülşenî'yi Hz. Yûsuf'a benzeten Usûlî, can avlayıcı kurdun onu kaptığını söylemiş, bu ölüm sebebiyle de tüm halkın kendini Hz. Ya'kûb gibi beytül-hazene kapatarak ağladığını ifade etmiştir.

Yazık degil mi nice bir ey devr-i kînedâr

Derd ü gam ile agladasın bizi zâr zâr (Mus. I /1)

¹²⁷ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., (7.Baskı), Ankara 2015, s. 418.

¹²⁸ Abdullah Özkan, *Başlangıçtan Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi*, Boyut Dosya Yay., C.2, İstanbul 2003, s. 318.

¹²⁹ Kemal Yavuz vd., *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, İhlas Yay., C.7, İstanbul 1992, s. 213.

Ey hâk-i rû-siyâh kanı **Gülşenî** kanı
Ol ma'rifet güherlerinin ma'deni kanı (Mus. I/15)

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger kebâb
Dil bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Beytü'l-hâzendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Saçdı meger ki Yûsufu bu gürk-i cân-şikâr (Mus.1/8)

İkinci bendde Gülşenî'nin güzel ahlakından ve olumlu vasıflarından söz eden şair, ondan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Gülşenî, âlemi vahdet nazarında düşünen, kalplerin sırrına erişmiş, ârif ve kavrayışı güçlü bir velidir. Maneviyat noktasında gönlü deryaya benzeyen Gülşenî'nin sözleri de etrafa saçılan cevher gibidir.

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba ârif idi nüktedân idi (Mus. I-2/3)

Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi
İsâr ederdi zâhir u bâtın güherlerin (Mus. I- 2/8)

Beyitte dünya; saç sakalı beyazlamış, elden ayaktan düşmüş bir ihtiyar olarak tasavvur edilmiştir. Bu kocamış dünyaya bağlanmamak gerektiğine vurgu yapan şair, hakikat yolunda kendisine yön verecek bir rehber aramaktadır. Bu rehber ise vilayet içinde ikamet eden Gülşenî adlı bir erdir.

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. CEMİYET

1. Şahıslar

1.1. Padişahlar ve Devlet Adamları

Usûlî Dîvânı'nda herhangi bir Osmanlı padişahının adına rastlanmaz. Ancak Abdi Bey için kaleme alınan bir kasidede Osmanlı hükümdarlarını ifade etmek için *Osmanoğlu* ifadesine yer verilmiştir. *Divan*'da zikredilen devlet adamları; *Şehzâde Mustafa*, *Defterdar İskender Çelebi*, *Evrenoğullarından Abdi ve İsâ Beylerdir*.

Gördü kim zâtında var adl-i Ömer cûd-ı Alî
Kıldı **Osmanoğlu** sen şâhı emîr-i nâmdâr (K. 3/31)

1.1.1. Şehzade Mustafa

Kânûnî Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu olan Mustafa gerek saray çevresinde gerekse askerî alanda oldukça sevilen bir şehzâdedir. Genç yaşına rağmen üstün siyasi ve askerî zekâyâ sahip olması, her zümre tarafından sevilip saygı duyulması gibi özellikleriyle Osmanlı tahtının en önemli adayı olarak gösterilmiştir. Ancak türlü entrikalar sonucu sultan olamadan genç yaşta katledilmiştir. Bu olay, tüm halkı yasa boğmuş ve toplumun her kesimini derinden etkilemiştir.

Şehzâde Mustafa'nın ölümüyle tarifsiz bir üzüntü duyan Usûlî, yaralı canına merhemin fayda etmeyeceğini ve tek düşüncesinin Mustafa olduğunu söyler. Aynı zamanda şair, şehzâde yerine sultan unvanını kullanarak Şehzâde Mustafa'yı sultan olarak görmek istediğini de dile getirmiştir.

Yaralı câna merhem urulur mu
Usûlînin hâliinden sorulur mu
Karşısında dîvânlar kurulur mu
Bana sultan **Mustafâ**dan haber ver (Mus. X/4)

1.1.2. Defterdar İskender Çelebi

İskender Çelebi, maliye işlerinde bilgili olduğundan I. Süleyman (Kânûnî) devri (1520-1566) başlarında başdefterdâr olmuştur. Frenk İbrâhim Paşa sadrazam olunca müsteşarı yerinde olup saltanat işlerini iyi idare etmiştir. Sonradan araları bozulmuştur. İskender Paşa, İskender Çelebi'nin şöhret ve iktidarını çekemediği gibi, o da padişahın fethinden sonra gururlu tavrı ve uygunsuz davranışlarını tenkit etmiştir. Rebiyülahir 941'de (Ekim

1534) fetihten sonra Bağdad'da paşanın dedikodusuyla katlolunmuştur.¹³⁰ Usûlî, *Rüzgâr Kasidesi*'nde İskender Çelebi'den övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve kaside Defterdar İskender Çelebi'ye sunulmuştur. *Divan*'da sözü edilen bu isim ilk bakışta klasik şiirde yaygın olarak kullanılan İskender olarak düşünülse de beyitte geçen 'defterdâr' ifadesiyle İskender Çelebi'den söz edildiği anlaşılmaktadır.

Ya'ni **defterdâr**-ı gayb **İskender**-i sâni k'anun
Zâtının seyrânehidir mâverâ-yi rüzgâr (K. 1/35)

1.1.3. Evrenosoğlu Abdi Bey ve İsâ Bey

Divan'da zikredilen diğer devlet adamları *Evrenosağullarından Abdi Bey ve İsâ Bey*'dir. Usûlî, 'Güneş' redifli kasidesinde İsâ Bey için övgü dolu sözler sarfetmiş ve mübalağa sanatına fazlaca yer vermiştir. Kasidede Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirilen İsâ Bey'in, savaş meydanındaki yiğitliğine ve cesaretine vurgu yapılmıştır. O, cihanı ışık saçarak aydınlatan bir güneş gibidir.

Çarh-ı mesned ya'ni **İsâ Beg** kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

Evrenos soyundan gelen bir diğer şahsiyet ise Abdi Bey'dir. Usûlî, üçüncü kasidesinde Abdi Bey'den söz etmiş ve eseri memduha sunmuştur. Osmanlı'nın Rumeli'yi fethetmesinde Evrenosoğullarının katkısı çok büyüktür. Bu sebeple şair, Abdi Bey'in bu asil soydan geldiğini söyleyerek atalarının bu yolu çizdiğini ifade eder. Bu yol Evrenos nâmı Abdi Bey'le birlikte anılır.

Abdî Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âbâ vü ecdâdın tarîkın ihtiyâr (K. 3/ 22)

Evranos evlâdının nâmı seninle anılır
Ba'd-ezîn sen mîr ile fahr eylesin hîş ü tebâr (K. 3/38)

¹³⁰ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, C.3, s. 808.

1.2. Tarihî ve Efsanevi Şahsiyetler

1.2.1. Hızır, İskender, Zulûmât, Âb-ı Hayât (Âb-ı Zülâl, Âb-ı Hayvân)

Hızır; Tanrı'nın hikmetiyle ilahi sıralara vakıf olan, Hz. Mûsâ ile yolculuk yapan ve ölümsüzlük suyu içtiğine inanılan bir velidir.

Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunur ve ona kılavuzluk edip karanlıklar (zulûmat) ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkar. Hızır ve İlyas bir su kenarında oturup yanlarındaki pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlar. Balık o sırada suya atlar ve gözden kaybolur. Onlarda suyun âb-ı hayât olduğunu sezip içerler. Daha sonra İskender'e haber verseler de suyu bulamazlar.¹³¹ Bu hadiseden sonra Hızır ve İlyas ölümsüzlüğe kavuşmuş ve Allah tarafından kıyamete kadar yeryüzündeki insanlara yardım etmekle görevlendirilmişlerdir. Bu ilahi vazifeyle Hızır karada, İlyas ise denizde sıkıntıya düşenlere yardım eder. Ancak bazı inanışa göre Hızır'ın denizde görevlendirildiği de söylenir. Usûlî, böyle düşünmüş olmalı ki hayret denizinde kaldığını ve sevgilinin Hızır gibi imdadına yetişmesini istemektedir.

Kalıpdır bahr-ı hayretde bu cânım
Yetiş **Hızır** ol benim rûh-ı revânım (Ş. 1/165)

Şair, dünyayı zulûmât (karanlıklar) ülkesine benzetmiş ve burada âb-ı hayât (ölümsüzlük suyu)'a ulaşmak isteyenlerin rehber olarak bir mürşidin yolundan gitmesi gerektiğini söylemiştir.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni **Hızır** mürşid kıl
Bu **zulmât**-ı tabî'atda ararsan **âb-ı hayvanı** (G. 127/9)

Biz de civân-ı sâlihiz pîr eteğini tutmuşuz
Ya'ni bu bahr-ı dehrden **Hızır** iledir necâtımız (G. 38/4)

Halk arasında kabul görmüş bir inanışa göre Hızır, her türlü kılığa bürünebilen ve mekânı belli olmayan bir kişidir. Usûlî, hiç kimseye hor bakılmaması gerektiğini ve köle olarak görünen birinin dahi Hızır olabileceğini dile getirir. Bu sebeple herkes derviş olarak düşünölmelidir.

Hor bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her gedâyı **Hızır** gör her şahsa dervişâne bak (G. 64/6)

¹³¹ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yay., Ankara 2013, s.340.

İskender *Divan*'da gücün ve azametın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleriyle memduh için benzetilen olmuştur.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürürd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü **İskender** güneş (K. 2/3)

Şair, maârif denizinin kaynağının kalp olduğunu ve bu kaynaktan akan suyun âb-ı hayât olduğunu ifade eder. Kalp; su kaynağı, söz ise bu kaynaktan akan sudur. Diğer bir ifade ile söz, ölü gönüllere can bağışlayan bir âb-ı hayâttir. Usûlî, hikmetli sözlerinin âb-ı hayât gibi olmasını istemektedir.

Menbâ'-ı bahr-ı ma'ârif kıl Usûlî kalbi
Ki dilin **âb-ı hayât** akıda mîz-âb gibi (G.143/12)

1.2.2. Lokmân

Kur'an'da adına sure bulunan Lokmân, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ilim bahşettiği salih bir kuldur.¹³² Aynı zamanda Lokmân'ın peygamber olup olmadığı konusunda muhtelif görüşler vardır.¹³³

Lokman, hekimliğin sembolüdür ve klasik edebiyat metinlerinde bu özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Beyitte hain feleğin ölüm geldiği vakit Lokmân'ı dahi tanımadığına değinilir. Pek çok hastalığın çaresini bulan ve hekimlerin pîri olarak tanınan Lokmân bile feleğin türlü hastalıkları karşısında çaresiz düşmüş ve canını teslim etmiştir.

Dürlü emrâz ile âhir dehr-i hâyin öldürür
Fi'l-mesel **Lokmân** olursa lokmahâ-yı rüzgâr (K. 1/12)

Tıp alanında ileri seviyede olan ve pek çok hastalığın çaresini keşfeden Lokmân'ın aşk hastalığı hakkında bir malumatı yoktur. Bu hastalığı ancak âşıklar bilir ve Lokmân bu konuda âşıklar ile yarışamaz. Beyitte maddi ve manevi hastalıkların birbirinden farklı oluşu anlatılmak istenmiştir.

Derd-i aşkı âşık-ı gam-hâre sor her lokma-hâr
Edemez hikmet makâlâtında **Lokmân** ile bahs (G. 10/7)

¹³² Andolsun ki biz, Lokman'a: "Allah'a şükret." diye(rek) hikmet verdik. (Lokman, 31/12)

¹³³ Hz. Lokman'ın peygamber olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Fakat İslam âlimlerinin çoğuna göre o, bir peygamber değil, hikmet sâhibi bir hâkim idi. Hz. Dâvud'dan önceki dönemde İsrailoğulları'nın kadısı olup fetvâ verirdi. Allah ona hikmet, yani ilim, diyanet, derin anlayış ve uygulayıştta isabet verdi. (İbni Kesir (Sâbûnî), III, 64; Beydâvî).

Lokman Hekim, maddi hastalıklarla ilgilenen ilim ehli bir kimsedir. Ancak manevi ilme sahip olmayanlar hekim dahi olsa hikmet sofrasından beslenemezler.

Lokma-i **Lokmân** ile tab'ın alışmaz ey hekim
Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

1.2.3. Cem (Câm-ı Cem)

Efsanevi İran kahramanlarından biri olan Cem, şarabın mucidi olarak kabul edilmiş ve klasik şiirde genellikle kadehiyle birlikte (câm-ı Cem) anılmıştır. Bu kadeh, bakıldığında cihanın dört tarafının görüldüğü, içerisinde hikmetli yazıların bulunduğu olağanüstü bir kadehtir. Usûlî, her görünenin aslında doğru olmadığını ifade ederken *câm-ı Cem* terkibine yer vermiş ve Cem, *Divan*'da bu sıradışı kadehi sebebiyle zikredilmiştir.

Görüp iblisi sen âdem sanırsın
Sifâl-i huşki **câm-ı Cem** sanırsın (P. 2/22)

1.2.4. Sâm, Zâl, Rüstem

İran'ın önemli milli kahramanlarından biri olan Rüstem; Sâm'ın torunu, Zâl'in ise oğludur. Halk arasında yiğitliği ve cesaretiyle nam salmıştır. *Şehnâme*'de Rüstem'in yenilmezliğinden ve kahramanlığından söz edilir. Usûlî ise farklı bir kullanım yaparak insanoğlunun acizliğini ifade edebilmek için fani dünyanın Rüstem ve Zâl gibi nice yiğitleri alt ettiğini söyler. Şair, klasik şiir geleneğine uygun olarak Zâl'in hilebaz ve aldatıcı özelliğine de değinmiş ve bu özelliğiyle dünyayı Zâl'a benzetmiştir.

Er isen ihtiyât eyle acûz-ı dehrin âlinden
Ki **Rüstem**ler zebûn eyler bu **Zâlin** özr ü destânı (G.127/ 11)

Ey nice **Rüstem**leri gûra koyup âlemlere
Eyledi destan bu **Zâl-ı** bî-vefâ-yı rüzgâr (K.1/11)

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

Sâm, beyitte İran'ın önemli kahramanlardan Siyâvuş ile birlikte anılır. Şair, onların savaşçı özelliklerine vurgu yapar ve kendisi de can ve nefis

ülkesini feth etmek ister. Böylece Sâ'm ve Siyâvuş gibi âleme nam salmış olacaktır.

Kesr edip nefsi vü cân mülkünü feth eyleyelim
Biz dahi nâmımızı **Sâ'm** u Siyâvuş edelim (G. 83/6)

1.2.5. Efrâsiyâb, Siyâvuş

Efrâsiyâb ve Siyâvuş, birbirleriyle çatışan İran menşeli iki kahramandır. Efrâsiyâb'ın kızıyla evli olan Şehzâde Siyâvuş, onun eliyle öldürülmüş; ama sonunda Siyâvuş'un oğlu Keyhusrev, babasının kanını yerde bırakmayıp intikamını almıştır.¹³⁴

Usûlî, değirmenin saati geldiğinde harmanı öğütmesi gibi ecel vakti geldiğinde de insanın kaçış yolunun olmadığını dile getirir. Bu dünya değirmeninde Efrâsiyâb gibi nice güçlü ve azametli yiğitler öğütülüp gitmiştir.

Ey Usûlî nevbeti geldiği saat öğüdür
Nice bin **Efrâsiyâb**ın hırmenin bu âsiyâb (G. 7/9)

Siyâvuş, beyitte Sâ'm ile birlikte anılır. Şair, nefis ve can ülkesini fethetmek ve Sâ'm ile Siyâvuş gibi nam salmak istemektedir.

Kesr edip nefsi vü cân mülkünü feth eyleyelim
Biz dahi nâmımızı Sâ'm u **Siyâvuş** edelim (G. 83/6)

1.2.6. Dârâ, Dârâb

Dârâ ve babası Dârâb, *Divan*'da adı geçen diğer İranlı hükümdarlardır. Yaşadıkları dönemde görkemli bir saltanat sürmüşlerdir. Ancak kaçınılmaz son geldiğinde malları ve mülkleri onlara fayda vermemiş ve Azrâil'in elinden kurtulamamışlardır. Usûlî, ölümün makam ve mevki tanımadığından söz ederek Dârâ'nın ölümüne telmihte bulunmuştur. Şair, Dârâ'nın ölümünden bahsederken “*devlet atından düşmek*” ifadesine yer vermiştir.

Esb-i devletden düşersin hâk-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek **Dârâ** gerekse Behmen ol (G. 75/8)

¹³⁴ Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008, s. 270.

Divan'da aşk, yakıp yıkıcı özelliğiyle savaşçı ve azametli bir hükümdar olan Dârâ'ya benzetilmiştir. Gönül ise bu hükümdarın savaş açıp talan ettiği bir ülkedir.

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten 'alem
Yaktı vü yıktı diyârın gönlümün **Dârâ**-yı aşk (G. 58/5)

Dârâb, saltanatın sembolü hâline gelen Süleyman peygamber ve devletin gücünü temsil eden İskender ile birlikte anılır.

Ol Süleymansan ki dîv alırsa mülk-i hâtemin
Nice bin İskender ü **Dârâb** fermânındadır (G. 26/6)

1.2.7. Behmen

Divan'da karşımıza çıkan şahsiyetlerden biri de *Şehnâme*'de efsanevi özellikleriyle zikredilen Behmen'dir. Acem hükümdarı olan Behmen, tahtı ve tacı sebebiyle klasik şiirde yerini almış ve gücün simgesi hâline gelmiştir.

Esb-i devletden düşersin hâk-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek Dârâ gerekse **Behmen** ol (G. 75/8)

1.2.8. Âzer, Nemrûd

Ateş anlamına gelen Âzer, klasik şiirde daha çok şarap anlamıyla kullanılmıştır. Ateş anlamının yanı sıra Hz. İbrâhim'in babasının adı (Bkz. Hz. İbrâhim) olması bakımından bu kelimenin zikredildiği beyitlerde bir şekilde konu İbrâhim peygambere getirilir.¹³⁵ Usûlî, *Yenice Şehrengizi*'nde İbrahim adındaki bir şahsı överken isim benzerliği sebebiyle Hz. İbrâhim'e telmihte bulunmuş ve Âzer'in bile onun yüzünü gördüğünde iman edeceğini söylemiştir.

Mübarek adın İbrâhim derler
Yüzün görse Müselmân olur **Âzer** (Ş. 1/172)

Nemrûd, Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesine karşı çıkan ve iman edenlere eziyet eden zalim bir hükümdardır. Hz. İbrahim'i alt edemeyeceğini anlayınca onu ateşe attırmış; ancak ateş Allah'ın emriyle İbrâhim'e serin ve

¹³⁵ Ahmet Atillâ Şentürk, **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, OSEDAM, İstanbul 2016, s.510.

ferah bir yer olmuştur.¹³⁶ Usûlî, beyitte *Nemrûd*, *Halil*, *ateş* gibi ifadelerle yer vererek bu hadiseyi akıllara getirmektedir. Âşıklar, sevgilinin canını yakmasından değil, sevgilinin Nemrûd kılıklı kişilerle dost olmasından muzdariptir.

Yakıp âşıkların cânına nârı
Halil idinme her **Nemrûdu** bâri (Ş. 1/177)

1.2.9. Mâni (Erjeng)

Maniheizm adı verilen Zerdüşizm, Hıristiyanlık ve daha başka birçok dinin karışımı bir dinin kurucusu olmakla beraber, divan şiirinde daha çok resim sanatındaki maharet ve şöhretiyle adı zikredilen ünlü bir din kurucusu ve ressamdır.¹³⁷ Mâni'nin çok güzel resimlerle bezediği, kendisine asıl ünü kazandırıp Fars edebiyatından en çok tanınan eseri *Erteng*, *Erzeng*, *Erceng* ve *Erdeng* adlarıyla da bilinen *Erjeng-i Mâni*'dir.¹³⁸ *Divan*'da Mâni, bu ünlü eseriyle birlikte zikredilmiştir. Şair, Mâni'nin nakkaşlığını ve ressamlığını hatıra getirerek asıl nakkaşın Allah olduğunu ve eserinin ise insan vücudu olduğunu vurgulamıştır.

Ger ulü'l- ebsâr isen levh-i vücûdunda bugün
Mâni vü **Erjengi** gör nakş-ı Nigâristâna bak (G. 64/3)

1.2.10. Kanberd

Hız. Ali'ye sevgisi ve bağlılığıyla tanınan köledir. Ali'nin hilafeti döneminde perdecilik/kapıcılık görevini yürütmüştür. Kanberd sonradan azad edilmiştir. Kaynaklarda Emevî komutanı Haccac-ı zalim tarafından şehit edildiği kaydedilmiştir. *Divan* şiirinde Kanberd; Ali'nin yanında sadık hizmetkârlığı ve yardımcılığı ile anılır.¹³⁹ Usûlî, sultan olan aşkın adabının herkesçe anlaşılmayacağını ve şahıslara layık hizmeti Kanberd gibi bir kölenin yapabileceğini söyler.

Anlamaz sultân-ı aşk âdâbını her hâricî
Şâha layık hıdmet ey hâce yine **Kanberd'** olur (G. 20/4)

¹³⁶ (Biz de) "Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik (Enbiyâ, 21/69).

¹³⁷ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 232.

¹³⁸ Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 501.

¹³⁹ Metin Akkuş, **Divan Şiirinde İnsan I**, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 2000, s. 106.

1.2.11. Ebû Cehil

Asıl adı Amr bin Hişam olan ve İslam'a karşı muhalif tavırlarıyla tanınan Ebû Cehil, Müslümanlara türlü işkenceler yapan Mekke'nin zalim lideridir. "Cehaletin Babası" anlamına gelen Ebu Cehil adı, kendisine Müslümanlar tarafından verilmiştir. *Divan*'da bu ismi sebebiyle anılır. Şair, eşyadaki sırrın Hazreti Peygamber tarafından bilindiğini ve cahil olanların bu sırrı idrak edemeyeceklerini dile getirirken Ebu Cehil'e atıfta bulunmuştur.

Asl-ı mâhiyyâtı her **Bû Cehl-i Câhil** anlamaz
Ahmed-i Mürsel bilir şol sırrı kim eşyâdadır (G. 25/4)

1.2.12. Yezîd

Muaviye'nin oğlu ve Emevîlerin halifesi olan Yezîd, İslam dünyasını hüzne boğan Kerbelâ olayında başrol oynamıştır. Hz. Hüseyin'in ve yakın çevresinin şehit olmasına sebep olan bu hadise, Müslümanların akıllarına kazınmış ve özellikle Alevî ve Şîî çevrelerinde öfkeyle karşılanmıştır. *Usûlî Dîvânî*'nda Yezîd; küfür, hakaret ve beddua unsuru olarak kullanılmıştır.

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Bu hüsn ü bu cemâl ile güzeller şâhısın şâhım
Yolunda cân u baş terkini urmayan **yezîd** olsun (G. 99/2)

1.3. Edebî Şahsiyetler ve Eserleri

Divan'da karşımıza çıkan edebi şahsiyetler: *Hassan, Feridüddîn Attar, Sâ'dî-i Şirâzî, Mevlânâ, Nesîmî, Selmân, Ahmed Bâlî, Yûsuf-ı Sîne-Çâk, Hayretî ve Ahmed-i Dîvâne*'dir. Bu bölümde yer almayan Mevlânâ ve Nesîmî, tasavvufî kişiliklerinin ön planda olması sebebiyle "*Divan*'da Adı Geçen Mutasavvıflar" kısmında ele alınmıştır.

1.3.1. Hassan

Hassan bin Sâbit; Hz. Muhammed'i, ashabını ve İslamiyeti, İslamiyet karşıtı yergilere (hicivlere) karşı şiirleriyle savunan, Hz. Peygamber'in şairidir.¹⁴⁰ Yazdığı şiirleriyle Arap coğrafyasında büyük üne kavuşmuştur. Usûlî, Hassan'ın şiirleriyle kendi nazmını kıyaslamış ve kaleminin Hassan'ın şiirleriyle yarışabilecek kadar kuvvetli olduğunu söylemiştir.

¹⁴⁰ Gencay Zavotçu, a.g.e., s.331.

Rûh-ı kudsün nakdisin tahsîn Usûlî tab'ına
Etsen olur hüsn-i nazm içinde **Hassan** ile bahs (G. 10/10)

1.3.2. Feridüddîn Attâr, Mantıku't-Tayr

Şair ve mutasavvıf olan Ferdüddîn Attâr; Kur'an ayetleri, nebevî hadisler ve hikmetli sözler mecmuası olan *Mantıku't-Tayr*'da sembolik dille sâlikin irfani riyazetlere nasıl başlayacağını, bu yoldaki makamlarda karşılaşılan zorlukları ve bu zorluklardan sonra elde edilen irfani lezzetleri anlatmaya çalışır.¹⁴¹ Eser, Simurg'a ulaşmak için türlü badireler atlatan kuşların yolculuğunu konu edilir. Tasavvufî mahiyette Simurg, her türlü sıkıntıya rağmen ulaşılmaması arzulan Tanrı'dır. Kuşlar ise, bu yolda O'nu arayan saliklerdir.

Şair, her insanın sözünün ciddiye alınmamasını ister ve ilmi ehlinden öğrenmek gerektiğine vurgu yapar. Kuşların dilini anlayan Süleyman'ın ilmine vâkîf olabilmek için ilmî bir donanıma sahip olmak gerekir. Bunun için talibin alanında yetkin kişilerce yetiştirilmesi lazımdır.

Sözün işitme her dîvin gel öğren ehl-i dillerden
Süleymân **Mantıku't-tayr**ına Attâr olmak istersen (G. 71/6)

Beyitte farklı kuş türlerine yer vererek tenasüp yapan Usûlî, Hüdhüd'e Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ını okutmak ister.

Hüdhüd-i nâtıkaya **Mantık-ı tayr** okudalım
Bülbülü lâl kılıp tûtîyi hâmûş edelim (G. 83/3)

1.3.3. Sâ'dî-i Şirâzî, Gülistân

Eserlerinde ahlaki değerleri ön plana çıkaran şair, meşhur eserleri *Bostân* ve *Gülistân* ile tanınır. Üslup ve tertip bakımından neredeyse kusursuz olan bu eserler, Türk edebiyatında oldukça ilgi görmüş ve Farsça aslından çevrilerek şerhleri yapılmıştır. *Divan*'da “*Sâ'dî, Şirâz ve Gülistân*” kelimeleri zikredilerek şaire ve ünlü eserine telmihte bulunulmuştur.

Gül-i cennet riyâzından pür ola ravza-i **Sa'dî**
Usûlî kimse **Şirâza** iletse bu **gülistânı** (G. 129/7)

¹⁴¹ Feridüddin Attar, **Mantıku't-Tayr**, (Çev. Sedat Baran), Lacivert Yay., İstanbul 2007, s. 5.

1.3.4. Selmân

Kasideleriyle tanınan ünlü İran şairidir. Klasik şairler, kendilerini Selmân'a benzetmişler ve şiirlerini onun nazmıyla kıyaslamışlardır. Beyitte Selmân gibi usta şairlerin Usûlî'nin şiirini beğendiklerinden bahsedilir.

Müsellem tuttular şi'rin Usûlî
Usûl-i nazmda **Selmân** olanlar (G. 23/9)

1.3.5. Ahmed Bâlî, Yûsuf-ı Sîne-Çâk

Yûsuf Sîne-Çâk, velî şeyhlerden olup *Cezîre-i Mesneviyye* eserinin sahibidir. Vardar Yenicesi'ndendir. Medrese tahsilini bitirdikten sonra ilim yolunu bırakmış, aşk ve muhabbete düşüp seyahate çıkmıştır. Hicaz, Mısır, Kudüs taraflarında bir süre dolaşp mübarek yerlerin ziyaretini yaptıktan sonra Konya'ya gelmiştir.¹⁴² Usûlî, Sîne-Çâk'a gidildiğinde parça parça olmuş sinesinin anlatılmasını ister. Ayrıca Ahmed Bâlî ve Yûsuf-ı Sîne-Çâk'e selamlarını ve hürmetlerini gönderir.

Yüz urup **Sîne-çâke** sînemin çâkını şerh eyle
Hem **Ahmed Bâlî**ye billâh dervişâne aşk eyle (G. 116/7)

1.3.6. Hayretî

Vardar Yenicesi'nde doğan divan şairidir. Yûsuf Sîne-Çâk'ın kardeşidir.¹⁴³ Hayretî, ismi sebebiyle tasavvufta bir mertebe olan hayret makamıyla birlikte zikredilmiştir.

Harîm-i yâre varurken eger vâdi-i hayretde
Bilürsün **Hayretî**-i vâlih ü hayrâna 'aşk eyle (G. 116/6)

1.3.7. Seyd Ahmed-i Dîvâne

Bir gün "mihnet zincirinde hâli nedir" diye sorulduğunda Usûlî, Seyyid Ahmed-i Divane'ye selamlarını gönderir.

Eger zencir-i mihnetde nedür hali diyü bir gün
Sorarsa ben kulun **Seyd' Ahmed-i Dîvâne** aşk eyle
(G. 116/8)

¹⁴² Ali Enver, **Mevlevî Şâirler**, İnsan Yay., İstanbul 2010, s. 336.

¹⁴³ Sadık Tural vd., **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, AKM Yay., Ankara, 2004, C.4, s.438.

1.4. Efsanevî Aşk Kahramanları

1.4.1. Leylâ ile Mecnûn

Klasik şiirde yaygın olarak karşımıza çıkan iki aşk kahramanıdır. Mecnûn, Leylâ'nın aşkıyla aklını yitirerek çöllere düşmüş ve sonrasında beşerî aşktan sıyrılarak ilahi aşka ulaşmıştır. Şair, bu olaya telmihte bulunarak Leylâ'nın suretinin arkasındaki gerçek aşkı gören Mecnûn'dan söz eder. Aşkın, Leylâ olarak görüldüğünü ancak bu aşkın derininde Mevlâ'nın saklı olduğuna vurgu yapar.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür **Mecnûnu** gör
Zâhiri **Leylâ**dadır ammâ bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Kendisini rakipten üstün gören âşık, sevgiliye seslenerek başkalarıyla kendisini bir tutmamasını ister. Âşık; sevgili ile Leylâ arasında bağ kurmuş, kendisini ise Mecnûn'a benzetmiştir.

Beni bir görme ey **Leylî**-hırâmım gayrilerle tek
Başımı kâse-i **Mecnûn** gibi sı inkisârım yok (G. 63/6)

Âşığa göre kendi aşk hikâyesi, Leylâ ile Mecnûn'un aşkıdan daha üstündür. Dillere destan olmuş ve asırlar boyu kuşaktan kuşağa anlatılarak günümüze kadar gelmiş bu efsanevi aşk hikâyesi artık önemini yitirmiştir. Bundan sonra halk arasında konuşulan, âşığın divane halleri ve sevgilinin geceye benzeyen saçlarıdır.

Söylenen dillerde şimdi **Leylî** vü **Mecnûn** değil
Zülfün ile bu dil ü divânenin ahvâlidir (G. 31/4)

Usûlî, Mecnûn kelimesini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Âşık, sevgilisinin gül yüzünü gördüğünde mutluluktan çılgına döner. İlkbahar geldiğinde delilerin daha da çıldırması gibi âşık da sevgiliyi görünce şevkten dört köşe olur. Sevgilinin gül cemalini görmesiyle âşığın gönlüne bahar gelmiştir.

Gül yüzün görse Usûlî şevkden **Mecnûn** olur
Hâlet artar nev-bahâr olsa belî divânedede (G. 125/7)

1.4.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev

Ferhâd; sevgilisi Şîrîn'e ulaşmak için türlü eziyetlere maruz kalan, Bî-sütûn Dağı'nı delebilecek kadar güçlü ve sevgilisine sadık bir aşk kahramanıdır. Klasik edebiyatta bu aşkı konu edinen birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Bu aşk mesnevisi Ferhâd, Şîrîn ve Hüsrev çemberinden oluşur. *Divan*'da âşık; kendisini Ferhâd ile bir tutmuş, sevgiliyi ise Şîrîn'e benzetmiştir. Hüsrev ise rakip olarak düşünülmüştür. Sevgilisine rakiple birlikte gören âşığın gönlü gamla dolmuş ve bu gönülde gam dağı (kûh-ı gam) oluşmuştur. Ayrıca şair, Şîrîn kelimesini sevgilinin tatlı ağzı anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Bugün **Ferhâd**-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam senden
Bana ey **Hüsrev** ü **Şîrîn**-dehen dağlarca minnetdir (G. 33/4)

1.4.3. Vâmık ile Azrâ

Klasik edebiyat metinlerinde adlarına rastlanan mesnevi kahramanlarıdır. *Divan*'da Vâmık ile Azrâ, âşığı ve sevgiliyi sembolize eder. Usûlî, aşk macerasının Mecnûn ve Vâmık gibi nice âşıkların başına geldiğini söyler. Beyitte Mecnûn'un ve Vâmık'ın aşkını yücelten şair, böyle bir aşk hikâyesinin sonsuza dek anılmasını ister.

Kimi âşık kimisi ma'şûk olmuş
Kimi **Azrâ** kimisi **Vâmık** olmuş (Ş. 1/29)

Nice Mecnûn nice **Vâmık** başa bir kıssa geldi kim
Anılsın tâ ebed kalsın gönül devr-i zamân içre (G. 126/3)

1.5. Diğer Şahıslar

1.5.1. Terzi Mustafâ

Usûlî, *Yenice Şehrengîzi*'nde bu şehrin güzelliklerinden bahsederken dönemin esnaflarından olan Terzi Mustafa'dan övgüyle bahseder.

Ser-âmed biri **Terzi Mustafâ**dır
Cemâli matla'-ı subh u safâdır (Ş. 1/138)

1.5.2. Voyvoda oğlu Mustafâ

Yenice Şehrengîzi'nde adı geçen şahsiyetlerden biridir. Usûlî, Voyvoda oğlu Mustafâ için: "Gönül mülkünde beydir, padişahtır." diyerek ona olan hürmetini dile getirmiştir.

Biri **voyvoda oğlu Mustafâdır**

Gönül mülkinde begdir pâdişâdır (Ş. 1/166)

1.5.3. Yûsuf Bâli

Usûlî, Hz. Yûsuf'un güzelliğine atıfta bulunarak onunla aynı adı taşıyan Yusuf Bâli'yi "*güzellik ülkesinin sultanı*" olarak tanımlamıştır.

Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı **Yûsuf Bâlidir**

Can ile ol hâce-i hüsnün kulu olmahtır (G. 31/1)

1.5.4. Firûze-zâde

Şair, Fîrûza-zâde için: "*Günü mutlu, ömrü uzun olsun!*" diyerek temennide bulunur.

Biridir anların **Firûze-zâde**

Günü firûz ola ömrü ziyâde (Ş. 1/174)

1.5.5. Girbâzî

Yenice Şehrengizi'nde adı geçen kişilerden biri de Girbâzî'dir. Usûlî, mübalağa yaparak Âzer'in bile Girbâzî'nin yüzünü gördüğünde Müslüman olacağından söz eder (Bkz. Âzer).

Bir adma anın **Girbâzî** derler

Yüzün görse müselmân ola Âzer (Ş. 1/139)

1.5.6. Şehriyâr

Şair, Şehriyâr'e kul olmaktan bahsederken kelimeyi her iki manaya gelecek şekilde kullanmıştır.

Düşer mi bencileyin bir gubâra

Ki kul olabilesin **Şehriyâra** (Ş. 1/152)

1.5.7. Zerger Memi

Yenice esnaflarından olan ve kuvvetle muhtemel altın işçiliği yapan Zerger Memi, mesleğindeki ustalığı sebebiyle övülmüştür. Şair, Güneş ve Ay'ın ona dilenci olduğunu söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Biri **Zerger Memi** ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş.1/177)

1.5.8. Memi Şâh

Usûlî, Memi Şâh için bir musammat kaleme almıştır. Şiirde Memi Şâh'ın yeni rütbe aldığı ve bu yetkiyle zulmettiği anlaşılır. Şair, bu kişi için: “Allah'tan korkmaz mısın?” diyerek bu zulme bir son vermesini ister.

Tâze beğsin dostum gel almagıl ahım benim
Pâdişâhsın kuluna zulm eyleme şâhım benim
Ger garîb isem ne var yok mudur Allâhım benim
Hay efendim sevdiğim ömrün **Memi şâhım** benim

Âh kim ağyârı ol seli kendiye yâr eyledi
Ben gedâsını aceb derde giriftâr eyledi
Yakdı hasret ayrılık çâk cânıma kâr eyledi
Hay efendim sevdiğim ömrüm **Memi şâhım** benim

Geceler şol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşı yay yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın
Zulm edersin yok yere Allâhdan korkmaz mısın
Hay efendim sevdiğim ömrüm **Memi şâhım** benim

Demezem kim bu dil-i bî-çâreme bir çâre kıl
Yüreğimi tig-i mihnetlerle pâre pâre kıl
Dönmezem senden gerekse bağrımı bin pâre kıl
Hay efendim sevdiğim ömrüm **Memi şâhım** benim

Eşiğin taşı başıma efser-i devlet yeter
İtlerinle hemdem olduğum bana hürmet yeter
Kuluna kul olduğum ben bendene izzet yeter
Hay efendim sevdiğim ömrüm **Memi şâhım** benim

Ben Usûliyem ki dâr-ı firkata saldın beni
Gönlümün dâyim cehennem odu oldu meskeni
Kâfir olmadı ne var bî-çâre sevdiyse seni

Hay efendim sevdiğim ömrüm **Memi şâhım** benim (Mus. IX)

2. Kavimler

2.1. Türk

Usûlî Divânî'nda Türk, savaşçı oluşu ve ok kullanmadaki ustalığı sebebiyle zikredilir. Klasik şiir geleneğinde yay ve ok gibi savaş aletleriyle sevgilinin güzellik unsurları (kaş, kirpik) arasında ilgi kurulur. Bu tasavvura göre yayı/kaşı gererek âşğın gönlüne ok/kirpik fırlatan sevgili, bu mahareti sebebiyle ok kullanmada usta bir Türk'e benzetilmiştir.

Kaşın altında gözün bir **Türk-i tîr-endâz**dır
Yâ meger Mirrîh kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

2.2. Tatar

Kokusuyla meşhur olan Tatar, *Divan*'da bu özelliğiyle anılır. Şair, Tatar müşklerinin kokusunun her tarafa yayıldığından söz eder.

Rûm içinde Çîn adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenara râyegân olmuş durur müşk-i **Tatar** (K. 3/13)

Farklı hayvan isimlerine yer vererek tenasüp yapan şair, Tatar'ı âhû sebebiyle zikretmiştir. Beyitte her canlının mizacının farklı oluşuna ve buna göre davranış göstermesine değinilir.

İte avlanmaz âhû-yı **Tâtarî**
Hümâ olur mu her zâğın şikârı (P. 1/20)

2.3. Habeş

Habeş kavmi, siyahi olmaları sebebiyle klasik şiirde sevgilinin beni veya saçları için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Yüzdeki benlerin çokluğu Habeş askerleri, köleleri veya çocukları olarak tahayyül edilmiştir. Aynı zamanda Habeş, beyazlığı sembolize eden Rûm ile birlikte zikredilerek tezat yapılmıştır. Beyitte sevgilinin yüzündeki benler Habeş çocuklarına benzetilmiş ve Hoten sultanı olarak düşünülen sevgilinin Rûm ülkesine taht kurduğu dile getirilmiştir. Habeş çocukları; sevgilinin benlerini, Hoten; kokusunu, Rûm ise beyazlığını ifade eder.

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i **Habeş**
Yâ Hoten sultânı mülk-i Rûma salmış tahtın (K. 4/11)

Habeş mahbubu olarak tasavvur edilen sevgilinin âşğın gönlüne tuzak kurduğu düşünülür. Sevgilinin saçları Hoten ülkesinin meşhûr misk kokusuyla ilişkilendirilir.

Yâ ser-âmed bir **habeş** mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki rişte ömr yâ mergûl yâ müşk-i Hoten (K. 4/3)

2.4. Rûmî, Zengî

Farklı ten reklerine sahip olan bu iki kavim, gece ile gündüzü ifade etmek için kullanılmıştır. Kusursuz bir düzen içerisinde hareket eden ve muhteşem renkleri bünyesinde barındıran kâinat, kimi zaman gündüzle kimi zaman ise geceyle nakşını gösterir.

Temâşa ederek bu nakş ü rengi
Ki geh **Rûmî** görtünür gâh **zengî** (Ş. 1/62)

3. Ülkeler ve Şehirler

3.1. Çin, Çiğil

Usûlî, uzak bir ülke olması ve put yapımındaki ünü sebebiyle *Divan*'da Çin'den söz etmiştir. Klasik şiir geleneğinde put; sevgili için benzetilen olmuş ve putlarıyla meşhur olan Çin ülkesi güzelliğın merkezi olarak düşünölmüştür.

Rûm olarak bilinen Anadolu, baharın gelmesiyle tekrar canlanmış ve güzelliği sebebiyle Çin ile kıyaslanmışır. Anadolu, kokusuyla ünlü Tatar diyarının müşkleriyle her köşesi misk kokan bir coğrafyadır.

Rûm içinde **Çin** adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenâra râyegân olmuş durur müşk-i Tatar (K. 3/13)

Büt-i Çin ifadesiyle sevgilinin güzelliğini anlatılmak istenir. Şâir, zahide seslenmiş ve “*Bir Çin putuna gönöl verdiyse bize kâfir deme. (Çünkü) biz de Allah kuluyuz.*” diyerek sevgili ile büt-i Çin arasında bağ kurmuştur.

Bir **büt-i Çine** gönöl verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahî Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Beyitte gönül, bir kilise olarak düşünölmüş ve bu kilisede put misali sevgilinin bulunduğu söylenmiştir. Bu put/sevgili öyle muhteşemdir ki Çin’de ve Çiğil’de eşi benzeri bulunmaz.

Yine bir büt misâl et deyr-i dilde
Ki misli olmaya **Çın** ü **Çiğilde** (Ş. 1/109)

3.2. Hindistan (Hind)

Divan’da Hindistan’ın zikredilmesi, papağanlarıyla ünlü olması sebebiyledir. Papağanı konuşturmak için kafesine bir ayna bırakılır. Aynadaki yansımısını gören papağan, kendi suretini başka bir papağan sanıp konuşmaya başlar. Usûlî: “Söz papağanını yokluk Hindi’nden çıkarıp tecelli aynasıyla konuşturalm.” diyerek bu hadiseyi tasavvufi mahiyette ele almıştır.

Tûfî-yi nâtıkayı **Hind**-i ademden çıkarıp
Yine mir’at-ı tecellî ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

3.3. Mısır

Klasik şiirde yaygın bir kullanıma sahip olan Mısır ülkesi, *Usûlî Dîvânî*’nda daha çok Hz. Yûsuf’un Mısır’da zindana atılması ve daha sonra Mısır’a sultan olması sebebiyle anılır. Zindana düşen âşık, buradan kurtulmak ve sultan olmak ister. İnsan bedeni, Mısır ülkesine benzetilmiş, can ise zindan olarak tasavvur edilmiştir. Zindan, insanı Mutlak Varlığa ulaşmaktan alıkoyan nefsi arzulardır. Şair, bu can zindanından kurtularak Mısır iline sultan olmak ister.

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cândan
Yûsufu kurtar zindândan **Mısır** iline sultân eyle (G. 117/3)

Eyleyip cân-ı azîzi câh-ı hestîden halâs
Bu vücûdum **mısır**ına Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

Beyitte gönül, Mısır ülkesine benzetilmiş ve aşkın gönül tahtına oturarak bu ülkeye hükmettiği dile getirilmiştir. Ancak bu gönül ülkesinde Yûsuf gibi bir sultan yoktur.

Şâh-ı aşkın taht-ı dilde hüküm ederdî cân gibi
Mısır iline **Yûsuf** olmamış idi sultân henüz (G. 39/2)

Usûlî, sevgilinin hicranıyla gözyaşlarının Nil olup aktığını ve gönül Mısır'ın harap olduğunu söyler. Beyitte Mısır'a hayat veren Nil nehrinden söz edilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül **Mısır** harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

3.4. Rûm, Şam

Yenice Şehrengizi'nde Rûm ve Şâm diyarlarını gezdiğinden söz eden Usûlî, burada beğendiği bir makamdan bahseder.

Kulun seyr eylemişdir **Rûm** u **Şâm**ı
Begendi lîk bir âlî makâmı (Ş. 1/21)

Rûm diyarı olarak anılan Anadolu'nun her karışı Tatar'ın meşhur kokusuyla kaplanmış. Anadolu ve Çin güzellikte birbirleriyle yarışır. Şair, bu kıyaslamada Anadolu'yu daha üstün tutmuştur.

Rûm içinde Çin adın anmak hatâdır şimdi kim
Her kenâra râyegân olmuş durur müşk-i Tatar (K. 3/13)

3.5. Bağdat

Bağdad, Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî ile aynı beyitte zikredilir. Usûlî, aşk gamıyla yoğrulmayan kişinin velayet şahı olamayacağını söyler. Burada sözü edilen aşk, İlahî'dir. Tanrı'ya ulaştıracak olan bu yolda gam çekmek gerekir. Tasavvufun önemli isimlerinden Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî, aşk gamının kölesi olmuşlar ve nihayetinde fenâfillâha erişerek velayet tahtında şah makamına gelmişlerdir.

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şahı olmazmış
Gerek **Bağdâd** şehrinde Cüneyd ü Bâyezid olsun (G. 99 /4)

3.6. Kenan

Hız. Ya'kûb ile Yûsuf'un memleketi olan Kenân, *Divan*'da bu özelliğiyle karşımıza çıkar. Oğlu Yûsuf'un hasretiyle yüreği yanan Ya'kûb'un gözyaşları Kenân yollarını sele vermiştir.

Bilmezem yâ Rab ki peyki Yûsufun kandan gele
Seyle verdi dîde-i Ya'kûb **Ken'ân** yolların (G. 94/3)

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı **Ken'ânı** yok
Gönlü bir mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Divan'da rastlanan pîr-i Ken'ân ifadesiyle Hz. Ya'kûb anlatılmak istenmiştir. Beyitlerde Ya'kûb peygamberin oğlu Yûsuf'dan ayrı kaldığına dikkat çekilir. Bu ayrılık, Yûsuf'u babasından ve kardeşi Bünyamin'den koparmıştır.

Ayırdı **pîr-i Ken'ânı** bugün cân-ı azîzinden
Aceb mekkâr imiş Yûsuf diyen oğlana aşk eyle (G. 116/10)

Ayırıp can Yûsufun kardaşcığından eyledi
Sana etdiğin bana ey **pîr-i Ken'ân** ayrılık (G. 60/4)

3.7. Acem, Horasan

Usûlî, İmâm Mûsa er-Rızâ için yazdığı musammata onu “Acem mülkünün hocası ve Yesrib denizinin incisi” olarak tanımlamıştır. Hocasına olan derin sevgi ve bağlılığını bu şiirinde dile getiren şair, musammatin son dizelerinde Horasan Şahı olarak nitelendirdiği İmâm Mûsa er-Rızâ'ya selamlarını gönderir.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i **Acem**
Zerre-i çarh-ı velâyet dürr-i deryâ-yı kadem
Ger basarsan yeridir ebsâr-ı ahbaba kadem
Asl-ı pak ü zübde-i erkân-ı nesl-i muhterem
Es-selâm ey hazret-i sâh-ı **Horasan** es-selâm (Mus. III/3)

3.8. Hoten (Hıta)

Hoten diyarı, misk kokusuyla ünlenmiş ve bu sebeple klasik şiire konu olmuştur. Bu koku yalnızca Hoten'deki ceylanların göbeğinden çıkartılır. Usûlî, Hoten ve âhu kelimelerini bir arada vererek bu duruma telmihte bulunmuştur. Beyitte saba rüzgârının sevgilinin kokusunu getirdiğinden bahseden şair, bu kokuyu Hoten ülkesinden gelen miske benzetmektedir.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ-bû gelir
Yine sahrâ-yı **Hotenden** bir güzel âhû gelir (G. 30/1)

Klasik şiirde Hoten'in meşhur kokusu ile sevgilinin saçları arasında ilgi kurulur. Usûlî, farklı bir kullanım yaparak koku unsurunu, sevgilinin benleri olarak ele almıştır.

Hâller midür yüzünde yâhûd etfâl-i Habeş
Yâ **Hoten** sultânı mülk-i Rûma salmış tahtın (K. 4/11)

Şair, Yenice'den söz ederken bu şehirden övgüyle bahsetmiş ve benzerinin ne Hoten'de ne de Çin'de bulunduğunu söylemiştir.

Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne **Hıtâda** var ne Çinde (Ş. 1/22)

3.9. Maçin, Isfahan

Klasik şiir geleneğinde sevgilinin ayağının tozu, göze sürme olarak çekilir ve gözler için oldukça faydalıdır. Bu toz o kadar kıymetlidir ki Çin, Mâçin, Isfahân gibi ülkelerde dahi bulunmaz. Beyitte Isfahân diyarının kaliteli sürmeleriyle meşhur olmasına atıfta bulunulur.

İzin tozu gibi kuhl-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni **Mâçini** gören mülk-i **Sıfâhâmı** (G. 129/3)

3.10. Yenice, Vardar

Vardar Yenicesi'nden olan Usûlî, şiirlerinde memleketinden övgüyle bahseder. Şehrengiz'de Yenice'nin Vardar'a bağlı bir şehir olduğu anlaşılır. *Yenice Şehrengizi*'nde diyardaki güzellerden de söz eden Usûlî, bu şehrin benzerinin ne Hıtâ ne de Çin'de bulunduğunu ifade ederek yaşadığı vilayeti diğer ülkelerde üstün tutar.

Yenice şehridir **Vârdâr** içinde
Ki misli ne Hıtâda var ne Çinde (Ş. 1/22)

Yenice şehrinin dilberlerini
Serîr-i hüsnde serverlerini (Ş. 1/94)

Şair, Sultan Mustafâ'dan haber almak istemektedir. Bu haberi ulaştırabilecek aracı ise Yenice'den esen seher yelleridir.

Yeniceden esen seher yelleri
Bana sultân Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

3.11. Karaman

Beyitte Karaman ilinin zikredilmesi, Mevlânâ'nın burada ikamet etmesi sebebiyledir. Usûlî, saba rûzgârına seslenerek Mevlânâ'ya varırsa toprak olmuş yüzünü binlerce yalvarışla Karaman yollarına sürmesini ister.

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz sür
Hazret-i Monla'ya varırsan **Karaman** yolların (G. 94/7)

3.12. Konya

Şair, dünyadan el ayak çekerek gurbete gitmeyi ve Allah'ı zikrederek Şâm ve Konyâ diyarlarını gezmeyi istemektedir.

Gezelim Şâmı **Konyâyı** meded Allâh deyu deyu
Ko bu vefâsız dünyâyı gel gurbete gidelim gel (G. 76/2)

4. Dağlar, Denizler, Nehirler

4.1. Dağlar

4.1.1. Tûr, Sina, Vadi-i Eymen

Sinâ yarımadasında bulunan Tûr Dağı, Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuştuğu ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellisiyle yerle bir olan kutsal dağdır. Usûlî, 'Mûsâ, Tûr, Tecellî, Nûr' gibi ifadelerle aynı beyitte yer vererek bu hadiseye telmihte bulunmuştur. Gönlü Tûr Dağı'na benzeten şair, sevgilinin güzelliğinin burada tecelli ettiğini söyler.

Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecelli gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Gönül kim **Tûr**-ı Sînâdır tecellî ma'denidir bu
Hezârân Pûr-ı **Sînânın** güm olur bunda irfânı (G.127/6)

Tecellî nûruna **Tûrun** vücûdu döymedi yâ Rab
Kelîmullâh Mûsânın ne pak taşdan durur cânı (G. 129/4)

Vâdî-i Eymen, Hz. Musâ'nın Allah ile konuştuğu, Allah'ın tecellisine mazhar olan kutsal yerdir.¹⁴⁴ Aşkın tecelli ettiği mekân ise gönüldür. Bu sebeple gönülle Vâdî-i Eymen arasında benzetme kurulmuş ve bu gönül vadisinde aşk ateşinin görüldüğü dile getirilmiştir.

Ateş-i 'aşk ura gönlünde nefes
Görüne **vâd-i Eymenden** kabes (Mrc. 1/67)

4.1.2. Merve, Safa

Müslümanlar, hacc ibadeti sırasında bu kutsal tepelerin arasında yedi kez gidip gelerek sa'y vazifesini yerine getirir. Beyitlerde Merve ve Safâ kelimeleri birlikte zikredilir. Merve ifadesi gerçek manasıyla verilmiş, ancak Safâ kelimesi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.

Yüzü **Merve** hâki nûr-ı Hudâdır
Cemâli kible-i ehl-i **safâ**dır (Ş. 1/150)

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sûfiyâ bilmez **safâ**-yı rûzgâr (K. 1/20)

4.1.3. Bî-Sütûn

Ferhâd'ın Şirîne kavuşmak için deldiği dağın ismidir. Ancak *Divan*'da dağ anlamıyla değil, sütunsuz manasına gelen kelime anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Sütunu bulunmayan bu feleklerin ayakta durabilmesi, Allah'ın Kaf ve Nûn harflerinden oluşan 'kün' fermanın kudreti sebebiyledir.

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem çetr-i **bî-sütûn** (Ş. 1/2)

Beyitte yine feleğin sütunsuz kemeri olduğuna değinilmiştir. Bu feleği ayakta tutan memduhun adaletidir.

Pâyidâr adlin sütûnuyla bu tâk-ı **bî-sütûn**
Ber-karâr isbât-ı hükmünle binâ-yı rûzgâr (K. 1/40)

¹⁴⁴ Derken oraya varınca, o mübarek bölgedeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz âlemlerin Rabbi (olan) Allah benim, ben!" (Kasas, 28/30).

4.1.4. Kaf

İnanişâ göre dünyayı çepeçevre saran, ardında kimlerin yaşadığı bilinmeyen, Yecüc ve Mecüc, Anka kuşu, cin, peri gibi masalsı varlıkların orada yaşadığına inanılan, aşılması imkânsız olan efsanevi dağdır. Beyitlerde Anka ile birlikte yer verilir. Usûlî, devlet kuşu olan Hümâ'nın gölgesinde bulunduğunu söyleyerek talihli olduğunu ima eder. Çünkü aşk ankası, şairin Kaf Dağı'na benzeyen gönlünü mesken tutmuştur.

Yine saldı sayesin devlet hümâsı başıma
Yine kıldı gönlümün **kâf**ın makam ankâ-yı aşk (G. 58/4)

Beyitte gönül, Anka'ya benzetilmiş; aşk ise gönlü/ankayı avlayarak tuzağa düşüren şahin olarak düşünölmüştür. Anka'nın tuzağa düştüğü yer ise kudret Kâf'ıdır.

Sayd olur ser-pençe-i şâhin aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Şair, huzurun herkese nasip olamayacağını söyler ve yüksekliği Kaf Dağı'na ulaşan dertlerin total bir karınca tarafından taşınamayacağını ifade eder. Bir yığın dert arasında kalan şair, kendisini aciz bir karınca gibi hissetmektedir.

Her gedâ haddi değildir bu huzûr
Kûh-ı Kâfi götüremez leng-mûr (Mrc. 1/89)

4.2. Denizler

4.2.1. Kızıldeniz (Bahr-ı Kulzüm)

Memduhun gönlünün genişliğini Kızıldeniz'le kıyaslayan şair, bu kıyaslamada Kızıldeniz'in ummanda bir katre gibi kaldığını dile getirmiştir. Beyitte gönül; derya gibi düşünölmüş, bu gönül deryasından çıkan sözler de etrafa saçılan cevher olarak ifade edilmiştir.

Vüs'atde **bahr-ı kulzümü** saymazdı katreye
Deryâ-dil idi vü dili gevher-feşân idi (Mus. I/ 2-8)

4.2.2. Yesrib Denizi (Umman-ı Yesrib)

Yesrib, bugün Medine olarak bilinen şehrin önceki adıdır. İmâm Mûsa er-Rızâ için kaleme alınan musammatta Yesrib Denizi'nden söz edilir. Usûlî, memduhunu Yesrib Denizi'nin cevheri olarak tanımlamıştır.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Cevher-i **umman-ı Yesrib** hâce-i mülk-i Acem (Mus.III/3-1)

4.2.3. Aden Körfezi

Klasik şairler, sevgilinin dişlerini inci olarak tasavvur etmişlerdir. Beyitte Aden Körfezi'nden çıkarılan inci ile sevgilinin dişleri arasında benzerlik kurulmuştur.

La'lin altında güher dendanları mı bu yahûd
Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i **Aden** (K. 4/13)

4.2.4. Mecma'u'l-Bahreyn

Kelime anlamı olarak “iki denizin birleştiği yer” manasına gelen Mecmâ'ul-Bahreyn, Kuran'da Hz. Musâ ve Hızır hadisesinde zikredilir.¹⁴⁵ *Usûlî Dîvânı*'nda, tasavvufun en önemli kavramlarından biri olan vahdet-i vücüt sebebiyle anılır. Sıfatlar ve zâtlar sonsuz bir denize dönüşmüş ve Mecmâ'ul-Bahreyn'de gark olmuştur.

Bî-nihâyet bahra döndü gene zâtım vahdeti
Mecma'u'l-bahreyni gark etdi sıfâtım vahdeti (Kıta. I/1)

4.3. Nehirler

4.3.1. Nil

Sevgiliden ayrı kalan âşığın gönlü, harap olmuş Mısır ülkesine benzetilmektedir. Âşığın bu hicranla akıttığı gözyaşları ise Mısır ülkesinden geçen Nil nehri gibi coşkulu ve kesintisizdir.

Olmaz Usûlî feth-i bâb **Nil** oldu bu çeşm-i pür-âb

¹⁴⁵ Bir vakit Musâ, (hizmet eden) gencine demişti ki: “Ben (Hızır'la buluşmak için) iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim veya uzun zaman geçireceğim.” Derken (ikisi) o iki (deniz arası) nın birleştiği yere varınca (bir kayaya sığındılar. Fakat azıklarından su birikintisine koydukları cansız balıklarını unuttular. O da sıçrayıp denizde bir deliğe/oyuğa doğru yola koyulmuştu (Kehf, 18/60-61).

“Balığın dirileceği yer’ ise Hz. Musâ'ya, Hızır (a.s.) ile buluşma yeri olarak bildirilmişti.

Kaldı gönül Mısır harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

4.3.2. Fırat (Furât)

Şair; Fırat Nehri'ne karışan acının, suyun tadına tesir etmeyeceği gibi münkirin kırıcı sözlerinin de kendisini etkilemeyeceğini ifade eder. Beyitte münkir kelimesiyle kastedilen rakiptir.

Münkirin acı sözünden sanma kim telh ola dil

Vere mi azb-ı **Furâta** hiç keder milh-i ücâc (G. 11/4)

5. Sosyal Hayat

Beşerî bir ihtiyacın ürünü olan kültür ve sanat eserleri ürünü oldukları toplumdaki bağımsız düşünülemezler. Bu ürünleri yaratanlar; o toplumun bir ferdi olarak kalmaz, toplum yaşayışının işleyişini düzenleyen bir etken olarak da faaliyete katılırlar. Hiç değilse gerçekliğin ayırımındadırlar ve salt estetik amaca yönelseler bile içinde yaşadıkları toplumun gerek yapısının ve gerekse bu yapıya bağlı olarak fikrî örgüsünün izlerini yansıtır. Edebî ürünler de tıpkı diğer birçok kültür ve sanat eserlerinde olduğu gibi ait oldukları devrin yaşam özelliklerine ulaşmamızda önümüze çıkan birçok vesikadan daha kestirme ve daha anlamlı bir şekilde geniş ve zengin bir "anlayış" dünyasının kapılarını aralamamıza yardımcı olurlar.¹⁴⁶

Bu bağlamda yazıldığı dönemden bağımsız olmayan *Usûlî Dîvânî*'nda da devrin sosyal hayatından yansımalar görünür.

5.1. İçtimai Tabakalanma

5.1.1. Sultan (Padişah, Hünkâr, Şah, Şeh, Şehriyar, Şehinşah, Mir)

Saray ve çevresine mensup kişiler için söylenen bu unvanlar, *Usûlî*'nin şiirlerinde daha çok yüksek tabakanın dışında; din büyükleri, sevgili ve şairin sevgi duyduğu kişiler için kullanılmıştır. Sultan; ülke yönetiminde söz sahibi olan, kulları ve köleleri bulunan, tahtta oturan ve başında tac olan sosyal tabakanın zirvesindeki kişidir. *Usûlî Dîvânî*'nda evvelâ Tanrı, vahdet şahı olarak ifade edilmiş, Hazreti Peygamber ise Miraç Gecesi başına *leamrûk* taccını takan ve *levlâk*'ten bir hil'at giyen şah/sultan olarak düşünülmüştür.

Farkı ref etmiş ganiyy-i mutlak olmuş her vüc

Şâh-ı vahdet genc-i mahfisin çü îsâr eylemiş (G. 50/2)

¹⁴⁶ Beyhan Kesik vd. "Klasik Şiirde Sosyal Hayatın Rolü Neydi? Bu Şiir Geleneğinde Sosyal Hayatın İzleri Var mıydı?", *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s. 117.

Çün temâm etdi o **şeh** mi'râcını
Başına urdu *le'amrük* tâcını (Mrc. 1/100)

Divan'da bu kavramlarla bazı şahıslar arasında benzetme kurulmuştur. Şair, Sultan Mustafâ'dan haber beklemektedir. Aşk sultanı, Mısır'a padişah olan Hz. Yûsuf'tur. Şair, İmâm Mûsâ er-Rızâ için yazdığı musammatta onu evliyaların ve Horasan'ın şahı olarak dile getirmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bayezid Bistâmî velayet şahlarıdır. Usûlî, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve Zeynel Âbidîn'den 'şah' diyerek söz etmiştir. *Yenice Şehrengizi*'nde isimleri zikredilen Terzi Mustafa, Voyvoda oğlu Mustafa, Fîrûze-zâde ve Zerger Memi gibi şahsiyetler ise şairin gönlündeki padişahlardır.

Yeniceden esen seher yelleri
Bana **sultân** Mustafâdan haber ver
Unutdu mu gurbetteki kulları
Bana **sultân** Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

Söz açma kevn ü mekândan bize bir haber ver cândan
Yûsufu kurtar zindândan Mısır iline **sultân** eyle (G.117/ 3)

Buldu kuvvet lâcerem ser-pençe-i Âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i **şâh**-ı Horâsân esselâm (Mus.III/2-3)

Kul olmayan gam-ı aşka velâyet **şâhı** olmazmış
Gerek Bağdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezid olsun (G. 99/4)

Mustafâ vü Murtazânın nakdisin ey pâk dîn
Hem Hüseyin ile Hasan hem **Şâh**-ı Zeynel Âbidîn (Mus. III/4)

Dünyanın geçici saltanatına aldanmayan şair, manevi âlemde gönül ülkesinin padişahıdır. Onun taht ve tac gibi sultanlık alametlerinde gözü yoktur. Çünkü o, gam ülkesinin sultanıdır ve bu ülkede tahta ve taca gerek duyulmaz.

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş egmeyen **sultân** dede (G. 122/1)

Aldanmadık bu memleketin tâc u tahtına
Bu taht içinde biz de aceb **pâdişâ**larız (G. 42/3)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam **sultân**ıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Usûlî Dîvânî'nda sevgili; klasik şiir geleneğine uygun olarak gönül ülkesinde taht kurup hüküm süren, ülkeler/gönüller yağmalayan, kuluna/âşığa türlü eziyetler eden, merhametten yoksun, acımasız ve gaddar bir sultandır.

Kılmaga şikâyet ana hicrân siteminden
Dil mülkine hüküm edici **sultân**ı görem mi (G. 144/3)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim **pâdişâ**ımdan (G. 107/3)

Sultan anlamında kullanılan Şehriyâr kelimesi, şehrengizde tevriyeli şekilde kullanılmış ve herkesin Şehriyâre kul olamayacağı dile getirilmiştir.

Düşer mi bencileyin bir gubâra
Ki kul olabilesin **Şehriyâra** (Ş.1/ 152)

Hak âşığı; İlahî sırlara vakıf olmuş, Allah'ın tecellisini eşyada seyreden her iki âlemin de şahlar şahıdır.

Şehinşâh-ı dü-âlemsin senin çün zînet olmuşdur
Bugün bu taht-ı tahtânîyle bu tâk-ı fevkânı (G. 127/3)

Saltanat içerisinde yaşayan şahın/mirin arzuladıkları tüm şeyleri kolayca elde edebildikleri düşünülür. Ancak bu dünyada kimse istediğine tam olarak ulaşamaz. Buna sarayda sefa süren sultanlar da dâhildir.

Bu mülk içinde hiç kişi kâminı bulmadı
Ger şâh-ı kâmbîn ü eger **mîr**-i kâmkâr (Mus. 1/6)

5.1.2. Vezir, Paşa, Beglerbegi, Beg (Begceğiz), Begzâde, Voyvoda, Defterdâr, Efendi

Divan'da zikredilen bu unsurlar devrin toplumsal statüsü hakkında yaşamdan kesitler sunar. Makam ve mevkiyi hiçe sayan şairin ne vezirlikte ne de paşalıkta gözü vardır. Beğlerbeği ve beğceğiz, eşsiz güzelliğe sahip olan sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Bir güzeller şâhının her dem temennâsındayam
Bu cihânın ne **vezirinde** ne **paşasındayam** (Mus. 2/4-5)

Bir güzeller şâhına bin cân ile kul oldu dil
Bu cihânın ne **vezîrinde** ne **paşâsındadır** (G. 24/4)

Kimi şâh kimi **beg** kimi **paşa** geçinir
Ey Usûlî hele biz dahi filânın kuluyuz (G. 41/6)

Efendi kaçmagıl şeydâlarından
Çevirme yüzünü **paşalarından** (Ş. 1/168)

Sevgili cihân dilberlerinin yegregidir
Güzeller içre bir **beglerbegidir** (Ş. 1/167)

Gelir el yâr firâkıyla komaz bizi demiş
Gel Usûlîyi yalan etme benim **beğceğizim** (G. 84/12)

Beg ifadesi, *Divan*'da Evrenosoğullarından Abdi Bey ve İsâ Bey için kullanılan bir unvandır. Usûlî, kaleme aldığı kasidesinde adaletli olan begleri; meyve veren bir ağaca benzetmektedir. Beg tabiri, gerçek kullanımın yanı sıra sevgiliye hitap sözcüğü olarak da ele alınmıştır.

Abdî Beg kim Evrenos oğlanlarından ol durur
K'eyledi âbâ vü ecdâdın tarîkın ihtiyâr (K. 3/ 22)

Çarh-ı mesned ya'ni **İsâ Beg** kim olmuşdur anın
Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

Ba'zı kamiller kelâm edip buyurmuşlar hemân
Âdil olan **beglere** benzer dıraht-ı meyvedâr (K. 3/ 42)

Gel **begim** kıyma bu cânâ yazıkdır girme gel kana
Kimseye kalmaz zamâne sen de ölürsün ben de ölüürn
(G. 113/2)

Yenice Şehrengizi'nde zikredilen Voyvoda oğlu Mustafâ, şairin gönlünde hem bey hem de padişaktır.

Biri **Voyvoda** oğlu Mustâfadır
Gönül mülkinde **begdir pâdişâd**ır (Ş. 1/166)

Defterdâr İskender Çelebî, *Rûzgâr Kasidesi*'nde adına rastlanılan devrin şahsiyetlerindedir.

Ya'ni **defterdârı**-ı gayb İskender-i sâni k'anun
Zâtının seyrânehidir mâverâ-yi rûzgâr (K. 1/35)

Efendi ve bey sözcükleri; insan üzerinde hüküm süren Tanrı'ya hitap etmek için kullanılan seslenme unsurlarıdır. Ayrıca efendi; sevgili için de kullanılan bir hitap sözcüğüdür.

Gönlümde cümleden yegim hem **efendimsin** hem **begim**
Usûlî eydür istegim senden îmân Kur'ân Allah (G. 123/5)

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi hasta cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

5.1.3. Şehsüvar, Sipah, (Sipahi, Sipahi-zâde), Asker (Leşker, Cünd), Fâris, Levend

Eserde karşımıza çıkan bu mefhumlar, çağın askerî alanda yapılanmasına ışık tutar. Anlam bakımından 'süvarilerin şeyhi' manasına gelen şeh-süvâr, at binmede usta kişiler için kullanılır. Beyitte devlet kavramıyla birlikte zikredilmiştir. Şair, yıllarca çabalamasına rağmen devlet şeh-süvârından toz kadar yardım alamadığını dile getirir.

Şehsüvâr-ı devletin bir zerre gerdin görmedim
Nice yıl yeldim bu yolda çün hevâ-yı rûzgâr (K. 1/26)

Âşğın nazarında sevgili; cihan şâhı olarak tasavvur edilmiş, gönül ise gam ülkesine benzetilmiştir. Cihan şâhı, gam ülkesini tarumar ederek âşğı mağlup etmiştir. Âşık, kendisine merhamet etmesi için sevgiliye yalvarsa da sevgili bu durumu umursamaz ve âşğı orada bırakıp gider.

Pâmâl-1 **sipâh**-1 gam olan dillere rahm et
Sabr eyle eyâ şâh-1 cihân kanda gidersin (G. 106/3)

Usûlî, *Yenice Şehrengizi*'nde bu memleketin sipahi ve bezgâde gibi ulu ve seçkin kimselerle dolu olduğunu dile getirmiştir. Bu şehirde bulunan sipahizadeler gönül ve can almaya amadedir.

İçi dolu **sipâhî**ler ulular
Nice bezgâdeler yüzü sulular (Ş. 1./23)

Şu begler kim **sipâhîzâde**lerdir
Dil ü cân almağa âmâdelerdir (Ş. 1/158)

Sevgili; gönül tahtında oturan, askerleriyle/gamzeleriyle birlikte ülkeler ve şehirler yıkıp yağmalayan bir hünkâr olarak tasavvur edilmiştir. Gam askerleri durmaksızın gönül ülkesine saldırır ve burayı viraneye çevirir. Âşık, bu saldırıların ne zaman son bulacağını bilemez.

Gamzeden **leşker** çekip şehir ü vilâyet yıkmagı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

Durmadan **leşker**-i gam bu dil-i vîrâne gelir
Bilmezem kanda karâr eyleye bu denli belâ (G. 4/3)

Beyitlerde karşımıza çıkan 'ecel leşkeri', can almakla görevlendirilen ölüm meleği Azrâil'i ifade eder.

Ölüm yelleri esmezse ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkeri basmazsa kor muyum seni kor muyum
(G. 112/5)

Her yerde mekân tutarak kendini belli eden himmet askerleri, zaman ve mekân mefhumlarından sıyrılmışlar ve fenâfillah mertebesine ulaşmışlardır.

Kevn ü mekânı tutmuş idi **cünd**-i himmeti
Kendi egerçi pâdişeh-i lâ-mekân idi (Mus. I-2/5)

At binmede maharetli olan fâris, aşk meydanında at oynatan kişi olarak düşünölmüştür. Aşk, bela yağmurunda başını ona tutarak ıslanmak demektir. Şair, bela oklarına canını feda etmeyi aşkın bir gereği saymaktadır.

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol **Fâris** kim oynadur feres (G. 49/2)

Denizci askerlere ‘levend’ adı verilir. *Divan*’da gönöl için benzetilen olmuştur. Gönöl, aşk çölüne düştüğünden beri divane bir hâldedir. Âşık, sevgilinin suretini görmesiyle aklını yitirmiş ve çılgına dönmüştür.

Aşka uyaldan beri gitdi **levend** oldu gönöl
Buldugumca gâh gâh dîvâne aşk olsun derin (G. 98/6)

Sûretin nakşî ile tab’ım heyûlâyı geçer
Bu deli gönlüm **levend** oldu vü şeydâyı geçer (Mus. II/2-2)

5.1.4. Kul, Bende, Esir, Gulâm, Çâker, Abid

Sultanın emri altında bulunan ve ona itaat etmekle yükümlü olan kul, her açıdan sultana muhtaçtır. *Usûlî Dîvânî*’nda kulluk kavramıyla âşık ve sevgili arasında ilgi kurulur. Âşığın gönlüne taht kurması ve burada hüküm sürmesi, ülkeler/gönüller yıkıp yağmalaması, âşiğâ sıkıntı ve cefa çektirmesi sebebiyle sevgili, gönöl ülkesinde bulunan zalim bir sultana benzetilmiştir. Âşık ise sultanın fermanları karşısında boynu kıldan ince olan, aciz ve muhtaç bir kuldur.

Usûlî’ye göre aşk, kutsal bir hadisedir. Bu yolda cefa çekmek şöyle dursun, can vermek dahi bir şereftir. Bu sebeple aşk sultanına kul olmak mutluluk vericidir. *Divan*’da kulluk, şikâyet edilen veya sitem edilen bir mefhum olarak ele alınmaz.

Sevgiliye gönölden bağı aşk kulu, onun ayrılığıyla canından olur. Âşık, sevgilinin eşiğinde itaatkâr bir kul olması sebebiyle mutluluk duyar ve sevgiliye bunun için dualar eder. Sevgili, tatlı dili ve hoş sözleriyle âşiğâ kendine kul etmiştir. *Divan*’da kulun azat edilmesine de değinilir.

Buyurmuşsun eşiğinde gelip kemter **abîd** olsun
Ben eksikli **kulu** artırmadın ömrün medîd olsun (G. 99/1)

Ne sihr etdin ne h  ş tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi **gulâm** etdin (G. 66/7)

Kullarımdandır diyü ben **  akeri** y  d eyledin
Hayra girdin gûyiyâ bir **bende**   z  d eyledin (G. 68/1)

Sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle   hirde karmaşa olur ve âşıklar arasında kavga çıkar. Sevgili, tüm dünyayı kendine kul etmesine rağmen hâlâ yetinmemektedir. Esareti altında bulunan    ığı öldürmek ister.

Salıp bu hüsn-i z  bayı bıraktın   hre gavg  y  
Kul etdin cümle d  ny  y   tama'k  r olma sultânım (G. 91/3)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim p  di  h  mımdan (G. 107/3)

Beyitte sevgilinin ayağının tozuna dahi kul olan    ık, onun kuluna bile kul olur.

Bu Us  l   ayagım topragına **kul** olmuş
Mülk-i a  k içre yine başına sultân oldu (G. 139/5)

Kuluna kul oldugum ben **bendene** izzet yeter
Hay efendim sevdiğim   mr  m Memi   h  m benim
(Mus.IX/5-2)

Divan'da Allah'a olan kulluktan da bahsedilir. Şair, beyitte Hudâ'nın kulu olduğunu söyler. Aynı zamanda Allah'ın bazı kullarını cezalandırarak dergâhından sürdüğüne de değinilmiştir.

Bir b  t-i   ine gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahi Hudânın **kul**uyuz (G. 41/4)

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip
Bir **kul**una la'net verip dergehinden süren Allah (G. 123/4)

Dervişane bir yaşam tarzına sahip olan Usûlî; dünyadan el ayak çekmiş, erenlere bağlı, köhne bir abanın kuludur.

Benim gönlüm bir dîvâne delidir
Cân u dilden erenlerin **kuludur** (Mus.VI/6-1)

Çün bekâsı yogimiş tâc u kabâyı nidelim
Bu fenâ dünyede bir köhne abânın **kuluyuz** (G. 41/5)

5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslek ve Meşguliyetler

5.2.1. Saray Görevlileri

5.2.1.1. Ferrâş, Saka

Cami, mescit, imaret gibi müesseselerin temizliğini temin ve halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Ferrâş; Arapça “yayıcı, döşeyici, hizmetçi” manalarına gelir. Yeniçeri teşkilâtında bu işi görenlerle Kâbe’yi süpürenler hakkında ıstılah olarak kullanılır.¹⁴⁷ Beyite su ihtiyacını gidermek için çalışan saray görevlisi sakâ ile birlikte zikredilir. Rüzgâr, hizmet eden bir ferraşa benzetilmiş, bulut ise su dağıtan bir sakâ gibi tasavvur edilmiştir.

Şâhsın bu taht me’vâdır sana
Bâd **ferrâş** ebr **sakâ**dır sana (Mrc. 1/55)

5.2.1.2. Nakkad

Nakkad; paranın sahtesiyle gerçeğini birbirinden ayırt eden görevliye verilen isimdir.¹⁴⁸ Osmanlı’da saray görevlilerinden biri olan nakkâd *Usûlî Dîvânî*’nda karşılaştığımız meslek erbabından biridir.

Nâme-i uşşâka nâmın senin unvân iken
Tab’-ı **nakkâd**ın bugün ser-defter-i irfân iken (Mus.IV/6-2)

5.2.1.3. Tabip (Hekim, Ehl-i Hikmet)

Cerrah, hekim tabib gibi tıbbî terimler, eski zamanlarda doktorluk mesleğini icra edenler için kullanılan mesleki unvanlardır.

¹⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1993, C.1. s.608.

¹⁴⁸ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 102.

“Osmanlıda saray hizmetinde ve yeniçeri ocağında cerrahlar bulunurdu. Bu kişiler, cerrah başına tabi çalışırlar, cerrah başılar da hekim başına bağlı faaliyet gösterirlerdi... Cerrahlar, devşirme zamanında saraya alınacak oğlanların muayenelerini ve divan-ı hümayunda Müslüman olanların sünnetlerini yaparlardı.”¹⁴⁹

Divan'da hekim ifadesi Lokman ile birlikte zikredilir. Tabip ise aşk derdine çare bulamayan bir şahıs olarak nitelendirilir. Ancak âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. O, hastalığından memnundur ve bu hastalığına sahip olduğu için Allah'a hamd eder.

Lokma-i Lokmân ile tab'ın alışmaz ey **hekîm**

Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

Derd ü mihnetle helâk oldu Usûlî çün kim

Şimdiden sonra **tabîb**in dahi dermânına yûf (G. 57/7)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hôşdur benim

Derd-i ser verir **tabîb** ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

Beytte ehl-i hikmet; tabip ve hekim kelimeleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Hastalıkları tedavi etmekle meşgul olan bu ilim erbabı, aşk derdinin ölmekten başka dermanı olmadığını söylemektedir.

Onulmaz yaramı görüp demiş bir **ehl-i hikmet** kim

Bu derdin yok durur ölmekten özge dahı dermânı (G. 129/6)

5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbabı

5.2.2.1. Vaiz, Müftü

Vaiz; ibadet yerlerinde, bilhassa camilerde hutbeler okuyan ve halka dinî mahiyette nasihatler veren din adamıdır. Klasik şiir geleneğinde zahitle bir tutulmuştur. Vaiz, âşığı devamlı cehennem azabıyla korkutmaya çalışsa da âşık söylenenlere kulak asmaz. Onun için cehennem, sevgiliden ayrı kalmaktır.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim

Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

¹⁴⁹ (İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1988'den aktaran) Ömer Özkan, a.g.e., s. 102.

Aşk cezbesine düşen âşık, kendinden geçmiş ve hâlleri değişmiştir. Aklını yitiren ve kendini kaybedenler etrafta olup bitenlerden habersizdir. İnsanların konuşmalarını duyup idrak edebilecek akla sahip değildir. Âşık tam da bu vaziyetteyken vaiz hâlâ boş sözlerini tekrar etmektedir.

Buldu âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller
Âhir olmadı mı ey **vâ'iz** bu kıl ü kâller (G. 34/1)

Fetva kökünden türeyen müftü/müftî, fıkha dair meselelerin şeriattaki hükümlerini beyan ve açıklamaya memur olan zattır.¹⁵⁰ *Divan*'da tıpkı vaiz gibi o da âşığın hâlinden ve dilinden anlamayan kavrayışsız kimse olarak karşımıza çıkar.

Ko mantık-ı kelâmımızı **müftî**-i zamân
Bilmez me'ânisin ki bedi'dir beyânımız (G. 37/7)

5.2.2.2. Âlim, Hoca (Hâce), Fakih

İlimle meşgul olan bilgin kimselere âlim denir. *Divan*'da bu tanıma uygun şekilde kullanılmıştır. Yenice diyarını ele alan şehrengizde bu memleketteki herkesin hüner ehli olduğu, şehirde pek çok âlim ve kâmil insanların bulunduğu ve bir tane bile cahil insanın barınmadığı ifade edilmiştir.

İçinde **âlim** ü kâmilleri çok
Kamu ehl-i hüner bir câhili yok (Ş. 1/25)

İlim ehli olan ve ilmini halka aktaran, alanında yetkin kişilere hoca/hâce adı verilir. Usûlî, İmâm Mûsa er-Rızâ'yı övdüğü musammatta ondan '*Acem mülkünün hocası*' diyerek söz etmiştir.

Ey muhît-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Gevher-i ummân-ı Yesrib **hâce**-i mülk-i Acem (Mus. III/3)

Divan'da hoca mefhumu, daha çok klasik şiir geleneğinde rastlanan zahitle bir tutulmuştur. İslamî hakiki manada yaşamayan ve dini kendine göre yorumlayan hocanın söyledikleriyle yaşayışı birbiriyle çelişir. O; dünyanın saltanatına aldanan, mal ve mülk hırsıyla gözü doymak bilmeyen bir tiptir.

¹⁵⁰ Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Sebat Yay., İstanbul 2006, s. 693.

Kenz-i lâ-yefnâya gir ey **hâce** ermezse elin
Hırs ile dünyâyı cem etsen ginâ gelmez sana (G. 3/2)

Sûd u sevdâ hâsılı gavgâdır anın ser-be-ser
Ger görürsen **hâcem** aldanma cihân bâzârına (G. 136/7)

Maddiyata önem veren hocanın karşısında yalnız aşkla meşgul olan ve bu sebeple dünyanın maddi yönüyle ilgilenmeyen âşık vardır. Onun lâl ve altın gibi parasal değeri yüksek, kıymetli mücevherlerde gözü yoktur.

Verme ey **hâce** yeter la'l u zerin arz etme kim
Âşıkız biz bizde eşk-i surh u rûy-ı zerd olur (G. 20/2)

Her an Allah'la beraber olduğunu vurgulayan ve O'nun emirlerine uyan âşık, hocanın kendisini nefesine ve heveslerine uyan bir insan olarak tanımamasını ister.

Her bir nefesde Hakk ileyiz Hakka uyarız
Ey **hâcem** sanma tâbi'-i nefis ü hevâlarız (G. 42/4)

Beyitte fakihe seslenen şair, akıl ile boşa zaman harcamaması gerektiğini söyleyerek gereksiz işlerle meşgul olmanın insana fazilet sağlamayacağını dile getirir. Fuzûl, fazîlet ve fuzalât gibi kelimelerle iştikak sanatı yapılmıştır.

Ögünüp akl-ı ma'âş ile fuzûl olma **fâkih**
Ya'ni insâna fazîlet mi verirmiş fuzalât (G. 9/6)

5.2.2.3. Şeyh (Şeyhullâh), Mürşid

Şeyh veya mürşit, tasavvufi ıstılahta nefsinden sıyrılarak fenâfillah mertebesine ulaşmış Allah dostu demektir. Şey ve şeyhullah ifadeleri, *Divan*'da bu kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Derde düşen şair, şeyhe seslenerek kendisine lutf ve duada bulunmasını ister.

Ben özge derde ugradım bana bu pendi ko ey **şeyh**
Eger bir himmetin var ise lutf et bir du'â eyle (G. 118/3)

Musammatta Allah'a asi gelerek hadsiz günahlar işleyen ve sonrasında pişman olan şair, şeyhin kapısına gelerek kendisini kabul etmesini diler.

Yâ ilâh-i vâdi-i isyânda kaldım bî-meded
 Abd-i âsiyem suçum bî-hadd ü cürmün bî-aded
 Şimdi **şey'ullâha** geldim kılma ben dervîşi red
 Fazlına bel bagladım yâ vâhid u ferd u ehad
 Cümlemin ma'bûdı sensen dâimâ hayy-ı ebed (Mus. VII/1)

Dünyayı karanlıklar ülkesine benzeten şair, burada âb-ı hayâta ulaşmak isteyenlerin Hızır gibi seçkin bir şahsı rehber edinmesi gerektiğini söyler. Tasavvufî mahiyeti olan bu beyit, dünyada hakikate ulaşmak için bir şeyhe/mürşide intisap edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Aynı zamanda Hızır, zulûmat ve âb-ı hayât kelimeleriyle meşhur hadiseye de telmihte bulunulur.

Eriş bir kâmil insâna ki ya'ni Hızır **mürşid** kıl
 Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvânı (G. 127/9)

Beyitte aşk ile mürşid arasında benzerlik kurulmuş ve aşk mürşidine bağlanmayanların muradlarına eremeyecekleri dile getirilmiştir.

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
 Nâ-murâd olmayan olmaz **mürşid**-i aşka mürîd (G. 14/6)

5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbabı

5.2.3.1. Tellâl (Dellal), Müşteri, Tabl-Baz

Arapça bir kelime olan tellal; ticari sahada satıcı ve alıcı arasında uzlaşmayı sağlayan, satılacak bir malı çarşıda pazarda duyuran veya bir haberi değişik meydanlarda halka ilan eden kişilere denirdi.¹⁵¹ Dellal ve müşteri, *Divan*'da pazar meydanındaki görevleri sebebiyle zikredilir. Dellal, müşteriyi cezbederek mal satımında onu ikna etmeye çalışır. Klasik şiirde aşk için yapılan teşbihler arasında pazar yeri de mevcuttur. Aşk pazarında sevgili uğruna nice canlar ve başlar bir pula satılmıştır. Bu alım ve satım işleriyle ilgilenen kişi ise dellaldir.

Kimdir olan **müşterî** bin cân u bin baş bir pula

¹⁵¹ Ömer Özkan, a.g.e., s. 112-113.

Aşk bâzârında böyle çağırır **dellâllar** (G. 34/5)

Güneş, dellalin görevini üstlenerek kendi hâl diliyle zamanın bakır bir para olduğunu söylemektedir. Beyitlerde güneş ile dellal arasında ilgi kurulmuştur.

Mihr hod **dellâl** olup söyler zebân-ı hâl ile
Kim bilir bir fûls-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

Oldu esb-i kadrine ol şehsuvâr-ı âlemin
Çarh cevherdâr zîn u **tabl-bâzı**dır güneş (K. 2/18)

5.2.3.2. Sarraf, Zerger

Sarraf; altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle ilgilenen ve bu alanda mesleğini icra eden kişilere verilen addır. Beyitte sarrafın cevherin kıymetini anladığı gibi insanın da cevher değerindeki sözlerin kıymetini anlaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Kanı bir **sarrâf** kim anlaya gevher kıymetin
Kanı bir âdem ki bile âdemın güftârını (G. 136/4)

Şair, dünyayı bir dükkâna benzetmiştir. Bu dükkân içerisindeki sarraflar, sevgili gibi bir cevherin daha bulunmadığını söyler.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr **sarrâfi**
Dedi bunun gibi gevher bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Zerger, klasik şiirde daha çok altın gibi değerli madenleri işleyen kimseler için kullanılır. *Divan*'da sadece dönemin şahsiyetlerinden olan Usûlî'nin çağdaşı Zerger Memi'den söz edilirken kullanılmıştır.

Biri **Zerger** Memi ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş. /178)

5.2.3.3. Nakkaş, Mimar

Divan'da nakkaş; Allah'ın eşi benzeri bulunmayan, kusursuz sanatını ifade edebilmek için kullanılmıştır. Nakkaşlıkta ustalaşmış ve bu alanda nam salmış kişiler olsa da hakiki nakkaş Allah'tır. Eseri ise en güzel surette yarattığı insandır. Özellikle aşığın nazarında sevgili, emsalsiz yaratılmış bir güzelliكتedir.

Ger ulü'l- ebsâr isen levh-i vücûdunda bugün
Mâni vü Erjengi gör **nakş**-1 Nigâristâna bak (G. 64/3)

Dâr-1 dünyâda senin mislin güzel gelmez bana
Gerçi **nakkâş**-1 ezel yazmış güzel timsâller (G. 34/4)

Beyitte bela taşlarıyla bedeni yıkmadan gönül mülkünün inşa edilemeyeceğinden söz edilir. Bir konutu yeniden inşa etmek için bir öncekini yıkmak gerekir. Bu bağlamda gönül ülkesinin mimarı olmak için de bela taşlarıyla cismi -yani maddeyi- yıkmak lazımdır.

Cismini belâ taşıyile yıkmaz olursan
Yapmaga gönül mülkünü **mi'mâr** olamazsın (G. 110/4)

5.2.3.4. Kimyager, Terzi

Divan 'da güneş, bir kimyager olarak tasavvur edilmiştir. Güneş ışığının etkisiyle parlamaya başlayan toprak, altına benzetilmiştir. Aynı zamanda güneşin bir takım değerli madenlerin (la'l taşı vb.) oluşumunda etkisi olduğu düşünülür.

Olupdur **kimyâger** mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

Terzi, *Divan* 'da muayyen bir şahsı ifade etmek için kullanılır. *Yenice Şehrengizi* 'nde şairle aynı çağda yaşamış, devrin şahsiyetlerinden Terzi Mustafa'nın bu mesleği icra ettiği görülür.

Ser-âmed biri **terzi** Mustafâdır
Cemâli matla'-ı subh u safâdır (Ş. 1/138)

5.2.3.5. Sîm-keş

Sîm-keş, gümüş tel çeken sanatkâra verilen addır. Beyitte güneş için benzetilen olmuştur. Güneş, çarşı olarak tahayyül edilen felekte tahtına devamlı gümüşten teller çeken bir sanatkâr olarak ele alınmıştır.

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbabı

5.2.4.1. Cambaz, Pehlivan

Dönemin sosyal yaşantısına ışık tutan bu gösteriler, 16. yüzyılda devrin eğlence hayatını bizlere yansıtır. ‘Canıyla oynayan’ anlamına gelen cambaz; ip üzerinde zorlu ve tehlikeli hareketler yaparak seyirciye heyecan veren gösteri erbabıdır. Bu sebeple aşk cambazları; canlarıyla oynayan, cesur ve gözükkara kimselerdir. Şair, aşk cambazlarının Allah tarafından yardım göreceğine değinir. Cambaz, beyitte pehlivan ile birlikte zikredilir. Usûlî, güçlü bir sanat anlayışına sahip olmak ister. Bunu da güç gösterisi oyunu olan güreşte birbirleriyle karşılaşan pehlivanla birlikte dile getirir. O, kendi sanatının pehlevânı olmak istemektedir.

Ey Usûlî san’atında **pehlevân** ol gam yeme
Aşk **cân bâzı** isen Allâh onara kârını (G. 128/10)

5.2.4.2. Hokkabaz, Lu’bet-bâz

Usûlî Dîvânı’nda hokkabaz, feleği ifade etmek için kullanılmıştır. Gece vakti ortaya çıkan yıldızların gündeğümüyle bir anda ortadan kaybolmaları, şair için hokkabazın el çabukluğuyla yaptığı bir gösteri olarak düşünülür.

Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın **hokkabâz** idi bu eflâk (Ş. 1/58)

Şair, bir sonraki beyitte yine gökyüzüyle hayal oyuncularından lu’bet-bâz arasında bağ kurmuştur. Lu’bet-bâz, beyitte gökyüzü için benzetilen olarak ele alınmıştır.

Kurup bir çâder-i kuhl-i şitâbân
Oyun gösterdi **lu’bet-bâz**-ı devrân (Ş. 1/59)

5.2.4.3. Raks

Sevinçli bir olay neticesinde şevkten dört köşe olan insan, bu mutlulukla raks etmeye başlar. *Divan*’da raks etmek, tasavvufi mahiyette ele alınmıştır. Aşk; cihanı aydınlatan bir güneş gibidir. Bu aşk güneşinin yeryüzüne tecelli etmesiyle toprakta bulunan her bir zerre şevkten raks etmeye başlar. Toprakta yaratılan insanoğlunun da vücudundaki her hücre İlahi aşkın tecellisiyle hareket hâlinde raks etmektedir.

Hâk-i cismîm zerre zerre **raksa** girdi şevkden
Çün tecellî eyledi mihr-i cihân- âra-yı âşk (G. 58/10)

5.2.5. Meclis Erbabı

5.2.5.1. Saki

Klasik şiirde yaygın olarak kullanılan ve divanlarda en fazla karşımıza çıkan kelimelerin başında saki gelir. Meclislerde içkiler dağıtan ve kadehler sunan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Divanlarda sevgili ile saki arasında ilgi kurulmuştur. Usûlî, sakiye seslenerek ölümcül aşk şarabını getirmesini ister. Bu şarap, bir iki gün de olsa aşığı dertlerinden uzaklaştırmaktadır.

Sâkiyâ şol mey-i kattâli getir nûş edelim
Bir iki gün gâm-ı eyyâmı ferâmuş edelim (G. 83/1)

5.2.5.2. Mutrib

Eğlence meclislerinin vazgeçilmez unsurlarından olan mutrib, çalgılar eşliğinde şarkı söyleyen ve gazeller okuyan meclis erbabı için kullanılır. Âşıklar meclisinde Usûlî öyle âşıkane bir şiir okur ki tüm meclisi etkisi altına alan mutrib dahi bu şiir karşısında kayıtsız kalamaz.

Deminden bezm-i uşşâkın harâret bulmasın **mutrib**
Usûlî şi'rin oku âşıkâne bir sadâ eyle (G. 118/8)

5.2.5.4. Mahbup

Mahbûb, sevgiliyi ifade etmesinin yanı sıra divanlarda saki ve mutrib anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Usûlî, beyitte mutrib ile mahbubu bir tutmuş ve söylenilecek sözlerin seçkin ve etkileyici olmasına, herkes tarafından beğenilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Sözü mergûb u lafzı hûb olsun
Bu da başına bir **mahbûb** olsun (Ş.1/104)

5.2.5. Diğer Kişiler

5.2.5.1. Feylesof, Ferzane

Feylesof; felsefe ilmiyle meşgul olan kimselere verilen addır. *Yenice Şehrengizi*'nde bu cihandaki herkesin filozof olduğuna değinilmiştir.

Nazar kılmış Hüdâ ehline anın
Kamusu **feylesof**udur cihânın (Ş. 1/24)

Bilge kişi anlamına gelen ferzâne, feylesofla aynı manayı taşır.
Beyitte nice bilgili ve donanımlı kimselerin mat edilebileceğinden söz edilir.

Sürersen nat'-ı ma'nîde eger at
Edersin sen nice **ferzâne**yi mât (Ş1/91)

5.2.5.2. Gavvas

Günümüzde karşılığı dalgıç olan gavvâs, denizden inci çıkaran kişiler için kullanılan bir tabirdir. Beyitte hakiki incinin söz denizinde bulunduğunu söyleyen şair, sözün inci kadar değerli olduğunu ifade etmiştir.

Olabilir mi bir kem katre **gavvâs**
Ki söz bahrından ola gevher-i hâs (Ş. 1/114)

Usûlî, *Rüzgâr Kasidesi*'nde memduhun her kelamının inci kadar kıymetli olduğunu söyler. Çünkü gavvâs, hakikatler denizine dalarak oradan inciler çıkarmaktadır.

Fikretin **gavvâsı** çün daldı hakâyık bahrına
Her kelâmın oldu dürr-i bî-bahâ-yı rüzgâr (K. 1/43)

5.2.5.3. Bağban

Bahçe işleriyle ilgilenen meslek erbabına bâgbân/bahçıvan adı verilir. Usûlî, cihani bir bağ olarak düşünmüş ve bu bağ içerisinde bahçıvandan suya kadar her unsurun bir olduğunu vurgulamıştır. Beyitte vahdet-i vücut anlayışı hâkimdir.

Bu bâğın ger hakîkatde suyu bir **bâgbânı** bir
Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin secer peydâ (G. 1/3)

5.2.5.4. Sahir (Sehhar)

Sihrin faili olan sahir, büyü ve sihir işleriyle meşgul olan kişidir. Divan şiirinde sahir den kasıt, âşığı etkisi altına alan sevgilidir. Büyüleyici

güzelliğe sahip olan sevgili; âşığa cefa etmekte ustalaşmış, vefadan yoksun, kâfir bir kişi olarak düşünölmüştür.

Dil alır **sâhir** imişsin cefâdan mâhir imişsin
Vefâsız kâfir imişsin gidelim bâri şehrinde (G. 111/6)

5.2.5.5. Rehber (Râhber)

Yol gösteren, kılavuzluk eden kimselere rehber adı verilir. Beyitte âşığın önünde ne yol ne de rehber bellidir. Ona kılavuzluk edecek kimse yoktur. Bu bağlamda âşığın yolunu yitirmesi ve ortadan kaybolması çok kolaydır.

Nice şûrîde âşıklar gezerler cümle tâyihler
Bu tih-i bi-nihâyetde ne reh ne **râhber** peydâ (G. 1/9)

5.2.5.6. Dilenci

Kimsesiz ve düşkün durumda olan, insanlardan para, yiyecek vs. dilenen ve bunu meslek hâline getirerek para kazanan kimselere dilenci denir. *Yenice Şehrengizi*'inde Zerger Memi'den övgüyle bahseden şair, güneşi ve ayı dilenci olarak tahayyül etmiş ve bu dilencilerin onun güzelliğini arzuladıklarını dile getirmiştir.

Bir Zerger Memi ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence **dilenci** (Ş. 1/178)

5.2.5.7. Kâtil (Kattâl)

İnsanın canına kast ederek onu öldüren kişilere katil adı verilir. Katilden söz edilen beyitte devrin önemli geleneklerinden biri olan diyete de yer verilmiştir. Birini öldüren veya fiziki anlamda zarar veren kimseler, maktulün veya mağdurun ailesine kan bedeli ödemek zorundadır. Buna diyet vermek denir. (Bkz. Diyet vermek) Ancak aşk şehrinde bu durum tam tersidir. Burada diyet ödeyen kişi katil değil, maktuldür.

Cânı terk eyle cihâmı anma bu şehir aşkıdır
Kâtiline bundan âdeddir diyet verir **katil** (G. 74/5)

Divan'da katil olarak nitelendirilen unsur; sevgilinin can alıcı gözleridir. Güzellik pazarına gelmiş bu iki katil, âşığın gönül metasını ele geçirmek istemektedir. Âşık ise bu durumdan sakınır.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş o iki **kattâllar** (G. 34/8)

5.3. Muhtelif İçtimai Hâller, Münasebetler ve Bazı Tipler

5.3.1. Anne (Ane, Mader), Oğul, Oğlan, Tıfl (Etfal)

Divan'da “anadan doğma kör” ifadesi içerisinde yer alan annelik kavramı, başka bir beyitte çocuğunu besleyici özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Beyitte sevgiliye seslenen şair, güzelliğini anadan doğma körlere yani güzelden anlamayan zevksizlere arz etmemesini söyler. Sevgilinin güneşe benzeyen göz alıcı güzelliğiyle aydınlanmayanlar; annesinden kör olarak doğmuş, güneş ışığını hiç görmemiş kimse gibidir.

Söyleme cân sırrını ey kâmil insan münkire
Kûr-ı **mader**-zâda arz etme begim dîdârını (G. 128/4)

Cân ki rûşen olmaya mihr-i ruh-ı cânâneden
Görmez gün pertevin gözsüz dogupdur **aneden** (G. 93/1)

Dünya, öz evladını bela zehriyle besleyen merhametsiz ve zalim bir anne olarak tahayül edilmiştir.

Zehr-i belâyile bizi besledi dehr **mâderi**
Derd iledir dirligimiz şevkledür hâyatımız (G. 38/8)

Oğul unsuru, beyitte “Âdemoğlu” ifadesi içerisinde yer alır. Dünyanın yaratılışından bu yana âdemoğlunun durmaksızın kavga içerisinde olduğunu vurgulayan şair, aynı zamanda Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in birbirine düşman olduklarını da hatıra getirmektedir.

Çünkü sîrâb degil isen epsem ol ey nâ-halef
Âdem **oğlu**yam diyü bu etdigin gavgâ nedir (G. 27/3)

Oğlan kelimesiyle beyitte kastedilen sevgilidir. Akli başında olan kimsenin kadir kıymet bilmeyen sevgiliye gönül vermemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Âkil isen ey gönül nâdâna verme gönlünü

Kadrini bilmez deli **oglan**a verme gönlünü (G. 130/1)

Beyitte küçük bir çocuk olarak düşünülen sevgili, henüz sorumluluklarının farkında değildir. Bu sebeple kulların/âşıkların hâinden habersizdir.

Dirîgâ kim **tfıldır** dahı ol şâh
Değildir kulları hâinden âgâh (Ş. 1/169)

Harabat ehline seslenen şair; melami olan sufilerin buldukları yerden dışarı çıkmamalarını, çünkü şehirdeki çocukların onları taşıyabileceğini dile getirir. Akıllı olan bir an bile köşesinden ayrılmamalıdır.

Ey harâbâtî sakın taşlar seni **etfâl**-i şeh
Âkıl isen çıkma bir dem kûşe-i kâşânedin (G. 93/4)

5.3.2. Kardeş (Karındaş), Birader

Beyitte kardeşlik mefhumuyla akıllara gelen kişiler; Hz. Yûsuf ve Bünyamin'dir. Meşhur hadiseden sonra Hz. Yûsuf, babası Ya'kûb ve kardeşi Bünyamin'den ayrı kalmıştır. (Bkz. Hz. Yûsuf)

Ayırıp cân Yûsufun **kardaş**cığından eyledi
Sana etdigin bana ey pîr-i Ken'ân ayrılık (G. 60/5)

Gam köşesinde gönlünün eğlendiğini dile getiren şair, dertlerin ve sıkıntılarının kendisine yoldaş olduğunu söylemiş, gamdan ise 'kardeşim' diyerek söz etmiştir.

Günc-i gamda yârı cânım gönlümün eğlencesi
Derd ü mihnet yoldaşım gamdır **karındaşım** benim
(G. 89/3)

5.3.3. Dost, Yâran, Yoldaş, Hâldaş, Ayakdaş, Akran, Hemdem, Mahrem, Refik

Bu unsurlar; birbiriyle yakın olan, birtakım dertleri ve sırları paylaşan, aralarında muhabbet bağı bulunan kimseler için kullanılır. Dostuna seslenen şair; bir daha vefasız yar sevmeyeceğine yemin etmiş, ancak bu sözünü yerine getiremeyerek kendine yazık etmiştir.

And içerdim kim vefâsız yâr hergiz sevmeyem
Dostlar bir bî-vefâ sevdim yine yazık bana (G. 5/5)

Dost, genellikle sevgili anlamına gelecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Âşığın nazarında Kâbe'nin puthaneden bir farkı yoktur. O, dostun/sevgilinin yüzünü bütün mimari yapılarda görebilir. Burada sevgiliden kasıt Tanrı'dır.

Ka'beyi büthânedan fark eylemezse vechi var
Dôst dîdârın görür her yerde cân bînâ-yı aşk (G. 58/13)

Usûlî, dost kelimesiyle bazı kavramlar arasında ilgi kurmuştur. Dostu aşka benzeten şair; akıl kitabına aşk destanının sığmayacağını söylemiş ve akli, gönlün yanında yetersiz görmüştür.

İki cihânda matlabımız aşk-ı **dost**dur
Sıgmaz kitâb-ı akla bizim dâsitânımız (G. 37/6)

Âşık; akli, sabrı, canı ve gönlü, sevgilinin kapısında bırakmıştır. Âşıktan geriye ise dert ve gam kalmıştır. Ancak âşık bu durum için kaygılanmaz. Çünkü onun dostları her daim yanında olan dert ve gamdır. Bu dostluğun oluşmasına zemin hazırlayan ise sevgilidir.

Akl u sabr u cân u dil kapında kaldı **dôstum**
Gam degil derd ü gamındır çünkü **yârânım** benim (G. 88/2)
Gûşe-i gamda Usûlî bendeni tenhâ koyup
Mihnet-i derd u gama **yârân** eden sensin beni (G. 133/5)

Yoldaş kelimesi, aynı yolda ilerleyen kişiler için kullanılan bir tabirdir. Beyitte Hızır ile Musâ'nın yolculuğuna telmihte bulunan şair, Hızır'ın kendisine yoldaşlık etmesini ister. Böylelikle gamdan kurtulmuş olacaktır.

Denizler olsa çeşmimden akan yaş
Gamım yok Hızır olursa bana **yoldaş** (Ş. 1/164)

Hâldaş; halden anlayan, aynı duyguları paylaşan dost manasına gelir. Şairin ne bir yoldaşı ne de hâlden anlayan bir hâldaşı vardır.

Ne gönlüm egleyecek **yoldaşım** var
Ne hâlim söyleyecek **hâldaşım** var (Ş. 1/36)

Âşık; sevgiliyi, yoldaşı ve hâldaşı terk etmeyi göze almıştır. Onun sadık dostu gözlerinden akıttığı yaşlardır. O, herkesi ardında bırakarak yalnızca gözyaşlarıyla birlikte gurbete gitmek istemektedir.

Terk eyle yârı **yoldaşı** gözetme hâli **hâldâşı**
Akıdıp gözlerden yaşı gel gurbete gidelim gel (G. 76/7)

Felek tasında bulunan içki, esasında insana sunulan bir zehirdir. Bu zehrin sunulduğu meclis ise dünyadır. Mihnet meclisinde felek tasından zehir içmek isteyen âşık, kendine eşlik edecek arkadaş bulamamaktadır.

Zehr-i kahr ile felek tasın tolular içmege
Bezm-i mihnetde bulunmadı **ayakdaşım** benim (G. 89/2)

Akran ifadesi Gülşenî için kaleme alınan terki-i bendin ilk dizelerinde karşımıza çıkar. Şair, şeyhinin güneş gibi akranı olmadığını dile getirerek onun eşsiz ve benzersiz oluşuna dikkat çeker.

Akrânı yok güneş gibi meşhur-ı asr idi
Bu karn içinde hâsılı sâhib-kırân idi (Mus. I-2/2)

Akranla sohbet etmek insana hoş gelir. Âşığın akranı ise sevgilinin mahallesinde bulunan ve köpek olarak tasavvur edilen rakiptir.

Üstüme üşdü mahallen itleri edip cedel
Hoş gelirmiş eylemek bir kişi **akrân** ile bahs (G. 10/6)

Sıkıntılar içerisinde kalan şair, mihnet köşesinde yarsız ve dostsuz bir başına kalmıştır. Hâlini hatrını soran kimsesi yoktur. Usûlî, dertli hâlini merak edip soranlara selam etmektedir.

Aceb bî-yâr u bî-**hemdem** yatar mihnet bucagında
Usûlî dermdendin hâlini sorana aşk eyle (G. 116/11)

Sevgiliyi sultan olarak tasvir eden âşık, rakiple dost olunmayacağını söyler. Cennet bahçesinin gülü olan sevgilinin, diken olarak düşünülen rakiple dost olması yakışı kalmaz.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-ı cinânsın **hemdem**-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Âşğın tüm sırlarını bilen ve ona mahrem olan yüreğindeki yaradır. Onu yalnız bırakmayan vefalı ve tek sadık dostu ise gözyaşlarıdır.

Yürek başımdan özge **mahremim** yok
Gözüm yaşından artık **hem-demim** yok (Ş. 1/35)

Sevgilinin ayrılığıyla acılar içinde kıvranan âşık, kendini ölü bir bedenden farksız görmektedir. Âşık, bu katlanılmaz acısını dostuyla paylaşır.

Fîrkatle ağlasan beni öldüm ben ey **refik**
Kim gitti gelmedi dahi rûh-ı revânımız (G. 37/3)

5.3.4. Evlat, Ezac, Eshap, Ahbap

Usûlî, *Mîr'âciye*'nin son kısmında Hz. Peygamber'in sülalesine, evladına, eşlerine, sohbetinde bulunan ashabına dualar ederek onlara selamlarını sunar.

Âline **evlâdına eshâbına**
Cümle-i **ezvâcına ahbâbına** (Mrc. 1/108)

Bin du'a vü bin selâm ü bin senâ
Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

5.3.5. Öksüz, Yetim, Garip, Fakir, Geda

Halk arasında babasını yitiren çocuğa yetim, annesini kaybeden çocuğa ise öksüz adı verilir. Durmaksızın bela çeken şair, kendisini öksüz olarak tanımlar ve dertle mihneti kendine kardeş edinir. Onun gam ve kederinden başka kimsesi yoktur.

Belâkeş **öksüzüm** derd ile mihnetdir karındaşım

Gam ile gussadan artık dahi hîş u tebârım yok (G. 63/3)

Yetim tabiri insan dışı varlık olan inci için kullanılmıştır. İnci, istiridyeden ayrılması sebebiyle yetim olarak düşünölmüştür. Sayısız inciye kabuğundan kopararak yetim bırakan ayrılık, nice gözyaşlarını da ummana çevirmiştir.

Ey nice dürrü sedefden ayırıp kıldı **yetim**

Ey nice göz yaşın etdi bahr-ı ummân ayrılık (G. 60/3)

Garip; kimi kimsesi olmayan ya da vatanından ayrılmış gurbet ehli kimseler için kullanılır. Şair, kendisinin garip olduğunu söyler ancak kimsesi olmadığını kabul etmez. Çünkü kimsesizler kimsesi olan Allah onun yanındadır.

Ger **garîb** isem ne var yok mudur Allahım benim

Hay efendim sevdiğim ömrün Memi Şâhım benim

(Mus.IX/12)

Usûlî, ney misali esas vatanından ayrı kaldığını ve bu dünyada kendisini gurbette gibi hissettiğini söyler. Bu dünyada garibanın başı beladan kurtulmaz. Çünkü gurbet diyarında gariplerin gönlünün şad olması mümkün değildir.

Bu fânî dünyâda halâs olmaz belâdan dil

Belî gurbet diyârında **garibin** gönlü şâd olmaz (G. 44/2)

Âşık, güzellerde vefa olmadığını söyleyerek sevgili uğruna kaldığı gurbetten ayrılmak ister.

Bu söz kim dediler hakdır güzellerde vefa yokdur

Garîbin kadri alçakdır gidelim bâri şehrinden (G. 111/3)

Geda; yoksul, gariban, kul, köle gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. *Divan*’da daha çok âşık için kullanılan bir benzetme unsurudur. Sultan olarak tahayyül edilen sevgilinin karşısında kendisini aciz bir kul olarak gören âşık vardır. Cihan içinde gedanın kadri kıymeti yoktur. Bu sebeple padişahın/sevgilinin onun adını anması ihtimal dâhilinde bile değildir.

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir **gedâ** ol pâdişâ (G. 5/7)

Cân u dil oldu aşk ile kûyun **gedâcığı**
Gel ey güzellerin begi vü pâdişâcığı (G. 145/1)

Ne kadri var cihân içre **gedânın**
Ki adm anabile mi pâdişâhın (Ş. 1/183)

Yoksulu hor görmemek gerektiğine vurgu yapan şair, dâru'l-bekâya erişildiğinde bu zavallı garibin orada padişah olabileceğini söyler. Diğer beyitte ise her insanın görüldüğü gibi olmadığına dikkat çekilir. Halk inanişına göre seçkin bir veli olan Hızır; yoksul görünümlü bir kimse gibi insanlar arasında dolaşır. Bu bağlamda şair, her garîbi Hızır gibi görmek ve her şahsa dervişane bakmak gerektiğini vurgular.

Gel şu **gedâyâ** ‘ûr diyu hor bakma kim
Dâru'l-bekâya erişecek pâdişâh olur (G. 17/3)

Hôr bakma her nemed-pûşa sakın ey muhteşem
Her **gedâyı** Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

5.3.6. İhtiyar, Pir, Pirezen, Acuze, Zal, Cevan

Yaşı ilerlemiş kimseler için kullanılan ihtiyâr, pîr, pîrezen, acûze, zâl gibi ifadeler, *Divan*'da pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Kendini ihtiyar olarak tanıtan Usûlî, kendisini soran sevgiliye “*mihnet tekkesinin ihtiyar bir abdâlî*” olduğunu söyler.

Kim durur dervîş Usûlî der isen şâhım eger
Tekyegâh-ı mihnetin biri **ihtiyâr** abdâlıdır (G. 31/5)

Pîr, tasavvufî ıstılahın dışında yaşlı, ihtiyar manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu kullanıma *Güneş Kasidesi*'nde rastlanır. Asırlar boyunca varlığını sürdüren ve her gün kendini tekrar eden güneş, benzi sararmış başı titreyen ve asaya dayanan bir ihtiyar olarak tayahhül edilmiştir.

Benzi sararmış başı ditrer asâya dayanır
Devrden **pîr**-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

Divan'da kocakarı anlamına gelen pîrezen ile dünya arasında benzetme kurulmuştur. Şair, görkemli saltanatı ve maddi yönüyle nefsi cezbeden dünyadan kahpe diyerek söz etmiş ve kendisi gibi mert olanların bu kahpe dünyaya baş eğmeyeceklerini ifade etmiştir. Bu kocakarıya itaat eden evlatları ise namertlerdir.

Bin zînet ederse özünü **pîrezen**-i dehr
Baş egmeziz ol kabhaye merdâneleriz biz (G. 43/6)

Kimseye çift olma ferd ol ey Usûlî merd isen
Kim bu dehr-i **pîrezen** evlâdı hep nâmerd olur (G. 20/7)

Usûlî, bu ihtiyar dünyanın balının dahi zehir olduğunu söyler. Dünya, ihtişamıyla insanı büyüler ve gözünü boyar. Oysa bu hilekâr dünyanın gülünde diken, hazinesinde ise yılan vardır.

Usûlî balı belâdır bu dehr-i **pîrezenin**
Gülünde hârî vü gencinde mârı var ancak (G. 59/5)

Pirezen ile aynı kullanıma sahip olan âcuz, huysuz ve meymenetsiz bir kocakarıyı ifade eder. Bu şirret kadına karşı ihtiyatlı olunmalıdır. Çünkü Rüstem ve Zâl gibi nice azametli hükümdarların sonunu hazırlamış ve onların helakına sebep olmuştur.

Er isen ihtiyât eyle **acûz**-ı dehrin âlinden
Ki Rüstemler zebûn eyler bu Zâlin özr ü destânı (G. 127/ 11)

Beyitte baharın gelmesiyle güllerin açılması ve etrafa canlılık gelmesi, kocakarının genç bir oğlana dönüşmesine benzetilir.

Yine gül gibi açıldı zamâne
Acûz-ı dehr döndü nev-**cevâne** (Ş. 1/82)

Saçı ve sakalı ağarmış bir ihtiyar olarak düşünülen dünyaya gönül vermek istemeyen Usûlî, nefsî arzularından arınmak için kendisine bir rehber edinmek ister. Bu rehber ise şeyhi Gülşenî'dir.

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş
Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş (G. 51/7)

Âşık, ömrünün yer anında sevgiliyi beklediğini ve bu bekleyişin sonunda vuslatın gerçekleşmediğini ifade eder. Hem gençliğinde hem de ihtiyarlığında sıkıntısı eksik olmayan âşık, artık yaşlandığını ancak hâlâ o taze sevgilinin gelmediğini söyler.

Oldum oğlan vü kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ pîrlik ol nev-cevânım gelmedi (G. 147/4)

5.4. Eğlence Hayatı

5.4.1. Bayramlar

Çağımızda olduğu gibi eski zamanlarda da insanlar bayram günlerinde birbirlerini ziyaret eder ve toplanarak bir araya gelirlerdi.

Ramazan Bayramı'nda tebrikler üç gün sürerdi. İlk günü gelmek hürmet ifade ettiğinden büyükler o gün gelir, memurlar ve diğer zevât ikinci gün, ötekiler üçüncü gün gelebilirlerdi. Bu üç gün boyunca misafirlere kakuleli kahve, sonra şerbet verilmesi eski kibar âdetlerdendi. Ramazan Bayramı üç gün olduğu için büyüklere hürmeten ilk gün gidilir, akraba ve teklifsiz ahbablar diğer günlerde de tebrik edilebilirdi. Küberâ haremeleri de bayramlarda aynı şekilde misafirlerinin tebriklerini kabul ederlerse de Osmanlı hanımları arasında tebrik bir hafta sürerdi.¹⁵²

İslamın vecibelerinden olan kurban kesmek Osmanlı toplum hayatında önemli bir yer tutar. İslami usullere göre alınan ve yine bu usule göre kesilen kurban vesilesiyle çeşitli merasimler düzenlenirdi.

Dinî bayramlar (Ramazan ve Kurban)'ın dışında baharın gelişi sebebiyle Nevruz Bayramı da kutlanır ve çeşitli eğlenceler tertip edilirdi.

5.4.1.1. İyd, Kurban, Nevruz

Dönemin eğlence kültürü içerisinde geniş yer bulan bayramlar; Kurban, Ramazan ve Nevruz Bayramı olarak klasik şiirde karşımıza çıkmaktadır. Usûlî, eserinde Ramazan Bayramı'yla ilgili mefhumlara yer vermemiş; ancak Nevruz ve Kurbân ile ilgili terimleri çokça kullanmıştır. *Usûlî Dîvânı*'nda kurban tabiri, âşığın kendisini sevgiliye kurban etmesi sebebiyle zikredilir. Vuslata eren ve sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle bayram coşkusu yaşayan âşık, artık kendisini kurban edebileceğini söyler.

¹⁵² Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 263.

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdün
Usûlî **bayrama** erdin var canını **kurbân** eyle (G. 117/7)

Iyd-i vasla can verir çokdur Usûlîdir velî
Cânını bin şevk ile yoluna **kurbân** eyleyen (G. 97/8)

Baharın gelmesiyle kutlanan bir bayram olmasından dolayı Nevrûz ifadesine *Bahariyye Kasidesi* 'nde rastlanır. Bayramlarda yemekler hazırlanır ve ziyafet sofraları düzenlenir. Bu sofrada yiyip içmek helaldir. Beyitte sosyal hayatın yansımaları açıkça görülmektedir.

Yemek ü içmek helâl oldu desek bu da'viye
İki şâhid birisi **iyd** u biri evvel-i bahâr (K. 3/19)

Bahar mevsimi; kâinatın yeniden hayat bulduğu, nebatatın canlandığı, gönüllere ferahlık ve neşe veren bir dönemdir.

Iyd-i ferrûhla ferâh buldukça halk-ı kâyinât
Rûz-ı **nevrûz** ile zeyn oldukça eyyâm-ı bahar (K. 3/47)

Beyitlerde Nevrûz ve ıyd ifadesine birlikte yer vererek tenasüp yapan şair, bu unsurlarla memduhu övmeyi de ihmal etmemiştir. Din ve devlet erbabını görenler, bir anda bayrama ve Nevrûza erişmiş olur ve böylece çifte bayram yaşarlar. Şair, övdüğü kişiye güzel temennilerde bulunarak her gününün bayram ve Nevrûz gibi mübarek ve bereketli geçmesini diler.

Dîn ü devlet hil'atın egninde görüp dil dedi
Iyd ile **nevrûzu** bir günde getirmiş rûzgâr (K. 3/23)
Her günün **nevrûz** u **iyd** olsun gecen Kadr ü Berât
Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr (K. 3/48)

Beyitte sevgilinin yüzüyle Nevrûz ve bayram arasında bağ kurulmuş, saçlarını ise Kadir ve Berat geceleri gibi düşünmüştür.

Yüzünden nüshadır **nevrûz** ile **iyd**
Saçındandır şeb-i Kadrin berâtı (G. 141/4)

5.4.2. Meclis (Bezm)

Meclis; insanların bir araya gelerek toplandığı, kimi zaman musiki eşliğinde raks ettikleri kimi zaman da sohbet ederek eğlendikleri mekândır. Daha çok saki, şarap, kadeh, mum gibi unsurlarla ele alınır. Klasik şiirde âşıklar meclisi, oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu mecliste âşık ile rakip bir arada bulunabilir. Rakip ile köpek arasında benzerlik kuran âşık, içki meclisinde rakip ile rindin muhatap olmamasını, aksi takdirde kavga çıkacağını ifade eder.

Öldürürler it gibi bir lahza vermezler amân

Meclis-i meyde râkibâ etme rindân ile bahs (G. 10/8)

Meclis ifadesi, tarikat mensuplarının bir araya gelerek oluşturdukları topluluk olarak da karşımıza çıkar. Usûlî, bu mecliste sunulan kadehin insanı kendinden geçirdiğini söyler. Burada kadehten kasıt, sakinin/pirin sunduğu tasavvufî ilimdir. Bu kadehten içenler ilahi cezbeyle kendini kaybeder ve tekkenin sırlarına vâkıf olur.

Bî-hôd olanlara sunuldu bu **meclisde** kadeh

Duydu şol hayrân olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Beyitte farklı bir düşünceyle karşımıza çıkan Usûlî, klasik şiir geleneğinde alışılmadık bir kullanım yapar. Öldükten sonra kafatasının alınmasını ve bununla âşıklar meclisinde içki sunulmasını ister. Bunun sebebi ise öldükten sonra bile dostlarından ve bu meclisten ayrılmak istememesidir.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın **bezm**ine

Kâse olmazsa acebdir bu sınık başım benim (G. 89/4)

5.4.2.1. Musiki (Çalgı) Aletleri

5.4.2.1.1. Ney (Nây)

Nefesli bir çalgı olan ney, yürekleri yakan sesiyle tüm meclisi etkisi altında bırakan müzik enstrümanıdır. Klasik şiirde âşık, âh edip inleyerek çıkardığı sesi neye benzetir. Aynı zamanda neyin kamışlıktan koparılarak vatanından ayrı kalması klasik edebiyatta -özellikle tasavvuf noktasında- ele alınır. Bu muhteva, *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk on sekiz beyitini hatıra getirmektedir.

Gam meclisinde ney misali inlediğini dile getiren âşık, bunun sorumlusunun sevgili olduğunu söyler. Çünkü âşığın bağırmı mihnet kılıcıyla

delik deşik etmiş ve onu delikli bir çalgı aleti olan neye çevirmiştir. Âşığın yanıklı sesi ve inleyişi de bu neye benzemesi sebebiyledir.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden
Bezm-i gamda **ney** gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

Musiki eşliğinde gerçekleşen sema, belli bir usule göre dönerek yapılır. Sema yapılmasını sağlayan müzik aleti ise neydir. Cihandaki tüm eşya belli bir düzen içerisinde çarka girmiş, durmaksızın dönmektedir. Bunun sebebi ise ezel meclisinde çalınan aşk neyinin verdiği coşkudur.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ'
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem **nây**-ı aşk (G. 58/2)

5.4.2.1.2. Kopuz, Saz

Kopuz; bağlamaya benzeyen telli bir çalgıdır. Mecliste eğlence maksadıyla çalınan bir müzik unsurudur. *Divan*'da tek bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî
Götürdü Zühre ortadan **kopuzı** (Ş. 1/80)

Meclis içerisinde bulunan âşık, saz eşliğinde can yakıcı sözler söyleyememek ister.

Sözünü sûznâk u cân-güzâr et
Bu bezm içre yine bir söz ü **sâz** et (Ş. 1/135)

5.4.2.1.3. Çeng, Çagan

Âşık, beyitte vaize atıfta bulunur ve onun uydurma sözlerinin gerçekle alakası olmadığını söyler. Vaizin sözlerine kulak asmayan âşık, çeng ile raks edip oynamak istemektedir.

Kılalım **çeng** ü **çağan** ile biraz cûş u hurûş
Nice bir vâ'izin efsânesini gûş edelim (G. 83/2)

5.2.2.1.4. Kûs

Günümüzde karşılığı davul olan kûs, beyitte ölüm haberini ilan eden araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölümü haber veren davul sesinin sürekli kulağına geldiğini söyleyen salık, köhne bir köşke benzeyen dünyada huzur bulamadığı dile getirir. Günümüz toplumunda ölüm haberini duyuran mefhum minarelerden yapılan seladır. Bu beyit Osmanlı devrinin sosyal yaşantısında ölüm haberinin davul eşliğinde sokaklarda ilan edildiğini akıllara getirmektedir.

Bu ribât-ı köhnede sâlik nice kılsın huzûr
Dokunurken güşına âvâze-i kûs-ı rahîl (G. 74/6)

5.4.3.3. Oyunlar ve Müsabakalar

Osmanlı toplum hayatının eğlence unsurlarından biri de oyunlardır. Usûlî, bu oyunlardan birkaçına değinerek dönemin sosyal hayatına ve eğlence kültürüne ayna tutmuştur. Beyitte gökyüzü aceleyle kurduğu çadırda oyunlar oynatan bir lu'bet-bâz olarak tahayyül edilir.

Kurup bir çâder-i kuhl-i şitâbân
Oyun gösterdi lu'bet- bâz-ı devrân (Ş. 1/59)

Bir sonraki beyitte yine gökyüzünün oyun oynadığı düşünülür. Bu oyunda güneş, ışığını kaybetmesi sebebiyle ütülür yani mağlup olur.

Oyunu mühre-i mihrin tutulmuş
Kati çoğ oynamış âhır ütölmüş (Ş. 1/60)

5.4.3.3.1. Çevgan, Savlecan, Top

At üzerinde topla oynanan çevgan oyunu, bugünkü polo oyununa benzer. Çevgan oyununda esas olan unsurlar at, top ve çevgan denilen ucu eğri sopadır. Amaç ise takım oyuncularının ellerindeki sopalarla veya çevganlarla sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır.¹⁵³ Usûlî, söz meydanında topun ve çevganın kendi elinde olduğunu söyleyerek bu alandaki maharetini vurgulamıştır.

Çü sözde **tôb** u hem **çevgân** senindir
Gir ortaya ki bu meydan senindir (Ş. 1/92)

¹⁵³ Ömer Özkan, a.g.e. s.509.

Aşk ile çevgan oyunu arasında ilgi kuran şair, bu oyunda âşıkların başını top ettiklerine değinir. Aşk çevganında başını top edenler, gönül meydanının sahibi olurlar.

Aşk çevgânına âşıklar başın **tôb** eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

Başın çevgân-ı aşka **tob** edersen
Gönül bu arsa-ı meydân senindir (G. 29/2)

Çevgan, beyitte vezin gereği Arapça karşılığı olan *savlecân* şekliyle kullanılmıştır. Çevganın yer aldığı beyitlerle benzer bir kullanım yapan şair, yine âşıkların başının meydanda bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Şâh-ı kudret sundu devlet **savlecânın** destine
Dostum âşıkların başı hep meydândadır (G. 26/7)

5.4.3.3.2. At binme (Esb, feres, fâris)

Tarih boyunca gerek savaşlarda gerekse sosyal yaşamda Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olan at, spor alanında da varlığını göstermiştir. At binme konusunda usta olan Türkler, binicilik sporunda ilerlemişlerdir. Devrin oyunlarından ve sporlarından söz ederek yaşamdan kesitler sunan Usûlî, kendisinin de söz meydanında ustaca at bindiğinden söz eder. Aşk meydanının maharetli binicisi olan fâris, bu meydanda at oynatmaya devam etmektedir.

Kamudan **esb**-i tab'ın çünkü öndür
Gir ortaya ki meydân yügrügündür (Ş. 1/93)

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlâr tîrine
Aşk meydânında şol **fâris** kim oynadır **feres** (G. 49/2)

5.4.3.3.3. Satranç (Şeh-mat, Ferzane, Luccâc, Fil, At, Mansûbe)

Satranç; eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir çeşit zekâ oyunudur. Usûlî, mana alanında nice bilgili kişileri alt edebileceğini söylerken satranç oyunuyla ilgili unsurlara yer vermiş ve söz meydanındaki bu yarışla satranç arasında benzerlik kurmuştur. Bu mana sahasında her kişi at oynatamaz ve niceleri bu oyunda mat olur.

Sürersen nat'-ı ma'nîde eger **at**
Edersin sen nice **ferzân**eyi **mât** (Ş. 1/91)

Nat'-ı ma'nâda feres oynadılmaz her bü'l-heves
Ey nice **luccâc** bu **mansûb**elerde **mât** olur (G. 18/7)

Fil olarak düşünülen felek, bir gün can şahını tehdit edecektir. Eğer himmet atıyla hamle yapılmazsa kişi şah mat olur ve oyunu kaybeder. Dünya hayatını satranç oyununa benzeten Usûlî, felek filinin bir gün can şahını devireceğinden söz eder.

Arsadan kiş demedin cân **şehine pil**-i felek
Süregör himmet **atın** yoksa olursun **şeh- mât** (G. 9/3)

5.4.3.3.4. Güreş (Pehlevân)

Türklerin geleneksel ata sporu olan güreşe *Usûlî Divânı*'nda rastlanmaz. Ancak bir beyitte yer alan 'pehlevân' ifadesiyle bu oyundan söz edildiği anlaşılır. Şair, kendi sanatında pehlivan gibi kuvvetli olmak istediğini söyler.

Ey Usûlî san'atında **pehlevân** ol gam yeme
Aşk cânbâzı isen Allâh onara kârını (G. 128/10)

5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar

5.5.1. Kebap, Biryân, Ciğer, Ocak, Tennur, Çaşnî

Kebap, koyun, kuzu vb. hayvan etlerinin ateşte kızartılmasıyla yapılan bir çeşit et yemeğidir. Klasik şiirde daha çok âşığın gönlü için benzetilen olmuştur. Aşk ateşine düşen ve bu ateşte pişen âşığın ciğeri döne döne kebab olur. Aşk ateşiyle tandır arasında benzetme kurulmuştur. Bu tandıra düşen âşığın ciğeri de kızgın ateşte pişerek kebaba dönüşmüştür.

Aşkdan zevk eyleyip bir lezzet almak isteyen
Döne döne gam **tenûr**unda **kebâb** olmak gerek (G. 69/7)

Puhte olup ehl-i dil bezminde bulmaz **çâşnî**
Döne döne olmayan mihnet **ocağ**ında **kebâb** (G. 7/4)

Bir tür kebab yemeği olan biryan/büryân, *Divan*'da kebabla aynı kullanıma sahiptir. Mihnet kılıcıyla yüreği parçalanarak kanla dolan âşığın bağı, ayrılık ateşiyle biryana dönmüştür. Bu durum esasında aşk meydanına girebilmenin şartıdır. Kendi kanını doya doya içmek ve aşk ateşinde yan yana ciğerini biryan etmek aşkın bir gereğidir.

Âteş-i hicrân ile bagrımı **biryân** eyledin
Tîg-i mihnetle yüregim toptolu kan eyledin (Mus. V/2-1)

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk oduna yana yana **ciğerini biryân** eyle (G. 117/5)

5.5.2. Hurma, Helva

Divan şiirinde âşığın bela ve sıkıntı çekmesi alışlagelmiş bir durumdur. *Usûlî Dîvânî*'nda aşk şikâyet edilen bir mefhum olarak kullanılmamıştır. Bilakis âşık, gönle saplanan bela okunu bir hurma gibi yer ve gam iğnesinin de helva gibi tatlı olduğunu söyler. Sevgiliden intikal eden her şey âşığın hasta canına tatlı gelmektedir.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını **hurma** gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı **helvâ** gibi (G. 142/1)

Senden ne gelse tatlı gelir haste cânıma
Peykânın oldu nitekim **hurma**-yı ter lezîz (G. 16/2)

Aşkın verdiği sarhoşlukla dünyanın fani lezzetlerinden yüz çeviren âşık, bu sofranın ne zehrinde ne de helvasında olduğunu söyleyerek acı tatlı tüm dünyevi zevklerden vazgeçtiğini ifade eder.

Mest-i aşkız geçmişiz lezzât-ı fânîden tamâm
Dehr hânının ne zehrinde ne **helvâ**sındayız (G. 46/5)

5.5.3. Bal, Yağ

Divan'da hasta olarak karşımıza çıkan âşığın bu durumu karşısında sevgili kayıtsız kalır. Hatta âşığın devamlı acı ve gam yemesini ister. Buna karşılık âşık, sevgiliden gelen her türlü cefanın bal ve yağ gibi hasta canına şifa olduğunu söyler.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim

Efendi hasta cânıma benim ol **bal u yag** ancak (G. 61/4)

5.5.4. Elma (Sîb), Ayva (Bîh)

Bu meyveler, beyitte sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Cennet meyvesine benzeyen sevgilinin çenesi; gümüşten ve aynadan bir top, bir ayva ve elma veya gökyüzü gibi tasavvur edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn tûb ya tûb-ı âyine
Yâ **bîh** u ya **sîb** yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

5.5.5. Şeker (Sükker), Zehir (Agu)

Şeker ve zehir mefhumuna birlikte yer vererek tezat yapan şair, dünya üzerinde farklı fitratta insanların bulunduğuna dikkat çekerek bu insanların kimisinin zehir gibi tehlikeli kimisinin ise şeker gibi tatlı ve hoş olduğunu dile getirir. Şair, bu farklı yaratılıştaki insanları seyrederken bir ağaçta çeşitli meyvelerin olup olmayacağını düşünür ve bu durumu tefekkür eder.

Nazar kıl nev-i inşana kimi **zehr** ü kimi **sükker**
Aceb hikmet bir agacdan olur dürlü semer peydâ (K. 1/4)

Divan'da şeker ile papağan birlikte anılarak bu hayvanın şeker sevmesi hatıra getirilmiştir. Sevgiliyle papağan arasında ilgi kuran âşık, sevgilinin ağzından çıkan tatlı sözü şekere benzetmiş ve bu sözün gönlünün eğlencesi olduğunu söylemiştir.

Mâyil olur **sükkere** tûtî vü encâse kelâğ
Lâğ sanma bu sözü el-cîns ile'l-cinsi yemîl (G. 74/8)

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi
Mısr-ı cânda bir **şeker**-güftâr idi eglencemiz (G. 40/3)

Zehir ifadesi beyitte yemin unsuru olarak ele alınmıştır. Âşık, sevgiliye bir daha gönül vermemek üzerine yemin eder. Bu yemini bozarsa tas dolusu zehir/agu yutacağını söyler. Ancak ne yemin edilirse edilsin âşığın sevgiliden kopması mümkün değildir. Bu durumda âşığa seslenen şair, vefasız sevgiliden hayır gelmeyeceğini söyleyerek onu gurbete gitmesi için ikna etmeye çalışır.

And ile peymân güdersin tas tas **agular** yudarsın

Bir vefâsızı n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

5.5.6. Sofra (Han, Mâide), Azık

Sofra mefhumu, eserde çoklukla dünya nimetlerinin insanlara sunulup ikram edilmesi sebebiyle zikredilir. Dünya; bir misafirhanedir. İnsan ise burada kısa süre ikamet edecek olan misafirdir. Bu hane sahibi olan dünya, misafirlerine ikram olarak zehir sunar.

Hânına el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/8)

Şu fânî ni'metin olma zebûnu
Ki âlûde ola zehr ile **hânı** (Ş. 1/14)

Beyitte güzellik sofrasında her türlü nimetin bulunduğu dile getirilir. Âşığın ise bu sofradan nasibi dert ve mihnettir.

Ne denli ni'met istersen bulunur **hân**-ı hüsn içre
Velâkin âşıkın andan nâsibi derd ü mihnetdir (G. 33/6)

Gülşenî için kaleme alınan musammatta onun cömertliğine değinen Usûlî, şeyhinin gönlünü deryaya, deryayı ise bir sofraya benzetmiştir. Gülşenî'nin deryaya benzeyen gönül sofrasında gizli ve saklı cevherler açığa çıkmaktadır.

İsâr ederdi zâhir u bâtın güherlerin
Dest ü dili ki **mâide**-i bahr bu cânım (Mus. I/ 2-9)

Yolculuğa çıkmadan önce azık hazırlanması gerekir. Beyti tasavvuf noktasında düşünen şair, fena yurduna gitmek isteyenlere seslenerek menzilin uzak olduğunu ve bu sebeple yanlarında azık götürmeleri gerektiğini vurgular. Dervişi fena iklimine ulaştıracak azık ise gamdır.

Fenâ iklimine azmin olursa yolda çok gam çek
Doyunca ey gönül **azık** götür menzil uzag ancak (G. 61/3)

5.6. İçecekler

5.6.1. Şarap, (Mey, Hamr)

Rengi, tadı, kokusu ve sarhoş edici özellikleriyle muhtelif benzetmelere konu olan şarap, klasik şiirde en fazla bahsi geçen içecektir. Beyitte sevgilinin la'l ve yakuta benzeyen dudağıyla şarap arasında bağ kuran âşık, bu özelliğiyle sevgilinin cana sefa verdiğiinden söz eder.

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer **şarâb**
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkût-ı nâb (G. 8/1)

Tasavvufi ıstılahta şarap; insanı kendinden geçiren özelliğiyle cezbe haline sokan, içildiği takdirde sırların açığa çıkmasına sebebiyet veren, daha çok gönül ehlinin içtiği meşrubattır. Ağzının tadını bilmeyenler bu şaraptan içmez. Sofuların şarab içmeyi yasaklaması da bu yüzdendir.

Sûfi sâfi- meşreb olup bilse agzı dadını
Men'eder miydi Usûlîye **şarâb**-ı nâbdan (G. 109/5)

Şarap, klasik şairlerce aşka benzetilmiştir. Usûlî, çılgına çeviren aşk şarabının dolu kadehlerde sunulmasını ister.

Tolu tolu sunalım câm-ı **şarâb**-ı aşkı
Bu Usûlî'yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Aşk şarabı içerek şuurunu kaybeden âşık, zahitler tarafından ayıplanmıştır. Kendilerinin aşk sarhoşu olduklarını söyleyen ve bu sebeple divaneye dönen âşık, zahidin kendisini kınamamasını ister. Diğer beyitte ise şair, ilahi aşk şarabının içilmesini tavsiye eder.

Âlemde **mey**-i aşk ile mestâneleriz biz
Ta'n eyleme zâhid bize divâneleriz biz (G. 43/1)

Bekâ **mey**ini gözet bakma câm-ı gerdûna
Bu hum **hamr**ının ey dil humârı var ancak (G. 59/4)

5.6.2. Şerbet

Dönemin içecekleri arasında yerini alan şerbet, şifa verici özelliğiyle zikredilmiştir. Dünya nimetleri, hasta cana şifa verici tatlı bir şerbet olarak görünse de esasında öldürücü bir zehirden farksızdır.

Ey marîzu'l-kalb bu **şerbet**le sakın kendine
Emsem etme semm-i kâtilden şifâ gelmez sana (G. 3/3)

5.7. Giyim-Kuşam

5.7.1. Taç, Hilat

Hükümdarlık alametlerinden olan bu giysi unsurları, *Divan*'da farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Hazreti Peygamber'in Miraç gecesinde başına *le'amrük*den bir tac ve sırtına *levlâk*den bir hilat giydiği düşünülmüş ve bir şah olarak tasavvur edilmiştir.

Çün temâm etdi o şeh mi'râcını
Başına urdu le'amrük **tâc**ını (Mrc. 1/100)

Hil'at oldu egnine levlâkden
İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Dünyanın ihtişamlı saltanatına aldanmayan Hak âşığı, fakirliğiyle övünür. Onun bu âlemin tahtında ve tacında gözü yoktur. Âşık, gam ülkesinin sultanıdır ve bu ülkede sultan olanların tahta veya taca ihtiyaçları yoktur.

Aldanmadık bu memleketin **tâc** u tahtına
Bu taht içinde biz de aceb pâdişâlarız (G. 42/3)

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş egmeyen sultân dede (G. 122/1)

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam sultânyam bana gerekmez taht u **tâc** (G. 11/6)

5.7.2. Libas, Palas, Daman

Devlet erbabı, ödünç elbise giymekten ar edinir. Kasidede memduhun kıymetli taşlarla bezenmiş elbise giymesinin gereksiz olduğu dile getirilir.

Câme-i medh ile zînet zâtına hâcet değil
K'ehl-i devlet âr eder giymek **libâs**-ı müsteâr (K. 3/35)

Sevgilinin eşiğinden yüz çevirmeyen âşık, burayı kıble ile bir tutar.
Sevgili uğruna cefa çeken âşığın gönül elbisesi gamdır.

Pelâs-ı gam kime **dâmân** ise ey dil sana yegdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü kıblendir (G. 22/1)

5.7.3. Pirehen, Ceyb, Disar

Âşık, cılız ve zayıf canını bir gömleğe benzetir. Maddeye zerre önem vermeyen âşık, üzerindeki kabanın ve gömleğin kendisine yaraşmadığını söyleyerek canını ve tenini terk etmek istediğini söyler. *Güneş Kasidesi*'nde gömleğin cebinden güneşin başını çıkarttığı düşünülür. *Divan*'da Hz. Yûsuf'un babasına gömlek göndermesi ve bu gömlek vasıtasıyla Hz. Ya'kup'un evlat hasretiyle ağlayarak kör olduğu gözlerinin açılması hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez
F'il-mesel cân-ı za'îfimidir benim ol **pîrehen** (K. 4/20)

Ey gönül divânesin terk eyle sen cân u teni
Sana yaraşmaz kabâ uryân u bî-**pîrehen** ol (G. 75/4)

Pîrehenden görünür ol tal'at-ı garrâ garîb
Subh **ceyb**inden sanasın kim çıkardı ser güneş (K. 2/11)

Aldı bû gül Yûsufun **pîrâhen**inden şöyle kim
Nergîs a'mâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Bahâriyye Kasidesi'nde baharın gelmesiyle nebatatın yeniden hayat bulması, nevrûzun yeşil yapraktan bir hilat giymesi gibi tahayyül edilir. Çıplak ağaçlar, baharın gelişiyile bir anda giysilerini üzerlerine giymişlerdir.

Şâh-ı nevruzu yeşil yapraklı hil'at giydirip
Her şecer uryân iken buldu şî'âr ile **disâr** (K. 3/6)

5.7.4. Külâh, Dûlbend, Zîb

Divan'da övülen kişinin başında bir külâh olduğu düşünülür. Bu külâh üzerinde bulunan tûlbenti görenler “başına bir deste gül koymuş” derler. Beyitte sevgilinin başında gül desenli bir tûlbent olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin âdetlerinden biri olan başa gül takmak da akıllara getirilmiştir. Bu yönleriyle beyit, devrin önemli geleneklerini yansıtarak günümüze ışık tutar.

Şeb-külâh üstünde **dûlbend**in görenler dedi kim
Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (K. 4/18)

Güneş, parlak olması ve etrafı aydınlatması sebebiyle tûlbentini sararak altından kaba giyen bir kişi olarak tasavvur edilir.

Şems-i **dûlbend**ini sardı geydi altunlu kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına **zîb** u fer güneş (K. 2/5)

5.7.5. Cübbe, Kaba, Aba, Atlas

Gümüş tenli sevgili, kaftanı eline aldığı anda nice can cübbesi şevkle yok olur. Beyitte sevgilinin kaftan giymesi sebebiyle âşıkların kendini kaybettiği anlatılmak istenmiştir.

Dest-i şevkiyle nice cân **cübbesi** olur fenâ
Egine ey serv-i sîmîn-ten **kabâ** aldıkda sen (K. 4/19)

Kalın ve kaba kumaştan meydana gelen aba, kıymetli bir kumaş türü olan atlastan üstün tutulmuştur. Bunun sebebi ise abanın tasavvuf ehli kimselerce giyilen bir elbise olmasındandır. Fakr cilasıyla gönül aynasını temizleyen sufînin giydiği aba, pahalı atlastan daha değerlidir.

Saykal-ı fakr ile mirât-ı dili sâf edene
Yeg durur **atlas**dan ey sûfî **âbâ**-yı rûzgâr (K. 1/18)

Fânî dünyanın cezbedici saltanatına aldanmayan Hak âşığı, tacın ve kabanın gelip geçici şeyler olduğuna değinerek köhne bir abayı bu pahadaki ağır unsurlara tercih etmiştir.

Çün bekâsı yog imiş tâc u **kabâyı** nidelim
Bu fenâ dünyede bir köhne **abânın** kuluyuz (G. 41/5)

Kuluyuz âl-i **abânın** fakr ile
Fahr edüp tâc u **kabâdan** geçmişiz (G. 48/4)

5.7.6. Câme, Destâr, Nikâb

Câme; *Divan*'da elbise, giysi anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aşkın keskin kılıcı, ten elbisesini parça parça etmiştir. Şair, bu kâinatın giydiği elbiseye ve sarığa bakılmaması gerektiğini söyler. Çünkü esas görülmesi gereken bu iki renkli perdenin içinde bulunan gizli ve örtülü şeydir. Tasavvufi bakış açısıyla kaleme alınan beyitte âşık, Tanrı'ya kavuşmak ister. Bunun için ise enaniyetten sıyrılması ve riyakârlık elbisesini yırtıp parçalaması gerekmektedir.

Pâre pâre eyledi ten **câmesini** tîg-i aşk
Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

Bakmagıl bu kâinatın **câme** vü **destarına**
Bu dü-rengi perdenin içindeki settârı gör (G. 28/2)

Çâk edip **câme**-i sâlûsı vü uryân olalım
Aşk ile şâhid-i maksûdu der-âgûş edelim (G. 83/4)

Göz alıcı ve aydınlatıcı bir güzelliğe sahip olan sevgili, güneş olarak düşünülmüştür. Bu güneşi kapatan bulut ise saçtır. Âşık, beyitte bu yüz örtüsünün/nikabın kaldırılmasını ister.

Nakş-ı tendir cân cemâlinin **nikâbı** ref' kıl
Mihri âlem-tâb-ı vechinden sehâbı ref' kıl (Mus.VIII/2-I)

5.7.7. Kaba-pûş, Rû-pûş

Sevgilinin yolunda toprak olmayı arzulayan âşık, deli olduğunu söyleyerek normal bir giysi olan gömleğin ruhuna yaraşmayacağını ifade eder.

Benim serv-i **kabâ-pûşum** ko hâk olsun yolunda ten
Deliyim ben benim ruhum yaraşmaz bana pîrâhen (G. 105/1)

Aşk karşısında kayıtsız kalarak kalbini kapatan insan, gönül gözüne örtü çeken ve etrafına kör bakan biri olarak düşünülmüştür. Onun gözlerine

örtü çekilmiştir ve nerden bakarsa baksın sevgilinin o güzel cemalinden mahrum kalacaktır.

Her ne yüzden gözlese dîdârdan mahrumdur
Cân gözüne perde-i pindârı **rû-pûş** eyleyen (G. 114/4)

5.7.8. Şal, Nemed (Nemed-pûş)

Keçeden yapılmış bir şalı olduğunu dile getiren âşık, mühim olanın görünüş değil akıl ve zekâ olduğuna vurgu yapar. Her yoksul görünüşlüye hor bakmamak gerekir. Çünkü esas olan maddiyat değil, maneviyattır. Ayrıca Musâ'nın kendisine tabi olmak istediği,¹⁵⁴ Allah'ın rahmet vererek ilim öğrettiği¹⁵⁵ Hızır'ın dahi halk arasında yoksul görüldüğü unutulmamalıdır.

Bir **nemed**dir şâlımız kimse anlamaz hâlimiz
Yücedir akl u bilimiz fenalarız fenalarız (G. 47/2)

Hôr bakma her **nemed-pûşa** sakın ey muhteşem
Her gedâyı Hızır gör her şahsa dervîşâne bak (G. 64/6)

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

5.8.1. Kandil, Çerağ, Şem, Fanus

Sosyal yaşamda aydınlatma unsurları olarak kullanılan bu mefhumlar, klasik şiirde adına en fazla rastlanan araçlardan bazılarıdır. Gündelik hayatın temel ihtiyaçlarından olan bu araçlar, divan şiirinde teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Kandil ifadesiyle övülen kişi arasında ilgi kurulmuş ve memduhun himmet kandilinin ışığının düştüğü taşın la'l değil, güneş olacağı dile getirilmiştir.

Kûha düşse himmetin **kandîlinin** bir pertevi
Seng-i la'l olarak değil olurdu sertâser güneş (K. 2/24)

Divan şiirinde âşık, kendisini yakarak yok eden bir mum gibi tahayyül edilir. Mumun baştan aşağı kendisini yakmasıyla, âşığın sevgili uğruna aşk ateşine düşüp kendini yakması arasında ilgi kurulur. Bu hadise şem ve

¹⁵⁴ Musa ona: "Sana doğru yol (ve hayır) olarak öğretilenden bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" dedi (Kehf, 18/66).

¹⁵⁵ Derken (orada) kullarımızdan bir kul (olan Hızır'ı) buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet (vahiy) vermiştik ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik (Kehf, 18/65).

pervane bahsini akıllara getirmektedir. Aynı zamanda kişinin kendisini ateş atarak yok olması tasavvuf nazarında ele alınmıştır.

Âteş-i aşk ile yak bağrına dâğ
Hey kara günlü **çerâğ** ol gel **çerâğ** (Mrc. 1/28)

Devrin aydınlatma araçlarından olan şem, daha çok meclis unsurları arasında yer alır. Aşk meclislerinin olmazsa olmazlarından biri olan mum, klasik şiirde çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Beyitte âşık, gece vakti gam meclisinde ağlayarak yaşlar döker. Ancak sevgili ona inanmaz. O, âşığın mecliste mum gibi gülüp oynadığını düşünür. Mumun raks etmesi, etrafa saçılan ve sürekli hareket eden ışığı sebebiyle tasavvur edilmiştir.

Bezm-i gamda ağlayıp yaşlar dökerdim dün gece
Şem' gibi sen güler oynar sanmışsın beni (G. 132/3)

Işığın rüzgârdan sönmelerini engellemek amacıyla kullanılan fanus, *Divan*'da gökyüzü için benzetilen olmuştur. Âşığın aşk ateşinin kıvılcımları felek fanusunu tutuşturmuş, ancak kara bahtlı âşık yine muradına ulaşamamıştır. Bu dizeler akıllara Fuzûlî'nin meşhûr dizelerini getirmektedir. Beyitte Fuzûlî'nin şaire etkisi açıkça görülür.

*Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı*
(Fuzûlî, G. 264/1)

Tutuşdu çarh **fânusu** şerâr-ı nâr-ı âhımdan
Murâdım **şem**'i uyanmaz benim baht-ı sîyahımdan (G. 107/1)

5.8.2. Kadeh, Câm, Kâse, Tas, Sifal

Mutfak araçları olan bu nesnelere, klasik şairlerce farklı benzetmelere konu olmuştur. Kadeh, içinde şarap konularak âşığın kendinden geçmesine yol açan araçtır. Aynı zamanda tasavvuf noktasında kaleme alınan beyitlerde kadeh, pîr tarafından sunulan ve müridin cezbe hâline girmesine sebep olan unsur olarak ele alınmıştır. Bu mecliste sunulan kadehten içen kendini kaybederek hayran olur ve tekkenin sırlarına erişir.

Bî-hôd olanlara sunuldu bu mecliste **kadeh**
Duydu şol hayrân olan bu tekyenin esrârını (G. 136/6)

Sevgilinin dudağıyla şarap arasında ilgi kuran âşık, yârin dudağını kadehe benzetmiştir. Bunun sebebi kadehin içinde bulunan şarabın rengi, bu şarabın gönüllere ferahlık ve canlara sefa vermesi ve insanın aklını baştan alıcı özelliğe sahip olmasındandır.

La'l-i yâre hem-**kadeh** olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol yâkût-ı nâb (G. 8/1)

Cam, *Divan*'da kadehle aynı anlamda kullanılmıştır. Benzer hususiyetleri bakımında sevgilinin dudağıyla bir tutulan cam, âşığın aklını başından almaktadır. Usûlî, aşk şarabının dolu dolu sunulmasını ve bu şarabın verdiği sarhoşlukla çılgına dönmeyi arzular.

Ey leb-i **câm**ın ıraklardan lebâbeb arz eden
Şevk ile cân-ı ulü'l-elbâbı bî-hûş eyleyen (G. 114/2)

Tolu tolu sunalım **câm**-ı şarâb-ı aşkı
Bu Usûlî'yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Cam, beyitte mucidi Cem ile birlikte anılır. Her kabın Cem'in kadehi sanılmaması gerektiğini söyleyen şair, insanların farklı görüşlere sahip olabileceğine vurgu yapar. Görünen şeylerin arkasında farklı gerçekler yatabilir. Bu sebeple beyitte her insanın dışardan görüldüğü gibi olmayabileceği ifade edilir.

Görüp iblîsi sen âdem sanırsın
Sifâl-i huşki **câm**-ı Cem sanırsın (P. 2/22)

Misafirhane gibi tasavvur edilen bu dünya, kendi konuklarına her lokmada zehir veren bir ev sahibi gibi düşünülmüştür. Şair, içerisine zehir konularak misafirlere sunulan feleğin çiniden yapılmış hoş görünümlü kâsesine ve sofrasına laf eder. Felek tasının sunduğu içki esasında bir zehirdir. Âşık, bu zehri içmek için kendine eşlik edecek bir arkadaş bulamaz. Çünkü mihnet ve cefaya sebep olacak bu zehri içmeyi âşıktan başka kimse göze almaz.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin **kâse**-i çînîsine vü hânına yuf (G. 57/5)

Zehr-i kahr ile felek **tas**ın tolular içmege
Bezm-i mihnetde bulunmadı ayakdaşım benim (G. 89/2)

Aşk meclisin temel unsurlarından biri olan kâse, beyitte farklı bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Âşık, öldüğü vakit başının kâse olarak kullanılmasını ve bununla şarap sunulmasını istemektedir.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın bezmine
Kâse olmazsa acebdir bu sımık başım benim (G. 89/4)

Aşk uğruna türlü eziyetlere maruz kalan âşık, bir daha sevgiliye gönlünü kaptırmayacağını söyler ve bunun için tas dolusu zehir içmeye yemin eder. Şair ise âşığa seslenerek vefasız sevgiliyi artık bırakmasını ve gurbete gitmesini tavsiye eder.

And ile peymân güdersin **tas tas** agular yudarsın
Bir vefâsızı n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

Sevgilinin eşiğinden ayrılmayan âşık, burada ölürse mahalledeki köpeklerin onunla oynayacağını söyler. Köpek olarak nitelendirdiği kişi esasında rakiptir. Âşıkla sürekli çatışan bu tip, âşığın ölümünden zevk duyan ve o öldükten sonra başıyla bir çömlek gibi oynayan köpek olarak düşünülmüştür.

Ölicecek eşiğinde başım olsa
Mahallen itinin bârî **sifâli** (G. 138/4)

5.8.3. Revzen (Pencere), Perde (Perdedar), Ferş (Halı)

Günümüzde karşılığı pencere olan revzen, âşığın sevgiliyi seyretmesi için açtığı iki gözü olarak düşünülmüştür. Âşık, sevgilinin güzelliğini her an temaşa etmek ister. Bu sebeple pencere misali iki yerden gözlerini açmaktadır.

Temâşâ etmege gönlüm harîm-i hüsnünü her dem
Benim iki gözüm açdı iki yerden iki **revzen** (G. 105/2)

Perde, günlük hayatta örtme eylemi için kullanılan bir araçtır. *Divan*'da farklı kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin ağzı, bilinmezlik sırlarının tutulduğu ve bu sırların bir perdeyle örtüldüğü kapalı bir kutudur. Sırların açığa çıkması için bu perdenin kaldırılması şarttır. Ancak bu gizemli perdeyi açabilecek biri henüz ortaya çıkmamıştır.

Cevher-i ferdî dehânında nihân esrâr-ı gayb
Açmamış o **perdeyi** bir ferde allâmû'l-guyûb (G. 6/2)

Tasavvufi inanişaya göre Tanrı ile insan arasında perdeler vardır. Bu perdelerin her biri ortadan kalktığında salık bir üst mertebeye erişir. Tamamı yok olduğunda ise insan Tanrı'ya ulaşır ve böylelikle ilahi sırlara erişir.

Ey Usûlî **perde**-i pîndârda mahbûb edin
Sana sırrı bildiren ol kâşif-i esrârı gör (G. 28/8)

Sevgilinin güzellik unsurlarıyla perde arasında ilgi kurulmuştur. Yüzde bulunan benin ve hatın güneş benzeyen yüzü gölgelediği düşünülür. Şairin ise şiirlerini perdeleyen aracın siyah mürekkep olduğu belirtilmiştir.

Hâl u hatın ki gün yüzünü tutdu gûyiyâ
Şi'r-i siyah şeb güneş **perdedâr** olur (G. 35/3)

Ferşin günümüzdeki karşılığı halıdır. Beyitte sevgilinin ayakları altına döşenen eşya olarak ele alınmıştır. Âşığın nazarında sevgilinin ayağı nazik ve mübarektir. Bu ayağın toprak veya çamurdan incinmemesini isteyen âşık, sevgilinin yollarına halı serer ve bu yola yüzünü sürmek ister.

Yollar üzere **ferş**-i râh olursa yüzler yeridir
Kim mübarek ayağı hâk ü mederden incinir (G. 36/4)

5.8.4. Kapı (Bâb), Kilit, Çetr (Çadır)

Dönemin araç ve gereçleri arasında yer alan bu unsurlar, gerçek anlamlarının dışına çıkılarak kullanılmıştır. Kapı, pek çok yerde sevgilinin eşiği anlamına gelecek şekilde kullanılırken kilit ile birlikte zikredildiği beyitte endişe kapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapıda yüz bin kilit olsa bile sevgilinin tatlı sözleri karşısında kilitler kırılır ve âşığın gönül kapısı aralanır.

Açar gönlünü bir tatlı dil ile yâr Usûlînin
Gerek endişe **bâb**ında nice yüz bin **kilîd** olsun (G. 99/5)

Çadır, beyitte felek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır (Bkz. Felek ile İlgili Tasavvurlar). Bu sütünsüz feleği ayakta tutan çadır ise Allah'ın "Kün" fermanını oluşturan "Kaf ve Nûn" dur.

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem **çetr**-i bî-sütûn (Ş. 1/2)

5.8.5. Bâlin (Yastık), Pister (Döşek)

Bâlin ve pisterin birlikte ele alındığı beyit, devrin sosyal yaşantısını ortaya koyması bakımından önem taşır. Usûlî, *Güneş Kasidesi*'nde memdûhtan “*din ve devlet gelini*” diyerek söz etmiştir. Bu gelinin şânına yaraşır olan yastık ve döşek ise aydan ve güneşten olmalıdır.

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır **bâlin** kamer **pister** güneş (K. 2/38)

5.8.6. Dâs (Orak), Âsiyâb, Ceres

Dâs-ı hilâl, beyitte orak anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. İnsan ömrü bir mezraya benzetilmiş, hilal şekline benzeyen orağın da bu ömür mezrasını biçtiği düşünülmüştür. Rûzgârın esip geçmesi ile zaman mefhumu arasında benzetme kuran şair, mezrada orak ile biçilen insan ömrünün zaman değirmeninde öğütüldüğünü dile getirmiştir. Bu değirmen, vakti geldiği an ayırt etmeksizin herkesi öğütmektedir. Efrâsiyâb gibi nice güç ve azamet sahibi hükümdarlar, bu değirmende öğütülmüştür.

Ömrümüz mezra'ını **dâs-ı hilâl** ile biçip
Kendimizi öğüdür bu **âsiyâb**-ı rûzgâr (K. 1/7)

Ey Usûlî nevbeti geldiği saat öğüdür
Nice bin Efrâsiyâbın hırmenin bu **âsiyâb** (G. 7/9)

Bugünkü karşılığı çan olan ceres, kervan ve rihlet gibi ilgili mefhumlarla birlikte zikredilmiştir. Can ve gönül, bir kervana benzetilmiş ve bu kervanın göç ettiği tasavvur edilmiştir. Kervanda feryat eden aşığın yakarışları ise çan sesine benzetilmektedir.

Ey Usûlî kârbân-ı can u dil rihletdedir
Vaktidir sen de figân u nâlemi kılsan **ceres** (G. 49/7)

5.8.7. Âyine (Mir'at)

Yansıtıcı özelliği sebebiyle klasik şiire konu olan ayna, *Usûlî Dîvânı*'nda yine bu sebeple zikredilmiştir. Tasavvufi ıstilahta gönül, Tanrı'nın tecelli ettiği yer olarak düşünülür. Gönül ile ayna arasında benzetme kuran şairler, bu aynanın cilalanmasını ve temiz tutulmasını söylemişlerdir. Nefsin arzularından ve dünyevi isteklerden kendini soyutlayarak gönül aynasını saf

ve berrak hâle getirenler, mehtabın suya yansması gibi Ezel Nuru'nun da gönle yansacağına dile getirmişlerdir.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecellî-i kadîm
Gönül **âyinesini** sâf ü mücellâ kılalım (G. 85/2)

Sâf kıldınsa gönül **âyinesin** âb gibi
Görünür nûr-ı ezel âbda mehtâb (G. 143/1)

Gönül aynasını temizlemeye çalışan Hak âşığı, bu aynanın gam pası tuttuğunu görür ve şaşkınlıktan bakakalır.

Bu cân **âyînesin** jeng-i gam almış
Gönül hayretten ona baka kalmış (Ş. 1/63)

Usûlî, *Mirâciye*'de Hz. Muhammed'in güzelliğinden söz ederken yüzünün şems ve duhâ aynasına benzediğini vurgulamıştır. Şems, güneş, Duhâ ise kuşluk vakti demektir. Bu tabirlerin aydınlatıcı özelliğini ifade etmek isteyen şair, aynı zamanda Şems ve Duhâ surelerine de telmihte bulunmuştur.

Biri ol şâh-ı âlem Mustafâdır
Yüzü **âyîne-i** şemşü'd-duhâdır (Ş. 1/149)

Sevgili, güzellik aynası olarak düşünülmüş ve bu aynanın her an her yere aksettiğine değinilmiştir. Bu güzelliğin yansması pek çok kişi tarafından seyredilmektedir.

Hüsünün **mir'âtı** her an içre bin şan gösterir
Tâ ulü'l-ebşâr her yüzden göre didârını (G. 136/3)

Divan'da İskender'in cihanı gösteren efsanevi aynasına da değinilmiştir. Şair, bu aynanın kırıldığını ifade ederken, aslında Gülşeni'nin ölümünü hatıra getirmektedir.

Derdâ ki seng-i hâdis-i rûzgârdan
Âyîne-i Sikendere erişdi inkisâr (Mus. I/7)

5.8.8. Rişte, Makas

İplik anlamına gelen rişte, beyitte makasla birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Elbiseyi kesmeye yarayan araç, makastır. Ten elbisesini kesen, yani bedeni parçalayan araç ise gamdır.

Ser- **rişte**-i murâd ele girmez direz direz
Ten câmesini gam **makası**yla paralarız (G. 42/8)

Âşık, sevgilinin mahallesinde bulunan köpekleri/rakibi kendisine çekerek can ipliği ile bağlamak istemektedir. Böylece sevgilinin etrafında dolaşan ve âşığın kıskanmasına sebep olan rakip, ortadan kalkmış olacaktır.

Çekmege kendime kûyun itlerini bir nefes
Yaraşır anlara kılsam **rişte**-i candan meres (G. 49/1)

5.8.9. Külüng, Zencîr

Külüng, kaya gibi büyük taşları kazmakta kullanılan bir tür balyozdur. Bu ifadenin geçtiği beyitlerde genellikle Ferhâd ve Şîrin hadisesine telmihte bulunulur. Sevgilinin ettiği cefalar, âşığın gönlünde birikerek dert dağı meydana getirmiştir. Derdi dağlara ulaşan âşık ise sevgilinin mihnet külüngüyle açtığı bu yaralara katlanır.

Dâg-ı derdi bu derûnun kûhu kâha saymadı
Hôş döyer ey dil **külüng**-i mihnete dâğın senin (G. 70/2)

Delilerin zincire vurulması, sevgilinin saçları için benzetilen olması gibi sebeplerden dolayı zincir, divan şiirlerine konu olmuştur. Sevgilinin uzun ve örgülü saçları şekil benzerliği bakımında zincirle bir tutulmuştur. Zincirin bir özelliği ise bağlayıcı olmasıdır. Sevgili, zincire benzeyen saçlarıyla âşıkları bağlar ve onları kendisine tutsak eder.

Gerçi **zencîr**-i ser-i zülfüne çok olur şeydâ
Deli gönlüm gibi yok vâd-i gamda tenhâ (G. 4/1)

Âşık, su gibi çağlayan gönlünün gül bahçelerine/sevgiliye doğru aktığını ifade eder. Divane gönlüne söz geçiremeyen âşık, zincire vurulsa dahi gönlünün durdurulamayacağını dile getirir.

Su gibi dîvâne gönlüm akdı gülşenden yana
Bağlasın **zencir** ile şimden geri kalmaz karar (K. 3/18)

5.8.10. Nerdübân

Yükseğe çıkmak için kullanılan ve bugünkü karşılığı merdiven olan nerdübân, beyitte âşığın ahının göğe çıkmasını sağlayan araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ah ateşinin kıvılcımları, merdivenle göğe çıkar ve semanın yanmasına sebep olur.

Yakar bir gün çıkar tâk-ı semânın burc u bârusun
Şerâr-ı nâr-ı âhım kim edindi **nerdübân** âteş (G. 56/3)

5.8.11. Bâzîçe

Bâzîçe, günümüz Türkçesinde oyuncak anlamına gelir. Usûlî, aşkı ciddiye almayanları eleştirmek için bu ifadeye yer vermiştir. Aşk işinin oyuncak olmadığını vurgulayan şair, her 'Aşığım!' diyene inanılmaması gerektiğini söyler. Çünkü aşk, çocuk oyuncağı değildir.

Sakın sen aşk işini **bâzîçe** sanma
İgende âşığım diyü kıvanma (P. 2/3)

5.9. İnşai Unsurlar

5.9.1. Saray, Kasır, Eyvan, Günbed, Kâşâne

Saray, sultanların ve devlet erkânının ikamet ettiği ihtişamlı yapıdır. Klasik şiirde sevgili ile sultan arasında benzetme kuran şairler, onu sarayda yaşayan ve tahtta oturan bir hükümdar olarak düşünmüşlerdir. Âşık, sevgiliden ayrı kaldığını söylerken, tenin ve canın birbirinden farklı mefhumlar olduğuna vurgu yapar ve yalnızca teninin/bedeninin sevgiliden ayrıldığını, canının/gönlünün ise hâlâ onda olduğunu dile getirir.

Ol mehlikâ **sarây**dadır dîvâne dil efgândadır
Ten burda cânım andadır ben cândan ayrıldım meded
(G. 15/2)

Kasır, eyvan, kümbet gibi yapılar mimari unsurlar olarak düşünülse de *Usûlî Dîvânî*'nda gökyüzü için benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Kasır ve eyvan; geniş, kavisli ve kubbeli yapısı sebebiyle felek için benzetilen olmuştur. İnsan, yeryüzünün bağını ve semanın köşkünü temaşa etmek için cihana gelmiştir.

Cihâna seyre gelmişsen temâşgâhın olmuşdur
Zemînin bâg u râğı vü semânın **kasr** u **eyvânı** (G. 127/2)

Çektiği sıkıntılar sebebiyle isyankâr bir tavır takınan âşık, şekli ve yapısı itibariyle köşke ve kümbete benzeyen feleğe sitem etmektedir.

Olısar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr
Günbed-i çarhına vü **kasr** ile **eyvân**ına yûf (G. 57/2)

Kasır, aynı zamanda insan vücuduna da benzetilen kusursuz bir köşktür.

Ne zîbâ **kasr** olur kasr-ı vücûdun hîç kusûrı yok
Eger seyl-i havâdisten harâb olmazsa bünyânı (G. 127/4)

Melamiliğin ele alındığı beyitte halkın kınama ve ayıplamasına maruz kalan dergâh ehline seslenilir. Şair, şehirdeki çocukların onları taşlayabileceğini ve bu sebeple akıllı olanın dışarı çıkmaması gerektiğini söyleyerek onlara dikkatli olmaları konusunda uyarıda bulunur.

Ey harâbâtî sakın taşlar seni etfâl-i şehar
Âkıl isen çıkma bir dem kûşe-i **kâşâ**nedan (G. 93/4)

5.9.2. Cama, Mescit, Hankâh, Dergâh, Tekke

Dinle ilgili olan bu mefhumlar; ibadet edilen, zikir ve sohbetlerde bulunulan yapılardır. Ancak bu terimlerden bazıları, *Divan*'da gerçek anlamının dışına çıkılarak farklı teşbihlere konu olmuştur. Sevgilinin güzelliğini cami olarak tahayyül eden âşık, güzellik unsurlarından beni ise camide bulunan bir minbere veya gümüşten yapılmış bir puta benzetmektedir. Bu güzellik camisinde sevgiliyi yâd eden imam, yüzünü mihrabdan döndürerek puta/sevgiliye bakmak ister.

Gonce-i zambak mı benim yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Kaşların tâkın eger yâd etse **mescid**de imâm
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (G. 109/3)

Ne mescidde ne de meyhanede eğlendiğini dile getiren âşık, yalnızca sevgilinin mahallesinde gönlünün sefa bulduğunu söyler. Âşığın mutlu olduğu tek mekân sevgilinin yanıdır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne **mescid**de ne hûd meyhânede

(G. 125/2)

Tasavvuf nazarında ele alınan beyitte melamet hankâhında muradına erişmek isteyen Hak âşığı, muhakkak bir mürşide bağlanmalı ve onu kendisine rehber edinmelidir. Aksi takdirde yolunu şaşırır ve hedefine ulaşamaz.

Ey melâmet **hânkâh**ında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşid-i aşka mürîd (G. 14/6)

Kâinâta bulunan tüm kudreti elinde tutan Allah, dilediğine devlet dilediğine ise rahmet bağışlar. Saplınlık içerisinde olan ve kalbi mühürlenmiş kullarına ise lanet ederek dergâhından sürer.

Kimisine devlet verip kimisine rahmet verip
Bir kuluna la'net verip **dergeh**ından süren Allah (G. 123/4)

Tekke; klasik şiirde tasavvuf ehlinin ibadet, zikir ve sohbetlerde bulunduğu, müridin eğitim gördüğü yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Usûlî, kendisini sorup merak edenlere “*mihnet tekkesinin ihtiyar bir abdâl*” diyerek yanıt vermiştir. Tekke, Allah'ın evi olarak düşünülmüş ve bu tekkede kalenderlerin nefis terbiyesi için tıraş olarak sokaklarda dilediği akıllara getirilmiştir. Bu tekkenin içerisinde bulunan ilahi sırları, pirin elinden şarap içerek -tasavvufi ilim alarak- hayran mertebesine ulaşan salıklar idrak edebilir.

Kim durur derviş Usûlî der isen şâhım eger
Tekye-gâh-ı mihnetin bir ihtiyâr abdâldır (G.31/5)

Secdeler eyler gelin abdâllar kim bunda bir
Tekye-i Hakda tıraş olmuş kalender var imiş (G. 51/6)

Bu köhne **tekyen**in esrârın anlar
Bu meyden vâlih ü hayrân olanlar (G. 23/5)

5.9.3. Deyr, Büt-hâne

Deyr; hıristiyanların ibadet etmek amacıyla inşa ettikleri ve içerisinde putlarından bulunduğu bir yapıdır. Klasik şiirde puta benzeyen sevgilinin ikamet ettiği yer, deyr olarak düşünülmüştür.

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmın bir nefes
Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir (G. 30/4)

Çin putuna benzeyen sevgiliye gönül vermek ve onun için dinden dönmek mübahdır diyen âşığa kâfir damgası vurulmuş ve müşrik olarak nitelendirilen âşık puthaneden sürülmüştür.

Dîn ü dil vermek revâdır sen büt-i Çîne dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü **büthâ**nedan (G. 93/7)

5.9.4. Ev, Hane, Hanüman, Virane

Temel ihtiyaçlardan olan ve barınma gereksinimi gidermek amacıyla inşa edilen bu yapılar, *Divan*'da teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Sevgilinin eşliğini Kâbe olarak tasavvur eden âşık, bu Kâbe'yi bulduğunu ve evden (gönül evinden) olduğunu söyleyerek mutluluğunu dile getirir. Tasavvuf noktasında ele alınan beyitte ise gönül abdâlı olarak nitelendirilen Hak âşığı, Kâbe'yi bırakmalı ve aşk tekkesine girmelidir.

Eşigi ka'besini çünkü buldun
Sevin şâd ol gönül kim **ev**den oldun (Ş. 1/173)

Tekye-i aşka gir ey abdâl-ı dil ko ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de **ev**den ol (G. 75/6)

Divane gönlünün sevgiliden gayri kimseyle hanede eğlenemediğini söyleyen âşık; gündüz sevgilinin mahallesinde, gece ise köhne bir viranede olduğunu dile detirir. Âşığın ne rahatı ve ne de huzuru kalmıştır. Çünkü aşk sultanı olarak tahayyül edilen sevgili, âşığın gönül ülkesinde bulunan evini yağmalayarak orayı ateşe vermiştir.

Eglenemez bu deli gönlüm biriyle **hâ**nede
Gündüzün kuyunda gece bir **virâ**nede (G. 125/1)

Yagmalandı cân u dil rahtı vü râhat kalmadı

Âteş urdu aşk sultân çü **hânümân**ıma (G. 124/2)

5.9.5. Meyhane, Humhâne, Harâbât

Bu mekânlar, şarabın satıldığı ve içildiği yerlerdir. İnsana neşe ve eğlence veren meyhane, âşığın gönlüne sefa vermemektedir. Çünkü âşık, sadece sevgilinin yanında mutludur. Sevgilinin Kâbe'ye benzeyen eşiği, âşığın gönlünü mutlu eden tek mekândır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne mescide ne hûd **meyhâne**de (G. 125/2)

Sevgilinin siyah renkli ve sarhoş edici gözleri etrafa fitneler saçmaktadır. Bu durumdan endişelenen âşık ise fitnelerden korunmak için meyhane köşesine çekilmiştir.

Şol iki mest u siyekâr gözün fitneleri
Eyledi mu'tekif-i gûşe-i **meyhâne** beni (G. 134/3)

Meyhane, tasavvufi ıstılahta tekke ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Ulu meyhaneye varan kişiler, rindlerin sohbetine katılarak edep tahsil ederler.

Sohbet-i rindâna erenler edep tahsîl eder
Ol ulu **meyhâne**ye varan kişi uslu gelir (G. 30/8)

Âşık, meyhane ve mescid arasında bir fark gözetmez. Çünkü o, sevgilinin tecellisini her binada görebilir. Bu sebeple mescidde kendisine yer kalmamasına üzülme-yen âşık, kendisini meyhane köşesinin sakini olarak tanıtır.

Yer yog ise mescidde bize gam değil ey dil
Çün mu'tekif-i kûşe-i **hûmhâne**lerimiz biz (G. 43/5)

Beyitte harabata benzetilen dünya, içerisinde şaraplar sunulan ve bu şarapları içerek sarhoş olan insanlarla dolu bir meyhanedir. Bu meyhaneye düşen gönül harap olmuş ve divane âşığı âleme rezil etmiştir.

Düşdü bâzâr-ı **harâbâta** gönül mest ü harâb

Etdi âlemlere rüsvây bu dîvâne beni (G. 134/4)

5.10. Tıbbi Mefhumlar ve Hastalıklar

5.10.1. İlaç, Merhem, Tiryak, Dârû, Şifa (Şâfi)

Hastalıkları tedavi etmekte kullanılan bu tıbbi unsurlar, klasik şiir geleneğinde aşk hastalığına çare olmaz. Bu mefhumlar *Usûlî Dîvâm*'nda da aynı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Beyitte tabibe seslenen âşık; boşuna zahmet çekmemesini, bu aşk hastalığının dermanı olmadığını ve tek ilacın ölmek olduğunu ifade eder.

Çekme zahmet yok durur dermân onulmaz derdime
Ey tabîb âhir marizi aşka ölmekdir **ilâc** (G. 11/5)

Sevgilinin yanına varamayan ve yüzünü görme şerefine erişemeyen âşık, sevgilinin kendisine merhem olmadığını söyler ve gamla helak olur.

Gönül kûyuna varmazsa gözüm yüzünü görmezse
Bana bir **merhem** ermezse meded gamdan helâk oldum
(G. 80/8)

Divan'da erenlerin açtıkları yaranın bile cana iyi geleceğini düşünen salık, bu yaranın esasında bir merhem olduğunu dile getirmiştir.

Erenlerin zahmı câna **merhemdir**
Şimden geri ölür isem ne gamdır (Mus.VI/3-2)

Şehrengîz'de dünyanın aldaticı ve ikiyüzlü oluşuna değinen şair, “*bir ihsanı karşısında bin kahrı vardır*” der ve şifa olarak sunduğu tiryakın içinde bile zehir olduğunu söyler.

Belî bir lütfuna bin kahrı vardır
Ki **tiryâkı** içinde zehri vardır (Ş. 1/13)

Şair, çektiği sıkıntılar sebebiyle Hz. Eyyûb'e benzeyen âşığa seslenir ve onun gibi sabırlı olmasını ister. Bilinmeyen bir dârû's-şifâdan çare gelebileceğini söyleyerek âşığa umut verir.

Bir dem Eyyûb-ı mihnet-dîde kaldır başını

Derdine dârü’ş-şifâ-yı gaybdan **dârû** gelir (G. 30/2)

5.10.2. Tabip (Hekim), Hasta (Bîmâr, Marîz, Emrâz), Perhiz

Günümüzde doktorluk mesleğinin eski zamanlardaki karşılığı olan tabip veya hekim, hastaları sağlığına kavuşturmakla meşgul olan bir meslek erbabıdır. Klasik şairler, maddi hastalıklarla ilgilenen tabiplerin aşk hastalığına çare bulamayacağını dile getirmişlerdir. Aşk hastalığına yakalanan âşık, bu derdinden memnundur ve tabibin dermanını istemez.

Derd ü mihnetle helâk oldu Usûlî çün kim
Şimdiden sonra **tabîb**in dahi dermânına yûf (G. 57/7)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hôşdur benim
Derd-i ser verir **tabîb** ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

Hz. Lokmân’ın zikredildiği beyitte hekim mefhumuna yer verilir. Beyitte manevi ilme sahip olmayanların hikmet sofrasından nasiplenemeyeceği vurgulanır.

Lokma-i Lokmân ile tab’ın alışmaz ey **hekîm**
Anın için hân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana (G. 3/4)

Hasta, klasik şiirde daha çok âşığın durumunu ifade etmek için kullanılan bir hâldir. Âşık, hasta olup yataklara düştüğünü ve son nefesini vermek üzere olduğunu söyler. Bu süre zarfında ise istediği sevgiliyi son bir kez görmektir. Ancak sevgili, âşığın bu durumunu önemsemez. Hatta âşığın her daim gam ve dert yemesini söyler. Âşık ise bu unsurların kendisine zarar vermeyeceğini, bilakis hasta canına bal ve yağ gibi şifa olacağından söz eder.

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Tez vakitte murada ermenin iyi olduğunu söyleyen şair, diğer dizede “*hastaya perhiz iyidir*” diyerek dönemin sosyal yaşantısı ve tıbbi uygulamaları hakkında bize bilgiler sunar.

Murâda gerçi ermek tîz yegdir
Velîkin **hastaya perhiz** yeğdir (P. 2/15)

5.10.3. Dârü's-şifâ

Devrin önemli yapıları arasında yer alan dârü's-şifalar; o dönemde halkın sağlığına verilen önemin bir göstergesidir. Bugünkü karşılığı hastane olan dârü's-şifa, iyileştirici ve sağlığa kavuşturucu özelliği sebebiyle *Divan*'da zikredilmiştir. Bu hususiyetleri, sevgilinin dudağıyla arasında bağ kurulmasına sebep olmuştur. Dudak mefhumu, âşığı iyileştiren bir dârü's-şifaya benzetilir.

Dil su'âl eyler lebin **dârü's-şifâ**sından şifâ
Oldu derde dürd ile erişdi şâfi cevâb (G. 8/2)

Mihnet köşesinde helak olan Usûlî'nin derdine derman olacak bir şey bulunmaz. Acılar içinde ah eden şair, dârü's-şifanın da açılmadığını dile getirir.

Günc-i mihnetde helâk oldu Usûlî derdmend
Âh kim açılmadı **dârü's-şifâ**-yı rüzgâr (K. 1/28)

Herkesin hastalığına merhem olan dârü's-şifa, âşığın onulmaz derdine henüz derman bulamamıştır. Çünkü dârü's-şifa, maddi hastalıklarla ilgilenir. Manevi bir hastalık olan aşkın ise dermanı yoktur.

Erdi merhem herkese **dârü's-şifâ**-yı gaybdan
Bu onulmaz derdime bulunmadı dermân henüz (G. 39/8)

5.10.4. Tûtîyâ (Kuhl)

Göz sağlığı için oldukça faydalı olan ve gözün görme gücünü arttıran tûtîyâ ve kuhl, sevgilinin ayak bastığı toprak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin cemalini doyuncaya kadar görmek isteyen âşık, ona yalvararak ayak toprağının gözü için tûtîyâ olmasını ister. Bu da toprağın göze sürme olarak çekilmesiyle mümkündür. Bu uygulamadan sonra sevgili, her an âşığın gözlerinin önünde olacak ve âşık sevgiliyi doyusuya görecektir.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçın
Ayagın toprağını ko gözüme **tûtîyâ** olsun (G. 100/6)

Beyitte Çin, Maçin, Isfahan gibi ülkeleri gezen seyyahların bile sevgilinin ayağının tozu gibi değerli bir toz görmedikleri dile getirilmiştir.

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhâmı (G. 129/3)

5.10.5. Zehr, Pâzehr, Zehr-i Mâr

Bazı zehirler, -özellikler yılan zehri- belli yöntemler uygulanarak panzehire dönüştürülebilir. Şair, sıkıntılarla dolu dünyanın belasının bal olarak algılanmasını ve zehrinin de panzehir olarak düşünülmesini ister. Yalnızca bu hikmeti kavrayanlar dertlerine deva bulmuş olur.

Câna nûşu nîşdir balı belâ **pâzehrî zehr**
Anladınsa hikmeti derde devâ-yı rûzgâr (K. 1/3)

Yılan zehri, *Divan*'da tıbbi bir mefhum olarak karşımıza çıkmaz. Dünyanın tehlikelerle dolu olduğunu ifade etmek isteyen şair, yılan zehri tabirine yer vermiştir. İçerisi yılanlarla dolu olan dünyaya fazla yaklaşmaması gerektiği konusunda uyarıda bulunan şair, bu yılanın esasında bir ejderha olduğunu ve yanına yaklaşanları yuttuğunu ifade eder.

İçerisi **zehr-i mâr** ü taşrası nakş u nigâr
Varma yanına yudar bu ejdeha-yı rûzgâr (K. 1/4)

İnsan nefesine hoş gelecek şeyleri sunan dünya, aslında misafirlerine zehirli sofraya sunan bir ev sahibidir.

Hânına el sunma **zehr-i mârdır** ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

5.10.6. Afyon

Keyif verici ve bir o kadar da tehlikeli bir madde olan afyon, bu özelliğiyle gam için benzetilen olmuştur. Beyitte âşığın gündüz vakitlerinde gam afyonu yediği görülür.

Gündüzün bile benimle yese **afyôn**-ı gamı
Geceler subha degin derd ile bîdâr olsa (G. 120/3)

5.10.7. Felç, Devâr, Derd-i ser

Divan'da adı geçen bu hastalıklar, devrin sosyal yaşantısı hakkında önemli bilgiler sunar. Felç ve başdönmesi olarak bilinen devâr, beyitte birlikte zikredilmiştir. Aynı zamanda bir hastalık adı olan derd-i sere de *Divan*'da rastlanılmaktadır.

Bir nefes lutfun nesîmi erse serve bir dahi
Rüzgârın şiddetinden görmeye **felç** ü **devâr** (K. 3/32)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hôşdur benim
Derd-i ser verir tabîb ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar

5.11.1. Kalem (Kilk, Hâme)

Yazı yazmak için kullanılan araç ve gereçler, *Divan*'da farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kalem mefhumu gerçek manasıyla değil, daha çok mecazi anlamda ele alınmış ve deyim içerisinde kullanılmıştır. Bu deyimlerden biri de “*Ele kalem almak*” tır. Usûlî kaleme aldığı şiirlerinde hatalarının görülmemesini ister.

Umaram yazılmaya dîvânına hatt-ı hatâ
Ey Usûlî ref ‘olur derler **kalem** dîvânedен (G. 93/9)

Yazmak olmaz vasfının bir harfini ger akl-ı küll
Çekse bin yıl safha-i âmâle **kilk**-i iftikâr (K. 3/27)

Kalem mefhumu, bazı beyitlerde kader anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Usûlî: “*Başta yazılan yazı gelir!*” diyerek insanın kaderden kaçamayacağına vurgu yapar.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceff’ul-**kalem**
Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

5.11.2. Devât, Midâd, Hokka

Sevgilinin cemalinin güzelliğinden söz eden âşık, ayva tüyleriyle mushaf arasında ilgi kurmuştur. Tanrı'nın olağanüstü bir güzellikte yarattığı sevgili bir mushaftır. Ezel nûru ise mürekkeptir. Bu mushafın yazılmasına

yardımcı olan diğer etken ise Tanrı'nın "Kün" emridir. Beyitte nûn-ı kalem olarak ifade edilen bu unsur, divit olarak düşünülmüştür.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa
Nûr-ı ezel **midâd**ımız nûn-ı kalem **devât**ımız (G. 38/2)

Beyitte sözün önemine değinen şair, sözün kıymetini anlatabilmek için onu bir cevhere benzetmiş ve hokka olarak düşündüğü ağzın cahile açılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Kıymet bilmezler sözün taşıdığı değeri idrak edemez. Bu sebeple cahile laf anlatmaya çalışarak boş yere vakit harcanmamalıdır.

Söz güherdir açma nâdâna dehânın **hokkas**ın
Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/5)

5.11.3. Kitap, Defter, Divan

Bu mefhumlar çoğu zaman gerçek anlamının dışında kullanılmış ve farklı teşbih ve mecazlar yapılarak ele alınmıştır. Kasidede övülen ile güneş arasında benzetme kuran şair, memduhun güzel vasıflarının anlatmayla bitmeyeceğini ifade eder. Bu sebeple o, memduhun güzel vasıflarını yeteri kadar ifade edemeyen eksik kalmış bir defterdir.

Ey **kitâb**-ı rif'atîne bir varak bu nüh- tabak
Vey ki vasf-ı hüsnüne bir **defter**-i ebter güneş (K. 2/19)

Âşık: "Levh, kalem ve yazı icat edilmeden, gönül sayfasında yazılı defter ve divân varmış." diyerek ezel bezmine telmihte bulunur. Henüz bu unsurlar yaratılmamışken gönüllerde yazılmış bir metin vardır. Bu ezel metni ise kaderdir.

Olmadın levh u kalem dahı hat-ı ma'sûk ile
Levh-i dilde yazılı **dîvân** u **defter** var imiş (G. 51/2)

Şair, bütün defterlerin bir gün tomar edilip büküleceğinden söz ederken dünya sultanlarının defterlerine ve divanlarına yûf/yuh eder. Beyitte şairin makam ve saltanata önem vermediği görülür. Onun için mühim olan ebedî âlemdir.

Dürülür çün kamu **defter**leri tômâr gibi

Dehr sultânlarının **defter** ü **dîvânına** yûf (G. 57/3)

5.11.4. Nüsha, Dibace, Mecmua

Yazıyla alakalı bu mefhumlar gerçek anlamlarıyla kullanılmamıştır. Şair, insanın cevher kadar kıymetli olduğundan söz ederken beyitte nüsha ve dibace kavramlarına yer vermiştir.

Zât-ı insân gevher-i bî-gaybdır

Nüsha-i dîbâce-i lâ-raybdır (Mrc. 1/53)

Şair, gül ile mecmua arasında ilgi kurar. Gülün hâlleri bir araya gelerek bir mecmua oluşturur. Bu durumu farkedenden kişi ise gül/sevgili uğruna aklını yitirerek çılgına dönen bülbüldür/âşıktır. Çünkü siyah renkli karga, ilkbaharın manasını anlayabilecek istidada sahip değildir.

Nevbahârın ma'nîsin fehmeylemez zâg-ı siyah

Hâlet-i **mecmu'a**-i gül bülbül-i şeydâdadır (G. 25/6)

5.11.5. Levh, Varak (Evrak), Sebak

Bu unsurlar, *Divan*'da muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Beyitte insanın gönül sathından hikmet dersi almadığı dile getirilir. İnsanın gönlünde yazılı bir hikmet vardır. Ancak iç dünyasına seyahat etmeyen insanoğlu bu ilimden ders alamaz. Bu sebeple başına türlü sıkıntılar gelir.

Levh-i dilde almadın harf-i hikmetten **sebak**

Gerçi elf kaddini dâl etdin berâ-yı rüzgâr (K.1/23)

Mîrâciye'de gül bahçesi olarak tahayyül edilen cennetin Allah'ın cemainden bir sayfa olduğu düşünülür. Cehennem ise O'nun celalinden bir derstir. Beyitte Allah'ın hem Rahman hem de Kahhar esması örnek verilerek açıklanmıştır.

Gülşen-i cennet cemâlinden **varak**

Âteş-i dūzah celâlinden **sebak** (Mrc. 1/9)

Gül, aşk ayetlerinin yazıldığı bir kitap olarak düşünülür. Bu metin, gülün yapraklarında yazılıdır. Bülbül, gül mevsimi geldiğinde bu kitabı alır ve sevgiyle her bölümünü okuyarak şerh etmeye başlar.

Şevk ile şerh etmege âyât-ı aşkı bâb bâb
Fasl-1 gülde bülbüle **evrâk**-1 gül besdir kitâb (G. 7/1)

Beyitte sevgilinin fiziki tasavvuru yapılır. Gözleri siyah bir nüshaya benzeyen sevgilinin yüzü bembeyaz bir sayfa olarak düşünülür.

Gözlerin nüshası sevâd-ı sakîm
Hüsün **evrâk**dır beyâz-ı sahîh (G. 12/2)

5.11.6. Harfler

Osmanlı Türkçesinde yer alan harfler gerek şekil gerekse anlam bakımından divanlarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin sevgilinin boyu şekil itibarıyla elife (ل) ‘e benzetilir. Kaş ise kavisli yapısı sebebiyle nûn (ن) ve râ (ر) harflerine teşbih edilir. *Usûlî Dîvânî*’nda özellikle kâf (ك) ve nûn (ن) harflerine yer verilmiştir. Bu harfler Allah’ın “kûn” fermânını oluşturan harflerdir. Allah, “*en güzel surette yarattım*”¹⁵⁶ dediği insanı var etmiş, kâf ve nûn (kûn) ile de onsekizbin âlemi yaratmıştır.

Yan’ni kıldın nüsha-i kübrâ vücûd-ı âdemi
Kâf ile **nûn**dan yaratdın onsekizbin âlemi (Mus VII/5-2)

Sevgilinin boyu, uzun, ince ve düzgün yapısı sebebiyle elif olarak düşünülür. Âşık, sevgilinin boyunu tasavvur ederken farklı benzetmelere başvurmuştur. Sevgili, elife benzeyen boyuyla arz ettiğinde büyük bir kargaşa meydana gelmiştir. Çünkü bütün âşıklar bir meydanda toplanmışlardır. Sevgilinin bu hareketiyle âşıklar arasında kargaşa çıkmış ve bu arsada kıyametler kopmuştur. Âşık, tüm bunların tekrar yaşanmasını göze alarak sevgilinin yine elif gibi boyuyla meydanda arz etmesini istemektedir.

Yâ **elif**dir dest-i kudretten ya bâla yâ belâ
Yâ nihâl-i serv yâ nahl-i revân yâ nârven (K. 4/2)

Elifler eylesinler arz-ı kâmet
Yine bu arsada kopsun kıyâmet (Ş. 1/106)

Şekil bakımından ele alınan diğer harfler ise nûn ve râ’dır. Bu harfler, sevgilinin eğri ve kavisli kaşına benzetilir. Âşık, sevgilinin kaşını farklı teşbih ve mecazlarla tasavvur eder.

¹⁵⁶ Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

Nûr üzre **nûn** yâ ebrû yahûd müşkîn kemân
Yâ iki kej-râdır olmuş **râları** mekr ü fiten (K. 4 /7)

Çekilsin **râları** ebrûlar olsun
Uzalsın **dâl** u **lâmı** mûlar olsun (Ş. 1/107)

Divan'da bu harflere yer verilmesinin bir diğer sebebi de şairin muamma sanatını ustaca kullanabilmesidir. Örneğin; *Mîrâciye*'de Hz. Muhammed'in isimlerinden olan Ahmed (احمد) zikredilir. Bu isimden mim harfi çıkarıldığında ortaya çıkan isim ehâd (احاد)'dir. Beyitler özenle incelendiğinde yine Ahmed isminin meydana geldiği görülür.

Mim-i Ahmed mahv oldu ol zaman
Pes ehad kaldı ol arada hemân (Mrc. 1/84)

Diledi kim yaza hatt-ı muhtelif
Nakş kıldı evvel Ahmedden **elif** (Mrc. 1/35)

Ol şeh hâsından etdi tâc-ı ser
Dalını tavk eyledi **mîmin** kemer (Mrc. 1/36)

5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar

5.12.1. Nazm, Şiir, Gazel, Matla, Beyit

Başlı başına edebî bir ürün olan bu eserde edebiyat ile ilgili mefhumlara fazlaca yer verilmiştir. Usûlî, kasideleriyle nam salmış meşhur İran şairi Selman'dan söz ederek nazımda onun gibi usta şairlerin şiirini beğendiklerini dile getirir.

Müsellem tuttular **şi'r**in Usûlî
Usûl-i **nazm**da Selmân olanlar (G. 23/9)

Yenice Şehrengîzi'nde güzellerin âşıkları hâlet verip şiir ve gazel okuttuklarına değinilir.

Verip âşıklara hâlet güzeller
Denilir **şi'r** ü okunur **gazeller** (Ş. 1/27)

Güneş, çarhın yapraklarına divit ve kalem kullanarak yazı yazan bir kişi olarak tasavvur edilmiştir.

Eylemiş zerrîn devât u nûrdan kılmış kalem
Çarhın evrâkına san bu **matla**'ı yazar güneş (K. 2/9)

Kendisini bir köle olarak nitelendiren Usûlî, her sözünü adeta ince elenip sık dokuyarak söylediğini ve her beytini sınırı aşmadan kaleme aldığını dile getirmiştir. Şair, bu açıklamayı yaparken beyitte 'Sidre' (Bkz. Cebrâil) ifadesine yer vermiştir.

Sidre-i vafında her **beyti** Usûlî bendenin
Gûyiyâ tûbâ budagıdır ki verdi ber güneş (K. 2/39)

5.12.2. Belagat, Beyan, Bedi, Meani

Söz ve mana sanatlarıyla ilgili olan ve pek çok sanatı bünyesinde barındıran bu edebî terimler, *Usûlî Dîvânî*'nda tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Beyitte dönemin müftüsüne seslenen şair, beyanın eşsiz güzellikte olduğundan ve kelamındaki mantığı onun idrak edemeyeceğinden bahseder. Şair, me'ânî, bedi' ve beyân ifadelerine aynı beyitte yer vererek tenasüp yapmıştır.

Ko mantık-ı kelâmımızı müftî-i zamân
Bilmez **me'ânî**sin ki **bedi**'dir **beyân**ımız (G. 37/7)

Usûlî, ilmîni beyan ettiğinde pek çok bilinmeyen keşfedileceğinden bahseder ve her kelamından bir kitap çıkabilecek kadar değerli ve derin bir ilme sahip olduğunu dile getirir.

Mantıkından ger **beyân** etsen **me'ânî** keşf olur
Ey Usûlî her kelâmın bir kitâb olmak gerek (G. 69/10)

Söz, aynı zamanda insanı yaralayarak ona zarar veren bir kezzap veya bir kılıç olarak düşünülür. Şair, sözün katı kalpli insanlara tesir etmesini ister. Bu sebeple insan belagat kılıcını çekmeli ve kalbi taşlaşmış kişiler üzerinde kezzap gibi bir etki bırakmalıdır.

Çek **belâgat** kılıcın sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede tîz-âb gibi (G. 143/10)

5.12.3. Şehrengiz

Usûlî, *Yenice Şehrengîz*'inde kaleme aldığı türün adını zikretmeyi de ihmâl etmemiştir.

Bülend ebyât ile bir hoş kitâb et
Bu **şehr-engîze** gel bir feth-i bâb et (Ş. 1/103)

5.12.4. Muamma

Usûlî, kaleme aldığı *Mîrâciye*'sinde muamma sanatına başvurmuş, ancak bu sanatın adını bir gazelinde zikretmiştir. Şair, Gülşenî'den ders alınmadığı takdirde muammadaki nükteyi kimsenin bilemeyeceğinden söz eder. Muammadan kasıt ise *alleme'l-esmâ*' (Bkz. Ayetler ve Hadisler) yani isimlerin ilmidir. Allah, Âdem peygambere eşyanın isimlerini öğreterek bu ilmi ona bahşetmiştir. Kur'an'da geçen alleme'l-esmâ ifadesine beyitte yer verilerek iktibas yapılmıştır.

Ey Usûlî kimse bilmez bu **muammâ** nüktesin
Gülşenîden bilmeyince alleme'l-esmâ nedir (G. 27/11)

5.13. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları

5.13.1. Altın (Zer, Zerrin)

Parlak sarı renkli ve oldukça kıymetli bir maden olan altın, daha çok güneşle birlikte ele alınmış ve *Güneş Kasidesi*'nde oldukça fazla zikredilmiştir. Beyitte güneşin tülbent takıp altın bir kaftan giydiği görülür. Başına altından bir tac takarak zümrüt tahtına geçen güneş, sultan olarak tasavvur edilmiştir. Diğer bir beyitte ise şekli, rengi ve parlaklığı sebebiyle altın bir topa benzetilir.

Şems-i dülbendini sardı geydi **altunlu** kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına zîb ü fer güneş (K. 2/5)

Tâc-ı **zerrîn** urunup geçti zümürürd tahtına
Hüküm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Zengbârın kal'asın feth etdi **altun** tób ile
Leşker-i nûr ile yağma kıldı setâser güneş (K. 2/2)

Altınla ilgisi kurulan diğer bir unsur ise nergistir. Eline altın bir kadeh, başına ise altın bir tac takan nergis; sultan olarak tahayyül edilir.

Nergisin görür mü gözü kimseyi k'almış yine
Destine **zerrîn** kadeh başına tâc-ı **zer**-nigâr (K. 3/11)

Güneşin bir kimyager olarak düşünülmesi, toprağı aydınlatarak ona altın rengi vermesi sebebiyledir.

Olupdur kimyâger mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi **altun** (§. 1/81)

Şair, güneşin memdûhun izine yüz sürdüğü için saadet bulunduğunu ve bu sebeple ışının altına döndüğünü ifade eder. Beyitte olağan bir durum övülene bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır.

İzine yüz sürelden mihr-i gerdûn
Sa'adet buldu oldu işi **altun** (§. 1/179)

5.13.2 Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Divan'da en fazla sözü edilen madenlerden biri de gümüştür. Daha çok sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuştur. Şair, kasidesinde övülenin ayakları altındaki toprakta gölge olmayı istemektedir. Memduha sevgi besleyen ve hürmet eden şair; servi boylu, gümüş endamlı sevgilinin sonsuza kadar yaşamasını temenni eder.

Ben olayın sâye-veş hâk-i siyehde pâyimâl
Bu cihân durdukça dur ey serv-i **sîm**-endâm sen (K. 4/23)

Âşık, sevgilinin çenesi için birtakım benzetmelere başvurur. Çene; Tubâ meyvesi, gümüş bir top veya ayna, elma ya da ayva veya bir gökyüzü olarak tasavvur edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya **sîmîn** tûb ya tûb-ı âyine
Yâ bîh u ya sîb u yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

Sevgilinin gümüş bir puta benzetilmesi, klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânî*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Sevgili güzellik unsurlarını bünyesinde toplayan bir cami olarak düşünülmüş, bu cami içerisinde bulunan ben ise bir zambak goncası, elif, minber veya gümüş bir puta benzetilmiştir.

Gonce-i zanbak mı benim yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir **sîmîn** vesen (K. 4/9)

5.13.3. Güher (Gevher, Cevher, Cevahir)

Bu mefhumlar, bütün kıymetli madenleri kapsayan genel bir addır. *Usûlî Dîvânı* 'nda cevher ile arasında en fazla ilgi kurulan mefhumlardan birisi sözdür. Kıymet bakımında cevhere benzetilen söz, laftan anlamaz cahile sarfedilerek harcanacak bir şey değildir. Şair sözün kıymetini bilmeyene ziyan edilmemesini ister. Çünkü sözün değerini yine insan olan anlar: Tıpkı cevherin kıymetini sarrafın anlaması gibi.

Söz **güher**dir açma nâdâna dehânın hokkasın
Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/4)

Kadrini bilmeze harc etme sözün **gevherini**
Yok yer bunca ziyân etme benim begcegizim (G. 84/11)

Kanı bir sarrâf kim anlaya **gevher** kıymetin
Kanı bir âdem ki bile âdemin güftârını (G. 136/4)

Cevhere benzetilerek değeri artırılan mefhumlardan biri de sevgilinin ayağının toprağıdır. Âşık, sevgilinin ayağının toprağına gözlerini sürmek ister ve o cevher olarak düşündüğü bu toprağı zarar gelmemesi için temenni de bulunur. Sevgilinin cemalinin zararlı rüzgârlardan korunmasını dileyen âşık, ayağının toprağının da nazardan sakınmasını ister.

Hâk-i pâyin tûtîyâsına dege şâyed gözüm
İsterem ol **gevheri** nûr-ı basardan saklasın (G. 101/4)

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i payın **gevherin** yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Usûlî, İmam Mûsâ er-Rızâ için kaleme aldığı musammatta *Küntü Kenz* (Bkz. Ayetler ve Hadisler) cevherinden söz eder ve bu cevher madeninin İmam Mûsâ olduğunu dile getirir.

“Küntü kenz”ün **gevherinin** kânıdır zâtın senin
On sekiz bin âlemi gösterdi mir’âtın senin (Mus.III/5-4)

Divan 'da bu benzetmelerin dışında; aşk, sevgili, cân, diş, kuhl, yıldız gibi unsurlar da cevher olarak tasavvur edilmiştir. Aşk, arandığından sinede bulunacak olan bir cevherdir. Âşık, can parasıyla aşk cevherini satın almıştır. Bu alışverişte kazanç ve zarara bakılmaz.

Aranırsa bulunur sînemde âşkın **gevheri**
 Gerd olup bâd-ı fenâda hâk ile yeksân olam (G. 77/10)
Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
 Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

Sevgiliyi baştanbaşa bir cevher olarak tahayyül eden âşık, dükkâna benzeyen bu dünya içerisinde onun gibi bir cevherin daha bulunmadığını söyler.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr sarrâfi
 Dedi bunun gibi **gevher** bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Sevgilinin ağzı, küçüklüğü sebebiyle belirsiz bir nokta olarak düşünülür. Sırların saklı olduğu bu güzellik mefhumu can cevheri olarak ifade edilir. Aynı zamanda sevgilinin dudağı altında bulunan dişler de cevhere benzetilmiştir. Bu cevher ise Aden Körfezi'nden çıkarılan kaliteli ve meşhur incilerdir.

Safha-i hüsn içre konmuş nokta-i mevhumdur
 Yâ ki sırr-ı gayb yâhûd **cevher**-i cân yâ dehen (K. 4/12)

La'lin altında **güher** dendanları mı bu yâhûd
 Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

Sevgilinin ayağının toprağının görülmemiş bir cevher olduğunu söyleyen âşık, sürmesiyle meşhur olan Isfahan diyarından bile böyle kıymetli bir kuhl olmadığını ifade eder. Çin, Maçın, Isfahan gibi diyarları gezenler bile böyle bir cevher görmemiştir.

İzin tozu gibi kuhl-i **cevâhir** görmedi hergiz
 Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

Yıldızların gece ortalığını aydınlatması, onların cevhere ve gece ışığına benzetilmesine sebep olmuştur. Güneş ise yine aydınlatıcı özelliğiyle altın bir kandil olarak düşünülmüştür.

Tâ yana bu devr içinde bunca **gevher** şeb-çerâğ
Bu zeberced tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

5.13.4. Lal, Yakut, Zümrüd, Zeberced

La'l ve yakut, *Divan*'da sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. Bu benzetmenin sebebi la'l ve yakutun taşıdığı renk ve kıymetidir. Şarap, kadeh, la'l ve yakut gibi unsurlarla ilgi kurulan dudak, âşîğın can cevherine safalar vermiştir.

Lâl-i yâre hem-kadeh olmuş yine şarâb
Cevher-i câna safâlar verdi ol **yâkut-i** nâb (G. 8/1)

Beyitte güneşin başına altın bir tac takarak zümrütten yapılmış bir tahta geçerek sultan oluşu tasvir edilir. Bu imgelemeyle güneş, sultan olarak algılanır.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti **zümrüd** tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

Zümrüt cinsinden kıymetli bir taş olan zeberced, *Divan*'da güneş tasviri yapılırken zikredilmiştir. Parlaklığı, kıymeti ve eşsiz oluşu gibi özellikleri, zeberced taşının güneşle birlikte ele alınmasına sebep olmuştur.

Tâ yana bu devr içinde bunca gevher şeb-çerâğ
Bu **zeberced** tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

5.13.5. İnci (Dürr, Lü'lü), Sedef (Sadef), Gûş-vâr

İnci, *Usûlî Dîvânı*'nda daha çok söz, nasihat, ilim, dış gibi mefhumların benzetildiği unsurdur. Sevilen kimseler için de inci benzetmesi yapılmıştır. Usûlî, kaleme aldığı "*Dede*" redifli gazelinde övülen kişinin zatı ve sıfatıyla uçsuz bucaksız bir okyanusa benzediği görülür. Vahdet denizinin aşinası olan bu kişi, aynı zamanda marifet denizinin de incisidir.

Aşînâ-yı yemm-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bi-pâyân dede (G. 122/3)

İmam Mûsâ için yazılan musammat ise onun: “*Acem mülkünün hocası ve Yesrib denizinin cevheri*” olarak anlatıldığı görülür. Aynı zamanda o, deryada bulunan bir incidir.

Gevher-i ummân-ı Yesrib hâce-i mülk-i Acem
Zerre-i çarh-ı velâyet **dürr**-i deryâ-yı kadem (Mus.III/3-3)

Kâinatın yaratıcısı olan Allah, bir katreden inciler meydana getirmiş, bir nutfeden ise güzel mahublar yaratmıştır.

Katreden **lü’lü**-yi lâlâlar kılar
Nutfeden mahbûb-ı rânâlar kılar (Mrc. 1/10)

Marifet denizinde bulunan ilahi hakikatleri inci olarak ifade eden şair, bu inciye ancak gönül ehli kişilerin ulaşabileceğinden söz eder.

Ehl-i dillerden erer her gevher-i maksûda el
Bu mukarrer ma’den-i **dürr**-i semîn deryâdadır (G. 25/12)

Beyitte ayrılık mefhumuna vurgu yapan şair, nice sedefin inciden ayrılarak yetim kaldığına değinir. Bu hadise, âşıkların sevgiliden ayrı kalmasına benzetilmiştir. Sedef gibi nice âşıklar da sevgiliden ayrılmış ve gözyaşları ummana dönmüştür.

Ey nice **sedef**ten ayırıp kıldı yetim
Ey nice göz yaşın etdi bahr-ı ummân ayrılık (G. 60/3)

Bir zinet eşyası olan gûş-vâr, *Divan*’da deyim anlamıyla kullanılmıştır. Küpe anlamına gelen bu eşya, “*Kulağına küpe olmak*” deyimini içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Kalıplaşmış deyimlerin ve atasözlerinin değiştirilmeyeceği herkes tarafından bilinen bir husustur. Ancak klasik şiirde şairler, vezin gereği bu deyimleri değiştirmek zorunda kalmışlardır. Usûlî, sözlerinin inci kadar kıymetli nasihatler olduğuna vurgu yapmış ve bu öğütlerin kulaklara küpe olmasını istemiştir.

Ger kulak utsan dökem nice nasihat **dür**lerin
Sermezem bu **guşvâre** degme yerde **gûş-vâr** (K. 3/40)

5.13.6. Ahen, Cam (Zücac)

Divan'da karşımıza çıkan madenlerden biri de demirdir. Maddi anlamda ele alınmayan bu maden, farklı teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Sağlam bir bünyeye sahip olduğunu ve her türlü cefaya göğüs gerdiğini dile getiren âşıkın dayanamadığı acı, ayrılık ateşidir. Demirin bile dövüldüğünü akıllara getiren şair: “*Gerekirse demir gibi sağlam olun, hicran ateşi bu demiri dağlayacaktır.*” sözleriyle ayrılık ateşinin katlanılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca demirin dövülmesi, dönemin sosyal hayatı hakkında bizlere ışık tutan önemli bir olaydır.

Cânı peksin katlanırsın derde ey gönlüm velî
Döyimezsın nâr-ı hicrâna gerekse **âhen** ol (G. 75/3)

Divan'da cam, kadeh anlamıyla birlikte verilmiş ve Cem ile birlikte anılmıştır. Camın madde olarak ele alındığı beyitte geçen ifade ise zücacdır. Âşık; sevgiliyi taş kalpli olarak tanıtmış, kendi gönlünü ise kırılğan olması sebebiyle cama benzetmiştir.

Dün dokunda gönlüme ol seng-dil gönlüm sıdı
Rûşen oldu buna hergîz taşa döymezmiş **zücâc** (G. 11/3)

5.14. Kokular

Usûlî Dîvânı'nda sözü edilen kokular; anber, misk (müşk) ve gül-âbıdır. Anber ve misk kokusu daha çok sevgilinin saçıyla birlikte ele alınmıştır. Sevgilinin saçı, cihan bağının sünbülü olarak düşünülür. Âşık bu saçı; anber, misk ve müşk gibi kokularla ilişkilendirir. Saba, sevgilinin anber kokulu saçını dağıtır ve bu kokunun etkisiyle ölmüş gönüller tekrar hayat bulur. Hz. İsa'nın ölümlere can vermesi gibi sevgilinin saçının kokusu da ölmüş gönüllere ruh bağışlar.

Sünbül-i bâğ-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân
Yâ tırâz-ı **anberîn** yâ **misk** yâ **müşkîn** resen (K. 4 /4)

Cân verir enfâs-ı İsa gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dagıtısa bûy-ı zülf-i **anber-bârını** (G. 128/ 3)

Müşk yapımının meşhur olduğu yer Hoten'dir. Bu şehirde ahuların göbeğinden elde edilerek meydana getirilen müşk, Hoten diyarının bu özelliğiyle tanınmasına sebep olmuştur. Beyitte âşık, sevgilinin saçıyla ilgili

farklı fikirler ileri sürmüştür. Bunlardan biri de saçın Hoten müşkü olabileceği düşüncesidir.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki rişte ömr yâ mergûl yâ **müşk**-i Hoten (K. 4/3)

Sevgilinin saçı, öyle muhteşem bir kokuya sahiptir ki bu koku nereye erişirse erişsin ulaştığı yerlerin toprağının misk ve gül suyu gibi kokmasını sağlar.

Her diyâra kim erişse rûy-ı mûyundan eser
Toprağı misk ü suyu anın **gül-âb** olmak gerek (G. 69/4)

5.15. Taşıma Araçları

Divan'da adı geçen taşıma araçları; keştî, zevrâk ve fülktür. Bu araçların ortak özellikleri hepsinin deniz taşıtı olmasıdır. Beyitte zikredilen lenger ise, gemiyi sabitlemek için denize atılan çapadır. Şair; sabrını lengere benzetmiş, bedenini ise kayık olarak düşünmüştür. Sabır lengerinin alındığını -yani sabrının tükendiğini- dile getiren âşık, ahının rüzgârıyla bu zevrâkı/bedeni perişan etmek ister.

Lenger-i sabrım alındı yeridir ten **zevrakın**
Bâd-ı âhımla belâ bahrında berbâd eylesem (G. 90/3)

Gemi anlamına gelen keştî, Nûh ile birlikte zikredilmiş ve tufan hadisesine telmihte bulunulmuştur. Şair, bela dalgaları arasında kurtuluş yolu arayanların bir pire teslim olmaları gerektiğini savunur. Nûh peygamberin gemisine iştirak edenlerin tufan korkusu yaşamadığı gibi pire teslim olanlar da güvende olacaklar ve kurtuluşa ereceklerdir.

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslîm ol
Ki çekmez **keştî**-i Nûha girenler havf-ı Tûfânı (G. 127/8)

Aşkî deniz olarak tasavvur eden şair, felek gemisinin bu deniz içerisinde bulunan bir girdaba kapıldığını dile getirir. Kurtulması imkânsız olan aşk girdabına düşenler, bir daha selamete çıkamazlar ve dönerek can verirler.

Düşdü aşkın bahrının girdâbına **fülk**-i felek

Döne döne kendözin kurtaramaz gırdâbdan (G. 109/2)

5.16. Para Birimleri

Sikke, dinar ve fûls-i ahmer *Divan*'da adına rastlanılan para birimleridir. Bunların dışında nakd ve pul ifadelerine de beyitlerde yer verilmiştir. Para; maddi anlamda değil, daha çok harcanabilir özelliği sebebiyle ele alınmıştır. Âşık; ömür nakdini sevgiliye kavuşmak için harcadığını, ancak payına yine ayrılık düştüğünü dile getirmiştir.

Nakd-i ömrü harc edem derdim metâ-ı vaslına
Ey dirîgâ araya düşürdü hicran ayrılık (G. 60/7)

Aşkın bir cevher olarak ele alındığı beyitte âşık, can nakdini bu cevheri satın alabilmek için harcadığını ifade eder. Bu alışverişte zarar veya kazancın bir önemi yoktur. Esas gaye aşk cevherini satın alabilmektir.

Cevher-i aşkına verdim **nakd-i** cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

Tâ ki bir altun ile bâzâr-ı dehri germ ede
Sikke-i nâm-ı şerîfinle bula zîver güneş (K. 2/45)

Ki letdir devleti **dînâr**ıdır nâr
Olupdur nûşu nîş ü mâlı hem mâr (Ş. 1/11)

Bakır parayı ifade eden fûls-i ahmerin değeri oldukça düşüktür. Usûlî, dünya mülkünün bakır parayla satın alınabileceğini söyleyerek dünyanın ne kadar ucuz olduğunu anlatmak istemiştir. Bu değersiz dünyayı almak istemeyen şair, esas zenginliğin marifet hazinesine kavuşmak olduğunu dile getirmiştir. Marifet ilmine sahip olanlar canını iflas etmekten kurtarmış olacaktırlar.

Mülk-i dünyâyı Usûlî alma **fûls-i ahmere**
Ma'rifet genciyle kurtar cânını iflâsdan (G. 102/5)

Beyitte çarşı ve pazar yeri tablosu karşımıza çıkar. Güneşin dellal olarak karşımıza çıktığı bu beyitte zamanın değeri bir bakır para olarak ifade edilmiştir. Dellal/güneş, bu durumu kendi lisan-ı hâlî (hâl dili) ile anlatmaktadır.

Mihr h d dellâl olup söyler zeb n-ı hâl ile
Kim bilin bir **f ls-i ahmerdür** bah -yı r zg r (K. 1/15)

Aşkın pazar yeri olarak tasavvur edildiği beyitte bu pazar yerindeki müşterilerin/âşıkların canlarını ve başlarını değersiz bir pula verdiklerinden söz edilir.

Kimdir olan m şter  bin cân u bin baş bir **pula**
Aşk bâzârında böyle  ağrır dellâllar (G. 34/5)

5.17.  l u Birimleri ve Araçları

Divan'da bahsedilen  l u birimleri end ze ve kademdir. End ze; o dönemde kullanılan bir uzunluk  l s d r. Yine kadem de mesafeyi ölçmek amacıyla kullanılan bir  l u birimidir. Ayak anlamı da bulunan kadem, beyitte her iki manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Sevgiliye kavuşmayı arzulayan  şık, ona bir kademde erişebileceğini düşünür.

Őařmađıl **endazed**en bir hatdır ancak g yeti
Seyr kılmış noktasın devrinde perk r eylemiş (G. 50/6)

Kasd edicek ka'be-i maksûda k y-ı vahdete
Bir **kademde** erişir p y-ı cihân-peym -yı aşk (G. 58/15)

Usturlap; gök cisimlerinin gerek hareketlerini gerekse konumlarını belirlemek amacıyla kullanılan bir  l u  letidir. Beyitte vezin gereği suturl b şeklinde yazılmıştır. Usturlabın gökyüzünü g zlememesi gibi insan da feleğin tavırlarını bir usturlab misali seyretmelidir.

Merkez-i h kdesin d 'ire-i kalbinde
Felek etvarını seyr eyle **suturl b** gibi (G. 143/2)

5.18. Savaşlar ve Silahlar ile  gili Malzemeler

5.18.1. Kılıç (Tig), Kalkan (Micenn,  sper)

Kılıç, *Divan*'da en fazla sözü edilen silahtır. Burada sevgilinin güzellik unsurlarının yaralayıcı ve öldürücü oluşu sebebiyle kılıca benzetilmesinin etkisi çok büyüktür. Aynı sebeplerden dolayı aşk, cefa, gam, mihnet, bela, kaza, söz gibi kavramların da kılıca benzetildiği görülür. Maddi anlam da *Divan*'da zikredilen kılıç; Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği iki başlı kılıç olan Zülfikâr'dır. Şair; surete bakıldığında yoksul

giyininimli bir derviş gibi göründüklerini, ancak mana âleminde Zülfikâr gibi olduklarını söyler.

Gerçi böyle sûretâ derviş ü uryânız velî
Âlem-i ma'nî'ye baksan **Zülfikâr**-ı Haydarız (K. 4/2)

On İki İmam övgüsünün belirgin bir şekilde ele alındığı musammatta Usûlî, Nakî'nin imamların önderi olduğundan söz ederken Askerî'nin de düşmana kılıç olduğunu dile getirir.

Nakî Hakdan imâm-ı pîşvâdır
Askerî düşmene **tîg**-i kazâdır (Mus. VI/10)

Aşkın öldürücü özelliğine vurgu yapmak isteyen âşık, giysi olarak hayal ettiği teninin aşk kılıcıyla paramparça olduğunu ifade etmiştir.

Pâre pâre eyledi ten câmesini **tîg**-i aşk
Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

Söz; kimi zaman tatlı, besleyici ve hoş bir kelam olarak ele alınsa da onun can yaralayarak derin izler bırakmasına da değinilmiştir. Şair, kılıç olarak tasavvur ettiği sözün taş kalpli insanlara çekilmesini ve kaplerine kezzap gibi tesir etmesini istemektedir.

Çek belâgat **kılıcın** sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede tîz-âb gibi (G. 143/10)

Sevgili, mihnet kılıcıyla âşığın sinisini delmiş ve gam meclisinde onu ney gibi inletmiştir. Beyitte ney ile insan arasındaki ilgiye değinilir. Kamışlıktan koparılarak esas vatanından ayrı kalan ney, bu özlemle inlemekte ve dinleyen herkesi hüzünlendirmektedir. Âşık, neyin bu özelliğinden dolayı kendisini onunla bir tutmuş ve sevgilinin hasretiyle gam meclisinde inlediğinden söz etmiştir.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden
Bezm-i gamda ney gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

Âşık, gönül mülkünü viran eden sevgiliye seslenmiş ve onun cefa kılıcı ile gereksiz yere ortalığı kana buladığını söylemiştir.

Ey dil ü cân mülkünü zulm ile vîrân eyleyen
Vey cefâ **tîgin** çekip nâhak yere kan eyleyen (G. 97/1)

Divan'da yer alan diğer savaş aleti ise günümüzde kalkan anlamına gelen micenn veya isperdir. Savunma amaçlı kullanılan bu savaş aletini, güneşin belaları def etmek için kullandığı düşünülür.

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def için **isper** güneş (K. 2/28)

Levh-i ma'nîdir yahud âyîne-i gîfî-nümâ
Yâ ki mâh-ı bedr yâ pîşâni yâ sîmîn **micenn** (K. 4/6)

5.18.2. Hançer, Bıçak

Bu kesici ve öldürücü aletler, sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuşlardır. Ay yüzlü, sırma saçlı, parlak ve göz alıcı güzelliğe sahip olan sevgili, iki yanağında hançere benzeyen gamzeli bir güneşe benzetilir.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Saglu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

Âşık, sevgilinin kâfire benzeyen gözlerinin bıçak çektiğini söylemiş ve bu sarhoşlukla yaptıklarından habersiz olduğunu dile getirmiştir. Âşık, bu gözlerin şerrinden korunmayı istemek şöyle dursun, bu gözlerin şerlerden sakınması için Allah'a dua etmiştir.

Gamzeden kâfir gözü yalın **bıçag** itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

5.18.3. Kale (Kal'a), Top

Top ve kale, savaş alanlarında kullanılan iki önemli unsurdur. Güneşin zaman mefhumu olarak ele alındığı beyitte insanın ömrünün güneş/zaman tarafından çekip alındığı ifade edilir. Şair, her iki beyitte de kale ve top kelimelerini birlikte zikrederek tenasüp yapmıştır.

Eylemiş **tôb**-ı hevâyîsin havâle gûyiyâ

Ömr-i hasmın **kal'**asın kal' eylemek ister güneş (K. 2/34)

Şekil itibariyle altın bir topa benzeyen güneş, zengbâr olarak ifade edilen karanlık mekânları fethederek ele geçirmiştir. Bu fetih sırasında ona itaat eden askerde güneş ışıklarıdır.

Zengbârın **kal'**asın feth etdi altun **tôb** ile
Leşker-i nûr ile yağma kıldı sertâser güneş (K. 2/2)

5.18.4. Ok (Tir) Peykan, Yay (Keman)

Divan'da sevgilinin güzellik unsurlarının benzetildiği mefhumlardan biri de yay ve oktur. Sevgilinin kaş, yaya benzetilirken kirpiği ve gamzesi de ok olarak düşünülmüştür. Bu ölümcül bakışın sonunda âşığın kalbi sevgilinin oklarına hedef olmuştur. Beyitte âşık, bela oklarının durmaksızın geldiğinden bahsederken yay kaşlı sevgilinin hâlâ gelmediğine değinir.

Pûte-i cân u dile **tîr**-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaş **kemân**ım gelmedi (G. 147/5)

Beyitte yay kaşlı sevgiliye seslenen âşık, geceler boyu cefa çektiğinden söz eder. Âşık, çektiği ahlâkın oka dönüşebileceğini düşünür ve bu okların sevgiliye isabet edebileceğine ihtimal verir. Bu durum karşısında ise sevgiliye: “*Korkmaz mısın?*” diyerek soru sorar.

Geceler şol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaş **yây** yoksa **tîr**-i âhdan korkmaz mısın (Mus.IX/3-1)

Sevgilinin ok misali fırlattığı kirpik, âşığın sinesinde iz bırakmıştır. Bu izi görenler ise: “*Oh ne güzel yâdigâr olur!*” diyerek sevgiliden âşığa unutulmayacak bir hatıra kaldığını dile getirmişlerdir.

Sinemde çekdi **tîr**-i müjen şeklini gözün
Gören dedi ki oh ne güzel yâdigâr olur (G. 35/5)

Âşık, belâ okunun ucunda bulunan temrenin cana tatlı geldiğini anlatabilmek için hurma ifadesine yer vermiştir. Bela okunun peykanını hurma gibi yiyen âşık, gamın ise tatlı bir helva olduğunu söylemiştir.

Yer gönül **tîr**-i belâ **peykân**ını hurmâ gibi

Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helvâ gibi (G. 142/1)

5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar

5.19.1. Vergi Vermek

Bâc; her çeşit vergi için kullanılan bir terimdir. Bunlar arasında haraç, uşûr ve gümrük vergileri de bulunmaktadır. Bu ifade aynı anlamda sav veya haraç sözcükleriyle birlikte ve bu kelimelerin eş anlamlısı olarak bac u haraç, bac u sav şeklinde kullanılmıştır.¹⁵⁷ *Usûlî Dîvânî*'nda bâc u harâc vergisi, sevgiliyle birlikte ele alınmıştır. Bu vergiyle âşîğın gönlünü alan sevgili, onun sabrını tüketmiş ve rahatını bozmuştur.

Sabr u râhat resmini yıkdı vü aldı gönlümü
Bozdu bu şehri harâbı âhir ol **bâc u harâc** (G. 11/2)

5.19.2. Göze Mil Çekmek

Göze sürme çekmeye yarayan mil; fil dışından veya kemikten yapılmış ince ve uzun alete verilen addır. Eskiden belirli suçları işleyen insanlar için miller kızdırılır ve bunlarla suçluların gözleri kör edilirdi.¹⁵⁸ *Divan*'da göze mil çeken varlık, güneştir. Güneşin uzun ışıkları milin çubuğu gibi düşünülürken sıcaklığı ise güneş ısısı olarak tahayyül edilmiştir.

Çeşmesine çeşmenin kahıryla çeşmin **çekdi mîl**
Açdıgıyçün çâr-ı tâk-ı çarhdan manzar güneş (K. 2/31)

5.19.3. İdam Etmek

Klasik şiirde idam mefhumu söz konusu olduğunda çoklukla Hallâc-ı Mansûr'a atıfta bulunulur. Usûlî'de bu hatırlatmayı yapmış ve idamı ele aldığı beyitlerinde Hallâc-ı Mansûr'u zikretmiştir. Şair, Mansûr gibi türlü işkencelere maruz kalsa, hatta idam edilecek dahi olsa yolundan asla dönmeyeceğini vurgulamıştır. İdamın ve Hallâc-ı Mansûr'un birlikte ele alındığı bu tarz beyitlerde konu umumiyetle ilahi aşktır.

Müdde'iler dâr-ı dünyada beni Mansûr-vâr
Boğazımdan etseler **ber-dâr** senden dönmezem (G. 92/2)

¹⁵⁷ Celal Yeniçeri, "Bâc Maddesi", *TDVİA*, TDV Yay., C.4, s. 411.

¹⁵⁸ Ömer Özkan, *a.g.e.*, s. 308.

Âşksız gönül, zevk ve şevkten mahrumdur. Gönlün sefa bulduğu ve zevk aldığı olay aşktır. Beyitte aşkın bu özelliğine değinilmiş ve Hallâc-ı Mansûr'un hâlini ancak âşık olanların anlayabilecekleri dile getirilmiştir.

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadın
Hâlet-i Mansûru **berdâr** olmayınca bilmedin (G. 73/6)

5.19.4. Diyet Ödemek

Diyet ödemek veya kan parası vermek İslam fihkında yeri olan bir uygulamadır. Bu uygulamaya göre öldürme veya yaralama gibi suç işleyenlerin maktul veya mağdur için belli miktarda para ödemesi şarttır. Usûlî, bu zorunluluğu akıllara getirerek canına kast eden sevgiliye seslenir ve kendisini öldürdüğü takdirde diyet verilmesi gerektiğini hatırlatır.

Kıyma kuluna sultânım karma kara yere kanım
Diyetdir bu benim cânım sen de ölürsün ben de ölürün
(G. 113/4)

Beyitte diyet olayı, farklı bir açıdan ele alınmış ve aşk şehrinde maktulün katiline diyet ödediğinden söz edilmiştir.

Cânı terk eyle cihâmı anma bu şehir aşkıdır
Kâtiline bunda âdeddir **diyet** verir katil (G. 74/5)

5.19.5. Kurban Kesmek

Kurban kesme, İslami bir uygulama olup hükmü vacip olan ve yılın belli günlerinden gerçekleştirilen bir olaydır. Klasik şiirde daha çok âşığın sevgili için canını kurban etmesi sebebiyle zikredilir. Usûlî'nin, şiirlerinde kurban kesme hadisesine yer verilmesi de yine bu sebeptendir. Sevgilinin cemalini gören ve ayağına yüz süren âşık için o gün bayramdır. Vuslat bayramına erişen âşığın dilekleri gerçekleşmiş ve yaşamasının bir anlamı kalmamıştır. Âşık, yaşadığı bu bayram coşkusuyla canını kurban etmeye hazırdır.

Yârin cemâlini gördün ayagına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle (G. 117/7)

Sevgilinin Kâbe'ye benzeyen eşliğinden yine kan akmasının sebebi, âşığın bu mukaddes eşikte canını kurban etmesidir. Beyitte kurbanın Hac ibadetinden sonra Kâbe'de kesilmesi olayı da hatıra getirilmiştir.

Dediler Kâ'be-i kûyunda bugün kan oldu
Âşkın var ise biri yine **kurbân** oldu (G. 139/1)

5.19.6. Selam Vermek

İnsanların birbirine selam vermesi veya selam göndermesi günümüzde olduğu gibi eski zamanlarda da önemli bir âdettir. Usûlî, *Mirâciye*'nin son beyitlerinde Hz. Muhammed'in ailesine, evlatlarına, sahabelerine, zevcelerine ve dostlarına dualarını ve selamlarını gönderir.

Âline evlâdına eshâbına
Cümle-i ezvâcına ahbâbına (Mrc. 1/108)

Bin du'a vü bin **selâm** ü bin senâ
Ben gedâdan olsun anlardan yana (Mrc. 1/109)

İmam Musâ er-Rızâ'dan söz edilen musamatta onun Horasan şahı olduğuna vurgu yapılmış ve her bentin sonundan ona selam gönderilmiştir.

Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn
E's-**selâm** ey hazret-i şâh-ı Horâsân e's-**selâm** (Mus.III/4-3)

Beyitte sevgilinin selam vermediğinden yakınılır. Usûlî, bir gün bile Tanrı'nın selamını kendisine vermeyen sevgiliyi her an anar ve ona binlerce selam gönderir.

Dahi bir gün geçip Tanrı **selâmın** gerçi vermedin
Usûlîden sana her demde bin bin merhabâ olsun (G. 100/7)

Şair, beyitte selam ifadesine yer vermemiştir. Ancak anlama bakıldığında selamlaşma olayının ele alındığı görülür. Başkalarıyla tatlı tatlı sohbet eden sevgili, âşığa el ucuyla uzak bir merhaba bile demez.

Eller ile tatlı tatlı dilleşir ol dil-rübâ
El ucuyla bize irakdan demez bir **merhâba** (G. 5/1)

5.19.7. Dua (Niyaz) ve Beddua Etmek

İstenilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a dua edilir. Beddua ise bu durumun tam tersidir. Usûlî, şiirlerinde dua ve beddua mefhumlarına oldukça yer verilmiştir. Şair, *Mîrâciye*'nin son dizelerinde Hz. Peygamber'e ve onun yakınlarına selam ve duada bulunur. Âşık, onulmaz bir derde uğradığından bahseder ve şeyhinin kendisine lütfedip duada bulunmasını ister.

Ben özge derde ugradım bana bu pendî ko ey şeyh
Eger bir himmetin var ise lutf et bir **du'â** eyle (G. 118/3)

Beyitte sevgiliye kavuşmak için âşıkların niyazı çoğalırken sevgilinin de nazının arttığına değinilmiştir.

Çoğaldığımca uşşâkın **niyâzı**
Buların arta dursun izz ü nâzı (Ş. 1/190)

Sevgili, Usûlî'ye hakaretler etmiş ve aşağılayıcı sözler söylemiştir. Bunu da başkalarına anlatmaktadır. Usûlî ise sevgilinin kendisine ettiği incitici sözlerden etkilenmez, hatta sövmek şöyle dursun bu sözleri dua olarak algıladığını ifade eder. Çünkü sevgili, âşığını aklına getirmiş ve olumsuz da olsa onun için bir şeyler söyleyerek âşığı anmıştır.

Lutf edip incinmesin söğdüm Usûlîye demiş
Her ne söğmek hasta câna ol **du'â**dır sevdiğim (G. 86/9)

Divan'da cansız varlıkların da dua ettikleri düşünülmüştür. Beyitte çınar ağacının tek ayak üstünde durup el kaldırarak dua ettiği tasavvur edilir. Çınarın gövdesi ayak olarak düşünülmüş, dalları kola, yaprakları ise ele benzetilmiştir. Çınarın dualar ederek karşıladığı sultan ise nevrüzdür. Beyitte baharın gelişiyile duyulan sevinç ve karşılama ele alınır.

Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı **du'â**
Ber-kadem nevrûz sultânî kudûmuna çenâr (K. 3/6)

Bazı beyitlerde dua mefhumuna yer verilmese de anlam bakımından dua edildiği görülür. Âşık, sevgilinin gamzesinin bıçak gibi keskin yaralayıcı olduğundan söz etmiş ve bu bakışın yaptıklarından habersiz bir sarhoş olduğunu dile getirmiştir. Âşık, bu sarhoşun elinden kurtulmak için dua

edeceği yerde, onun şerlerden sakınması ve zarar görmemesi için temenni de bulunur.

Gamzeden kâfir gözü yalın bıçag itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

Divan'da rastlanılan en belirgin beddua unsuru Yezîd'dir. Hz. Ali'ye ve On İki İmam'a olan sevgi ve bağlılığını bariz bir şekilde ortaya koyan Usûlî, birtakım kimseler için "*Yezîd Olsun!*" şeklinde beddualar etmiştir.

Semend-i nâz ile etdikçe cevân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Usûlî'nin şiirlerinde yer alan diğer bir beddua ise "*Kan olası!*" dır. Âşık bu ifadeyi gözleri için kullanmıştır. Çünkü başına gelen her türlü beladan gözleri sorumludur. Kan olası gözleri yüzünden sabrı tükenmiş ve hâli harap olmuştur.

Kan olası göz belâsıyla getirdi başıma
Hâne-i sabrım yıkıldı dostlar hâlim harâb (G. 8/3)

Âşık, sevgilinin ayağının toprağına dahi duada bulunur ve ona zarar verenlerin bin belaya uğramasını ister. Beyitin ilk dizesinde Allah'a dua edilirken ikinci dizesinde beddua söz konusudur.

Ayagın toprağın yavuz nazardan saklasın Allâh
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

5.19.8. Sürme Çekmek

Sürme çekmek hem güzelliği hem de görme gücünü arttıran ve göz için oldukça faydalı olan bir işlemdir. *Usûlî Divânı*'nda âşık, sevgilinin ayağının toprağından sürme yapılmasını ve gözlerine çekilmesini ister. Böylece sevgili, her an âşığın gözlerinin önünde olacaktır. Kaliteli sürmelerin yapıldığı ve bununla nam salmış yer İsfahan'dır. Âşık, bu şehirde bile sevgilinin ayağının tozundan yapılan sürme kadar kıymetli bir kuhl daha bulunmadığını söyler.

Lezzet almadı bu bâğurâgdan
Sürme çekdi gözüne mâ zâgdan (Mrc. 1/78)

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin
Yürü var toprağını cân gözüne **tûfîya** eyle (G. 118/5)

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün
Ayagın toprağını ko gözüme **tûfîyâ** olsun (G. 100/6)

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

5.19.9. Başa Çiçek Takmak

Reşad Ekrem Koçu, Tanzimat'tan önceki dönemlerde erkeklerin çiçekleri yakaya değil başlarına taktığını, serpuşun çeşidi her ne ise üstüne sarılmış tülbentin bir kıvrımına sardıklarını söyler. Dal külâh, dal fes olanların da baş çiçeklerinin sapını külâh veya fesin kenarından içeri soktuklarını, çiçeği oradan şakaklarına sarkıttıklarını ifade eder.¹⁵⁹

Şair, sevgilinin külâhı üzerinde bulunan tülbenti görenlerin: “Başına bir deste gül koymuş” dediklerinden söz etmiştir. Beyit gerek dönemin giyim kuşamı hakkında bilgi vermesi gerekse başa çiçek takma geleneğini yansıtmaya bakımından önemlidir.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim
Başına bir deste gül koymuş o serv-i sîm-ten (K. 4/18)

5.19.10. Mektup (Name) Yazmak

Devrin haberleşme araçlarından biri olan mektup, *Divan*’da sevgili ve âşık arasında haber götürüp getiren bir aracı olarak ele alınmıştır. Beyitte mektuba seslenen âşık, sevgiliye ulaşmasını ve ona selam göndermesini ister.

Yürü ey **nâme** bizden şol şeh-i hûbâna aşk eyle
Ki ya’ni Mustafa’ya ol güzel sultâna aşk eyle (G. 116/1)

Birbirinden ayrılan ve hasret çeken kişiler mektup aracılığıyla haberleşir. Beyitte bu hasret namesinin okunmasında söz edilir. Aynı zamanda bu ayrılık mektubunun kara yazılı olduğunu söyleyen âşık, tevriyeli bir kullanıma başvurmuştur.

¹⁵⁹ (Reşad Ekrem Koçu 2002’den aktaran) Ömer Özkan, a.g.e., s. 453.

Okurdu halka hasret **nâmesini**
Kara yazılı firkat **nâmesini** (Ş. 1/127)

5.19.11. Matem Tutmak, Düğün, Ârûs (Gelin)

Düğün ve matem, birbiriyle tezat olan âdetlerdir. Düğün; neşe ve eğlenenin, matem ise acı ve üzüntünün hâkim olduğu iki gelenektir. Günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da matem/yas tutarken kara giysiler giyildiği görülür. Şair, gecenin karanlığını: “*Kara giymişti ve matem tutmuştu.*” sözleriyle ifade etmiştir.

Meger bir gece kim bu zâl-ı âlem
Kara giymişdi vü tutmuşdu mâtem (Ş. 1/53)

Şair, ev olarak düşündüğü bu dünyada insanın her an mutlu olamayacağından söz etmiş ve bu evde kimi zaman düğün kimi zaman da matem olacağını dile getirmiştir.

Bu evde dâyim olmaz kişi hürrem
Ki hâli gâh **düğündür** gâh **mâtem** (Ş. 1/12)

Beyitte din ve devlet gelinine yaraşan yastığın aydan, döseğin ise güneşten olabileceği söylenmiştir.

Dîn ile devlet **ârûsunu** der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır bâlin kamer pister güneş (K. 2/38)

5.19.12. Elif Çekmek

Elif; Arap alfabesinde bir harf olmasına rağmen kültür ve edebiyatımızda pek çok kavramı sembolize eden bir imgedir. “*Elif çekmek*” sinede kılıç ve oklarla açılan yarayı ifade etmek için kullanılır.¹⁶⁰

Elifin, Allah'ın adının ilk harfi ve birliğinin sembolü olmasından dolayı Türk folklorunda kutsal bir değer taşıdığına inanılır. Çocuk yaşta tahta çıkan padişahların cülûs törenlerinde alınlarına bir elif çizmek adetti ve buna "elif çekmek" denirdi. Halk tabakasına da geçen bu âete göre akıllı ve güzel çocukların alınlarına nazar değmesin diye elif çekilirdi. Bu deyim ayrıca aşığın sinesine aşk yarası açmak manasında da kullanılmıştır.¹⁶¹

¹⁶⁰ Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2013, S. 2/1, s. 199.

¹⁶¹ Mustafa Uzun, “Elif Maddesi”, **TDVİA**, TDV Yay., C. 11, s.37.

Sevgilinin elife benzeyen boyunu sinesinde hissetmek isteyen âşık, kametin şeklini sinesine elif çekerek çizmiştir. Bu iz sevgiliden âşığa bırakılan ve ömür boyu sinede taşınacak olan yadigârdır.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli
Efendi bu dil-i müştâka senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

5.19.13. Tıraş Olmak

Tıraş olmak, tekkede kalenderlerin yaptıkları bir eylem olması sebebiyle zikredilmiştir. Kalenderler, nefislerini köreltmek için tıraş olur ve sokaklarda dilenirlerdi. (Bkz. Abdal, Kalender, Derviş) Usûlî: “*Hak tekkesinde tıraş olmuş bir kalender varmış.*” sözleriyle bu durumu akıllara getirmektedir.

Secdeler eyler gelin abdâllar kim bunda bir
Tekye-i Hakda **tıraş olmuş** kalender var imiş (G. 51/6)

5.19.14. Bazar (Bazargâh, Çarşû), Dükkân

Günümüzde alışveriş yapmak amacıyla kurulan pazar yerlerinin eski zamanlarda da faaliyet gösterdiği gözlemlenir. *Usûlî Dîvânı*'nda pazar ile ilgili farklı tasavvurlara rastlanır. Şair; pazar, müşteri, dellal gibi ifadelere beyitte yer vererek bir pazar yeri tablosu çizmiştir. Burası aşk pazarıdır. Aşk pazarında canın değersiz bir pula satıldığına değinilir. Aynı zamanda pazar yerinde bulunan dellallerden de söz edilmiştir. Diğer bir beyitte ise aşk pazarında dilbere meyledilmemesi gerektiğine vurgu yapılır. Çünkü vuslat, kalıcı olmayan ve bir gün elden çıkacak olan bir metadır. Böyle bir şeye meyleden kişi mutlaka zarar edecektir.

Kimdir olan müşterî bin cân u bin baş bir pula
Aşk **bâzâr**ında böyle çağırır dellâllar (G. 34/5)

Âşk **bâzâr**ında meyl etme visâl-i dilbere
Bir metâ-ı vaslı gördün mi k'anın hicrânı yok (G. 62/4)

Sevgilinin can alıcı gözleri katil olarak düşünülmüştür. Bu katiller güzellik pazarına gelerek âşığın gönül metasını almaya çalışmaktadır. Âşık ise bu iki katilden sakınılması gerektiğini dile getirir.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının

Hüsn **bâzâr**ına gelmiş ol iki kattâller (G. 34/8)

Cihânı bir pazar yeri olarak hayal eden şair, bu pazar yerinin dükkânını, çemberini ve kümbetini yuhlamaktadır. Dünya; çeşitli alışverişlerin yapıldığı, alım ve satım işlerinin görüldüğü, ancak hiçbir metasına ebedî olarak sahip olunmayacağı bir pazar yeridir.

Be bu **bâzâr**-ı cihânın kuru **dükkân**ına yuf
Çenber-i çarhına vü günbed-i gerdânına yûf (G. 57/1)

Sevgiliyi cevher olarak ifade eden âşık, dükkân olarak tahayyül ettiği bu dünyada onun gibi bir cevherin daha bulunmayacağını dile getirmiştir.

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr-sarrâfi
Dedi bunun gibi gevher bulunmaya **dükân** içre (G. 126/4)

Aşkın kıymetli bir nimet olarak ele alındığı beyitte bela pazargâhından söz edilir.

Cihânda nimet-i aşkın ne bilsin kıymetin şol kim
Belâ **bâzârgâh**ında döne döne mezâd olmaz (G. 44/6)

Çarşı olarak tasavvur edilen yer felektir. Bu felek çarşısında güneş, tahtına gümüş teller çeken bir sultan olarak düşünülmüştür.

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür **çârsû**-y1 çarhda benzer güneş (K. 2/6)

5.19.15. Şenlik, Küşâd

Bu mefhumlar dönemin eğlence hayatını yansıtır. Âşık, tüm memleketin şenlik içerisinde olduğundan söz ederken kendisinin de gönül ülkesinde harap olmuş bir şekilde yattığını dile getirir. Sevgilinin cevriyle helak olan âşık, memleketteki şenliği ve coşkuyu yaşayamamaktadır. Çünkü onun gönül ülkesinde zulüm ve acı hâkimdir.

Cümle âlem kâmrân **şenlik** kamu il memleket
Hâne-i dil zulm-i cevrinle yatar vîrân henüz (G. 39/6)

Açılış, merasim gibi anlamları bulunan küşâd, beyitte tevriyeli bir şekilde ele alınmıştır. Can ve gönül parasını kaybeden âşık, muradını gerçekleştirememiştir. Bu sebeple gam kapısında kalan gönül hem bu kapıyı açamamış hem de mutluluğa kavuşamamıştır.

Ütöldü cân u dil nakdi dahi bu nakş murâd olmaz
Dirigâ şes-der-i gamda gönül kaldı **küşâd** olmaz (G. 44/1)

5.19.16. Diğer Bazı İnanışlar

5.19.16.1. Nazar Değmesi

Nazar veya göz değmesi; beğeni, hayranlık ya da haset ve kıskançlıkla bakıldığında olumsuz etki bırakan kötü bakıştır. İnsanlarda ve hayvanlarda olduğu gibi cansız nesnelere de nazar değmesi görülür. Sevgilinin ayağının toprağına nazar değmesinden korkan âşık: “*Allah ayağının toprağını kötü nazarlardan saklasın!*” diyerek dua eder.

Ayağın toprağın yavuz **nazardan saklasın Allâh**
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

Âşık, sevgilinin cemaline rüzgârın zarar vermesinden endişelenir. Bu sebeple Tanrı’dan rüzgârın zararlarına karşı sevgiliyi korumasını dilerken ayağının toprağını da kem gözlerden ve nazardan esirgemesini ister.

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i pâyin gevherin **yavuz nazardan saklasın** (G. 101/1)

5.19.16.2. Şehidin Kabrine Nur İnmesi

Şehit olanların kabrine nur yağacağına dair bir inanış vardır. Aşk yolunda canını veren âşık da kendisinin aşk şehidi olduğunu düşünür. Aşkın hararetiyle mezarından ateşler çıkacağını tahayyül eden âşık, aşk şehidi olmasından ötürü kabrine nurun inebileceğini dile getirir.

Şehîdin nûr iner kabrine lîk ben hasta
Ölürsem bu hararetle çıkar odlar mezarımdan (G. 95/6)

5.19.16.3. Yağmur Yağarken Edilen Duanın Kabul Olması

İnanışa göre yağmur yağdığı vakit, gök kapısı açılır ve o esnada edilen dualar kabul olur. Şair, beyitte bu inanışa yer vererek gam yağmurlarının oklarının canına isabet ettiğinden söz eder.

Açılır gök kapısı yağmurda derler lâcerem
Tîr-i bârân-ı gamındandır bu câna feth-i bâb (G. 7/3)

5.19.16.2. Dünyanın Su Üzerine Kurulduğu Düşüncesi

Altay Türklerinin *Yaratılış Destanı*'na göre; Başlangıçta gök ve yer yoktur. Dünya uçsuz bucaksız bir sudan ibarettir. Bu suyun üzerinde durmaksızın uçan Tanrı'nın bile konacağı küçük bir kara parçası dahi bulunmamaktadır.¹⁶² İnanışa göre her şey su üzerine inşa edilmiştir. Bu düşünce Usûlî'nin şiirine de yansımıştır.

Dâr u dîvârına dayanma değildir pâydâr
Derler âb üzre urulmuşdur bînâ-yı rûzgâr (K. 1/6)

¹⁶² Eyüp Akman, "Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 10, S.1, s. 3-4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN

1. İnsan

1.1. Umumi Olarak İnsan (İns, Beşer, Âdem)

Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan ve bu hayat tarzını eserine yansıtan Usûlî, şiirlerinde insan mefhumuna tasavvufa uygun düşecek şekilde yer vermiştir. *Divan*'da ilk sırada yer alan *Mîrâciye*'de evvela insanın yaratılış hadisesi ele alınmış ve *Usûlî Dîvânı*, bu mevzuyla başlamıştır.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden
Kim bizi yaratdı müşti hâkden (Mrc. 1/1)

Bir avuç topraktan yaratılan ve Tanrı'nın hükmü altında bulunan insan, yeryüzünde O'nun halifesidir. Kur'an'da buyrulduğu üzere Allah, insana ruhundan üflemiş¹⁶³ ve onu en güzel surette yaratmıştır.¹⁶⁴ Bu sebeple Allah, insanlığın atası olan Âdem'in toprağında, yani insanın ruhunda gizlidir. Tasavvufta insan kavramının ehemmiyeti de içerisinde taşıdığı bu mukaddes ruh sebebiyledir. Tasavvufun temel görüşlerinden olan vahdet-i vücut, kâinatta tek bir varlığın olduğunu ve asıl gayenin bu Mutlak Varlığa ulaşmak olduğunu savunur. Evrende görülen ve seyredilen her eşyanın özünde bu varlık yatmaktadır.

Bir avuç toprakdan **insân** eyledi
Hem hılâfet verdi sultân eyledi (Mrc. 1/2)

Divan'da farklı insan tipleri mevcuttur. Bu tiplerinin önde gelenleri ise şunlardır: *Kâmil insan (insan-ı kâmil)*, *ârif insan*, *cahil insan*, *rind*, *zâhit*, *sûfi*, *derviş (abdâl, sâlik, kalender)*.¹⁶⁵

Kâmil insan, nefsinin terbiye edip tüm kötülüklerden arındırılmış, fenâfillâh mertebesine yükselerek Tanrı'nın tecellisine ve ilahi sırların keşfine mazhar olmuş kusursuz insan tipidir.

Nesefî, kâmil insanı şöyle açıklar:

Kâmil insan; dünyayı yoluna sokmaktan, halk arasında doğruluğu yaymaktan, insanlar arasındaki kötü alışkanlıkları ve âdetleri atmaktan,

¹⁶³ “Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen ona secde ederek yere kapanın.” buyurmuştu (Hicr, 15/29).

¹⁶⁴ Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık (Tin, 95/4).

¹⁶⁵ Bu tipler, tasavvuf bölümünde kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır.

*bunun yerine iyi kuralları koymaktan, insanları Allah'a davet edip O'nun azameti, büyüklüğü ve tek oluşunu bildirmekten, ahireti çokça methedip oradaki ebediliği anlatmaktan, dünyayı kötölemekten, dünyanın değişkenliğini ve sebatsız oluşunu açıklamaktan daha iyi bir ibadet görmedi.*¹⁶⁶

Usûlî Dîvânı'nda kâmil insan, bu özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. O, Tanrı'nın tecellisini insanlara aksettiren bir ayna gibidir.

Gün gibi **insân-ı kâmil** mazhar-ı âyât olur
Onsekiz bin âlemin tasvîrine mir'ât olur (G. 18/1)

Ârif insan, Tanrı'nın tecellisini âlemde seyreden ilahi sırlara vâkıf olmuş insan tipidir. Cahil insan ise bu tipin tam tersidir. O; nefsin arzularından kurtulamamış ve yaratılış gayesinin bilincine varamamış, kendi özünden habersiz bir tiptir. Bu sebeple cahil insanla hayvan arasında bir fark yoktur.

Derc etmiş idi nokta-i vahdetde âlemi
Sırr-ı kulûba **ârif** idi nüktedân idi (Mus. I-2/3)

Sakın nâdân u **câhilden** özünü
Ana teslîm kılma kendözünü (P. 1/19)

Seçer mi âdemi hayvan olanlar
Ne bilsin gevheri nâdân olanlar (G. 23/1)

İnsan anlamına gelen âdem, beşer, ins, gibi ifadelere çokça yer verilmiştir. Eserde 'insanoğlu' anlamındaki "*âdemoğlu*" tabirine rastlanmaktadır. Musammatta eşyanın henüz "*O!*" emrini işitmediğinden söz edilirken, meleklerin ve insanların da o an yaratılmadığına değinilmiştir. Âşık, melek suretinde öyle bir güzel sevmiştir ki insanlar ona hayran kalmadan edemez. Bu meleğin güzelliği karşısında şaşkına dönen âşık, peri yüzlü sevgilinin insan olup olmadığı konusunda şüphe duyar.

Çünkü sîrâb değil isen epsem ol ey nâ-halef
Âdem oğluyam diyü bu etdiğin gavgâ nedir (G. 27/3)

¹⁶⁶ Azizüddin Nesefî, **a.g.e.** s. 20.

Birbirinde münderic sankim nevât içre şecer
Zâhir olmamış idi hulk-ı melek hüsn-i **beşer** (Mus. VII/6)
Bir melek sevdim ki görse **ins** ü cân hayrân olur
Allah Allah ol perî-peyker ne hûb **insân** olur (G. 21 /1)

2. Güzellik

2.1. Umumi Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen, Ahsen)

Tasavvufi ıstılahta güzelliğin kaynağı, Hüsn-ü Mutlak olan Allah'tır. Tasavvufun etkisinde kalarak hayatını şekillendiren ve bu bağlamda mutasavvıf bir kişiliğe bürünen Usûlî, şüirlerinde güzellik mefhumunu tasavvufa uygun düşecek şekilde kullanmıştır. Mutlak güzel yalnızca Allah'tır. Kâinattaki tüm güzellikler ise O'nun bir yansımasından ibarettir. *Divan*'da Tanrı'nın güzelliğinin Tûr dağına tecelli etmesiyle dağın yerle bir olması hadisesine de yer verilmiştir.

Nice yüzbin göz gören bir sûret etmiş âşikâr
Yine kendi **hüsnüne** kendin talebkâr eylemiş (G. 50/4)

Tûr-ı dilde **hüsnün** envârı tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

“Şüphe yok ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık.”¹⁶⁷ ayetine iktibas yapan Usûlî, ayetin Arapçasında geçen “*ahsen-i takvim*” ifadesine de beyitte yer vermiştir. Âşığa göre sevgilinin güzelliği, bu ayetin açıkça bir kanıtıdır. Kusursuz güzellikte yaratılan sevgilinin bir benzeri daha bu âlemde yoktur. Melekler dahi sevgilinin bu güzelliği karşısında kayıtsız kalamazlar ve gece gündüz sevgiliyi överler. Beyitte hüsn, tahsin, ahsen gibi aynı kökten türeyen ve güzelliği ifade eden kelimelere yer verilerek iştikak sanatı yapılmıştır.

Kâmetinde **ahsen-i takvîme** burhân-ı sahîh
Sûretin Allâh nûr ayetine rûşen delîl (G. 74/3)

Nitekim bir senin mislin **güzel** yokdur bu âlemde
Usûlî gibi hem âşık bulunmaya cihân içre (G. 126/5)

Ay u gün cümle melekler **hüsnüne tahsîn** okur

¹⁶⁷ (Tin, 95/4)

Bârekallâh zî-cemâl-i **ahsen** ü **hüsn**-i cemîl (G. 74/2)

Divan'da sevgilinin güzelliği anlatılırken melek, peri, put gibi kavramlarla ilgi kurulmuş, teşbihler ve mecazlar yoluyla birtakım benzetmeler yapılmıştır. Yüz, göz, ağız, boy, saç, kaş, kirpik gibi mefhumlar, sevgilinin güzelliğini tamamlayan unsurlardır.

Ey ki **hüsn**ün hûb çeşmin hûb cismin cümle hûb
Nâm-ı pâkin ehl-i diller içre mahbûbu'l-kulûb (G. 6/1)

Sevgili, güzelliğini arz ederek cihanı aydınlatan bir güneş gibi etrafa nurlar saçar. Âşık ise bu olağanüstü güzellik karşısında şaşkına döner ve aklını yitirir. Sevgilinin güzelliğine kayıtsız kalamayan âşığın gönlü yağma olur ve yıkılır. Onun güzelliğini anlatmaya gerek yoktur. Çünkü sevgili, halk arasında güzelliğiyle kendini belli etmektedir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ile mushaf arasında bağ kuran âşık, bu mushafı/güzelliği Allah tarafından yazılan mukaddes bir kitaba benzetmektedir. Bu güzellik kitabının yazıldığı kalem ise Allah'ın "*Kün!*" emridir.

Hüsn-i cemâlin âyetin levh-i vücûda yazmağa
Nûr-ı ezel midâdımız nûn-ı kalem devâtımız (G. 38/2)

Yenice Şehrengîz'inde diyarda bulundan güzellerden bahsedilir. Usûlî, sevdiği ve hürmet ettiği kişilerin güzelliğinden söz ederken muhtelif benzetmelere başvurmuştur. Güneş ve ay, altın işçisi olan Zerger Memi'nin güzelliğine dilencidir. Şair, güzellik ülkesi sultanının Yûsuf Bâli olduğunu söyler ve ona kul olmanın güzelliğinden söz eder.

Biri Zerger Memi ol **hüsn** genci
Meh ile mihr ol gence dilenci (Ş. 1/178)

Mısr-ı **hüsn**ün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Cân ile ol hâce-i **hüsn**ün kulu olmalıdır (G. 31/1)

2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

2.1.1.1. Bahar, Bağ, Gülistan, Gülzar, Gülşen,

Tabiatla ilgili olan bu mefhumlar, *Divan*'da sevgilinin güzelliği için benzetilen olarak kullanılmıştır. Baharın gelmesiyle cihan tekrar canlanır. Sevgili de güzelliğini arz ederek âşığın gönlüne hayat verir. Sevgilinin bahara

benzeyen güzelliği karşısında âşık çılgına döner ve aklını yitirir. Güzelliğiyle gül bahçesine benzeyen sevgili, bu bahçede açmış taze bir fidandır. Âşığın eğlence yeri ise sevgilinin güzellik bahçesidir. Cihanı sevgilinin güzelliğine değişen âşık, divane bir hâldedir. Pervanenin muma yaklaşarak kendini ateşe atması gibi âşık da sevgilinin büyüleyici ve yakıcı güzelliği karşısında pervaneye döner.

Hak Te'âlâ hüsnünü bir taze **gülzâr** eylemiş
Ey nice bülbülleri ol **gülşene** zâr eylemiş (G. 55/1)

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuştun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin
Ey boyu servim salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Mûrg- dil aşk âyetin okurdu bülbüller gibi
Hüsnü bağında gül-i **gülzâr** idi eğlencemiz (G. 40/2)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir **gülistanda** bülbül-i şeydâ hezâr olur (G. 35/4)

2.1.1.2. Kitap, Name, Evrak, Safha

Sevgilinin güzelliği ile kitap arasında ilgi kuran şair, beyitte Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmiştir. *Mirâciye*'de Hz. Peygamber övülürken evvela yaratılan kalemin onun adını yazdığından ve Yüce Allah'ın ilk önce onun güzelliğini yarattığından söz edilir. *Divan*'da güzellik mefhumunun beyaz renkle olan ilgisine değinilmiş ve sevgilinin güzelliği beyaz bir sayfa olarak düşünülmüştür. Sayfa ile güzellik arasında benzetme kurulan beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından ağız ele alınmıştır. Küçük ve kapalı bir kutu olarak tasavvur edilen ağız, bilinmeyen sırları muhafaza eden bir hazine olarak düşünülmüştür.

Mü'minüm Kerrâr hakkı çün **kitâb-ı hüsnüne**
Ba'd-ezîn lâzım degil tekrâr senden dönmezem (G. 92/6)

Çün kalem adını imlâ eyledi

Nâme-i hüsnünü inşâ eyledi (Mrc. 1/39)
Gözlerin nüshası sevâd-ı sakîm
Hüsnün evrâkdır beyâz-ı sahîh (G. 12/2)

Safha-i hüsn içre konmuş nokta-i mevhûmdur
Yâ ki sırr-ı gayb yâhûd cevher-i cân yâ dehen (K. 4/12)

2.1.1.3. Mısır, Âlem

Mısır ülkesi, *ahsenü'l kasas*'ın¹⁶⁸ burada yaşanması sebebiyle güzellik mefhumu için benzetilen olmuştur. Güzellik mısırının sultanının Yûsuf Bâli olduğunu söyleyen şair, Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunur. Diğer bir beyitte âşık, güzellik ile âlem arasında ilgi kurmuş ve her nefeste bu güzellik âlemini seyrettiğini dile getirmiştir.

Mısır-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Can ile ol hâce-i hüsnün kulu olmalıdır (G. 31/1)

Her nefeste **âlem-i hüsnün** durur seyrânımız
Hamdülillâh bu deli gönlüm tesellâsındadır (G. 24/3)

2.1.1.4. Cama, Hâce

Sevgilinin güzelliğini ifade etmek için kullanılan cami, içerisinde bulunan minber ile birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Güzellik unsurlarından benin ele alındığı beyitte güzellik camisinde bulunan bu unsurun minber mi yoksa bir put mu olduğu konusunda kesinlik yoktur. Güzellik ülkesinde sultan olan Yûsuf Bâli'ye kul olmak mutluluk vericidir.

Gonce-i zambak mı benin yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

Mısır-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâlidir
Can ile ol **hâce-i hüsnün** kulu olmalıdır (G. 31/1)

¹⁶⁸ “En güzel kıssa” anlamına gelen bu ifade, Kur'an'da Hz. Yûsuf'un anlatıldığı sûrede geçmektedir.

Sana bu Kur'an'ı vahyederek kıssaların en güzelini hikâye edeceğiz (Yûsuf, 12/3).

2.1.1.5. Âyine, Mir'at

Ayna, yansıtıcı özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Sevgilinin güzellik aynası, farklı şekillerde çevreye akseder ve herkes sevgilinin bu göz alıcı güzelliğini seyrederek. *Divan*'da güzellik mefhumu daha çok sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilir. Bu sebeple âşık; sevgilinin suretini, Tanrı'nın nurunun yansıdığı bir ayna olarak görür.

Hüsnünün **mir'âtı** her an içre bin şan gösterir
Tâ ulü'l-ebsâr her yüzden göre didârını (G. 136/3)

Sûretin **âyîne**-i nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Tal'atın envâr-ı zât-ı Mustafâdır sevdiğim (G. 86 /1)

2.1.1.6. Bazâr, Han

Çeşitli nimetlerin sergilendiği pazar ve sofraya, sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Güzellik pazarında sevgili, gözleriyle âşığın gönlünü satın alır. O, tıpkı bir pazar veya sofraya gibi güzelliğini arz eder. Her türlü nimeti içinde barındıran bu sofrada âşığın nasibine düşen yine dert ve mihnettir.

Eldir alır dil metâ'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş ol iki kattâllar (G. 34/8)

Ne denli ni'met istersen bulunur **hân-ı hüsn** içre
Velâkin âşıkın andan nâsibi derd ü mihnettir (G. 33/6)

2.1.1.7. Envar

Nur kelimesinin çoğulu olan envar, göz alıcı ve aydınlatıcı özelliği sebebiyle sevgilinin güzelliği olarak tahayyül edilmiştir. Allah'ın envarının tecellisi ile Tûr dağının yerle bir olması, sevgilinin güzelliğini arz etmesiyle âşığın gönlünün harap olmasına benzetilir. Âşık, gönlünde sevgilinin nurlarını barındırır ve bu nurlar açığa çıktığında ayıplanmamak ister.

Tûr-ı dilde **hüsnün envârı** tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Cân u dilde **hüsnün envârı** görünse tan mı kim
Kara yerden gül biter seng-i siyehden su gelir (G. 30/5)

2.1.1.8. Haram

Sevgilinin güzelliği âşığa mahremdir. Sadece âşık bu güzelliği seyretmek ister. Bunun için iki gözü birden pencere misali açılmıştır.

Temâşâ etmege gönlüm **harîm-i hüsnünü** her dem
Benim iki gözüm açdı iki yerden iki revzen (G. 105/2)

3. Sevgili

3.1. Umumi Olarak Sevgili

Usûlî Dîvânî'nda sevgili, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Sevgilinin en belirgin özelliği âşığa karşı acımasız ve gaddar oluşudur. O, âşığın gönül ülkesine savaşlar açarak orayı yağmayalan ve kana bulamayan zalim bir hükümdardır. Âşığa her daim cefa çektiren ve onun gönlünü yağmalayarak harap eden sevgili, bu durumdan pişmanlık duymaz ve vicdan azabı çekmez. Hatta âşığın daha fazla acı çekmesini ister ve bunun için “*gam ve dert yesin*” diyerek umursamaz ve merhametsiz tavrını ortaya koyar. Bununla da yetinmeyen sevgili, âşığın canına kast ederek onu öldürmek ister. Bu özellikleri sebebiyle dinsiz ve imansız olarak nitelendirilir. Hatta bazı beyitlerde kâfirden bile daha zalim olduğu vurgulanır. Âşığa devamlı ümit vadetmesine rağmen sözünde durmaz. Âşık, vefasız sevgiliye bir daha gönül vermeyeceğini söyleyerek yeminler eder. Ancak bu yemini tutmak fazla uzun sürmez. Âşığın canını yakan ve katlanamadığı durumlardan biri de sevgilinin rakiple birlikte olmasıdır. Bunca eziyete ve cefaya rağmen âşık, sevgiliden vazgeçmez. Bazı beyitlerde âşık, her şeyi ardında bırakarak gurbete gitmek istediğini söylese de birçok yerde sevgilinin eşiğinden asla dönmeyeceğini vurgular. Sevgiliyi koşulsuz seven âşık, uğruna ölümü bile göze almaktadır. Hatta sevgilinin yolunda can vermeyenlere “*Yezîd olsun!*” diyerek beddua etmektedir. Âşık, ölüm döşeğindeyken bile son nefesinde sevgiliyi görmeyi arzular.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi hasta cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Halime kâfirler etdi rahm sen rahm etmedin
Böyle miydi ahdimiz ey dîni yok îmânı yok (G. 62/2)

And ile peymân güdersin tas tas agular yudarsın
Bir vefâsız n'idersin gel gurbete gidelim gel (G. 76/4)

Semend-i nâz ile etdikçe cevân

Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Âşığın nazarında sevgili; olağanüstü bir güzelliğe sahip, göz ve saç gibi güzellik unsurlarıyla insanı bağlayarak kendine esir eden bir varlıktır. Âşık, kusursuz bir güzelliğe sahip olan sevgilinin insan olup olmadığı konusunda şüphe duyar. Bu sebeple sevgili; peri, huri gibi soyut varlıklara benzetilmiştir. Bu cennet varlıklarıyla arasında benzetme kurulan sevgilinin bulunduğu yer de cennetten farksızdır. Sevgilinin aşkıyla bağı yanan ve ciğeri kebaba dönen âşığın ahları göğe yükselmiş ve orada ateşe dönüşmüştür. Akıttığı gözyaşları ise coşkulu ve kesintisiz olması sebebiyle Nil nehrine benzetilmiştir. Âşık, vaizin sohbetinde bahsettiği cehennem sevgiliden ayrı kalmak olduğunu dile getirmiş ve cehennem ateşiyle ayrılık ateşini bir tutmuştur. Vuslat ise âşığa bir bayramdır ve bu bayramda âşık, sevgili için canını kurban edebilir. Klasik şiirde sevgilinin âşığa kavuşması oldukça nadir görülen bir durumdur. *Usûlî Dîvânı*'nda bu duruma bir beyitte rastlanır. Ayrıca *Divan*'da sevgili için mihriban ifadesine de yer verilmiş ve az da olsa onun merhametli oluşuna değinilmiştir.

Tal'atı hûb u kamu şekl ü şemâyil mahbûb
Lîk hayrân eder ol tavr-ı garîbâne beni (G. 134/2)

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger kebâb
Dîl bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül Mısır harâb sultândan ayrıldım meded (G. 15/5)

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

Yârin cemâlini gördün ayagına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canını kurbân eyle (G. 117/7)

Çünkü yâr oldun Usûlî kuluna sultânım
Gam değil cümle cihân dopdolu agyâr olsa (G. 120/5)

Usûlî Dîvânî'nda umumi olarak bu özellikleriyle ele alınan sevgili için birtakım benzetmeler yapılmıştır. Kimi beyitlerde sevgiliye yer verilmiş kimi beyitlerde ise sadece mecaz ve benzetilen unsur zikredilmiştir.

3.2. Sevgili ve İlgili Tasavvurlar

3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Süleymân, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin

Eşsiz güzelliğiyle dillere destan olan Hz. Yûsuf, sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Mısır ülkesi olarak düşünülen gönül, sultanından/sevgiliden mahrum kalınan bir yerdir.

Her kimin bir sencileyin **Yûsuf**-ı Ken'ânı yok
Gönlü bir Mısır-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/1)

Divan'da Halîl ismiyle de zikredilen Hz. İbrâhim, yaşadığı kurban hadisesi sebebiyle ele alınmıştır. Usûlî, bu hadiseye atıfta bulunarak sevgilinin kulu ve kurbanı olduğunu dile getirmiştir.

Eşiginde gâm u mihmânıyam ben
Halîlin kuluyam kurbânıyam ben (Ş. 1/175)

Klasik şiir geleneğinde azamet sahibi sevgilinin karşısında zavallı âşık vardır. Bu özellikleriyle sevgili ile Süleymân, âşık ile karınca arasında ilgi kurulur. Usûlî de sevgili ve âşığı ifade ederken bu benzetmelerden yararlanmışır. Beyitte Hz. Süleyman ve karınca hadisesine telmihte bulunulur.

Bugün bir mûrdan kem zerreyem ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. 1/161)

Usûlî, bu dinî şahsiyetleri yalnızca benzetme unsuru olarak kullanmamış, onlara gerçek anlamda sevgi beslediğini de dile getirmiştir. *Divan*'da ehl-i beyte duyduğu sevgi ve bağlılığını gizlemeyen Usûlî, sevdiğinin Hasan, Kerbelâ şehidi Hüseyin ve Hz. Ali olduğunu vurgulamıştır.

Yâ **Hasan** yâhûd **Hüseyin**-i Kerbelâdır sevdiğim
Lahmüke lahmî **Ali-yi Murtazâ**dır sevdiğim (Mus. II/ 1-3)

3.2.2. Sultan, Padişah, Şah, Hünkâr, Beglerbegi, Begceviz, Efendi

Saray mensubu olan ve devlet yönetiminde sözü geçen kişiler için kullanılan bu unvanlar, sevgilinin en fazla benzetildiği mefhumlardır. Âşık, sevgiliyi devletli bir sultan olarak tanımlar ve bu sultana yürekten bağlılığını dile getirir. Sultandan ayrılan âşık, -kâfir veya müslüman- her kesime mensup kişilerin kendi hâline acımasını ister. Sevgili, âşığın gönül tahtında hüküm süren, dilediğinde gönül ülkesine savaşlar açarak orayı yağmalayan bir sultan olarak düşünülür.

Gitdim ammâ kaldı kapıda dil ü cânım benim
Cân u dilden kulunam devletli **sultân**ım benim (G. 88/1)

Bildim bugün cân acısın cânândan ayrıldım meded
Kâfir müselmân acısın **sultân**dan ayrıldım meded (G. 15/1)

Yağmalandı cân u dil rahtı vü rahat kalmadı
Âteş urdu aşk **sultân**ım çü hânümânıma (G. 124/2)

Sevgili, kuluna/âşığa azap eden bir padişaktır. Yaptığı işkence ise kendini âşıktan uzak tutmasıdır. Bu ayrılığa tahammül edemeyen âşık sevgiliye seslenerek sevmenin günah olmadığını vurgular. Aslında âşık, sevgilinin kendisine yar olmayacağını farkındadır. Çünkü o bir padişaktır, kendisi ise kuldur. Padişadın bir kula yâr olduğu görülmemiştir. Usûlî, sevgilinin kendisine büyü yaptığını ve bu yüzden sevgiliye esir olduğunu söyler. Aşk padişahı olan sevgili, âşığı esaret altına almış ve onu öldürmek istemiştir.

Gel azâb etme cahîm-i hicre salma bendeni
Pâdişâhım seni sevdiyse günahkâr olmadı (G. 146/2)

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol **pâdişâ** (G. 5/7)

Ne sihr etdin ne hoş tatlı dilin var **pâdişâh**ım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi gulâm etdin (G. 66/7)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik **efendim pâdişâh**ımdan (G. 107/3)

Âşık, sevgiliyi güzeller şahı veya cihan şahı olarak nitelendirir. Sevgilinin gönüllere merhamet etmesini dileyen âşık, muradına eriştiğini dile getirir.

Gönlümün buldum murâdını tesellâsındayam
Bir güzeller **şâh**ının her dem temennâsındayam (Mus. II/4)

Pâmâl-ı sipâh-ı gam olan dillere rahm et
Sabr eyle eyâ **şâh**-ı cihân kanda gidersin (G. 106/3)

Sevgili, gönül tahtında oturan ve askerleriyle şehirler yıkan bir hünkâr olarak tasavvur edilmiştir. Âşık, sevgiliden “*cihan dilberlerinin en iyisi*” ve “*güzeller içinde bir beglerbegi*” diyerek söz etmiştir.

Gamzeden leşker çekip şehri vilâyet yıkmagı
Bu gönül tahtında **hünkâr** olmayınca bilmedin (G. 73/4)

Sevgili cihân dilberlerinin yegregidir
Güzeller içre bir **beglerbegi**dir (Ş. 1/167)

Sevgili için kullanılan hitaplardan biri de begcegidir. *Usûlî Dîvânî*'nda “*begcegizim*” redifli bir gazel mevcuttur. (G. 84) Bu şiirde âşık, sevgiliye yakararak birtakım isteklerde bulunur. Gözyaşlarının revan olmamasını isteyen âşık, ah etmemek için sevgiliye yalvarır. Bu yakarışın sonunda Usûlî, sözün cevher kadar kıymetli olduğunu ve dökülen dillerin ziyan olmamasını ister.

Yaşımı seyl-i revân etme benim **begcegizim**
İşimi âh u figân etme benim **begcegizim** (G. 84/1)

Kadrini bilmeze harç etme sözün gevherini
Yok yere bunca ziyân etme benim **begcegizim** (G. 84/11)

3.2.3. Şems (Mihr, Âfitâb, Hurşîd), Mâh, Encüm, Hercâyî

Divan'da zikredilen bu gök cisimleri; eşsiz ve benzersiz oluşları, kâinatı aydınlatmaları ve ulaşılması imkânsız olmaları sebebiyle sevgili için benzetilen olmuşlardır. Sevgili; eşi benzeri olmayan, kusursuz ve eksiksiz

yaratılmış, cihanı süsleyen bir güneş gibidir. Âşık, karanlık bir eve benzettiği gönlüne ışık girebilmesi için pencere açar. Bu pencere vücuduna açtığı yaralardır. Böylece sevgilinin güneş gibi aydınlatici ışıkları âşığın karanlık gönlüne isabet edecektir.

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa **şems**-i duhâdır sevdiğim (Mus. II/1-1)

Eksigin yok zerrece bir bî-bedel mahbûbsun
Âh kim **hercâyis**in **mihr**-i cihân ârâ gibi (G. 142/7)

Tîr-i **mihr**-i yâr ile ey dil serâser revzen ol
Dâimâ ey hâne-i târîk anınla rûşen ol (G. 75/1)

Güneş, yararlı etkilerinin yanı sıra olumsuz özellikleriyle de ele alınmıştır. Güneş ışığına fazla maruz kalan insanı güneş çarparak hasta eder. Hatta bu güneş çarpması ölümcül dahi olabilir. Âşık da sevgilinin etkisinde kalarak hastalanmıştır ve ölümü beklemektedir.

Öldürem yarın bugün sabr et diyü ben hastaya
Âh ey bed-**mihr** öldürdün beni ferdâ ile (G. 121/2)

Âşık, beyitte sevgiliyi güneşten daha üstün tutmuştur. Güneş gibi göz alıcı ve eşsiz bir güzelin kapısına gelmesi âşığın umrunda değildir. Çünkü o; yalnızca sevgiliyi arzular, gözü ondan başkasını görmez, gönlü ondan başkasını sevmez.

Ger gelirse kapıma **hurşîd**-i hâver sevmezem
Âfitâb olursa da bir gayri dilber sevmezem (Mus. II /3-4)

Ayn erişilmez özelliği ile sevgili arasında ilgi kuran âşık, ettiği ahların ve figanların onu göğe/sevgiliye ulaştıramayacağından söz eder. Âşık, mihnet köşesinde ah ederek inlemektedir. Sevgili ise bu durumdan çekinmez.

Erişmez çünkü ol **mâha** nedir bunca figân ey dil
Elin alıp seni göğe çıkarmaz hûd bu efgânın (G. 72/2)

Düşüp hâk-ı mezelletde yatar dil künc-i mihnette

O **mâh**-ı rif'atde ne pervâ âh u zarımdan (G. 95/2)

“Yıldızlar” anlamına gelen encüm; sevgiliyi değil, ondan başka güzelleri ifade etmek için kullanılmıştır. Gökyüzünde bulunan tüm yıldızlar; güzeller olarak tasavvur edilmiş, sevgili ise bu yıldızlar arasında en belirgin, en aydınlatici, en görkemli ve en ihtişamlı olan mehtap gibi düşünülmüştür.

Hâsılı mahbûblardan gün gibi mümtâz olup

Encüm olsa hûblar ol **mâh-tâb** olmak gerek (G. 68/5)

3.2.4. Gülistan, Gül'izâr, Nev-bahâr

Âşık, sevgiliyi taze bir gül bahçesine benzetirken kendisini de belalı bir bülbül olarak düşünmüştür. Bu gam hazanında bülbülün yüzü gülmez ve gönlü açılmaz. Bunun için hazanın gül bahçesine çevrilmesi yani sevgilinin yetişmesi gerekir.

Gül yüzünsüz gam hazânında belâlı bülbülün

Gönlü açılmaz gel ey tâze **gülistânım** yetiş (G. 52/4)

Klasik şiirde âşık ile sevgili arasında habercilik görevi yapan saba rüzgârı, âşığa gül bahçesinden yeni haberler getirmiştir. Bu haberlerin kendisine ulaşmasıyla âşığın canı, ilkbahar rüzgârının kendisine erişmesi gibi hayat bulmuştur. Âşık, ‘nev-bahârım!’ diyerek sevgiliye hitap etmiş ve canlı bir yaprağa benzeyen yüreğinin sevgilinin ayrılığıyla hazan yaprağına döndüğünü dile getirmiştir.

Sabâ verdi yine tâze haberler **gül'izârımdan**

Yine cânım hayât erdi nesîm-i **nev-bahârımdan** (G. 95/1)

Nevbâharım yüregim taşdan ağaçdan berk iken

Şol hazân yaprağı gibi etdi lertzân ayrılık (G. 60/6)

3.2.5. Gül (Gül-i Ra'nâ), Gonca, Nihâl, Yâsemen (Semen)

Tabiatla ilgili mefhumlar ile sevgili arasında benzetme kurulması; bu unsurların rengi, şekli, kokusu, tazeliği ve ferahlığı sebebiyledir. Gül; umumi olarak sevgili ile değil, onun güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Âşığın nazarında sevgili, cennet bahçesinin bir gülüdür. Bu gülün dikenini ise ağıyardır. Gülün dikenle dost olamayacağı gibi sevgilinin de ağıyarla birlikte olması mümkün değildir.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım

Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Klasik şiirde oldukça fazla kullanılan “gül ve bülbül” mazmunu beyitte karşımıza çıkmaktadır. Sevgili ile gül arasında bağ kuran âşık, kendisini gülün başından ayrılmayan bir bülbül olarak görmektedir. Âşık güle benzettiği sevgilinin kendisinden usanmamasını ister. Çünkü gül bahçesi, bülbülden hiç rahatsız olmamıştır.

Bezme bizden ey **gül-i ra'nâ** ki bâg-ı dehrde
Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146 /4)

Cihânı gül bahçesindeki goncalara benzeten âşık, bu goncaların deli gönlünün eğlencesi olduğunu ifade eder. Beyitte gonca ile sevgili arasında ilgi kurulmuştur.

Cihân gülzârı içre **goncalardır**
Dil-i dîvâneme eğlencelerdir (Ş. 1/186)

Sevgili, gül bahçesinde biten taze bir fidana benzetilir. Sevgilinin boyu ile serv arasında bağ kuran âşık, her pelitin/ağyarın onun yanında dolaşmamasını ister. Sevgili; cennet bahçesinin bir gülü, bir semen veya bir yasemen gibi düşünülür.

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir **nihâl-i tâzesin**
Ey boyu servim salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Yâ mücessem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ **gül-i gülzâr-ı cennet** yâ **semen** yâ **yâsemen** (K. 4/1)

3.2.6. Melek, Huri, Peri (Peri-peyker)

Muhteşem bir güzellikte yaratılan, gözle görülemeyen ve olağanüstü bir varlık olan sevgili, bu hususiyetlerinden ötürü bir melek, huri veya peri olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, öyle güzel bir melek sevmiştir ki insanlar ona hayran kalır. Bu olağanüstü güzelliği karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen âşık, bu peri yüzlü güzelin insan olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılır. Hatta diğer bir beyitte sevgilinin melekten daha güzel olduğu ima edilir.

Bir **melek** sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-peyker** ne hûb insân olur (G. 21 /1)

Ay u gün cümle **melekler** hüsnüne tahsîn okur

Bârekallâh zî-cemâl-i ahsen ü hüsn-i cemîl (G. 74/2)

Güzel yaratılışlı cennet varlıkları olan huriler, beyitte diğer cennet unsurları ile birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Âşık, bu beyitte sevgiliyi cennet hurisi olarak tanımlar.

Kâmetin tûbâ lebin kevser sözün mâ’-i ma’în
Kûyun ey **hûr**-ı cinânım cennet’ül-mevâ gibi (G.142/6)

Usûlî, peri olarak nitelendirdiği sevgilinin yolunda can vermenin doğru olmadığından söz eder. Çünkü sevgili bir padişah, âşık ise kuldur. Padişahın kula yar olduğu görülmemiştir.

Yoluna cânın fedâ kılma Usûlî ol **perî**
Sana yâr olmaz ki sensin bir gedâ ol pâdişâ (G. 5/7)

3.2.7. Büt, Sanem, Nigar

Olağanüstü bir güzellikte olmasına rağmen gönlü katılmış sevgili, bu hususiyetleriyle puta benzetilmektedir. Âşık, sevgilinin cansız ve taş kalpli olmasına vurgu yaparak put misali güzele gönül verilmemesi gerektiğini öğütler.

Hulku olmayan güzel san sûret-i dîvârdır
Ey Usûlî bir **büt**-i bî-canâ verme gönlünü (G. 130/5)

Put yapımının Çin’de meşhur olması sebebiyle bu mefhum beyitlerde Çin ülkesiyle birlikte zikredilir. Sevgili öyle mükemmel bir güzelliktedir ki Çin’de ve Çiğil’de eşi ve benzeri bir puta rastlanmaz. Âşık, Çin putuna gönül verip bağlanması sebebiyle kâfir olarak damgalanmış ve büthânenen sürülmüştür. Beyitte zahite seslenen âşık, Çin putuna gönül verdiği için kâfir olarak anılmak istemediğini ve kendisinin de Tanrı’nın bir kulu olduğunu vurgular.

Dîn ü dil vermek revâdır sen **büt-i Çîne** dedim
Sürdüler ben kâfiri müşrik diyü büthânenen (G. 93/7)

Kafir etdiler beni feryâd bu büthânedede
Dîn u dil gâret ider sîmîn **sanem**ler var imiş (G. 51/4)

Yine bir **büt** misâl et deyr-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çiğilde (Ş. 1/109)
Bir **büt-i Çîne** gönül verdik ise ey zâhid
Bize kâfir deme biz dahi Hudânın kuluyuz (G. 41/4)

Sevgilinin güzelliğiyle resim arasında ilgi kuran âşık, aslında bu güzelliğin ardında Tanrı'nın sıfatı olduğunu ve mana âleminde bu sıfatın seyredildiğini ifade eder.

Sûretâ gerçi **nigârın** rûyı zîbâsındayız
Lîk ma'nîde sıfât-ı Hak temâşâsındayız (G. 46/1)

3.2.8. Din, İman, İmansız, Kâfir, Sahir, Mahir, Vefasız, Zalim

Usûlî, sevdiği kimseler için '*dînim, îmânım*' gibi tabirler kullanmıştır. Aynı zamanda âşığın sevgili yolunda can verdiğini söyleyerek ona din ve iman gibi bağlı olduğuna vurgu yapmıştır. Başka bir beyitte ise sevgilinin âşığı yoldan çıkarttığı ve imansız olan sevgilinin âşığı dinden ettiği görülür.

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem **dînim** ü **îmânım** oldur (Ş. 1/144)

Behey güzellerin hânı âşıkın **dîni îmânı**
Yoluna vereyin cânı kor muyun seni kor muyun (G. 112/2)

Gözümüzden ayırdı şem'-i ruhun
Bizi dînsiz kodu bu **îmânsız** (G. 45/3)

Sevgili, âşığı büyüleyerek gönlünü alan bir sahir ve cefa etmekte ustalaşmış, vefadan yoksun bir kâfir olarak tasavvur edilir. Bunları idrak eden âşık ise sevgiliden uzaklaşmak için onun bulunduğu şehri terk etmek ister.

Dil alır **sâhir** imişsin cefâdan mâhir imişsin
Vefâsız kâfir imişsin gidelim bâri şehriden (G. 111/6)

Acımasız ve zalim sevgiliye seslenen âşık, hasta canının bu cefalar sebebiyle sabahlara kadar feryat ettiğini söyler.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder
El-amân ey seng-dil **zâlim** elinden elamân (Mus. V/4-2)

3.2.9. Leylâ, Şîrîn, Azrâ

Klasik Türk edebiyatında en fazla sözü edilen bu efsanevi aşk kahramanları, âşık ve sevgili için benzetilen olmuşlardır. Şair, Leylâ ve Mecnûn aşkına telmihte bulunarak sevgilinin suretinde Tanrı'nın sıfatının görüldüğünü vurgular. Görünüşte Leylâ olarak vücut bulan sevgilinin ardında Mevla'nın özü ve sıfatları yatmaktadır.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör
Zâhiri **Leylâ**dadır ammâ bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Leylâ, renk bakımından sevgilinin saçını ifade edecek şekilde kullanılarak tevriye yapılmıştır. Sevgilinin sınırlarını ancak Mecnûn'un gözüyle bakan âşıklar fark edebilir.

Âşık-ı şûrîde anar zülf ü hâlin hâletin
Dide-i Mecnûna sor şol sırrı kim **Leylâ**dadır (G. 25/7)

Ferhâd ile Şîrîn hadisesini akıllara getiren beyitte Şîrîn, sevgilinin tatlı ağzı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Çektiği sıkıntı ve eziyetler sebebiyle kendisini Ferhâd ile bir tutan âşık, dağlara ulaşacak kadar mihnete sahip olduğunu dile getirir.

Bugün Ferhâd-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam
Bana ey Husrev ü **Şîrîn**-dehen dağlarca mihnetdir (G. 33/4)

Şair, bu dünyadan nice âşıkların gelip geçtiğini anlatırken âşıklardan Vâmık, sevgililerden ise Azrâ diyerek söz etmiştir.

Kimi âşık kimisi ma'şûk olmuş
Kimi **Azrâ** kimisi Vâmık olmuş (Ş. 1/29)

3.2.10. Şem, Nur

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde “şem” ve pervâne” mazmunu oldukça yaygın kullanılmış ve pek çok şiire konu olmuştur. Sevgili, her şeyden önce yakıcı ateşiyle muma benzetilmiş, âşık ise muma yaklaşıp kendini ateşe atan bir pervane olarak düşünülmüştür.

Yanıp yakıla huzûrunda gönül göynüklerin söyle
Ben bu pervânededen ol **şem**'a yana yana aşk eyle (G. 116/2)

Aşk oduna yandı ser-tâ-pâ gönül pervâne-vâr
Hâlim ey pervâne var ol **şem**'â yana yana de (G. 125/5)

Parlaklığıyla göz alıcı bir güzelliğe sahip olan sevgili, âşğın nazarında nur olarak tasavvur etmiştir. Yine bu özellikleriyle sevgili, güneş ve ay arasında ilgi kurulmuştur. Sevgili baştanbaşa bir nurdur. Âşık, böyle eşsiz bir güzeli sevdiği için Allah'a şükreder

Bir musavver **nûr**dur bir âfitâbım var benim
Bir celilü'l-kadr bir âlî-cenâbım var benim (G. 87/1)

Şükr Hakka kim yine bir mehlîkâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim (Mus. II/1-1)

3.2.11. Oglan, Cevan, Tıfıl

Sevgili için kullanılan benzetme unsurlarında biri de oğlandır. Bu benzetme sevgilinin taze, genç ve güzel oluşu sebebiyledir. Usûlî, akıllı olanların deli oğlana gönül vermeyeceğini söyler.

Âkil isen ey gönül nâdâna verme gönlünü
Kadrini bilmez deli **oğlana** verme gönlünü (G. 130/1)

Âşık, sevgilinin yolunu gözlerken gençliğini kaybetmiş ve artık ihtiyarlamıştır. Bu bekleyiş sırasında tarifsiz bir eziyet çeken âşık, nev-cevân olarak nitelendirdiği sevgilinin gelmediğini dile getirir.

Oldum oglan u kocaldım böyle mihnet görmedim
Geldi hayfâ pîrlîk ol nev-**cevân**ım gelmedi (G. 147/4)

Sevgiliyi küçük bir çocuk olarak gören âşık, bu sebeple onun sorumluluklarının bilincinde olmadığını söyler. Şah olarak tasavvur ettiği sevgilinin kullarından/âşğından haberdar olmaması, onun bir çocuk olmasına bağlanır.

Dirîgâ kim **tıfıldır** dahı ol şâh
 Degildir kulları hâlınden âgâh (Ş. 1/169)

3.2.12. Dür (Dür-i beyzâ), Gevher, Genc (Genc-i Nihân)

Âşık, sevgilinin kıymetli oluşunu onu beyaz bir inciye benzeterek anlatmak istemiştir. Devrin ticaret erbabından olan sarraf, bu dükkân içerisinde sevgili kadar kıymetli bir mücevherin daha bulunmadığını söyler.

Gevher-i yekdâne-i cismine cânlardır sadef
Dür-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

Dükân içre görüp sen zât-ı pâki dehr sarrâfı
 Dedi bunun gibi **gevher** bulunmaya dükân içre (G. 126/4)

Peri olarak nitelendirilen sevgili, âşığı yine divane bir hâle sokmuştur. O, âşığın gönlünü viraneye çeviren gizli bir hazinedir.

Bir perî kıldı yine âşık-ı dîvâne beni
 Yine bir **genc-i nihân** eyledi vîrâne beni (G. 134/1)

3.2.13. Ahu, Hüma

Sevgilinin âhûya benzetilmesi, onun güzel kokusu sebebiyledir. Bu kokuyu getiren aracı ise saba rüzgârıdır. Âşık, seher vakti sevgilinin misk kokusunu aldığından Hoten'den bir güzel ahu geldiğini düşünür. Çünkü misk kokusu, Hoten diyarındaki ahuların göbeğinde bulunan bir pıhtıdan meydana gelir.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ bû gelir
 Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel **âhû** gelir (G. 30/1)

Serv boylu bir güzele gönlünü kaptırdığını söyleyen âşık, ondan Hüma diyerek söz eder. Sevgili güzeller arasında en seçkin ve üstün olanıdır.

Sâyesinde pâdişâhım bir **hümâ**dır sevdiğim
 Serv-kad mahbûblarda müntehâdır sevdiğim (Mus. II/1-2)

3.2.14. Dünya, Gönül Eğlencesi, Afet

Sözünde durmayan ve ikiyüzlü olarak ifade edilen sevgili, bu hususiyetleri sebebiyle dünyaya benzetilmiştir. Âşık ise sevgilinin bu huyundan rahatsızdır.

Yine bir yüz dahi gösterdin bu ben dervîşine
İki yüzlü olma hey çok sevdiğim **dünyâ** gibi (G.142/8)

Sevgili, âşığın gönlünün eğlencesidir. Onun gitmesiyle âşık, gamdan helak olmuştur. Yıkıcı özelliğinden dolayı afete benzetilen sevgili, âşığı terk ederek eğlence yeri olan gönlünü harabeye çevirmiştir.

Gönül eğlencesi gitdi meded gamdan helâk oldum
Ol **âfet** bizi terk etdi meded gamdan helâk oldum (G. 80/1)

3.2.15. Merdüm, Mihriban

Âşık sevgiliyi izah ederken “*gözümde nûr, çeşiminde gözbebeği*” ifadelerine yer vermiştir. Âşığın tüm isteği sevgiliyi görmektir. Bu dileği gerçekleşen âşık, amacına ulaşmıştır.

Gözümde nûrsun çeşiminde **merdüm**
Seni gördüm kamu maksûda erdim (Ş. 1/153)

Âşığın canı ve gönlü hasret ocağı içerisinde kebab olmuştur. Bunun sebebi ayrı kaldığı ve hasret duyduğu sevgilinin gelmeyişidir.

Hasret ocağı içre kebâb oldu cân u dil
Vâ hasretâ ki gelmedi ol **mihribân**ımız (G. 37/2)

3.2.16. Ruh, Can

Cânın bedenden ayrı kalamadığı gibi âşık da sevgiliden ayrı yapamaz. Ruh bedenden çıktığı vakit hayat son bulur. Âşık da bu sebeple can, ruh ve sevgili arasında benzetme kurmuştur.

Olımazmış bu **cân** cânânsız
Hiç beden olabile mi **cânsız** (G. 45/1)

Dedim ol yâre kim ey yâr **cânı**

Bu mürde cisminin **rûh**-ı revânı (Ş. 1/111)

3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları

3.3.1. Saç (Zülf, Turre, Mûy, Mergûl)

3.3.1.1. Umumi Olarak Saç

Klasik Türk şiirinde saç, sevgilinin güzellik unsurları arasında en fazla sözü edilen ve en fazla teşbih ve mecazlara konu olan mefhumdur. Divanlarda çoklukla şekli, rengi ve kokusuyla muhtelif benzetmeler yapılır. Ancak *Usûlî Dîvânî*'nda daha çok saçın şekli ve kokusu ele alınmıştır. Şekil itibariyle ipe veya zincire benzetilen saç; kokusuyla sünbül, misk ve anbere teşbih edilir. Aynı zamanda beyitlerde leyl, sevdâ, küfür gibi kelimelerle birlikte zikredilerek tevriyeli bir kullanım yapılmıştır.

*Güzellerin boyunlarına dolanan gîsû; sevgilinin belini kemer gibi sarıp kenar eyleyen mûy; omuza dökülen saçın yüzü kapatmaması için enseden bağlanan şekli olan turra; zincir gibi toprağa düşerek güzelin ayaklarına kadar uzanan veya dolunayı örten bulut gibi sevgilinin yüzü üzerinde bulunan saça ise zülf adı verilir.*¹⁶⁹

3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.3.1.2.1. Rişte, Resen, Zencîr, Tarrâr, Ag (Duzag)

Saçın bu mefhumlarla ilgi kurulması hem şekli hem de bağlayıcı özellikte olmaları sebebiyledir. Âşık, saçın bir iplik mi yoksa Hoten diyarından gelen bir müşk mü olduğu konusunda emin değildir. Saba rüzgârı sevgilinin zincire benzeyen saçlarına temas ederek onları harekete geçirmiştir. Bu durum âşığı çılgına çevirmiş ve onu divane bir hâle sokmuştur. Beyitte delilerin zincire vurulması hadisesi de akıllara getirilmektedir.

Yâ ser-âmed bir habeş mahbûbudur yâ dâm-ı dil
Yâ ki **rişte** ömr yâ mergûl yâ müşk-i Hoten (K. 4/3)

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ **tarrâr**-ı cân
Yâ trâz-ı anberîn yâ misk yâ müşkîn **resen** (K. 4 /4)

Yine dîvâneliğim tuttu görün şeydâlar
Zülfü **zencîr**ini deprettdi gibi bâd-ı sabâ (G. 4/2)

¹⁶⁹ Ahmet Tanyıldız, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, *Turkish Studies*, Volume.4/2, s. 990.

Saç, âşığın gönül kuşunu tuzağa düşüren bir ağ olarak düşünülmüştür. Bu tuzağa yakalanan âşığın kurtulması ise neredeyse imkânsızdır. Kapana kısılan âşık, bu durumdan kurtulabileceği konusunda endişelidir.

Siyeh sünbüllerin çîni gönül murguna **ag** ancak
Nice cân kurtara miskîn aceb müşkil **duzag** ancak (G. 61/1)

3.3.1.2.2. Mar, Ejder

Uzun ve kıvrımlı bir yapıya sahip olan saç, renk ve şekil itibariyle yılanı benzetilir. Saç, sevgilinin hazine olarak tahayyül edilen yüzünün muhafızıdır. Âşık, gönlünde sevgilinin saçının hayali bulunduğunu söyleyerek, koynunda bin başlı bir ejder beslediğini dile getirir.

Sümbülleri ki gül yüzüne târumâr ola
Can u gönül helâkine her târ **mâr** olur (G. 35/2)

Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş
Cânım içinde yatar bin başlı **ejder** var imiş (G. 51/1)

3.3.1.2.3. Sünbül, Müşk, Misk, Anber, Gül-âb

Hoş kokularıyla bilinen bu mefhumlar, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin saçını tanımlamakta zorluk çeken âşık, bu saçın ne olduğu konusunda şüphede kalır. Onu sünbüle, anbere, miske veya bir müşke benzetir. Şair, bu unsurları bir beyitte zikrederek tenasüp yapmıştır. Sevgilinin anber kokusuna benzeyen saçı, canlandırıcı bir özelliğe sahiptir. İsâ'nın nefesiyle ölümlere can vermesi gibi sevgilinin anber kokulu saçı da ölmüş gönüllere hayat bağışlar.

Sünbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân
Yâ tîrâz-ı **anber**in yâ **misk** yâ **müşk**in resen (K. 4/4)

Her diyâra kim erişse rûy-ı müyundan eser
Toprağı **misk** ü suyu anın **gül-âb** olmak gerek (G. 69/4)

Cân verir enfâs-ı İsâ gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dagıtsa bûy-ı zülf-i **anber**-bârnı (G. 128/3)

3.3.1.2.4. Berat, Kadir

Divan şiirinde mukaddes bir varlık olan sevgilinin güzellik unsurları da kutsiyet taşımaktadır. Bu bağlamda sevgilinin saçıyla mübarek Kadir ve Berat geceleri arasında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin yüzü ise nevrüz ve bayram olarak düşünülmüştür.

Yüzünden nüshadır nevrûz ile ıyd
Saçındandır şeb-i **kadrin berâtı** (G. 141/4)

3.3.2. Kaş (Ebrû)

3.3.2.1. Umumi Olarak Kaş

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından kaş; fitne çıkarıcı, âşığa bela okları atan, öldürücü bir özelliğe sahiptir. Yay olarak tasavvur edilmesi, kaşın şekil bakımından bu savaş aletine benzemesi sebebiyledir. Yayın attığı oklar ise gamze veya kirpik oklarıdır. Kaş, göz ile birlikte işaret vererek Usûlî'nin katline sebep olur. Hilale benzetilen kaş görme şerefine nail olan âşık, bayrama erişmiş ve bu bayramda canını kurban etmeyi göze almıştır.

3.3.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.2.2.1. Keman, Yay

Sevgilinin bir bakışına hayatını feda edebilecek kadar çok seven âşık, canını bir nişan tahtası olarak hazırlamış, sevgiliyi beklemektedir. Ancak kaşlarını gererek âşığın canına bela okları fırlatan sevgili, gelmemiştir. Âşık ise bu durumdan yakınmaktadır.

Pûte-i cân u dile tîr-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaş **kemânım** gelmedi (G. 147/5)

Kaş ile göz işâreti besdir
Katline ey Usûlî nass-ı sarîh (G. 12/6)

Keman kaşlı sevgiliye erişen âşık, artık bayrama ulaştığını ve sevgilinin eşliğinde canını kurban edebileceğini söyler.

Erişmesin visâlin ıydine dil ey **kemân- ebrû**
Eşiginde eger bin cân ile olmazsa kurbânın (G. 72/3)

Yay olarak düşünölen kaş, gerildiğinde âşığın canına ok fırlatan ölümcül bir savaş aletine benzetilmektedir. Âşık ise ölümlü göze alarak canını bu oklar arasına atan korkusuz bir kimsedir. Sevgiliye yaklaşıldığında öleceğini bilen âşık, bu durumu *Ka'be kavseyin*¹⁷⁰ ifadesiyle açıklar.

Geceler şol çekdiğim yâ şâhdan korkmaz mısın
Ey kaşı **yây** yoksa tîr-i âhdan korkmaz mısın (Mus.IX/3-1)

Çün atıldı **kaş**ların yâsına kurbân olмага
Çâk Usûlî *Kabe Kavseyin*in ev ednâsındadır (G. 24/7)

3.3.2.2.2. Kej-râ, Tâk

Usûlî, şekil ve yapısı sebebiyle kaşı kej-râya benzetmektedir. Beyitte kelime oyunu yapan şair, yine kaşı eğriliği sebebiyle nûn harfine benzetir.

Nûr üzre nûn yâ ebrû yahûd müşkin kemân
Yâ iki **kej-râ**dır olmuş râları mekr ü fiten (K. 4/7)

Yine eğri yapısı sebebiyle kâş ile tâk arasında ilgi kuran âşık, mescide giren imamın sevgilinin kaşını hatırladığında yüzünü mihraptan döndüreceğinden söz eder.

Kaşların **tâk**ın eger yâd etse mescidde imâm
Kible hakkı ey sanem yüz döndüre mihrâbdan (G. 109/3)

3.3.2.2.3. Kavs Burcu

Şair, kaşın yine şekil yapısını ele alarak kavs burcu arasında benzerlik kurmuştur. Kaş altında bulunan göz, okçulukta nam salmış bir Türk'e benzetilir. Bu usta okçunun hedefi ıskalması imkânsızdır. Mirrih ise kavs burcunu kendisine vatan edinmiştir.

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdr
Yâ meger Mirrih kılmış **kavs burcu**nda vatan (K. 4/8)

¹⁷⁰ "Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ." Aradaki mesafe; (üst üste getirilen iki yay kadar, hatta daha yakın oldu (Necm, 53/9). Câhiliye Araplarında birlikteliği temsil için iki yay birleştirilip bir ok atılırdı. Bu, maddî mânevî yakınlığın işareti idi. (Elmalılı, VI, 4576-4577)

3.3.2.2.4. Nûn, Râ

Beyitte Arap harflerinden olan “nûn” ve “râ” ile kaş arasında ilgi kuran şair, bu harfleri kullanarak kelime oyunu yapmıştır.

Çekilsin râlari ebrûlar olsun
Uzalsın dâl u lâmi mûlar olsun (Ş. 1/107)

Nûr üzre nûn yâ ebrû yahûd müşkîn kemân
Yâ iki keĵ-râdır olmuş râlari mekr ü fiten (K. 4/7)

3.3.3. Göz (Çeşm, Dîde)

3.3.3.1. Umumi Olarak Göz

Usûlî Dîvânî’nda göz, güzellik mefhumu olarak kullanılmasının yanı sıra tasavvufî manada da ele alınmıştır. Kâinatı yaratan ve kendi ruhunu Âdem’in toprağında gizleyen Tanrı, bu sırrın bilinmesini istemiştir (Bkz. Âyetler ve Hadisler). Bu ilahi sırrın keşfine mazhar olacak kişiler ise nefsin kötü arzularından arınarak insan-ı kâmil mertebesine ulaşan ve eşyaya gönül gözleriyle bakarak Tanrı’nın tecellisini gören kimselerdir. Ancak Tanrı’nın sonsuz bir ummana benzeyen mana âlemini baştanbaşa görmek mümkün değildir. *Divan*’da göz ile ilgili “gönül gözü”, “ibret gözü”, “can gözü” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Bu bahrın haddi vü pâyânı yokdur
Ki sığmaz gözüne imkânı yokdur (P. 2 /32)

Divan’da “nazar değmesi” olayına rastlanır. Aynı zamanda gözle ilgili çeşitli deyimlerde karşımıza çıkmaktadır. *Gözünü açmak*, *gözüne mil çekmek*, *göze sürme çekmek*, *göz ucuyla bakmak* gibi.

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan göz ise pek çok teşbih ve mecazlara konu olmuştur.

3.3.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.3.2.1. Mest, Fitneci

Renk bakımından siyah olarak tasavvur edilen göz, baygın bakışı sebebiyle sarhoş olarak ele alınmıştır. Âşığın gönlü ise bu sarhoş göz sebebiyle meyhane köşesinde kalmıştır. Ayrıca gözün fitneci oluşundan da söz edilmiştir.

Şol iki mest u siyehkâr gözün fitneleri

Eyledi mu'tekif-i gûşe-i meyhâne beni (G. 134/3)

3.3.3.2.2. Sehhar

Büyüleyici bir etkiye sahip olan göz, âşığı kendine bağlayıcı özelliği sebebiyle sehhar olarak düşünülmüştür.

Gerçi bağladı gözün gözüme uyku yolların
Ol iki **sehhar**ı âsîb-i seherden saklasın (G. 101/2)

3.3.3.2.3. Kattal

Gözler, güzellik pazarında gönül satın alan iki katil olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, öldürücü özelliğe sahip olan bu gözlerle karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgular.

Eldir alır dil metâ'ımı gözünden sakının
Hüsün bâzârına gelmiş o iki **kattallar** (G. 34/8)

3.3.3.2.4. Türk, Mirrih

Ok atmada usta olarak bilinen Türk, göz için benzetme unsuru olarak ele alınmıştır. Kaş ise eğri yapısı sebebiyle yaya teşbih edilir. Yay burcunun bulunduğu gezegen Mirrih'dir. Şair bu durumu: "*Mirrih kavs burcunu vatan edinmiş.*" diyerek açıklar. Kasidede sözü edilen bu ifadelerle memduhun savaşı özelliğine övgüde bulunulur.

Kaşın altında gözün bir **Türk**-i tîr-endâzdır
Yâ meger **Mirrih** kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

3.3.4. Gamze

3.3.4.1. Umumi Olarak Gamze

Gamze, âşığı cezbederek kendisine bağlayan sevgilinin yan bakışıdır. Göz, kaş ve kirpik üçlüsüyle birlikte anılan gamze, âşık için ölümcüldür. Sevgili, âşığa göz ucuyla bakarak onun bağrının delinmesine yol açar. Âşık, bu olumsuz durumu kendi lehine çevirir ve bu açılan bağı, aslında bahtını açan bir fetih kapısı olarak görür.

Göz ucuyla bakdı deldi bagrımı ol **gamzekâr**
Bahtım açıldı Usûlî feth-i bâbım var benim (G. 87/5)

3.3.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

3.3.4.2.1. Ok (Tîr), Leşker, Hûn-hâr

Usûlî Dîvânî'nda gamze, daha çok öldürücü savaş aletlerine benzetilir. Gamze, fırlattığı oklarla âşığın canını hedef alarak kan döker. Âşık ise bu durumdan şikâyetçi değildir. Çünkü onu öldüren sevgilinin manalı bakışı değil, ayrılığıdır. Sevgiliden ayrı kalan âşık, bu hasretliği çekerken her gün ölmektedir. Oysa günahsız âşığı öldürmeye bir gamze oku kâfidir. Can alıcı gamze oku bile âşığın canına tatlı gelmektedir.

Gamzesi bir **tîr**i câna satardı gönlüme
Ey Usûlî bâri şol bâzârı görsem gâh gâh (G. 119/7)

Döksün ko kanımı kim olur **tîr**-i gamzesi
Yüz bin benim gibi kişinin hûn-bahâcığı (G. 145/2)

Gel firâk ile helâk etme Usûlî kulunu
Anı öldürmege ol gamze-i **hûn-hâr** yeter (G.32/5)

Bî-günâh âşıkın öldürmeğe **tîr**-i gamzesi
Her hatâ kim işleye ayn-ı sevâb olmak gerek (G. 69/3)

Gamzen **ok**ları câna tatlı gelir
Küllü şey'in mine'l-melîhi melîh (G. 12/3)

Gamze askerleri, âşığın gönül ülkesine saldırarak şehirleri harap etmiştir. Bu saldırı emrini veren kişi ise gönül tahtında oturan ve hünkâr olarak tasavvur edilen sevgilidir.

Gamzeden **leşker** çekip şehr ü vilâyet yıkmagı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

3.3.4.2.2. Bıçag, Hançer

Gamze için benzetme unsuru olarak kullanılan mefhumlardan biri de bıçaktır. Sarhoş olan ve ne yaptığını bilmeyen göz, âşığa bıçak çekmiştir. Yaralayıcı ve öldürücü özelliğe sahip olan bıçak karşısında âşık, büyük tehlike altındadır. Bu vaziyetten bir an önce kurtulmak ister ve gamzenin öldürücü şerrinden Allah'a sığınır.

Gamzeden kâfir gözü yalın **bıçag** itmiş yine
Hak o bed-mesti Usûlî şûr u şerden saklasın (G. 101/7)

Sevgili ay yüzlü, sırma saçlı bir güzeldir. Her iki yanağında bulunan gamzesi ise sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcısıdır.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Saglu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

3.3.4.2.3. Kattâl

Bayitte yine gamzenin katil oluşuna değinilmiştir. Canilikte onunla boy ölçüşecek kişi cihanda yoktur. Sevgili, gamze silahı ile âşığın canına kastetmiş ve yüreğini kanla doldurmuştur.

Kan ile doldurdu agzın yâremi bugün yine
Söyleşemez kimse gamzenle cihân **kattâlidir** (G. 31/3)

3.3.5. Kirpik (Müje)

3.3.5.1. Umumi Olarak Kirpik

Usûlî Divânı'nda kirpik, tıpkı gamze gibi öldürücü özelliğiyle ele alınmıştır. Göz ve kaşa olan yakınlığı bu mefhumlarla birlikte tasavvur edilmesine sebep olmuştur.

3.3.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

3.3.5.2.1. Tîr

Şekil itibariyle kirpik ile ok arasında benzetme kuran şair, bu ölümcül silahın hedefinde âşığın olduğunu ifade eder. Bu durum büyük bir yaygaraya sebep olmaktadır. Âşığın sinesinde okla açılan yara, göz şeklini almıştır. Bu yarayı görenler sevgiliden âşığa bir iz, bir hatıra kaldığını söyler. Âşık, sevgilinin oklarından kaçmak istemez. Çünkü bunun devlet nişanı olduğunu düşünür.

Çâk cânın almayınca komadı Usûlînin
Allâh ki kıldı **tîr**-i müjen yaygaracığı (G. 145/5)

Sinemde çekdi **tîr**-i müjen şeklini gözün
Gören dedi ki oh ne güzel yâdigâr olur (G. 35/5)

Kaçma **tîr**-i yârdan devlet nişanıdır gönül
İzzet et sadre geçir andan hatâ gelmez sana (G. 3/7)

3.3.6. Yüz (Cemal, Didar, Tal'at, Rûy, Vech, Suret)

3.3.6.1. Umumi Olarak Yüz

Klasik şairlerde olduğu gibi Usûlî de sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüz üzerinde fazla durmuştur. Sevgilinin yüzü pek çok teşbihlere ve mecazlara konu olmuştur. Her şeyden önce yüz, ilahi yansımanın maddi âlemde aksettiği yerlerden biridir. Yüz, güzelliğini Tanrı'nın tecellisinden alır. Sevgilinin yüzünde bulunan ayva tüyleri ise ilahi kudretin yazmış olduğu ayetlerdir.

Vech-i pâkinde Hak izhâr-ı kemâlât eyleyip
Nice göstermiş sıfatın âyet-i rahmâna bak (G. 64/5)

Sevgili; eşsiz güzellikte yaratılmış, cihanda benzeri bulunmayan güzeller şahıdır. Âşık sevgilinin bu cemaline yürekte bağlıdır. Onu bir bakış görebilmek uğruna iki cihandan vazgeçmeyi göze almıştır. Onun olağanüstü güzelliğini doyasıya görmek ister. Ancak bu mümkün değildir. Bu sebeple âşık, sevgilinin ayağı tozundan sürme yapılmasını ve gözüne çekilmesini ister. Böylelikle sevgili her an âşığın gözleri önünde olacaktır. Bu güzellikten mahrum kalan âşık ise artık tükenmiştir. Sevgilinin cemali olmadan cennet bahçesinde dahi bulunmak istemez. Zaten âşık için cennet, sevgilinin bulunduğu yerdir. Cehennem ise ondan ayrı kalmaktır. Sevgilinin cemalini görerek tarifsiz bir mutluluk yaşayan âşık, artık bayrama ermiştir. Onun bayramı sevgiliye kavuştuğu gündür. O gün vuslata eren âşık için canın bir önemi yoktur. Bu sebeple sevgili yolunda kendisini kurban edebilir.

Yârin **cemâli**ni gördün ayağına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle (G. 117/7)

3.3.6.2. Yüz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.6.2.1. Gün, Mihr, Mah (Meh-rû, Meh-likâ)

Parlak ve gözalcı bir güzellikte olan sevgilinin cemâli ile bu mefhumlar arasında benzetme kurulmuştur. Sevgilinin güneşe benzeyen yüzünden bir an bile başını çevirmeyen âşık, onun izinin tozundan ayrılmadığını dile getirir. Âşık, sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzünde bulunan benlerin bu ışık saçan güzelliği perdelediğinden söz eder. Bu durum siyah mürekkeple yazılan şiirin güneşe gölge düşürmesine benzetilir.

Yüzüm döndürmez idim **gün** yüzünden
Gözüm ırmaz idim izi tozundan (Ş. 1/47)

Hâl u hatın ki **gün** yüzünü tutdu gûyiyâ
Şi'r-i siyah şeb güneşe perdedâr olur (G. 35/3)

Beyitte sevgilinin yüzü güneşe benzetilmiş, saçları ise bulut olarak düşünülmüştür. Şair, bulutların güneşi kapatma hadisesini akıllara getirerek sevgilinin güneş olarak tasavvur edilen yüzünün saçları tarafından örtüldüğünü ifade eder. Âşık, bu yüz örtüsünün ortadan kalkmasını istemektedir.

Nakş-ı tendir cân cemâlinin nikâbı ref' kıl
Mihr-i âlem-tâb-ı vechinden sehâbi ref' kıl (Mus.VIII/2-I)

Sevgili; ay yüzlü, sırma saçlı, her iki yanağında gamzeleri bulunan bir güzel olarak tasvir edilir. Âşık, bu ay yüzlü sevgiliyi doyasıya görmek ister. Âşığa: “*Bizi sevmekten muradı ne?*” diyerek soru soran sevgili, âşıktan: “*Sevgi ve muhabbet.*” cevabını alır.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Sağlu sollu gamzelerden takunur **hançer** güneş (K. 2/4)

Göz olsa câ-be-câ gökler gibi başdan başa cismim
Doyunca yüzünü görsem ey **meh-likâ** bârî (G. 131/3)

Demişsin bizi sevmekden muradı ne Usûlinin
Muradım senden ey **meh-rû** hemân mihr ü muhabbetdir
(G. 33/7)

3.3.6.2.2. Gül, Gülşen, Gülzar, Gülistan

Sevgilinin yüzü; renkliliği, canlı oluşu ve ferahlık vermesi gibi sebeplerle gül ve gülşene benzetilir. Sevgilinin gül yüzü, âşığın gönlüne can ve neşe vermektedir. Usûlî, sevgilinin gül yüzünü gördüğünde şevkten çılgına döneceğini ifade eder. Bu durum ilkbahar geldiğinde delilerin çılgınlıklarının daha da artmasına dayandırılır. Beyitte sevgilinin gül yüzü, sünbüle benzeyen saçlarıyla birlikte anılır. Sevgilinin saçları yüze doğru dağıldığı vakit her teli can ve gönül için tehlike saçan bir yılan olur.

Gül yüzün gülşenine karşı güler cân-ı hazîn
Bâg-ı ayşımı hazân etme benim begcegizim (G. 84/6)

Gül yüzün görse Usûlî şevkden mecnûn olur
Hâlet artar nev-bahâr olsa belî dîvânedede (G. 125/7)

Sünbülleri ki **gül** yüzüne tarumar ola
Can u gönül helakine her târ mâr olur (G. 35/2)

Kendisini bülbül olarak nitelendiren âşık, yaşam alanı olan gül bahçesinin sevgilinin cemali olduğunu dile getirir. Bu gülistan olmadan âşığın gönlü eğlenmez. Sevgiliye gelecek her zarardan incinen ve canı yanan âşık, rüzgârın sevgilinin gülşene benzeyen cemaline zarar vermemesi için dualar eder. Aynı zamanda ayağının toprağının kötü nazarlardan korunması için de temenni de bulunur.

Bülbülem **gülşenim** cemâlidir
Gönlüm eğlenmez ol gülistânsız (G. 45/5)

Hak cemâlin **gülşenin** bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i pâyin gevherin yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Âşık, sevgilinin cemaliyle gülzar ve gülistan arasında ilgi kurar. Cemali gül bahçesine dönen sevgiliye seslenerek her dikene yüz vermemesi gerektiğini söyler. Âşığın dikenden kastettiği rakiptir. Kendisi ise gül bahçesinin bülbülüdür. Sevgilinin gül bahçesinde rakiple birlikte olduğunu gören âşık, “*Yazıktır!*” diyerek bülbüle eziyet edildiğini söyler.

Gülistân-ı cemâlin kim kitâb-ı hüsn-i behçetdir
Komadı revnakın ey dil bahâristân u bostânın (G. 72/4)

Cemâlin döndü **gülzâra** sakın yüz verme her hâra
Yazıktır bülbül-i zâra dil-âzâr olma sultânım (G. 91/7)

3.3.6.2.3. Peri-peyker, Huri-peyker

Sevgilinin büyüleyici güzelliğe sahip olması; peri, huri gibi soyut ve sıradışı varlıklara benzetilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu varlıkların olağanüstü güzellikte yaratıldığı da bilinmektedir. Âşık, öyle bir güzel sevmiştir ki ona

hayran kalmamak elde değildir. Sevgilinin bu muhteşem güzelliği karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen âşık, böyle bir güzelin insan olup olmayacağı konusunda endişelidir.

Bir melek sevdim ki görse ins ü cân hayrân olur
Allah Allah ol **perî-pekter** ne hûb insân olur (G. 21/1)

Huri, mükemmel güzellikte yaratılan ve cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan varlıktır. Bu bağlamda huri yüzlü sevgilinin ikamet ettiği yer, âşık için cennettir. Sevgili olmadan cennet bahçesi âşığa zindan olur.

Hak bilir dünyâ değil ol **hûr-ı pekter** olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindan olur (G. 19/2)

3.3.6.2.4. Âyine, Şem, Nur (Envar), Subh

Güzelliği yansıtan ayna ile sevgilinin yüzü arasında benzetme kuran âşık, sevgiliyi kuşluk vaktinin aynası olarak tanımlar. Sevgilinin yüzü, Tanrı'nın nurlarının tecelli ettiği bir aynadır. Hz. Muhammed'in nurları ise sevgilinin yüzüne aksetmiştir.

Biri ol şâh-ı âlem Mustafâdır
Yüzü **âyine-i şemşü'd-duhâdır** (Ş. 1/149)

Sûretin **âyine-i nûr-ı Hudâdır** sevdiğim
Tal'atın **envâr-ı zât-ı Mustafâdır** sevdiğim (G. 86/1)

Âşık, sevgilinin bahara benzeyen güzelliği karşısında divaneye dönmüştür. Bu durum delilerin bahar mevsiminde daha çok çıldırdığını akıllara getirir.

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i **şem'**ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Usûlî, *Yenice Şehrengîz* 'inde dönemin esnaflarından Terzi Mustafâ'ya olan sevgisini dile getirirken onun yüzünün seher vaktine benzediğine değinir. Sabahın ilk saatleri, yeni bir güne başlayan insanın ruhuna ferahlık ve tazelik verir. Âşık bu hissiyatı sevgiliyi gördüğü vakit yaşar.

Ser-âmed biri Terzi Mustafâdır
Cemâli matla'ı-ı **subh** u safâdır (Ş. 1/138)

3.3.6.2.5. Ka'be, Kible

Âşığın nazarında sevgilinin yüzü kutsaldır. Bu mukaddes yüz karşısında âşık, tüm benliğiyle eğilir. Sevgilinin cemali ile Kâbe ve kible arasında benzerlik kurulması bu sebeptedir. Müminlerin Kâbe'yi gördükleri an huzur bulmaları gibi âşık da sevgilinin Kâbe'ye benzeyen cemalini gördüğünde mutlu olur.

Bihamdillâh safâ bulduk cemâli **ka'besin** gördük
Usûlî gerçi firkatde yedik zahmın mugaylânın (G. 72/5)

Usûlî, hac ibadeti ile ilgili mefhumları birlikte zikrederek tenasüp yapmıştır. Sevgilinin yüzü kutsal topraklarda bulunan Merve tepesi, toprağı Hudâ'nın nurudur. Yüzü ise safa ehlinin yani âşıkların kıblesidir.

Yüzü Merve hakı nûr-ı Hudâdır
Cemâli **kible**-i ehl-i safâdır (Ş. 1/150)

3.3.6.2.6. Metin, Kitap

Gülistan olarak tasavvur edilen sevgilinin güzelliği, aynı zamanda hoş bir kitaba benzetilmektedir. Tanrı'nın kâinâta yansıyan tecellisi sevgilinin yüzüne aksetmiştir. Onun cemalinde bulunan ayva tüyleri Tanrı'nın kelamını yazdığı bir metindir. Sözleri ise yine Tanrı'nın ayetleridir/delilleridir.

Gülistân-ı cemâlin kim **kitâb**-ı hüsn-i behçetdir
Komadı revnakın ey dil bahâristân u bostânın (G. 72/4)

Yüzün **metn**-i kelâmullâh sözün âyât-ı rabbânî
Cemâlinde âyân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî (G. 129/1)

3.3.6.2.7. Nevruz, İyd

Sevgilinin yüzünü görmek âşığa bayram coşkusu yaşamak gibidir. Bu bağlamda âşık, sevgilinin yüzüyle nevruz ve İyd arasında ilgi kurmuştur. Saçı ise kutsal geceler olan Kadir ve Berat'a benzetilmiştir. *Nevrûz*, *İyd*, *Kadir*, *Berât* gibi mefhumları birlikte zikreden şair, tenasüp sanatı yapmıştır.

Yüzünden nüshadır **nevrûz** ile **ıyd**
Saçındandır şeb-i Kadrin berâtı (G. 141/4)

3.3.6.2.8. Devlet

Sevgilinin cemalinin devlete benzetilmesi, onun yüksek bir mertebe olarak düşünülmesi sebebiyledir. Âşık, bu yüzü cennet bahçelerine değiştir. Onu görmek için cennet bahçelerini kaybetmeyi göze almıştır.

Dâr-ı ukbâda beni berbâd ederlerse eger
Devlet-i didârsız bâg-ı cihâne bakmayam (G. 79/2)

3.3.7. Yanak (Ruh, Ruhsar)

3.3.7.1. Umumi Olarak Yanak

Klasik şiirde daha çok sevgilinin yüzü ile birlikte ele alınan yanak, *Usûlî Dîvânı* 'nda birtakım benzetmelere konu olmuştur. Renk bakımından ele alındığı beyitte sevgilinin gülüşüyle birlikte lale bahçesine döner. Yanak, âşığın yokluğuna dayanamadığı sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Yanaktan ayrı kalan âşığın gönlünde yaralar meydana gelir. Sevgilinin ayrılığıyla feryat eden âşığın ahları rüzgâra karışır. Bu durumdan tedirgin olan âşık, yel aracılığıyla ahının sevgilinin yanağına isabet edeceğinden korkar. Âşık, sevgilinin yanağının zarar görmesinden endişelenir ve “*Yavuz yel esmesin rûhsârına!*” diyerek dua eder.

Âh-ı âşıkdan yavuz yel esmesin **ruhsârına**
Ya'ni olsun güllerin bâd-ı hazândan bî-hazen (K. 4/24)

Dâg olur dilde **ruhunsuz** geceler mehtâbdan
Od yanar başımdan sensiz mihr-i âlem-tâbdan (G. 109/1)

Gül gibi gülse reng-i **rûhu** lâle-zâr olur
Bir zerre içre iki hilâl âşikâr olur (G. 35/1)

3.3.7.2. Yanak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.7.2.1. Lale, Gül, Gülşen, Nesrin, Nesteren

Tabiatla ilgili olan mefhumlar, rengi sebebiyle sevgilinin yanağı için benzetilen olmuştur. Sevgili, laleye benzeyen yanağıyla âşığın uğruna can verdiği kişidir. Sevgilinin lale yanağına ulaşmaya çalışan âşık, gam dikeninde can verir. Kefeni ise gül yapraklarından yapılır. Gül olarak tasavvur edilen

sevgilinin yanağı bir süre sonra gül bahçesine döner. Âşık, bu gül bahçesinde bülbül olmayı arzulamaktadır.

Hâr-ı gamdan cân veren bülbüllere ey **lâle**-ruh
Yaraşır olsa kefen berg-i gül-i sîrâbdan (G. 109/4)

Ko olsun ey yanağı **gül** letâfetden ruhun gül gül
Usûlî gibi tâ bülbül o **gülşende** hezâr olsun (G. 96/9)

İrem; rengârenk çiçekleri, bahçeleri, akarsuları ve nehirleri bulunan eşsiz ve benzersiz bir bahçedir. Âşık; sevgilinin yanağını güle benzetmiş ve burayı İrem gülistanının bir nesrini olarak düşünmüştür.

Gülmüş açılmış güzel güller midir **gül** ruhların
Yâ gülistân-ı İrem **nesrîni** yâhûd **nesteren** (K. 4/10)

3.3.7.2.2. Mihr, Şem, Âyine

Yanak, ışık saçan ve aydınlatıcı özelliğiyle bu unsurlara benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin güneşe benzeyen yanağını gördüğünde gözlerinin açılacağından söz eder. Sevgilinin yanağının muma benzetildiği beyitte ise bu mumun âşığa yol gösterdiğine değinilir. Ancak sevgili, âşığı yanağından mahrum bırakmıştır. Bu durum karşısında üzüntüsünü ve öfkesini gizleyemeyen âşık, sevgiliye “*dinsiz, imansız*” gibi ithamlarda bulunur.

Rûşen olur **mihr**-i rûhsârınla bir gün gözlerim
Kevkeb-i tâli eger nâgâh kılmazsa gurûb (G. 6/5)

Gözümüzden ayırdı **şem**'-i ruhun
Bizi dînsiz kodu bu îmânsız (G. 45/3)

Yanak için benzetme kurulan diğer bir unsur ise aynadır. Âşık, âlemi kendi nurlarıyla boğan sevgilinin yanağını ayna olarak düşünmüştür. Bu aynayı görmek isteyen âşık sevgiliye seslenerek yanağının aynasını bir an dahi olsa göstermesini ister.

Gark eder envârda ey rûh-ı musavver âlemi
Zahir etsen bir nefes **âyine**-i ruhsârını (G. 128/2)

3.3.8. Ben (Hâl)

3.3.8.1. Umumi Olarak Ben

Usûlî Divânî'nda şekli, rengi, kokusu gibi farklı özellikleriyle ele alınan ben, sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcı unsurlarındandır. Birtakım özellikleri sebebiyle Habeşli bir çocuğa benzetilir. Kimi zaman da sultan olarak ele alınmıştır. Âşık, güzellik şahının yüzündeki benlerden söz ederken, sevgilinin yüzüne oldukça yakıştığına değinmiştir. Güzel gözlü sevgili, güzeller içinde bir beydir ve yüzündeki benler de güzellik şahına çok yakışmıştır.

Ne yaraşmış güzel **benler** yüzünde ol hasen şâhın
Hemânâ ol güzel gözlüm güzeller içre bir begdir (G. 22/3)

3.3.8.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar

3.3.8.2.1. Bilâl

Sevgilinin yüzündeki benler, rengi ve kıymeti bakımından Bilâl-i Habeşî'ye benzetilmiştir. Sevgilinin yüzüyle cennet arasında ilgi kuran âşık, bu cennet içerisinde Bilâl'in bulunduğunu dile getirir. Sevgiliyi görenler de aynı benzetmeleri yapar.

Yüzünde benlerine benzedirler
Görenler cennet içinde **Bilâli** (G. 138/3)

3.3.8.2.2. Etfâl, Sultan

Ben; rengi, çokluğu, şirin oluşu gibi özellikleriyle ele alınmış ve bu hususiyetiyle Habeşli çocuklara benzetilmiştir. Aynı zamanda ben, gücün ve iktidarın sembolü olan sultan olarak da düşünülmüştür. Bu sultan Hoten ülkesinde hâkimiyet sahibidir.

Hâller midür yüzünde yâhûd **etfâl**-i Habeş
Yâ Hoten **sultânı** mülk-i Rûma salmış tâhten (K. 4 /11)

3.3.8.2.3. Gonca, Elif, Minber, Vesen

Sevgilinin beni ile muhtelif benzetmelere başvuran âşık, kimi zaman beni gonca, elif gibi farklı şekillerde tasavvur etmiş kimi zamanda güzellik camisinin içerisinde bulunan minbere veya gümüşten bir puta benzetmiştir.

Gonca-i zanbak mı benin yâ ki ay üzre **elif**

Câmi-i hüsn içre yâ **minber** ya bir sîmîn **vesen** (K. 4/9)

3.3.9. Hat

3.3.9.1. Umumi Olarak Hat

Usûlî, şiirlerinde sevgilinin ayva tüylerinden söz etmiş ancak hat mefhumuna fazla yer vermemiştir. Hat ifadesi birkaç beyitte karşımıza çıkmaktadır.

3.3.9.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar

3.3.9.2.1. Benefşe, Gubâr

Hattın benefşe olarak düşünüldüğü beyitte canlı ve renkli bir tabiat tablosu çizilir. Âşık, sevgilinin hattını kokusu sebebiyle benefşeye benzetmiş, saçlarını da yine güzel kokusundan dolayı sünbül olarak düşünmüştür.

Bağladı hatt-ı **benefşe** zülf-i sünbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende mûr u mâr (K. 3/12)

Yenice Şehrengîz'inde memleketteki güzellerden söz edilirken hat unsuruna değinen şair, bu güzelliğin gönülleri toza dumana kattığını dile getirir.

Muhakkak nesh edip reyhân-ı zârı
Tozatsın dilleri hatt-ı **gubârı** (Ş. 1/109)

3.3.10. Ağız (Dehan, Dehen)

3.3.10.1. Umumi Olarak Ağız

Usûlî Divânı'nda daha çok dudakla birlikte ele alınan ağız, gizemli oluşu ve içerisinde bilinmeyen sırların saklanması sebebiyle kapalı bir kutu olarak tasavvur edilmiştir. Bu kıymetli hazineyi açabilecek biri henüz ortaya çıkmamıştır. Tasavvufi ıstılahta sırdan kasıt vahdet-i vücuttur. Ağız, vahdet sırlarını açığa vuran bir habercidir. Sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alındığında ufak, kapalı bir nokta olarak düşünülmüştür. Söz, kıymetli olması sebebiyle herkese söylenecek bir şey değildir. Bu değerli sözleri içerisinde barındırması sebebiyle ağız, cevher olarak tahayyül edilmiştir.

3.3.10.2. Ağız ile İlgili Tasavvurlar

3.3.10.2.1. Nokta, Sır, Cevher

Küçük kapalı bir kutu olan ve kimsenin bilmediği sırları muhafaza eden ağız, güzellik safhası içerisine konmuş bir nokta olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda sevgilinin öpmesiyle âşığa can veren bir unsurdur. Bu hususiyetleri sebebiyle ağız, kıymet bakımından cevherle eş değerdedir.

Safha-i hüsn içre konmuş **nokta**-i mev’hûmdur
Yâ ki **sırr**-ı gayb yâhûd **cevher**-i cân yâ dehen (K. 4/12)

3.3.11. Dudak (Leb)

3.3.11.1. Umumi Olarak Dudak

Divan’da üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Rengi ve kıymeti bakımından değerli madenlere, -özellikle lal taşına- benzetilir. Şekil itibariyle kadehle arasında ilgi kurulan dudağın âşığa can bağışlayıcı özelliği Hz. İsa’yı akıllara getirmektedir. Aynı zamanda gönüllere şifa veren dudakla devrin sağlık kuruluşlarından olan dârü’ş-şifâ arasında benzetme kurulmuştur.

3.3.11.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.11.2.1. La’l, Yâkût, Dürc

Dudağın lal ve yakuta benzetilmesi, kırmızı rengi ve kıymetli oluşu sebebiyledir. Sevgilinin lal taşına benzeyen dudağı aynı zamanda kadeh olarak düşünülmüş ve renk bakımından şaraba teşbih edilmiştir. Yakut ise cevher olarak tasavvur edilen cana sefalar vermiştir. Beyitte kıymetli madenler birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır.

La’l-i yâre hem-kadeh olmuş yine benzer şarâb
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol **yâkût**-ı nâb (G. 8/1)

Dudağı bir mücevher kutusu olarak tasavvur eden âşık, bu kutunun içerisinde Aden körfezinden çıkarılan değerli incilerin/dişlerin bulunduğunu dile getirir.

La’lin altında güher dendanları mı bu yâhûd
Dürc-i la’lin içre derc olmuş durur dürr-i Aden (K. 4/13)

3.3.11.2.2. Cam, Kadeh, Şarap

Dudağın rengi, şekli ve akılları baştan alarak âşığı kendinden geçiren sarhoş edici özelliği bu mefhumlara benzetilmesine sebep olmuştur. Yârin dudağını kadeh olarak düşünen âşık, aynı zamanda bu dudağı şaraba benzetmektedir.

Ey leb-i **câm**ın ıraklardan lebâbeb arz eden
Şevk ile cân-ı ulü'l-elbâbı bî-hûş eyleyen (G. 114/2)

La'l-i yâre hem-**kadeh** olmuş yine benzer **şarâb**
Cevher-i câna safâlar verdi ol **yâkût**-ı nâb (G. 8/1)

3.3.11.2.3. Kevser, Selsebil

Sevgilinin dudağıyla ilgi kurulan diğer benzetme unsurları ise Kevser ve Selsebil'dir. Cennette müminlere mükâfat olarak sunulacak olan bu cennet suları sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. Lal, sevgilinin dudağıyla öyle bütünleşmiştir ki beyitte dudağa yer verilmemiş ve lal ifadesi dudak yerine kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünde lal taşıyı görenler bu dudağın Selsebil olduğunu düşünmüştür. Şair, sevgilinin boyunu; Tûbâ ağacına, dudağını; Kevser'e, sözlerini ise yine cennette bir ırmak olan Mâ'-i Ma'în'e benzetmiştir. Cennet hurisi olarak tahayyül edilen sevgilinin yeri ise Cennet'ül-Mevâ'dır.

Gördüler yüzünde **lâ**'lin **selsebilin** dediler
Bârekâllah kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün mâ'-i ma'în
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennet'ül-mevâ gibi (G. 142/6)

3.3.11.2.4. Îsâ

Sevgilinin dudağıyla Hz. Îsâ arasında benzetme kurulması, Îsâ'nın nefesiyle ölülere can bahşetmesi sebebiyledir. Beyitte bu hadiseye telmihte bulunan şair, sevgilinin dudağından dökülen sözlerin âşığın hasta canına şifâ olduğunu dile getirir.

Lebleri ihyâ-yı **Îsâ**dan haberler keşf edip
Hasta câna her sözü şâfî cevâb olmak gerek (G. 69/2)

3.3.11.2.5. Dârü's-şifâ

Dudağın âşığın zayıf ve hasta canına iyi gelmesi, tedavi edici ve iyileştirici oluşu gibi özellikleri onun dârü's-şifâ'ya benzetilmesine sebep olmuştur. Dârü's-şifâ'dan şifa bekleyen âşık, hastalığına hangi ilacın iyi geleceği hakkında soru sorar.

Dil su'âl eyler lebin **dârü's-şifâ**sından şifâ
Oldu derde dürd ile erişdi şâfi cevâb (G. 8/2)

3.3.12. Çene (Zekan)

3.3.12.1. Umumi Olarak Çene

Divan şiirinde bu güzellik unsuru çenede bulunan çukur sebebiyle daha çok âşığın hapsedildiği kuyu veya zindan olarak düşünölmüştür. Usûli, bu kullanımın dışında çene ile ilgili farklı benzetmeler yapmış ancak bu unsura fazla yer vermemiştir.

3.3.12.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar

3.3.12.2.1. Meyve-i Tûbâ, Top, Bîh, Sîb, Âb-ı Mu'allak

Şekil ve renk itibariyle elma ve ayvaya benzetilen çene, değeri bakımından cennet meyvesi olan Tûbâ'ya teşbih edilmiştir. Yine şekil ve parlaklığı onun gümüşten veya aynadan bir topa benzetilmesine sebep olmuştur.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn **tôb** ya **tôb**-ı âyine
Yâ **bîh** u ya **sîb** yâ **âb-ı mu'allak** yâ zekan (K. 4/14)

3.3.13. Boy (Kad, Kamet, Endam)

3.3.13.1. Umumi Olarak Boy

Boy; uzunluğu, düzgünlüğü ve inceliği sebebiyle çeşitli tasavvurlara konu edilmiştir. Üzerinde pek çok teşbih ve mecaz yapılan boy, en fazla serv ağacı olarak tasavvur edilmiştir. Kusursuz güzellikle olan sevgilinin boyu, insanın "*ahsen-i takvim*" olarak yaratılmasının kanıtlarından biridir.

Kâmetinde ahsen-i takvîne burhân-ı sahîh
Sûretin Allâh nûr ayetine rûşen delîl (G. 74/3)

3.3.13.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

3.3.12.2.1. Servi (Serv)

Uzunluk, incelik ve düzgünlük bakımından serviyeye benzetilen sevgilinin boyu, aynı zamanda ulaşılmaz olması sebebiyle de bu benzetmeye konu edilmiştir. *Divan*'da sevgilinin boyuyla ilgili serv-i kad, serv-i revân, serv-i hırâmân, serv-i sîm-endâm, serv-i sîmîn-ten, serv-i hevâ-bahş, nihâl-i serv gibi terkipler yapılmıştır. Âşık, bu meyvesiz ağaca benzeyen sevgilinin boyunu gözünden ayırmak istemez. Gözyaşlarını çokluğu ve kesintisiz oluşu sebebiyle ırmağa benzeten âşık, bu ırmağın kenarında servi boylu sevgilinin yürüdüğünü dile getirir. Âşık, bu servinin/sevgilinin devamlı ırmak kenarında/gözlerinde kalmasını ister.

Gözümün cûyu kenârında yürür **serv-i** kadın
Dîdeden anı nihân etme benim begcegizim (G. 84/2)

Servi boylu sevgiliyi gözünün önünden ayırmak istemeyen âşık, sevgilinin ayak bastığı izinin tozundan sürme yapmak ve bunu gözlerine çekmek ister.

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol **servin**
Yürü var topragını cân gözüne tûtîya eyle (G. 118/5)

Sevgilinin erişilmezliği onunla serv arasında ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Âşık, bu servinin her pelite/rakibe meyilli olmamasını ister. Rakîb ve pelit benzetmesi, rakibin pis ve murdar oluşu sebebiyle ele alınmıştır.

Boyun **servine** ermez el sana el sunmasın engel
Olur olmaz pelide gel hevâdâr olma sultanım (G. 91/4)

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin
Ey boylu **servim** salınmasın yanınca her pelîd (G. 14/2)

Kasidede övülenin boyu gümüşten yapılmış bir serviyi andırmaktadır. Şair, servi boylu sevgiliye zarar gelmemesini ve ona bir kötülüğün isabet etmemesini ister. Âşığın: “*Kara toprakta gölge gibi ayaklar altında kalayım.*” sözleri, sevgili uğruna pek çok seyi göze alabileceğinin bir göstergesidir.

Ben olayın sâye-veş hâk-i siyehde pâyimâl
Bu cihân durdukça dur ey **serv-i sîm-endâm** sen (K. 4/23)

Âşığı ardında bırakarak giden sevgili, onu feryat figan içerisinde bırakmıştır. Âşık, sevgiliye seslenerek kendisini bırakıp nereye gittiğini sorar. Gül yüzlü, servi boylu sevgili âşığı terkedip gitmiş ve âşığın bağına hazan eylemiştir.

Koyup beni ey **serv-i revân** kanda gidersin
Kor mu seni bu âh u figân kanda gidersin (G. 106/1)

Bâg-ı ayşımı hazân etdi semûm-ı kahr ile
Ey yüzü gül kâmeti **serv-i hırâmân** ayrılık (G. 60/5)

3.3.12.2.2. Şimşâd, Sidre, Tûbâ

Uzun ve yüksek bir ağaç olan şimdâd, bu özellikleri sebebiyle sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir. Baştan ayağı dökülen yaprakları ise sevgilinin naz ve işvesidir.

Hâsılı bir nahl-i güldür kâmetin **şimşâd**ı kim
Baştan ayağa müzeyyen berg-i nâz u şiveden (K. 4/15)

Gökyüzünün altıncı katında bulunduğu düşünülen Sidretü'l-Müntehâ, insanoğlunun ulaşabileceği en yüksek zirvedir. Bu sınırdan öteye geçildiğinde bambaşka bir âlem başlar. Siretü'l-Müntehâ ile sevgilinin boyu arasında ilgi kurulması, sevgilinin ulaşılmaz yükseklikte oluşu sebebiyledir. Ayrıca âşık, sevgilinin boyunu cennet ağacı olan Tûbâ'ya benzetir. Âşığın nazarında sevgili; boyu Tûbâ, dudağı Kevser, sözü Mâ'-i Ma'în, bulunduğu yer Cennetü'l-Me'vâ olan bir cennet hurisidir.

Kametinin **sidresin Tûbâ-veş** eden müntehâ
Cânı ol serv-i hevâ-bahşe hevâdâr eylemiş (G. 55/4)

Kâmetin **tûbâ** lebin kevser sözün mâ'-i ma'-în
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

3.3.12.2.3. Kıyamet

Kıyamet kelimesinin kökü, ayakta durma anlamına gelen kametten gelmektedir. İslam inancına göre mahşer günü tüm insanların ayağa kalkarak bir araya geleceklerdir. O gün tüm insanların ayağa kalkması gibi sevgiliyi görmek isteyen âşıklar da ayaklanırlar ve aralarında fitneyle kargaşa baş gösterir.

Bu durum kıyamet sahnesini akıllara getirmektedir. Şair, âşıkların gönüllerinde kopan kıyameti vurgulamak için tekrar sanatına başvurmuştur.

Budur doğrusu kim ol serv kâmet
Kıyâmetdir kıyâmetdir kıyâmet (Ş. 1/145)

3.3.12.2.4. Elif

Uzun, ince ve düzgün bir harf olan elif, şekil yönünden sevgilinin boyuna benzetilmektedir. Âşık, sevgilinin elife benzeyen boyunu arz etmesini ister. Bu isteğinin gerçekleşebilmesi için her şeyi göze almıştır. Kıyamet kopsa da âşık bu arzusundan vazgeçmeyecektir.

Elifler eylesinler arz-ı kâmet
 Yine bu arsada kopsun kıyâmet (Ş. 1/106)

Devrin yaşayış hayatı hakkında önemli kesitler sunan beyitte “*elif çekmek*” âdetinden bahsedilmiştir. (Bkz. Elif Çekmek) Âşık, sevgilinin boyuyla elif arasında ilgi kurmuş ve sinesine elif çekilmesinden söz etmiştir. Sinede açılan bu yara, aynı zamanda sevgiliden âşığa kalan bir hatıradır.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli
 Efendi bu dil-i müştâka senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

3.3.12.2.5. Bala, Bela, Nihal, Nahl, Narven

Sevgilinin boyu için ele alınan bu benzetme unsurları, aynı beyitte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. Sevgilinin boyunun yüksekliği bala ve bela ifadeleriyle dile getirilmiş, salınarak yürümesi ise servi fidanına benzetilmiştir. Meyve vermeyen ve uzun bir ağaç olan narven, sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Yâ elifdir dest-i kudretten ya **bâla** yâ **belâ**
 Yâ **nihâl**-i serv yâ **nahl**-i revân yâ **nârven** (K. 4/2)

3.3.13. Diş (Dendan)

3.3.13.1. Umumi Olarak Diş

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan diş, klasik şiirde farklı benzetmelere konu olmuş ve daha çok inci olarak tasavvur edilmiştir. *Usûlî Dîvânı*'nda bu benzetmeyle ele alınan diş, şairin şiirlerinde fazla yer vermediği bir güzellik mefhumudur.

3.3.13.2. Diş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.13.2.1. Dürr

Diş, şekli ve dizilişi bakımından inci olarak düşünülmüştür. Âşık, sevgilinin lal taşına benzeyen dudağının altında bulunan dişleri, Aden körfezinden çıkarılan meşhur incilere benzetmektedir. Ağız ise bu incileri bünyesinden barındıran küçük kapalı bir kutu olarak tasavvur edilmiştir.

La'lin altında güher dendanları mı bu yâhûd
Dürc-i la'lin içre derc olmuş durur **dürr**-i Aden (K. 4/13)

3.3.14. Dil

3.3.14.1. Umumi Olarak Dil

Klasik şiirde gönlü ifade eden dil mefhumu, *Usûlî Dîvânı*'nda birkaç beyitte vücut aksamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil; maddi anlamda olmasa da söz, kelam anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bir beyitte yer alan 'dilleşmek' ifadesiyle anlatılmak istenen karşılıklı sohbet ve muhabbet etmektir. Usûlî'nin gönül kapısında yüz bin kilit olsa da fark etmez. Sevgili, tatlı diliyle gönlün tüm kapılarını açmaktadır.

Açar gönlünü bir tatlı **dil** ile yâr Usûlînin
Gerek endîşe bâbında nice yüz bin kilîd olsun (G. 99/5)

Sevgilinin tatlı diliyle âşığı büyülemesi, bu dilin/sözlerin sihirli olduğunu göstermektedir. Sevgiliyi padişah olarak tasavvur eden şair, onun bir sözle Usûlî'yi kendisine köle ettiğinden söz eder.

Ne sihr etdin ne hôt tatlı **dilin** var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi gulâm etdin (G. 66/7)

Papağanın şekerle beslenmesi gibi sevgili de tatlı diliyle/sözleriyle âşığı besler. Âşığın can ülkesinde mutluluğu ve eğlencesi, şeker olarak tasavvur ettiği sevgilinin tatlı sözleridir.

Besler idi tatlı **dillerle** velî tûtî gibi
Mısr-ı cânda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz (G. 40/3)

Sevgilini dili, cana hoş gelici ve besleyici özelliklerinin yanı sıra olumsuz manada da ele alınmıştır. Sevgili, kılıç kadar keskin ve yaralayıcı diliyle âşığın bağırmı delmektedir. Âşık ise bu durumdan şikâyetçi değildir.

Delerse delse ey âşık dili **tûgi**yle ol dilber
Delerse bağırmı delse sana ne dil senin nendir (G. 22/2)

Beyitte sevgilinin yabancılarla sohbet ettiğini dile getiren âşık, kendisine el ucuyla uzaktan bir merhaba bile demediğinden yakınıdır.

Eller ile tatlı **dilleşir** ol dil-rübâ
El ucuyla bize ırakdan demez bir merhabâ (G. 5/1)

3.3.15. Vücut (Cism, Ten)

3.3.15.1. Umumi Olarak Vücut

Olağanüstü ve kusursuz yaratılan sevgilinin teni daha çok gümüşe benzetilmektedir. *Divan*'da birkaç beyitte geçen 'serv-i sîm-ten' terkibi, sevgilinin gümüş tenli oluşunu ifade etmek için kullanılmıştır. Emsali olmayan mükemmellikte yaratılan sevgilinin bedeni, her insanın yaratılışında olduğu gibi su ve çamurdan meydana gelmemiş, baştan ayağa can ve gönülden yaratılmıştır.

Ey ki hüsnün hûb çeşmin hûb **cism**in cümle hûb
Nâm-ı pâkin ehl-i diller içre mahbûbu'l-kulûb (G. 6/1)

Yok yok âb u gîlden olmamışdır anın tıynetî
Cân u dilden yaradılmışdır **vücûdu** cümleten (K. 4/6)

3.3.15.2. Vücut ile İlgili Tasavvurlar

3.3.15.2.1. Sim, Gevher

Uzun boylu ve gümüş tenli olarak tasavvur edilen sevgili, başına gül desenli bir tülbent örtmüş olmalı ki sevgiliyi görenler "*Başına bir deste gül koymuş*" derler. Sevgilinin şevkli elleriyle dokunduğu pek çok can cübbesi yok olmuştur. Âşıklar, kaftanını sırtına giyen sevgiliyi gördüklerinde kendilerini kaybederler.

Şeb-külâh üstünde dülbendin görenler dedi kim

Başına bir deste gül koymuş o **serv-i sîm-ten** (K. 4/18)

Dest-i şevkiyle nice cân cübbesi olur fenâ

Egine ey **serv-i sîmîn-ten** kabâ aldıkda sen (K. 4/19)

Sevgili; eşi benzeri bulunmayan yegâne bir cevhere, kıymetli, iri ve beyaz bir inciye benzetilir. Sadef ise âşığın canıdır. Sevgilinin zarar görmesini istemeyen âşık, onun tüm kötülüklerden korumasını diler.

Gevher-i yek-dâne cismine cânlardır sadef

Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

3.3.16. El (Dest)

3.3.16.1. Umumi Olarak El

Sevgilinin eli, âşığın nazarında kutsiyet taşır. Yüce bir mertebede bulunan, ulvi ve saygın kimselerin eli öpülür. Sevgiliyi böyle tahayyül eden âşık, onun mübarek ellerini öpmeyi ve ayağının tozu olmayı arzular. Sevgili, elleriyle can cübbesine öyle bir dokunur ki temas ettiği bu unsuru yok eder. Âşıklar, sevgilinin kaftanını sırtına giymesini coşkuyla izleyerek kendilerini yitirirler. Usûlî, kasidede memduhun cömertliğine değinirken elinin bol olduğundan ve ihtiyacı olanlara yardım eli uzattığından söz eder. Hatta onun bu verimliliğini yağmurun bereketiyle kıyaslayarak mübalağa sanatına başvurur.

Gerçi ayak tozuyuz öpüp mübârek **ellerin**

İtlerine ya'ni kim yârâna aşk olsun derin (G. 98/5)

Dest şevkiyle nice cân cübbesi olur fenâ

Egine ey serv-i sîmîn-ten kabâ aldıkda sen (K. 4/19)

Ebr yagdırmaz yere vaktinde ol denlü matar

Şöyle kim **dest** ile ehl-i fakre sîm eyler nisâr (K. 3/29)

'El ucuyla' ifadesi bir şeyi az miktarda vermek anlamına gelir. Sevgili, ağyar ile hoş sohbet etmiş, ancak âşığa el ucuyla bir merhaba dahi dememiştir. Âşık ise bu durumdan muzdaripdir.

Eller ile tatlı tatlı dilleşir ol dil-rübâ

El ucuyla bize irakdan demez bir merhâba (G. 5/1)

3.3.17. Kol

3.3.17.1. Umumi Olarak Kol

Usûlî, eserinde kol unsuruna fazla yer vermemiştir. Beyitte âşığın dostlarına sevgiliden bahsettiği görülür. Onun için: “*kolu (ve) ayağı tozuyuz.*” diyerek sevgiliye yürekten bağlılığını dile getirmiştir.

Cân u dilden dostlar **kolu** ayağı tozuyuz
Şol gedânın kim cihânda başına sultân olur (G. 21/6)

3.3.18. Baş

3.3.18.1. Umumi Olarak Baş

Baş, *Divan*’da nadir olarak karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Âşığın uğruna canını verebileceği sevgilinin vücut aksamındandır. Sevgilinin güzel başı uğruna canını fedâ edebileceğini söyleyen âşık, aynı zamanda sevgilinin ayağına yüz vurmaya elinin ermediğini dile getirir.

Ayagın yüz urmaga eli ermez Usûlînin
Güzel **başınçün** olsun ki eşiginde fedâ bârî (G. 131/8)

“*Devletli başın için!*” ifadesine birkaç beyitte rastlanmaktadır. Âşık, sevgilinin cemalini doyasıya görmek ister. Bu sebeple sevgilinin ayak bastığı topraktan sürme yapmayı ve bu sürmeyi gözlerine çekmeyi düşünür. Böylece sevgili her vakit âşığın gözleri önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem **devletli başınçün**
Ayagın topragını ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

3.4. Sevgiliyle İlgili Diğer Unsurlar

3.4.1. Söz (Kelam, Güftar, Suhan)

3.4.1.1. Umumi Olarak Söz

Usûlî Dîvânî’nda sevgilinin sözlerinden sıkça bahsedilmiştir. Söz, farklı teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Sevgilinin yüzü Tanrı’nın kitabı, ağzından dökülen sözler ise ayet-i Rabbânîdir. Onun şirin kelamı, ölmüş gönüllere ruh bağışlar. Âşık, sevgilinin şirin sözü uğruna canını feda etmeyi göze almıştır. Sevgilinin ağzından çıkan sözler hakaret boyutuna ulaşırsa, hatta

küfür bile etse âşığın hasta canına dua gibi gelmektedir. Onun sözleriyle şarap arasında ilgi kuran âşık, bu şarabın etkisiyle aklını yitirerek kendini kaybeder.

Ey ki mürde dillere şîrîn-i **kelâmın** ruh-bahş
Mantıkından illet-i cânâ şifâ-yı rûzgâr (K. 1/38)

Demişsin kim hemân bir sözde cân vermek gerek âşık
Kati şîrîn buyurmuşsun **sözüne** cân fedâ olsun (G. 100/3)

Lutf edip incinmesin sögdüm Usûlîye demiş
Her ne sögmek hasta cânâ ol du'âdır sevdiğim (G. 86/9)

3.4.1.2. Söz ile İlgili Tasavvurlar

3.4.1.2.1. Gevher, Dürr (Lü'lü-yi Şehvâr)

Divan'da sözün kıymetini vurgulamak isteyen şair, sözle cevher arasında benzetme kurmuştur. Sözün değerli olduğunu ve kadir kıymet bilmeze boş yere sarf edilmemesine değinilir. Hakikatler denizine dalan dalgıç, övülenin her kelamının inci olduğunu dile getirir.

Kadrini bilmeze harc etme sözün **gevherini**
Yok yer bunca ziyân etme benim begcegizim (G. 84/11)

Fikretin gavvâsı çün daldı hakâyık bahrına
Her kelâmın oldu **dürr-i** bî-bahâ-yı rûzgâr (K. 1/43)

Usûlî sözü iri bir inciye benzettiği beyitte, kendi şiirlerini övmek için bu teşbihi yapmıştır.

Tab'-ı dür-bârın Usûlî bahr-ı irfân olduğun
Sözlerin **lü'lü-yi şehvâr** olmayınca bilmedin (G. 73/8)

3.4.1.2.2. Âyât-ı Rabbânî, Kevser Şarabı

Sevgilinin yüzüne kutsiyet atfeden âşık, onu Allah'ın kelamının yazılı olduğu bir metne benzetir. Sözleri ise Rabb'in ayetleridir. Bu bağlamda sevgilinin yüzü, Tanrı'nın tecellisine mazhar olmuş mukaddes bir yerdir.

Yüzün metn-i kelânullâh sözün **âyât-ı rabbânî**

Cemâlinde âyân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî (G. 129/1)

Sevgilinin ağzından dökülen sözler, âşîğın nazarında Kevser şarabından farksızdır. Çünkü bu sözler hem cennet şarabı kadar değerli hem de de âşîğın aklını baştan alacak kadar sarhoşluk vericidir.

Dehânından çıkan sözler meger **kevser şarâbıdır**
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

3.4.1.2.3. Şeker, Tûtî, Şâfi

Söz, tatlı olması ve cana hoş gelmesinden dolayı şeker olarak düşünülmüştür. Sevgilinin sözleri âşîği besleyen bir gıda ve âşîğın ülke olarak tasavvur ettiği canına neşe veren bir eğlencedir.

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi
Mısr-ı cânda bir **şeker-güftâr** idi eğlencemiz (G. 40/3)

Tatlı sözlü sevgili, bu özelliğiyle tûtî olarak tasavvur edilmiştir. Sarfettiği sözler de cevher olarak düşünülmüştür. Bu cevherin mucidi ve sahibi olan sarraf ise sevgilidir.

Bugün bir **tûtî-şîrîn** suhansın
Ki bu gevherlerin sarrâfi sensin (Ş. 1/97)

3.4.1.2.4. Tîz-âb, Kılıç

Sözün tatlı ve olumlu etkilerinin yanı sıra cana zarar verici yönleri de vardır. Sözün kılıç olarak tasavvur edilmesi onun yaralayıcı özelliği sebebiyledir. Söz; o kadar etkili bir silahtır ki taş kalpli insanların gönüllerine bile kezzap gibi tesir edebilir.

Çek belâgat kılıcın sözdeki her seng-dilin
Ahen-i kalbine te'sîr ede **tîz-âb** gibi (G. 143/10)

3.4.2. Hırâm (Serv-i hırâmân, Serv-i revân)

3.4.2.1. Umumi Olarak Hırâm

Sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcı unsurlarından biri de onun salına salına yürüyüşüdür. Bu nazlı ve edalı yürüyüş, genellikle boyla ilgilidir. Bu sebeple serv-i revân, serv-i hırâmân terkipleri klasik şiirde oldukça yaygındır.

Âşık, edalı sevgiliye seslenerek kendisini gözü yaşlı ve sevgilinin ayağının tozuna ulaşmak isteyen bir maceracı olarak tanımlar. Gül yüzlü, servi boylu ve salınarak yürüyen sevgili, ayrılığıyla âşığı helak etmiş ve gönül bağını hazana çevirmiştir.

Ol **serv-i hûş-hırâma** var ey gözlerim yaşı
Arz et ayağı tozuna bu macerâcığı (G. 145/4)

Bâg-ı aysımı hazân etdi semûm-ı kahr ile
Ey yüzü gül kameti **serv-i hırâmân** ayrılık (G. 60/5)

3.4.3. Eşik, Kapı (Âsitân, Tapu)

3.4.3.1. Umumi Olarak Eşik ve Kapı

Usûli Dîvânî 'nda eşik ve kapı, sevgiliye ait unsurlar arasında en fazla sözü edilen mefhumlardan biridir. Âşıkların erişmeye çalıştığı yüksek bir makam olarak tasavvur edilir. Sevgiliye gönülden bağlı olan âşık, bedenlen olmasa da yüreğinin bu kapıda kaldığını dile getirir. Gerekirse onun eşiğinde kul olur. Hatta sevgilinin eşiğinde canını bile hiçe sayarak kurban olmayı diler. Bu uğurda canını feda eden âşık, mezar taşına sevgilinin eşiğinin taşının dikilmesini ister. Eşiğin taşı, âşığın başına bir izzet taşıdır. Âşık, sevgilinin eşiğinde bekleyen köpeklerden bile söz eder ve onlar için güzel dileklerde bulunur.

Gittim amma kaldı **kapında** dil ü cânım benim
Cân u dilden kulunam devletli sultânım benim (G. 88/1)

Buyurmuşsun **eşiğinde** gelip kemter abîd olsun
Ben eksikli kulu artırmadın ömrün medîd olsun (G. 99/1)

Ayağın yüz urmaga eli ermez Usûlînin
Güzel başınçün olsun ki **eşiğinde** fedâ bârî (G. 131/8)

Kanı tâli'ki başıma benim devlet kona ömrüm
Dikile başım ucuna ölecek **eşiğin** taşı (G. 140/4)

Uludum erbâb-ı devlet içre kadrim var yine
Kim **eşiği** itlerine intisâbım var benim (G. 87/2)

Mübârek ellerin öpüp ayaklarına yüzün sür
Eşiği itlerine ya'nî kim yârâna aşk eyle (G. 116/5)

Sevgilinin eşiğinin gökyüzü ile kıyaslanması, onun cömertliği ve bereketi sebebiyledir. Kasidede memduhun eşiği övülerek onun keremi üzerinde durulur. Gönüller onun eşiğinden feyz alır ve burada dileyen arzusuna kavuşur.

Asitânında bulur hâkî gönüller feyz u cûd
Yeryüzünü perveriş kılar semâ-yı rûzgâr (K. 1/47)

Âşığın nazarında sevgilinin eşiği kutsaldır. Bu sebeple mahremiyeti vardır ve yabancıların ayak basması uygun değildir. Ancak beyitte bu durumun tersi görülür. Sevgilinin eşiği, yabancıların sığınağı hâline gelmiştir. Bu durumu gören âşık ise gece gündüz ah eder ve “*seni sevmek günâh imiş*” diyerek sevgilinin bulunduğu şehri terk etmek ister.

Tapun gayre penâh imiş işimiz dün ü gün âhmış
Seni sevmek günâh imiş gidelim bâri şehrinden (G. 111/5)

3.4.3.2. Eşik ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.3.2.1. Kâbe, Kible (Kiblegâh, Secdegâh)

Bu mefhumlar müslümanların namaz, dua gibi ibadetleri yerine getirirken yöneldiği cihettir. Aynı zamanda müminlerin Kâbe etrafında yedi kez dolanarak tavaf etmesiyle, âşıkların sevgilinin eşiğinde/kapısında defalarca dolaşması arasında ilgi kurulur. Sevilenin eşiğiyle bu mefhumlar arasında benzetme kuran şair, yârin eşiğini kible olarak tasavvur ettiği için ondan yüzünü çeviremez.

Eger bin taş ere başıma senden
Eşiğin **Ka'**besinden dönmezem ben (Ş. 1/176)

Pelâs-ı gam kime dâmân ise ey dil sana yegdir
Yüzün döndürme yârından eşiği çünkü **kıblend**ir (G. 22/1)

Âsitânın **kiblegâh**ından yüzün döndürmeyem
Hem be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezem (G. 92/3)

Gönüller ka'besidir hâk-ı râhı
Eşiği ehl-i diller **secdegâhı** (Ş. 1/141)

Usûlî, pirinin ve hürmet ettiği kişilerin de eşiğinden söz etmiş ve onların eşiğini kible ile bir tutmuştur. Ayrıca kible olarak tasavvur ettiği pirinin eşiğinden dönmeyeceğini bilhassa vurgulamıştır.

Pîrlerin eşiği çünkü **kible**dir
Dönmezin niye döneyin pîrimden (Mus.VI/3-2)

3.4.3.2.2. Sidre, Tâc-ı İzzet

Sevgilinin eşiği, ulaşılmaz bir yüksekliktedir ve buraya erişmek her babayığidin harcı değildir. Bu sebeple eşik ve Sidre arasında benzerlik kurulur. Sidre, insanın maddi anlamda ulaşabileceği son noktadır. Bu mahalden sonra bambaşka bir âleme kapı açılır.

Degme şahsın başı mı erer eşiğin taşına
Ol makâm-ı **sidre**dir erişmez ana her pelîd (G. 14/3)

Eşik, âşığa göre o kadar kutsaldır ki bu kapıda köpek olmak bile bir şereftir. Âşık, sevgilinin eşiğinin taşını izzet tâcı olarak başına takmak ister.

Başıma eşiğin taşı efendi **tâc-ı izzet**dir
İtin katında hôr olmak kapıda t'ac-ı izzetdir (G. 33/1)

3.4.3.2.3. Bâb-ı devlet

Âşığın nazarından sevgilinin eşiği, yüksek ve ulaşılmaz bir makam olmasından dolayı devlet kapısı olarak düşünülmüş ve bu kapının cana açıldığı ifade edilmiştir. Sevgilinin ayağı tozu ise mutluluk veren bir saadet iksiridir.

Eşigidir bu câna **bâb-ı devlet**
Ayağı tozu iksîr-i sa'adet (Ş. 1/180)

3.4.4. Kûy (Mahalle)

3.4.4.1. Umumi Olarak Kûy

Yaygın olarak kullanılan mefhumlardan biri de sevgilinin mahallesidir. Âşık için bu mahalle içerisinde huri ve peri olarak tahayyül

ettiği sevgilisinin bulunması sebebiyle cennetten farksızdır. Burada ölmeyi dileyen âşık, yeniden hayat bulacağına inanır. Bu da cennet hayatının başlangıcıdır. Âşık, sevgilinin mahallesinde köledir. Gamdan helak olan şair, yaralarına merhem için sevgilinin kûyuna varmak ve sevgiliyi görmek ister.

Gönül **kûyuna** varmazsa gözüm yüzünü görmezse
Bana bir merhem ermezse meded gamdan helâk oldum
(G. 80/8)

Divan'da sevgilinin mahallesiyle ilgili farklı bir konuya da yer verilmiştir. Yârin eşliğinde canını feda eden âşığın öldükten sonra başı, sevgilinin mahallesindeki köpeklerin oynadığı bir çömlek olur. Beyitte köpekle anlatılmak istenen rakiptir. Rakip, âşığın ölümünden haz duyar ve bu ölümden sonra bile âşıkla uğraşmaktan vazgeçmez.

Öliceğ eşiginde başım olsa
Mahallen itinin bârî sifâli (G. 138/4)

3.4.4.2 Kûy ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.2.1. Cennet (Cennetü'l-Mevâ, Firdevs-i A'lâ, Uçmag)

Müminler için mükâfat yeri olan cennetle sevgilinin mahallesi arasında ilgi kurularak buranın eşsiz ve benzersiz bir güzellikte olduğu anlatılmak istenmiştir. Sevgilinin kûyunda uykuya dalan âşık, rüyasında yattığı yerin Cennetü'l-Mevâ olduğunu görür. Âşık, sevgilinin mahallesini vatan tutan kişilerin Firdevs-i A'lâ'da bulduklarını dile getirir. Cennet katmanları arasında ulvi bir yere sahip olan Firdevs-i A'lâ'yı arzulayanlar, sevgilinin mahallesinde beklemelidir.

Seyre vardım dün ser-i kûyunda hâb almış beni
Düşde gördüm yatdığım yer **cennetü'l-mevâ** imiş (G. 54/2)

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yâri beklesin **Firdevs-i a'lâ** isteyen (G. 108/1)

Uçmag, eski Türkçe bir kelime olup 'cennet' anlamına gelmektedir. Bünyesinde barındırdığı güzelliklerle dünyayı bir gül bahçesine benzeten âşık, cennet misali bu dünyaya bakmaz ve ondan yüz çevirir. Çünkü âşığın cenneti sevgilinin kûyudur. Ruhunu teslim eden ve ten kafesinden kurtulan âşık, gönül kuşunun cennete benzeyen sevgilinin yanına erişmesini ister.

Gülşen-i dünyâ eger uçmag ise bakmaz dahi
Kuşca cânım cânib-i kûyunu **uçmag** eyledi (G. 135/2)

Kurtulup hâkî kafesden erişirsen kûyuna
Ol durur ey murg-ı dil âlemde **uçmagın** senin (G. 70/4)

3.4.4.2.2. Kâbe

Sevgilinin kûyu, taşıdığı kutsiyet sebebiyle Kâbe olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın mutluluk duyduğu tek yer burasıdır. Gerek mecliste gerekse meyhanede eğlenemediğini dile getiren âşık, canının sefa bulduğu tek yerin sevgilinin Kâbe'ye benzeyen mahallesi olduğuna vurgu yapar. Bu durum müminlerin Hac ibadeti sırasında Kâbe'yi gördükleri an duydukları heyecan ve mutluluğu akıllara getirir. Aynı zamanda Hac ibadetinin tamamlayıcılarından biri olan kurbân hadisesine de telmihte bulunulmuştur. Âşık, sevgilinin Kâbe olarak düşünülen kuyunda kendisini kurban etmiş ve mahallede kan akmıştır. Bu Kâbe'de can vermek âşığa bir sefadır.

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın
Gönlüm eğlenmez ne mescidde ne hûd meyhânede (G. 125/2)

Dediler **Ka'be**-i kûyunda bugün kan oldu
Âşıkın var ise biri yine kurbân oldu (G. 139/1)

Gönlüme râhında gâm yemek gıdâ-yı rûhdur
Ka'be'yi kûyunda cân vermek sefâdır sevdiğim (G. 86/3)

3.4.4.2.3. Gülşen (Gülistan, Gülzar)

Gül bahçesi; canlı, ferah ve renkli oluşu gibi hususiyetleri bakımından sevgilinin kûyu için benzetilen olmuştur. Âşığın inleyen gönlünün eğlendiği yer burasıdır. Sevdiği uğruna inleyişlerini hoş nağmelere benzeten âşık, kendisini güzel sesli bir kuş olarak tasavvur eder. Bu kuşun/âşığın devamlı uçmak istediği yer ise sevgilinin mahallesidir.

Gülşen-i kûyundur eglence dil-i nâlânıma
Dâyim uçmak hûş gelir murg-ı lâtif elhânına (G. 124/1)

Âşık, sevgilinin gül bahçesine benzeyen kûyundan ayrılmak istemez. Çünkü onun ırmağı/gözyaşları bu bahçe içerisinde bulunur.

Gülsitân-1 kûy-1 dilberden ırılma ey yaşım
Kim bu **gülzâr** içre lâzım geldi ırmagın senin (G. 70/3)

3.4.4.2.4. Kerbela

Sevgilinin kûyu âşıklar için kutsaldır. Âşıkların bu mübarek mahalde canlarını feda etmeleri, buranın Kerbela olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Beyitte Kerbela hadisesine telmihte bulunan şair, sevgilinin eşliğinde bulunan toprağın her taşının âşıkların başı olduğunu ifade eder. Aşk uğruna can ve başla mücadele eden âşıklar, bu yolda şehit düşmüşlerdir. Bu şehitlik ise sevgilinin kûyudur.

Eşiginin toprağının her taşı âdem başıdır
Küyunun her kûşesi bir **Kerbelâ**dır sevdiğim (G. 86/5)

3.4.5. Ayağı Toprağı (İzi tozu, Ayağı tozu, Hâk-ı pay)

3.4.5.1. Umumi Olarak Ayağı Toprağı

Usûlî'nin en fazla ele aldığı konulardan biri de sevgilinin ayağının toprağıdır. Bu mefhum, sevgiliyle ilgili üzerinde en çok durulan hususlardan biridir. Âşıkların akarsuya benzeyen gönülleri sevgilinin ayağının tozuna meyillidir. Âşık, bu yolda yıllarını harcarsa da sevgilinin izinin tozuna vasıl olamayacağından bahseder. Bu durumun mümkün olmayacağını anlayan âşık: “*Bâri seyrettiği yolları göreyim!*” diyerek dua eder. Usûlî, sahip olduğu tek varlığın sevgilinin ayağı tozu olduğunu ifade eder ve onu dünyalara değişmeyeceğinden söz eder. Hatta ayağı toprağı uğruna Kevser şarabından bile vazgeçer. O, sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin ayağının toprağına kul olmuştur. Bu uğurda ölümü göze alanlar, canlarını feda etmeye hazırdır. Vuslatı arzulayan âşık, eğer sevgilinin kûyuna varamaz ve izinin tozunu göremezse gamdan helak olacağını dile getirir.

Akar su gibidir her dil **ayağın tozuna** mâyil
Göricek kâmetin servin nice sabr u karar olsun (G. 96/8)

Mümkün olmaz kim **ayağı tozuna** yüzüm sürem
Bâri şol seyr etdiği yolları görsem gâh gâh (G. 119/2)

Ayağın toprağı besdir âb-1 kevser sevmezem
Hâk-i pâyin hoş gelir aynıma anber sevmezem (Mus. II/3-2)

Eger kûyuna varmazsam **izi tozunu** görmezsem

Visâle bir gün ermezsem meded gamdan helâk oldum
(G. 80/3)

Sevgilinin ayağının toprağı, âşıkların gözünün nurudur. Bu kıymetli toprağa bir zarar gelmesini istemeyen âşık: “*Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah!*” diyerek dualar eder.

Ey Usûlî **ayağı toprağı** gözler nûrudur
Saklasın anı yavuz gözden Hudâ-yı zü'l-minen (K. 4/21)

Ayağın toprağın yavuz nazardan saklasın Allah
Sana bed-hâh olanların başına bin belâ olsun (G. 100/2)

Birkaç beyitte “*Ayağın toprağı hakkiçün!*” ifadesine rastlanır. Bu, âşığın sevgiliden ricada bulunurken söylediği veya yemin unsuru olarak kullandığı bir tabirdir. İlk beyitte Usûlî, servi boylu sevgilisine seslenerek ayağının toprağı hakkı için kölesini azat etmesini ister. Diğer beyitte ise âşık, başına ne gelirse gelsin ayağının toprağı hakkı için sevgiliden asla vazgeçmeyeceğini vurgular.

Ayağın toprağı hakkiçün Usûlî bendeni
Gamdan âzâd eyle ey serv-i hırâmanım yetiş (G. 52/5)

Ayağın toprağı hakkiçün bugün bin kerre kim
Başımı yarar ise agyâr senden dönmezem (G. 92/5)

3.4.5.2. Ayak Toprağı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.5.2.1. Tûtîyâ (Kuhl)

Tûtîyâ/kuhl, sürme olarak bilinen ve göz için oldukça faydalı olan bir maddedir. Toz halde bulunan bu madde, göze güzellik katmasının yanı sıra gözün görüş kuvvetini artırmaya da yardımcı olur. Klasik şiirde âşık, sevgilinin ayağı toprağının tûtîyâ olmasını ve gözüne sürülmesini ister. Sevgilinin cemalini doyasıya görmeyi arzulayan âşık, onun ayağının toprağının tûtîyâ olmasını ve gözlerine sürülmesini istemektedir. Göze çektiği bu tûtîyâ sebebiyle sevgili, devamlı âşığın gözleri önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başıncün
Ayağın toprağını ko gözüme **tûtîyâ** olsun (G. 100/6)

Saba, sevgilinin izinin tozunu âşığa armağan olarak getirmiştir. Âşık, bu kıymetli maddenin iki göz gibi sakınması gerektiğine vurgu yapar. Ayrıca tûtîyânın iki göze sürülmesine de atıfta bulunulur. Beyitte saba rûzgârına seslenen âşık, eğer toprak olursa sevgilinin izinin tozundan tûtîyâ yapılmasını ister.

İzi tozun getirdi sabâ ey dil armağan
İki gözün gibi sakın ol **tûtîyâcı**ğı (G. 145/3)

Sabâ ger hâk olursam ben izi tozundan ol servin
Yürü var toprağını cân gözüne **tûtîyâ** eyle (G. 118/5)

Âşık, sevgilinin tûtîyâya benzeyen ayağının toprağına gözlerini sürmek ister. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda âşık cevher olarak tasavvur ettiği sevgilinin ayağının toprağının nazardan korunmasını diler.

Hâk-i pâyin **tûtîyâ**sına dege şâyed gözüm
İsterem ol gevheri nûr-ı basardan saklasın (G. 101/4)

İsfahan, sürme yapımıyla meşhur olmuş bir şehirdir. Âşık; Çin, Maçın hatta İsfahan diyarlarını gezenlerin dahi sevgilinin cevhere benzeyen ayağının toprağı gibi bir toprağına rastlamadıklarını ve böyle kıymetli bir sürmenin dünyada eşi ve benzeri bulunmadığını dile getirir.

İzin tozu gibi **kuhl**-i cevâhir görmedi hergiz
Gezen hep Çîni Mâçîni gören mülk-ü Sifâhânı (G. 129/3)

3.4.5.2.2. Gevher

Sevgilinin ayağının toprağı, kıymetli oluşu sebebiyle gevher olarak tasavvur edilir. Sevgilinin gül bahçesine benzeyen cemaline rûzgârın zarar vermesini istemeyen âşık, ayağının toprağının da kötü gözlerden sakınmasını ister.

Hak cemâlin gülşenin bâd-ı zarardan saklasın
Hâk-i payın **gevherin** yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Hâk-i pâyin **gevherin** dünyaya vermez döstüm
Görmedim sâhib-nazar bu dîde-i bînâ gibi (G. 142/4)

3.4.5.2.3. Nur

Sevgilinin ayağının toprağıyla nur arasında benzetme kuran âşık, bu toprağın göz nuru olduğunu ifade etmiştir. Âşık, sevgilinin eşığıyla Firdevs-i A'lâ'yı kıyaslamış ve sevgilinin eşığını daha üstün tutarak güçlü olan benzetme unsurunu zayıf olana teşbih etmiştir.

Ayağın torağı **nûr**-ı dîde-i havrâ imiş
Eşigin her bâb ile firdevsden a'lâ imiş (G. 54/1)

3.4.5.2.4. İksir-i Sa'âdet

Yüksek bir mevkide bulunan ve ulaşılmaz bir makam olan sevgilinin eşığı, bu özellikleri sebebiyle devlet kapısı olarak tahayyül edilmiştir. Bu, cana açılan bir kapıdır. Sevgilinin ayağı toprağı ise gönüllere neşe veren mutluluk iksidir.

Eşigidir bu câna bâb-ı devlet
Ayağı tozu **iksîr-i sa'âdet** (Ş. 1/180)

4. Âşık

4.1. Umumi Olarak Âşık

Klasik Türk edebiyatında sevgiliden sonra gelen en önemli kişi âşıktır. *Usûlî Dîvânı*'nda bu geleneğe uygun düşecek şekilde ele alınmış ve şiiirlerin çoğu âşığın ağzından yazılmıştır. Aşk için her türlü fedakârlığı yapan, sevgilinin kapısında kul olan ve onun uğruna canını bile vermekten çekinmeyen âşık; vefalı, kararlı, sabırlı, sadık, cefakeş, yoksul ve çaresiz biri olarak karşımıza çıkar. Âşığın gayesi sevgiliye ulaşmaktır. Bu yolda her türlü sıkıntıya göğüs geren ve işkenceler içerisinde kıvranan âşığı, yolundan çevirecek kimse yoktur. Bazı beyitlerde sevgilinin zulmüne ve vefasızlığına artık dayanamayıp şehri terk etmek istese de pek çok beyitte onun yolundan asla dönmeyeceğine vurgu yapmıştır. Âşığın bayramı, sevgiliye kavuştuğu gündür. Bu vuslat bayramına erişen âşık, sevgilinin eşığında canını kurban eder.

Yârin cemâlini gördün ayağına yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canın kurbân eyle (G. 117/7)

Sevgilinin her hareketiyle kendinden geçen âşık, uslanmaz bir divanedir. Onu derinden yaralayan durum ise sevgilinin umursamaz tavrıdır.

Âşğın sevgilinin hakaretlerini ve aşağılamalarını bile dua olarak algılamasının sebebi, onun âşığı aklına getirmesi ve olumsuz da olsa âşığı konuşmaya değer bulmasıdır.

Lutf edip incinmesin söğdüm Usûlîye demiş
Her ne sögmek hasta cânâ ol du'âdır sevdiğim (G. 86/9)

Sevgiliye herhangi bir zararın dokunmasını istemeyen âşık, bunun için Allah'a dualar eder. Sevgilide ise bu durum tam tersidir. O; âşığı küçük düşüren, ona beddualar eden hatta âşğın canına kast ederek onu öldürmeye çalışan, zalim ve acımasız biri olarak karşımıza çıkar. Âşık tüm bunları sineye çekmiş, hatta sevgilinin bu davranışlarından bile olumlu sonuçlar çıkarmıştır. *Divan*'da âşğın rahatını ve huzurunu kaçırان üçüncü kişi ise rakiptir. Âşık, devamlı olarak rakiple mücadele içerisinde. Sevgilinin onunla konuşmasına, dost olmasına ve mahallesinden ayrılmamasına tahammül edemez.

Günc-i gamda bî-dil ü bî-yâr terk etdin beni
Ey özüne bir nice nâdânî yârân eyleyen (G. 97/4)

Usûlî Divânî'nda âşğın fiziki hâli; zayıf ve güçsüz, benzi sararmış, gözleri yaşlı, beli bükülmüş, mihnet köşesinde garip ve çaresiz biri olarak tasavvur edilir.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez
F'il-mesel cân-ı za'îfimidir benim ol pîrehan (K. 4/20)

Divan'da bahsi geçen diğer bir âşık ise Hak âşğıdır. O, hakiki manada aşkı kavramış ve mutlak sevgiliye kavuşmak için mana âleminde yolculuğa çıkmış bir salıktır. Kendini beşerî aşkın cilvesine kaptırarak âşık olduklarını sananlar ile Hak âşıkları birbirinden ayırır. Usûlî, kendini âşık sananlara seslenerek onların çöl olarak tasavvur ettiği dünyada serapı su olarak gördüklerini dile getirir. Beşerî aşk, ilahi aşkın yalnızca bir tezahürüdür. İlahi aşk ise mutlaktır. Hak âşğı, nefsinin tüm kötülüklerden arındırarak kendisini yalnızca mutlak sevgiliye adayan ve onun rızası doğrultusunda yaşayan, gıdası dert ve elem olan kimsedir.

Elâ ey kendiyi âşık sananlar
Serâb-ı huşki su sanıp kanaanlar (P. 2/1)

Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz
Bu yolda egri varan menzil almaz (P. 1/2)

4.2. Âşık İle İlgili Tasavvurlar

4.2.1 Bülbül (Hezâr, Andelib), Tûtî, Hüma

Klasik şiirde sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, âşığın bülbüle benzetilmesine sebep olmuştur. Rengi sebebiyle sevgilinin yanağı ile gül arasında ilgi kuran âşık, kendisini bu gül bahçesinde bülbül olarak görür.

Ko olsun ey yanağı gül letâfetden ruhun gül gül
Usûlî gibi tâ **bülbül** o gülşende **hezâr** olsun (G. 96/9)

Âşığın gönlü; bahar ve bostan gibi canlı, renkli ve ferah değildir. Hüzünlü hâlinin sebebi de budur. Çünkü hazan vakti geldiğinde bülbül hazin olur.

Açılmaz âşıkın gönlü bahâr u bûstân içre
Ki zîrâ **bülbül** âdetdir hazîn olur **hazân** içre (G. 126/1)

Beyitte bülbüle/âşığa seslenen şair, her yüzüne gülen sevgiliye/güle gönlünü vermemesi gerektiğine vurgu yapar.

Gülşen-i firdevse gel ey **bülbül**-i kudsî nefes
Her yüze gülen gül-i handana verme gönlünü (G. 130/4)

Sevgilinin güzelliği karşısında bin tane âşık olsa da şaşılmamalıdır. Çünkü bir gül bahçesinde binlerce bülbül bulunabilir. Beyitte hezar kelimesi hem bülbülü hem de bin sayısını ifade edecek şekilde kullanılmış ve tevriye yapılmıştır.

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir gülistanda **bülbül**-i şeydâ **hezâr** olur (G. 35/4)

Gül-i ra'nâ olarak ifade edilen sevgili, bu bağ içerisinde âşıklardan bezmiştir. Âşık ise bu durum karşısında sevgiliye seslenir ve gül bahçesinin bülbülünden muzdarip olmadığı gibi onun da âşıktan şikâyetçi olmamasını ister.

Bezme bizden ey gül-i ra'nâ ki bâğ-ı dehrde

Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146 /4)

Tûtî, cana hoş ve tatlı gelecek sözler sarfeden bir kuş türü olarak düşünülür. Şair de âşık ve tûtî arasında benzerlik kurarak onun sevgilinin olumlu vasıflarını övmesi sebebiyle şirin sözlü olduğunu dile getirir.

Bugün bir **tûtî**-şîrîn suhansın
Ki bu gevherlerin sarrâf-ı sensin (Ş. 1/97)

Âşğın ilgi kurulduğu kuşlardan biri de Hüma'dır. Mana âleminde han olanlar, Hüma gibi himmet sahibi olan âşıklardır.

Hümâ-himmet gedâlardır cihânda
Me'ânî kişverine hân olanlar (G. 23/3)

4.2.2. Pervane

Klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan pervane ve şem, sevgili ve âşığı temsil etmesi bakımından önem arz eder. Âşık, muma benzettiği sevgilinin etrafına dolaşır durur. Şeme kavuşmak isteyen pervane, bu aşkın cezbesine kapılır ve kendini ateşler içine atarak can verir. Usûlî: “*Aşk ateşinde yanıcı pervane değilsek neyiz?*” diyerek kendisini pervane ile bir tutmuştur. Âşık, sevgilinin güzellik baharında divane olurken muma benzeyen cemaline ise pervane olmuştur.

Âşk âteşinde yanıcı **pervâne** değilsek
Billâhi Usûlî bize de yâ neleriz biz (G. 43/7)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine **pervâne** oldum (Ş. 1/31)

Usûlî, ayrılık nedeniyle pervane gibi ateşlerde yanmıştır. Bu duruma sebep olan ayrılığa seslenerek onun da kendisi gibi yanmasını ister.

Eyleyip şem'i şebistândan cüdâ **pervâne**-var
Odlara yakdın Usûlîyî oda yan ayrılık (G. 60/9)

4.2.3. Kurban

Sevgiliye yürekten bağlı olan âşık, onun yolunda canını kurban etmeye hazırdır. Âşığın arzusu sevgiliyi görmektir. Onun cemalini görme şerefine nail olan âşık, bayrama erişmiştir. Sevgiliye ulaşan âşık, bu coşkuyla onun eşliğinde canını kurban eder.

Yârin cemâlini gördün ayagina yüzün sürdün
Usûlî bayrama erdin var canını **kurbân** eyle (G. 117/7)

Vaslı devrinde bugün bayrama erdi her kişi
Ey Usûlî ben gedâ varam meger **kurbân** olam (G. 78/5)

4.2.4. Bende, Kul, Gulam, Esir, Çaker, Geda, Garip, Miskin

Klasik şiirde sevgilinin; sultan, hükümdar, şah gibi devletin zirvesindeki şahıslara benzetilmesi âşığın; bende, köle, esir gibi düşünülmesine sebep olmuştur. Sevgiliye kul olan âşık, sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin kendisinden söz ettiğini duyunca azat olmuş gibi sevinir.

Kullarımdandır diyü ben **çâkeri** yâd eyledin
Hayra girdin gûyiyâ bir **bende** âzâd eyledin (G. 68/1)

Padişah olarak nitelendirilen sevgili, sihre benzeyen büyüleyici sözleriyle âşığı kendisine esir etmiştir. Onu esareti altına tutan sevgili ise âşığı bugün yarın içerisinde öldüreceğinden söz eder.

Ne sihr etdin ne hôt tatlı dilin var pâdişâhım kim
Yine bir sözle kendine Usûlîyi **gulâm** etdin (G. 66/7)

Esîrimdir ben anı öldürem yarın bugün dermiş
Yeter ölünce bu dirlik efendim pâdişâhımdan (G. 107/3)

Âşık, gedanın dünyada bir önem arz etmediğine değinir. Bu sebeple yoksul olan âşığın bir kıymeti yoktur. Saray içerisinde saltanat süren padişahın/sevgilinin yoksul bir âşığın adını anması ihtimal dâhilinde bile değildir.

Ne kadri var cihân içre **gedânın**
Ki adın anabile mi pâdişâhın (Ş. 1/183)

Güzellerde vefanın olmadığına vurgu yapan âşık, garibin alçak gönüllü olduğuna değinerek sevgilinin şehrinden gitmek istediğini dile getirir.

Bu söz kim dediler kim hakdır güzellerde vefâ yokdur
Gâribin kadri alçaktır gidelim bâri şehrinden (G. 111/3)

Cennet olarak tasavvur ettiği sevgilinin eşğinden ayrılan Usûlî, bu ayrılığın cehennemden farksız olduğunu ifade etmiştir. Âşık, eğer sevgiliye kavuşamazsa işte o zaman hâli harap olacaktır.

Kaldı hicr ile cehennemde Usûlî **miskîn**
Cennet-i vasla eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

4.2.5. Derdmend, Hasta (Bîmâr, Marîz) Biçare, Virane, Teşne-dil, Mürde

Yarsız ve dostsuz mihnet köşesinde bir başına yatan âşık, dert sahibi olduğunu söyleyerek hâlini soranlara selam göndermiştir.

Aceb bî-yâr u bî-hemdem yatar mihnet bucagında
Usûlî **derdmend**in hâlini sorana aşk eyle (G. 116/11)

Âşık, sabahlara kadar aşk derdiyle inleyip feryat etmektedir. Bu acıya tahammül edemeyen âşık, taş kalpli sevgiliden medet umar. Aşk derdiyle yatalara düşen âşık, son nefesinde bile sevgiliyi görmeyi arzulamaktadır.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder
El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/4-2)

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Sevgili, âşık için “gam ve dert yesin!” diyerek beddua etmektedir. Âşık için ise bu bedduanın canına şifa olması beklenir. Çünkü sevgilinin lütfu da kahır da hoştur ve ondan gelen her şey cana şifadır. Diğer beyitte ise sevgilinin şirin kelamının ölmüş gönüllere ruh bağısladığından söz edilir

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Ey ki **mürde** dillere şîrîn-i kelâmın ruh-bahş
Mantıkından illet-i câna şifâ-yı rûzgâr (K. 1/38)

Dünyayı cennet bahçesine benzeten âşık, huri yüzlü sevgili olmadan bu cennet bahçesinin zindana döneceğinden bahseder.

Hak bilir dünyâ değil ol hûr-ı peyker olmasa
Bâg-ı cennet âşık-ı **bî-çâre**ye zindan olur (G. 19/2)

4.2.6. Deli, Divane, Mestane, Şeyda, Şûrîde

Klasik şiirde âşığın deli olarak tasavvur edilmesi, sevgili uğruna türlü davranışlar sergilemesiyle ve sevgilinin saçında zincire vurulması gibi sebeplerle ilgilidir. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarının rûzgâr tarafından hareketlendiğini söyleyerek divaneliğinin tuttuğunu dile getirir.

Yine **dîvâneliğim** tuttu görün **şeydâlar**
Zülfü zencîrini depretdi gibi båd-ı sabâ (G. 4/2)

Usûlî, güzellik baharında sevgiliyi gördükten sonra deli divane olmuştur.

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuştun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Bahâr-ı hüsnüne **dîvâne** oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Aşk şarabını içen âşık, âlemde mestane olduklarını söylemiştir. Beyitte zahite seslenen âşık, bu divane hâlleri sebebiyle zahitin kendilerini kınamamasını ister.

Âlemde mey-i aşk ile **mestâne**leriz biz
Ta'n eyleme zâhid bize **divâne**leriz biz (G. 43/1)

4.2.7. Mecnûn, Ferhâd

Klasik edebiyat metinlerinde âşıkların meşhûr efsanevi aşk kahramanıyla kendilerini bir tuttukları, hatta bazen kendilerini bu âşıklardan

daha üstün gördükleri gözlemlenir. Âşık, artık dillerde anlatılan aşk hikâyesinin Leylâ ile Mecnûn olmadığını, halkın artık sevgilinin saçlarını ve âşığın divane hâlini konuştuğunu dile getirir. Âşığın hikâyesi, Leylâ ile Mecnûn hikâyesini unutturmuştur.

Söylenen dillerde şimdi Leylî vü **Mecnûn** değil
Zülfün ile bu dil ü divânenin ahvâlidir (G. 31/4)

Kendisini Ferhâd olarak tahayyül eden âşık, gönlünde bir yığın dert ve mihnetin biriktiğini ve bunların zamanla bir gam dağı oluşturduklarını dile getirmiştir. Âşığın Ferhâd olarak ele alındığı beyitte sevgili de Şîrîn olarak düşünölmüş ve meşhûr aşk hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Bugün **Ferhâd**-ı aşkım ben gönülde kûh-ı gam senden
Bana ey Hüsrev ü Şîrîn-dehen dağlarca mihnetdir (G. 33/4)

4.2.8. Sultan, Padişah, Han, Paşa

Âşık, yaşadığı bu maddi âlemde kendisini kul, köle, geda, bende gibi alt tabakadan biri olarak tanıtır. Mecazi olarak ise farklı âlemlerin sultanı olduğunu söyler. Âşığın sultan olduğu yerlerden biri gam ülkesidir. Başında bin türlü bela bulunan âşık, derdinin zirvede olmasından dolayı gam ülkesinin sultanı olduğunu düşünür. Bu ülkede taht ve tac gibi sultanlık alametlerine ihtiyaç duyulmaz.

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam **sultân**ıyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Aşk derdine düşmeden önce padişahlar gibi rahat bir yaşam süren âşık, sevgiliye bağlandıktan sonra bin türlü belaya uğradığını dile getirir. Âşık, sevgiliye müptela olduktan sonra hayatının olumsuz manada değiştiğini ifade eder.

Pâdişâh-ı vakt idim bir şahsa demezdüm belî
Bin belâyı ugradım sana olaldan mübtelâ (G. 5/4)

4.2.9. Mûr (Karıncı), Kelb (Köpek)

Karıncı ve köpek, âşığın kendisini tasavvur ederken benzettiği iki canlı türüdür. Klasik şiirde sevgili, gücün ve azametinin sembolü olan Süleyman'a benzetilirken, âşık da zayıflığı ve aciziyeti temsil eden karıncı

olarak düşünölmüştür. Bu mefhumlar aynı zamanda Hz. Süleyman ile karınca hadisesini akıllara getirir. Âşık, kendisinin topal bir karınca olduğuna vurgu yaparak sevgilinin kapısına geldiği söyler.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre dîdâr-ı Süleymâna beni (G. 134/5)

Âşık ile köpek arasında ilgi kurulan beyitte âşığın mihnet köşesinde yatan bir köpek olduğu düşünölmür. Bu köpeğin hâlerinden ise sabaha kadar dert yüzünden gözüne uyku girmeyen kişiler anlar.

Gûşe-i mihnetde ben **kelb**-i hakîrin hâlini
Subha dek derd ile bîdâr olmayınca bilmedin (G. 73/3)

4.2.10. Zerre, Dâne

Klasik şiirde güneş ve zerre, sevgili ve âşık arasındaki uçurumu ifade etmek için kullanılan bir mazmundur. *Usûlî Dîvânî*'nda kendisini karınca gibi aciz gören âşığın karşısında Süleyman/sevgili vardır. Divan şiirinde karıncanın ele alındığı beyitte konu çoklukla Hz. Süleyman ve karınca hadisesine getirilerek bu meşhur olaya atıfta bulunulur.

Bugün bir mûrdan kem **zerreyem** ben
Süleymânı nice medh eyleyem ben (Ş. /161)

Varlık harmanını ateşe veren âşık, dünya mezrasında bir tane olduğunu ileri sürer. Âşık, kendisi dahi bir tohum tanesi kadarken dünyanın geçici ve aldatıcı varlıklarını istemez ve tüm bu şeyleri ateşe verir.

Çün varlığımız harmenini âteşe urduk
Bu mezra'a-i dehrde bir **dâneleriz** biz (G. 43/4)

4.3. Gönül (Dil, Derûn, Hatır)

4.3.1. Umumi Olarak Gönül

Usûlî Dîvânî'nda gönül, her şeyden önce Tanrı'nın tecellisine mazhar olan yer olması sebebiyle kutsaldır. Allah'ın "*Beni ne yeryüzüm ne de gökyüzüm kuşatır. Ancak beni mümin kulunun kalbi kuşatır.*" (Bkz. Hac ve ilgili mefhumlar) kelimandan hareketle Hak âşıkları kâinâtı kuşatan Cenab-ı Hakk'ın ancak mümin bir kulun gönlüne sığıdığını idrak etmişler ve gönlü mukaddes bir ev, hatta Beytullah (Allah'ın evi) olarak düşünmüşlerdir. Gönül

Allah'ın evidir ve bu evi temiz tutmak gerekir. Bu sebeple tasavvufi ıstılahta gönül temizliğinin yeri oldukça önemlidir. Nefsî arzuların sıyrılarak gönlünü masivadan arındıran kişiler, nefsinin terbiye etmiş ve mana âleminde yüce bir mertebeye yükselmişlerdir. Mehtabın suya aksetmesi gibi Tanrı'nın nurları da cilalanmış gönüllere yansır.

Sâf kıl sîneni kim evc-i gınâdan görüne

Dilde envâr-ı Hudâ âbda mehtâb gibi (G. 143/11)

Tûr Dağı ile gönül arasında ilişki kurulmasının nedeni, her iki mekânın da ilahi tecellinin mazhar olduğu yer olmasındandır. Tûr Dağı, Tanrı'nın tecellisiyle yerle bir olmuş bir dağdır. Bu sebeple şair, gönlü tecelli madeni olan Tûr-Sînâ olarak düşünmüştür.

Gönül kim Tûr-ı Sînâdır tecellî mâdenidir bu

Hezârân Pûr-ı Sînânın güm olur bunda irfânı (G. 127/6)

Tûr-ı **dilde** hüsnün envârı tecellî gösterip

Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

İlahî tecellinin yanı sıra gönül, beşerî aşkın gerçekleştiği gerek sefanın ve eğlencenin gerekse cefanın ve mihnetin yaşandığı yerdir. Her türlü sıkıntıya katlanan gönlün dayanamadığı tek şey sevgiliden ayrı kalmaktır. Sevgili; yaralayıcı, hatta ölümcül güzellik unsurlarıyla (gamze, kaş, kirpik vb.) âşığın gönlünü delmeye devam etmektedir. Âşık ise bu durumu önemsemez. Çünkü zaten gönlünü sevgiliye adamıştır. Gönül; sevgili için yanıp tutuşur, hasta olur, harap ve viran bir hâle gelir. Âşığın gönlünden gam eksik olmaz. Hasta olan gönlün tedavisi hekimlerin şahı Lokman'da bile yoktur. Hikmet ehli, maddi yaralar ve hastalıklarla ilgilenir. Gönül hastalığı öyle illettir ki çaresi yalnızca sevgilidir. Sevgilinin ölü gönüllere can vermesi ve ruh bağışlaması gibi hususiyetleri vardır. Sevgili, aşk pazarında âşığın gönlünü ele geçirmek ister. Bunu ise iki katil gözün yardımıyla gerçekleştirir. Dert ve cefanın dışında gönül, zaman zaman eğlencenin de hüküm sürdüğü bir yer olarak tasavvur edilir. Âşığın gönlünün eğlencesi ise yine sevgilidir. Onsuz ne meyhanede ne de mescitte eğlendiğini dile getiren âşık, gönlünün tek eğlencesinin sevgili olduğunu söyler.

Delirse delsin ey âşık dili tûgiyle ol dilber

Delirse bagrını delsin sana ne **dil** senin nendir (G. 22/2)

Ka'be-i kûyundadır ancak safâsı cânımın

Gönlüm englenmez ne mescidde ne hûd meyhânedede

(G. 125/2)

Günc-i gamda yârı cânım **gönlümün** eglencesi

Derd ü mihnet yoldaşım gamdır karındaşım benim (G. 89/3)

4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Hz. Mûsâ, Hz. Yûsuf, Tûr (Tûr-ı Sînâ)

Hz. Musâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması ve dağın ilahi tecelliye mazhar olarak tuz buz olması, gönlün Musa'ya ve Tûr'a teşbih edilmesine sebep olmuştur. Gönül, Tanrı'nın tecellisinin aksettiği yer olması sebebiyle Tûr dağına benzetilmiştir.

Cân ve dil **Mûsâsı** gark etdi tecellî nûrına

Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eglencemiz (G. 40/4)

Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecellî gösterip

Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Gönülle birlikte ele alınan bir diğer peygamber ise Hz. Yûsuf'tur. Âşık, gönlünü Yûsuf'a benzeterek bela kurdunun bu gönlü kaptığını dile getirmiştir.

Kapdı gönlüm **Yûsuf**'un gürk-i belâ hânım yetiş

Kurtar anı gel Alîlik eyle arslanım yetiş (G. 52/1)

4.3.2.2. Mülk, Mısır, İl, Şehir, Vilayet

Sultan olarak tasavvur edilen sevgilinin âşığın gönlüne saldırarak orayı yağmalaması ve harap etmesi, âşığın gönlünün bir ülke veya şehir olarak düşünülmesi sebebiyledir. Gönül mülkünde hükmedici sultan, sevgilidir. Âşık, bu sultanın asla gönül ülkesini terk etmemesini ister. Çünkü padişahı olmayan bir il yıkılmaya mahkûmdur. Sevgilinin gidişiyle gamla dolan gönül, bu zulüm ile yıkılmıştır.

Kılmaga şikâyet ana hicrân siteminden

Dil **mülküne** hükmedici sultânı görem mi (G. 144/3)

Zulm-ı gam ile dil **mülkünü** yıkdı Usûlî yârsız

Bir ilin kim pâdişâhı olmaya vîrân olur (G. 19/5)

Âşık, gözyaşlarını Nil nehrine benzetmektedir. Sevgilinin ayrılığıyla gözyaşları Nil'e dönen âşık, gönül mısırının da harâp olduğuna vurgu yapar. Beyitte Nil ve Mısır ifadelerine birlikte yer verilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb Nil oldu bu çeşm-i pür-âb
Kaldı gönül **Mısır**ı harâb sultandan ayrıldım meded (G. 15/5)

Mısır diyarının ülke anlamına gelecek şekilde zikredilmesinin bir sebebi de *ahsenü'l-kasas*'ın (Bkz. Güzellikle ilgili tasavvurlar) bu topraklarda gerçekleşmesi sebebiyledir.

Her kimin bir sencileyin Yûsuf-ı Ke'nânı yok
Gönlü bir **Mısır**-ı fenâdır kim anın sultânı yok (G. 62/ 1)

Gönül tahtında hünkâr olan sevgili, gamzeden askerleriyle şehirler yıkmaya başlamıştır. Daha önce böyle huyları bulunmayan sevgili, ülkeler yıkmayı gönül tahtında hünkâr olduktan sonra öğrenmiştir.

Gamzeden leşker çekip **şehr** ü **vilâyet** yıkmagı
Bu gönül tahtında hünkâr olmayınca bilmedin (G. 73/4)

4.3.2.2. Hane, Viran (Virane), Revzen

Divan'da gönül için yapılan benzetmelerden biri de hanedir. Âşığın mihnet içerisinde kalmış gönlü, harap olmuş bir ev olarak düşünülür. Cümle âlem neşe içerisinde eğlense ve memlekette şenlik havası olsa bile âşığın gönül evi, sevgilinin zulmüyle viran bir hâldedir.

Cümle âlem kâmrân şenlik kamu il memleket
Hâne-i dil zulm-i cevrinle yatar vîrân henüz (G. 39/6)

Sevgilinin âşığın gönül evini terk edip gitmesiyle âşık, bir başına kalmış ve bu mihnet evinde yalnız kaldığını dile getirmiştir.

Dâr-ı firkatde kodu gitdi dil ü cânım benim
Ey dirîga yalnız kaldım bu mihnet **hâne**de (G. 125/3)

Beyitte gam askerlerinin gönül evini işgal ederek burayı viraneye çevirmelerinden söz edilir. Bu belaya sürekli uğrayan âşık, gam askerlerinin bu duruma ne zaman son vereceklerini merak eder.

Durmadan leşker-i gam bu dil-**vîrâne** gelir
Bilmezem kanda karâr eyleye bu denli belâ (G. 4/3)

Gönlü karanlık bir haneye benzeten âşık, sevgilinin güneş gibi göz alıcı ve parlak ışıklarıyla bu evi aydınlatmak ister. Bunun için ise gönül evine pencere açmak gerekmektedir.

Tîr-i mihr-i yâr ile ey dil serâser **revzen** ol
Dâimâ ey **hâne**-i târîk anınla rûşen ol (G. 75/1)

4.3.2.3. Kâbe, Deyr

İlahi tecelliye mazhar olan gönül, Tanrı'nın evi (Beytullah) olarak düşünülmüştür. Bu nedenle gönül yıkmak Kâbe yıkmaktan farksızdır. Gönül yapmak ise Kâbe inşa etmek gibidir. Beyitte âşığın gönlünü yapan sevgili, Hz. İbrâhim olarak düşünülmüş ve onun Kâbe'yi inşa etmesine telmihte bulunulmuştur. Sevgili, âşığa merhamet ederek onun gönlünü yapar. Böylece bir Kâbe inşa etmiş olur.

Yıkılmış idin gönlümü yaptın yine rahm eyledin
Ey Halîlim Hak bilir bir **Ka'be** bünyâd eyledin (G. 68/2)

Gönülün kilise olarak tasavvur edilmesi, puta benzeyen sevgilinin burada bulunması sebebiyledir. Putlarıyla meşhur olan Çin ülkesinde bile sevgili kadar muhteşem bir puta rastlanmaz.

Yine bir büt misâl et **deyr**-i dilde
Ki misli olmaya Çîn ü Çiğilde (Ş. 1/109)

4.3.2.4. Deli, Divane, Hasta, Levend, Abdal, Müştak

Gönül, coşkulu ve ne yaptığını bilmez tavırları sebebiyle divaneye benzetilmiştir. Sarhoş ve harap bir hâlde harabat pazarına düşen gönül, âşığı âlemlere rüsva etmiştir.

Düşdü bâzâr-ı harâbâta gönül mest ü harâb
Etdi âlemlere rüsvây bu **dîvâne** beni (G. 134/4)

İlahi cezbenin hâkim olduğu beyitte Hak âşığının Tanrı'nın kâinattaki nakşını kavramasıyla kendinden geçtiğine değinilir. Bu öyle bir hâldir ki aklını yitirerek deliye dönen gönlü levende çevirir.

Sûretin nakşı ile tab'ım heyûlâyı geçer
Bu **deli** gönlüm **levend** oldu vü şeydâyı geçer (Mus. II/2-2)

Âşık, deli divane olmuş gönlünün candan ve gönülden erenlerin kulu olduğunu dile getirir. Beyitte Usûlî'nin erenlere yürekten bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Benim gönlüm bir **divâne delidir**
Cân u dilden erenlerin kuludur (Mus.VI/6-2)

Gül bahçesi olarak düşünölen bu cihan içindeki goncalar sevgiliden başkası değildir. Âşık, bu goncaların divane gönlüne eğlence olduklarını ifade eder.

Cihân gülzârı içre goncalardır
Dil-i **dîvâneme** eglencelerdir (Ş. 1/186)

Sevgili, Usûlî'nin hasta gönlünü yine gam döseğinde bırakıp gitmiştir. Âşığı canından eden ise bu hastalık değil, sevgilinin terk edip gidişidir.

Dil-**hasta** Usûlîyi yine pister-i gamdan
Cânsız koyup ey rûh-ı revân kanda gidersin (G. 106/5)

Beyitte gönlün abdal bir derviş olduğu düşünölmüş ve onun aşk tekkesine girmesi istenmiştir.

Tekye-i aşka gir ey **abdâl**-ı dil ko Ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Elif çekmek, ok veya kılıç gibi keskin ve yaralayıcı bir aletle yara açmak anlamına gelir. (Bkz. Elif Çekmek) Sevgilinin boyuyla elif arasında ilgi kurulan beyitte bu konuya atıfta bulunan âşık, bu yaranın sevgiliyi arzulayan gönül için sevgiliden bir hatıra olduğunu dile getirmiştir.

Elifler gibi sînemde çekilsin kâmetin şekli
Efendi bu dil-i **müştâka** senden yâdigâr olsun (G. 96/2)

4.3.2.5. Murg, Anka, Pervane

Gönül, birtakım hususiyetleri bakımında kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin sümbüle benzeyen siyah saçlarına gönlünü kaptıran ve buradan kurtulamayan âşık, bu durumu gönül kuşunun ağa takılarak tuzağa düşmesi şeklinde ifade etmiştir.

Siyeh sünbüllerin çîni gönül **murguna** ag ancak
Nice can kurtara mikîn acerb müşkil duzag ancak (G. 61/1)

Klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan Anka'nın efsanevi bir dağ olan Kâf'ta yaşadığına inanılır. Beyitte gönlün kudret dağında yaşayan bir Anka olduğuna vurgu yapılmıştır. Onu avlamaya çalışan kuş ise şahindir/aşktır.

Sayd olur ser-pençe-i şâhin aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül **ankâ** imiş (G. 54/4)

Şem ve pervanenin ele alındığı beyitte gönül ile pervane arasında benzetme kurulmuş ve mumun etrafında dolaşıp duran pervanenin artık tutuşmaya bile takati kalmadığına değinilmiştir.

Göricek hüsnün tecellisin nice döysün gönül
Şem'ile tutuşmaga tâkât mı var **pervâne**de (G. 125/6)

4.3.2.6. Âyine, Şişe, Levh

Gönül, ilahi yansımanın tezahür ettiği yer olması sebebiyle ayna olarak düşünülmüştür. Bu sebeple gönül aynasının tertemiz olması gerektiğine vurgu yapılır. Bu saflık ve temizlik ise ancak nefsi terbiye etmekten geçer. Böylece Tanrı'nın tecellisinin vasıfları kendini bu aynada göstermeye başlayacaktır.

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecellî-i kadîm
Gönül **âyinesini** sâf ü mücellâ kılalım (G. 85/2)

Temizlenerek su gibi saf ve berrak bir hâle getirilen gönül aynasında ezel nurları, mehtabın suya aksetmesi gibi gönülde yansıma bulacaktır.

Sâf kıldınsa gönül âyinesin âb gibi
Görünür nûr-ı ezel âbda mehtâb gibi (G. 143/1)

Gönlün şişeye benzetilmesi, onun hassas ve kırılğan bir yapıya sahip olması sebebiyledir. Taş kalpli sevgilide bulunan cefa taşı, âşığın şişeye benzeyen gönlünü un ufak eder.

Urur cevri u cefâ taşın bana ol seng-dil her dem
Gerekse şîşe-i dilde hezârân inkisâr olsun (G. 96/5)

Gönül, hikmetlerin yazılı olduğu ve bu ilimden ders alındığı bir levha olarak tahayyül edilmiştir. Beyitte gönül levhasında bulunan bu hikmetten ders alınmadığına değinilmiştir.

Levh-i dilde almadın harf-i hikmetten sebak
Gerçi elf kaddini dâl etdin berâ-yı rûzgâr (K. 1/23)

4.3.2.7. Derya, Su

Birtakım manevi hâller yaşayan ve bunun sonucunda coşarak galeyana gelen gönül, derya olarak tahayyül edilmiştir. Büyük bir coşkusu olan bu deryanın dalgaları, taşkın bir sel misali gözden akmaya başlar. Bu bağlamda Usûlî, göz pınarlarından devamlı olarak hasret suyu aktığından söz etmiştir.

Gönül deryâsı mevcidir ki gözden cûş edip taşdı
Usûlî âb-ı hasret kim akar dâyim bınârımdan (G. 95/7)

Su, akıp gidici özelliği sebebiyle gönül için benzetilen olmuştur. Âşığın divane gönlü, su misali gül bahçesine/sevgiliye doğru akıp gitmektedir. Bu gidişatı durduracak herhangi bir güç yoktur. Âşık, zincirle bile bağlansa bu suyun durdurulamayacağını ifade eder.

Su gibi dîvâne gönlüm akdı gülşenden yana
Bağlasın zencir ile şimden geri kalmaz karar (K. 3/18)

4.3.2.8. Nakd, Meta

Bu mefhumların gönül ile ilgi kurulmasına sebep olan husus, gönlün harcanabilir ve satın alınabilir olmasındandır. Âşık; can ve gönül metasının kaybedildiğinden söz ederken, arzu edilenden de uzaklaşıldığına değinir.

Ütöldü cân u dil **nakdi** dahi bu nakş murâd olmaz
Dirîgâ şes-der-i gamda gönül kaldı küşâd olmaz (G. 44/1)

Gönül, güzellik pazarında alınabilecek bir metadır. Bu gönül metasını ele geçirmeye çalışan kişiler ise sevgilinin katil gözleridir. Bu durum karşısında endişelenen âşık dikkatli olmak zorundadır.

Eldir alır dil **metâ**'ını gözünden sakının
Hüsn bâzârına gelmiş ol iki kattâller (G. 34/8)

4.4. Âşığın Vücut Aksamıyla İlgili Hususlar

4.4.1. Beden (Vücut, Cisim, Ten)

4.4.1.1. Umumi Olarak Beden

Usûlî Dîvânî'nda âşığın bedeni, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Beden, umumiyetle zayıf, hasta, sararmış ve harap olmuş şekilde tasavvur edilir. Sevgilinin cefasıyla yıkık bir şehre benzeyen beden ile ilgili farklı teşbihler ve mecazlar yapılmıştır. Âşık, bedeninin/tenin sevgiliden ayrı olduğunu, ancak gönlünün onda kaldığını söyleyerek beden ve gönlün ayrımını yapmıştır. Bedenin maddi anlamda ele alınmasının yanı sıra dinî ve tasavvufi boyutuna da değinilmiştir. *Mîrâciye*'nin ilk beyitlerinde vücudun bir avuç topraktan yaratıldığına vurgu yapılır. Usûlî, pek çok yerde vücudunun/cisminin toprak olduğunu ifade eder. Kaçınılmaz gün geldiğinde bedenin muhakkak yok olacağından söz eden şair, ruhun asla son bulmayacağını dile getirmiştir. Şair, bedeninin topraktan yaratıldığına telmihte bulunarak cisminin imandan ayrılmaması için Allah'a dua eder.

Bu hâkî cismimi cân dan ayırma
Ki ya'nî nûr-ı îmândan ayırma (Ş. 1/9)

4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar

4.4.1.2.1. Toprak (Hâk)

Bedenin toprak olarak tasavvur edilmesi, benzetmenin ötesinde gerçeklik payı taşır. Şair, su ve topraktan (âb u gilden) yaratılan cisminin temiz olmasını ve şirkten arınmasını istemektedir.

Çünkü bu **hâkî** tenim hâk edesin
Umaram kim şirkden pâk edesin (Mrc. 1/5)

Âşık, toprak olan vücudunun kara toprak misâli âb-ı zülâl akıtılabileceğini düşünür.

Vücûdumdur kara **toprak** misâli
Akıdabile mi âb-ı zülâli (Ş. 1/113)

Beyitte ömür ile çöl arasında benzetme kurulmuştur. Âşık, ömür çölünde esen kahır rüzgârlarının önünde yele kapılıp giden toz tanecigidir.

Sahra-yı ömre şöyle ese båd-ı kahr kim
Her zerre **hâkimiz** yel önünce gubâr ola (G. 2/2)

4.4.1.2.2. Âlem, Vatan, Mısır

Vücudu âlem olarak düşünen âşık, sevgilinin vücut âlemini yakıp yıktığından söz ederken gözün yaşlı ve gönlün ise ızdırıp içinde olduğunu dile getirmiştir.

Ey dirîgâ yıktı vü yakdı vücûdum **âlemi**
Tende tâb u dîdede âb u gönülde ıztırâb (G. 8/5)

Şair, âlem kelimesi ile bayrak anlamına gelen alem kelimesini birlikte kullanarak manaya dayalı söz sanatına başvurmuştur. Beyitte bir savaş alanı gözler önüne serilmektedir. Aşk Dârâ'sı (Bkz. Târihî ve Efsanevi Şahsiyetler) olarak düşünülen sevgili, askerleriyle birlikte ateşten bir bayrak kaldırmış ve âşığın vücut âlemini yakıp yıkmıştır.

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten alem
Yakdı vü yıkdı vücûdum **âlemin** Dârâ-yı aşk (G. 58/5)

Beden ile ilgi kurulan diğer bir unsur ise vatandır. Âşık, gamla dolu olan canından söz etmiş ve vatan olarak tasavvur ettiği teninde huzurun kalmadığını dile getirmiştir. Bu durumdan mutsuz olan âşık, diyarı tek ederek gurbete gitmek ister.

Gam dopdolu cânda tende huzur kalmadı **vatanda**
Gönlümüz eglenmez bunda gel gurbete gidelim gel (G. 76/6)

Vücutun Mısır olarak düşünülmesi hem büyük bir ülke oluşu hem de Hz. Yûsuf kıssasının burada cereyan etmesi sebebiyledir. Divan şiirinde Mısır ülkesinin zikredildiği beyitlerde umumiyetle Yûsuf'a telmihte bulunulur.

Eyleyip cân-ı azizi câh-ı hestîden halâs
Bu **vücûdum** Mısırına Yûsuf gibi sultân olam (G. 77/3)

4.4.1.2.3. Libas, Came

Bu mefhumlar daha çok ten için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Âşık, ten elbisesini üstünden atarak üryan olmak ister. Böylece bedeninden vazgeçip baştanbaşa can olacak ve üzerinde maddi anlamda herhangi bir şey kalmayacaktır.

Şöyle benzer ten **libâsın** çâk edip uryân olam
Bu kudûret cism mahv edip serâser cân olam (G. 77/1)

Âşık, ten elbisesini paramparça eden şeyin aşk kılıcı olduğunu dile getirmiştir.

Pâre pâre eyledi ten **câmesini** tîg-i aşk
Hâr-ı gam şimden geri dest uramaz dâmânıma (G. 124/5)

4.4.1.2.4. Bağ

Âşık, bağ olarak tahayyül ettiği vücudunun solarak hazana döndüğünden söz etmiştir. Âşığın yüreği, mihnet kılıcı ile kan revan içinde kalmıştır.

Soldurup **bâg-ı** vücûdumu hazân etdim yine
Tîg-i mihnetle yüregim tolu kan etdim yine (Mus.II/5-4)

4.4.2. Can

4.4.2.1. Umumi Olarak Can

İnsanoğlunun maddi anlamda sahip olduğu en değerli unsur candır. Canın bedeni terk etmesiyle insan hayatı son bulur. Klasik şairlerde olduğu gibi Usûlî'de sevgili uğruna en değerli unsurun feda edilebileceğinden söz eder. Âşığın tüm mal varlığı canıdır. Canı ise sevgilidir. Bu sebeple âşık sevgiliye “*cânım!*” diyerek hitap eder. O, sevgiliden ayrı kaldığı takdirde bile gönlünün ve canının sevgilide olduğunu dile getirir. Âşık, vuslat bayramına eriştiğinde gözünü dahi kırmadan sevgilinin eşliğinde canını kurban eder.

Hatta sevgili uğruna cân vermeyenler için “*Yezîd Olsun!*” diyerek bedduada bulunur. Zaten sevgilinin de âşığın hasta canına kastı vardır. Âşık için “*Gam ve dert yesin!*” diyerek onun acılar içerisinde kıvranmasını ister. Hatta daha da ileri giderek onu öldürmeye çalışır. Âşık ise kendisini öldürdüğü takdirde sevgilinin diyet vermesi gerektiğine vurgu yaparak devrin önemli bir geleneğini gözler önüne serer. Sevgiliden gelen her türlü cefa ve eziyet âşığın hasta canına şifa, dertlerine ise devadır. Aynı zamanda sevgilinin hasta ve ölmüş canlara tekrar hayat vermesi gibi bir özelliği vardır. Bu hususiyetinin söz konusu olduğu beyitlerde Hz. İsa’ya telmihte bulunulur. Aşk bir pazar olarak hayal eden âşık, bu aşk pazarında satılan mefhumun can olduğunu dile getirir. Canın kıymeti ise değersiz bir puldur.

Usûlî Dîvânî’nda can, dinî ve tasavvufî boyutuyla da ele alınmıştır. Şair, toprak olan cisminin candan ayrılmaması için Allah’a dua eder. Burada can ile kastedilen imandır. Hakiki manada canın menşei insanoğluna ruh üfleterek ona can veren Tanrı’dır. Bu sebeple maddi anlamda her şeyi terk ederek can ile kalmak gerekir.

Usûlî’nin “*cânım!*” diyerek seslendiği kişi sadece sevgili değildir. Şair, derin sevgi ve yürekten bağlılık gösterdiği On İki İmam’dan Zeynel Âbidin ve Muhammed Bâkî için de bu hitapta bulunmuştur.

Zeynel Âbidindir gönlümde **cânım**

Muhammed Bâkî bakar bu **cânım** (Mus.VI/8-1)

4.4.2.2. Can ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.2.1. Hasta, Za’îf, Natüvân

Âşığın canı devamlı hasta, zayıf ve güçsüzdür. Âşık, beyitte hasta canının sabahlara dek bağırıp çağırarak feryat ettiğini dile getirir. Hasta canın şifası ise sevgilidir. Bu bağlamda âşık, taş kalpli sevgiliden medet umarak kendisine yardım etmesini ister.

Hasta cânım subha denli çağırıp feryâd eder

El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/4-2)

Kaldı seyl-i mihnet içinde bu cân-ı **nâtüvân**

El- amân ey seng-dil zâlim elinden el amân (Mus.V/ 1-2)

Sevgili, âşığın hasta olduğunu öğrenince onun için “*Gam ve gussa yesin!*” diyerek daha çok acı çekmesini istemiştir. Âşık ise bunların hasta canına bal ve yağ gibi şifa olacağını dile getirmiştir. Çünkü sevgili, her ne kadar beddua söyleminde bulunsun da âşığı aklına getirmiş ve onun için birkaç

kelam etmiştir. Aynı şekilde sevgili, Usûlî'ye hakaretlerde bulunmuş ve incitici sözler sarf etmiştir. Usûlî ise bu sözlerin cana dua gibi geldiğini vurgulamıştır.

Demişsin ayşî telh olsun gam u gussam yesin dâyim
Efendi **hasta** cânıma benim ol bal u yağ ancak (G. 61/4)

Lutf edip incinmesin söğdüm Usûlîye demiş
Her ne söğmek **hasta** cânâ ol du'âdır sevdiğim (G. 86/9)

Âşık, zayıf canını giysi olarak tasavvur eder.

Ditrer üstüne yavuz yel esdiğinin istemez
Fi'l-mesel cân-ı **zâ'if**imdir benim ol pîrehan (K. 4/20)

4.4.2.2.2. Mülk, Mısır

Usûlî Dîvânî'nda pek çok benzetmeye konu olan Mısır ve mülk, aynı zamanda can içinde benzetilen olmuştur. Sevgili, âşığın gönül ve can mülkünü zulmederek viraneye çevirmiş ve cefa kılıcıyla boş yere bu ülkede kan dökmüştür. Diğer beyitte yine sevgilinin gönül ve can ülkesine zulmettiği dile getirilir.

Ey dil ü cân **mülk**ünü zulm ile vîrân eyleyen
Vey cefâ tîgin çekip nâhak yere kan eyleyen (G. 97/1)

Ey dil ü can **mülk**üne serkeşlenip âteş uran
Zulm-ı bîdâda aceb olmadı mı oran henüz (G. 39/4)

Sevgili, tatlı sözleriyle tûtî misali âşığı beslemektedir. Sevgilinin bu sözleri âşığın gönlünü besleyen bir gıdadır. Âşık, Mısır ülkesine benzettiği canındaki eğlencenin bir şeker/söz olduğunu ifade etmiştir.

Besler idi tatlı dillerle velî tûtî gibi
Mısır-ı canda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz (G. 40/3)

4.4.2.2.3. Kâbe, Ev, Mekân

Can için yapılan diğer tasavvurlar Kâbe ve evdir. Beyitte gönül ve can Kâbe'sinin gaddar ve acımasız feleğin oyunları yüzünden incindiğine değinilir.

Dil ü cân **ka'besini** kılıp âzâr
Oyunlar oynadı bu çarh-ı gaddâr (Ş. 1/61)

Âşık, ev olarak hayal ettiği canın temizlenmesi gerektiğine vurgu yapar. Böylece sevgili, bu can evine girip oturabilecektir.

Hevâdan can **evini** eyle hâlî
Ki gire otura yârin hayâlî (P. 2/25)

Şair, toprak olan cisminin ilahi nur ile can olmasını dilerken mekân olarak düşündüğü canının ise bu mekândan koparak yüce bir mertebeye ulaşmasını ister.

Bu hâkî cismini nûrunla cân et
Mekân-ı cânı evc-i lâmekân et (Ş. 1/128)

4.4.2.2.4. Gülzar, Mezra

Can ile gül bahçesi arasında benzetme kuran âşık, hazan yelinin bu gül bahçesinde bulunan gülü getirmeye gücü yetmediğini ifade eder.

Getir şol güllerin **gülzâr**-ı cânın
Ki eli ermeye bâd-ı hazânın (Ş. 1/133)

Âşık, mezra olarak tasavvur ettiği canından bir hasılat alamadığını ve böylece ömür harmanını berbat ettiğini dile getirir.

Mezrâ-ı cândan gönül bir cevce hâsıl kılmadan
Bu hevâda hırmen-i ömrünü berbâd eyledin (G. 68/2)

4.4.2.2.5. Cevher, SadeF, Nakd

Can; kıymeti bakımından cevher ve sedefe, harcanabilir veya satın alınabilir özelliği sebebiyle ise paraya benzetilmiştir. Sevgilinin lal taşına benzeyen dudağı şarap olarak düşünülmüş ve bu şarabın âşığın canına sefa verdiği ifade edilmiştir.

Lâl-i yâre hem-kadeh olmuş yine şarâb
Cevher-i cânâ safâlar verdi ol yâkut-i nâb (G. 8/1)

Sevgili, beyaz ve iri taneli bir inciye benzetilir. Can ise bu inciye bünyesinde barındıran bir sedef olarak tasavvur edilir. Sedefin içerisinde incinin saklı olduğu gibi âşığın gönlünde de sevgili yatmaktadır.

Gevher-i yekdâne-i cismine cânlardır **sadef**
Dürr-i beyzâsın seni her bed güherden saklasın (G. 101/6)

Âşık, dükkâna benzettiği bu âlemde canını vererek aşk cevheri satın almıştır. Aşkın paha biçilmez olması sebebiyle âşık bu alışverişte kâr veya zararı hesaba katmaz.

Cevher-i aşkına verdim **nakd**-i cânı sarf edip
Bu dükkân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

4.4.2.2.6. Rişte, Pûte

Can için yapılan teşbihlerden biri de riştedir. Âşık, sevgilinin mahallesinde dolaşan köpekleri/rakibi can ipliği ile kendisine çekerek bağlamak ister. Böylece köpekler artık mahallede başıboş dolaşamayacak ve sevgilinin civarında olamayacaklardır.

Çekmege kendime kûyun itlerini bir nefes
Yaraşır anlara kılsam **rişte**-i candan meres (G. 49/1)

Bela oklarının durmaksızın cana isabet etmesi sebebiyle can, nişan tahtası olarak tasavvur edilir. Bu okları fırlatan nişancı ise sevgilidir. Âşık, canını hedef alan bu okların ardı arkası kesilmediğini, ancak sevgilinin hâlâ gelmediğini ifade eder.

Pûte-i cân u dile tîr-i belâ durmaz gelir
Ey Usûlî gerçi ol kaşı kemânım gelmedi (G. 147/5)

4.4.2.2.7. Kuş (Murg), Karban

Gülşene benzeyen dünya cennet olsa bile âşığın ilgisini çekmez. Çünkü âşığın kuşa benzeyen canı, sevgilinin mahallesini cennet olarak görmektedir.

Gülşen-i dünya eger uçmag ise bakmaz dahi

Kuşca cânım cânib-i kûyunu uçmag eyledi (G. 135/2)

Âşık, cân kuşuna aşk ateşinden yuva yapmış ve onun yerini cennete çevirmiştir.

Murg-1 cânâ aşk odundan âşiyân etdim yine
Ol cenâhı yanmışın yerin cinân etdim yine (Mus. II/ 5-1)

Can ve gönül kervanın göç ettiğini dile getiren Usûlî, feryat ve inlemelerinin bu kervanda çan olmasını istemektedir.

Ey Usûlî **kârbân-1** can u dil rihletdedir
Vaktidir sen de figân u nâlemi kılsan ceres (G. 49/7)

4.4.2.2.8. Cübbe, Pirehen

Servi boylu, gümüş bedenli sevgili, eline her kaftan aldığında can cübbesi yok bulur. Sevgilinin şevkli elleriyle kaftanı sırtına giyişi âşıkları, kendinden geçirerek yok eder.

Dest-i şevkiyle nice cân **cübbesi** olur fenâ
Egine ey serv-i sîmîn-ten kabâ aldıkda sen (K. 4/ 19)

Sevgilinin üzerine giydiği elbise, âşığın zayıf canı olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, bu elbisenin rüzgârın zararlı etkilerinden sakınmasını ister.

Ditrer üstüne yavuz yel estigin istemez
F'il-mesel cân-1 za'îfimidir benim ol **pîrehan** (K. 4/20)

4.4.2.2.9. Âyîne

Can, ilahi tecellinin yansıdığı yer olması sebebiyle temiz tutulması gereken bir mekândır. Bu sebeple Hak âşığı, can aynasını cilalayarak temizlemek ister. Ancak bu aynanın gam pası tuttuğunu görünce şaşkınlığını gizleyemez.

Bu cân **âyînesin** jeng-i gam almış
Gönül hayretten ona baka kalmış (Ş. 1/63)

4.4.3. Baş

4.4.3.1. Umumi Olarak Baş

Usûlî Dîvânı'nda baş ile ilgili fazla tasavvura rastlanmaz. Baş, daha çok “*başa gelmek*” deyimini içerisinde verilmiştir. Usûlî, ezel kâtiplerinin elest meclisinde “*belâ*” yazdıklarını hatıra getirmiş ve yazılan yazının muhakkak başa geleceğini ifade ederek kaderin asla değiştirilemeyeceğini anlatmak istemiştir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceff'ul-kalem
Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

Âşığın başına gelen her türlü bela, sevgiliden geldiği için âşığa lezzetli gelmektedir.

Seng-i belâ başıma gelir ey püser lezîz
Senden bana ne gelse gelir ser-be-ser lezîz (G. 16/1)

Âşığın sevgili uğruna gözünü kırpmadan feda edebileceği başı, bu özelliği sebebiyle de ele alınmıştır. “*Dönmezem*” redifli gazelde âşık, başına ne gelirse gelsin sevgilinin yolundan asla dönmeyeceğini vurgulamıştır. Başı yarılrsa, hatta bin kere başı kesilse de âşığın dilindeki: “*Senden dönmezem!*” sözleri asla son bulmayacaktır.

Ayagın toprağı hakkıçün bugün bin kerre kim
Başımı yarar ise agyâr senden dönmezem (G. 92/5)

Ben Usûliyem bin kerre kessen başımı
Yine dilimde budur güftâr senden dönmezem (G. 92/7)

Başında bin türlü bela bulunan âşık, kendisi gam ülkesinin sultanı olarak görmektedir. Bu ülkede sultan dahi olsan tahta ve taca gerek yoktur. Âşığın başı sevgilinin derdiyle hoştur. Âşık, bu hastalıktan şikâyet etmez. Aksine memnundur.

Seng-i mihnet mesnedim başımda bin dürlü belâ
Mülk-i gam sultânyam bana gerekmez taht u tâc (G. 11/6)

Derd-i dilberle bihamdillâh başım hoşdur benim

Derd-i ser verir tabîb ikdâm eder dermânıma (G. 124/6)

4.4.3.2. Baş ile İlgili Tasavvurlar

4.4.3.2.1. Kâse, Sifal, Top

Âşık, sevgilinin eşiğinde can verdiğinde başının mahalledeki köpekler tarafından oynanan bir çömlek olacağını düşünür. Klasik şiirde köpek ile rakip arasında benzetme kurulur. Usûlî’de şiirlerinde bu benzetmeye yer vererek rakibi köpek olarak tanımlamıştır. Âşık ile rakip birbirleriyle öyle şiddetli çatışan iki tiptir ki âşık öldüğünde bile rakip onunla uğraşır ve âşığın başını kendisine oyuncak eder.

Ölcek eşiğinde başım olsa
Mahallen itinin bârî **sifâli** (G. 138/4)

Âşık, öldükten sonra kafatasından bir kâse yapılmasını ve bununla aşk meclisinde şarap sunulmasını ister. Böylece âşık, öldükten sonra bile ne meclisten ne de aşk erbabından ayrı kalacaktır.

Ben ölüp hâk olıcak erbâb-ı aşkın bezmine
Kâse olmazsa acebdir bu sık başım benim (G. 89/4)

Âşığın sevgiliden isteği, onu başkalarıyla bir tutmamasıdır. Âşık, sevgiliye hitap ederek kendisine her türlü cefa ve eziyeti yapabileceğini, başını Mecnûn’un kâsesi gibi kırabileceğini ancak tek isteğinin kendisini ağıyarla bir tutmaması olduğunu ifade etmiştir.

Beni bir görme ey leylî-hırâmım gayrilerle tek
Başımı **kâse**-i Mecnûn gibi sı inkisârım yok (G. 63/6)

Şair, aşkı bir çevgana benzetmiş, bu oyundaki topu ise âşıkların başı olarak tahayyül etmiştir. Beyitte bu oyunun oynandığı aşk meydanına selam gönderilir.

Aşk çevgânında âşıklar başın **tôb** eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

4.4.4. Yüz (Rûy)

4.4.4.1. Umumi Olarak Yüz

Klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Divânı*'nda da âşığın yüzünün en belirgin özelliği sarı renkli oluşudur. Beyitte hocaya seslenen âşık, lal ve altın gibi maddi anlamda kıymetli mücevherlerin kendisine sunulmamasını ister. Çünkü âşık için gerekli olan unsurlar bunlar değildir. Âşığın ihtiyacı sararmış bir yüzdür.

Verme ey hâce yeter la'l u zerin arz etme kim
Âşıkız biz bizde eşk-i surh u **rûy**-ı zerd olur (G. 20/2)

Sevgiliden ayrı kalan âşık; sararmış yüzü, feryat ve inlemeleriyle acılar içerisinde kıvrırır. Durdine çare arayan âşık, sevgiliden ayrı kaldığını söylerken durdine derman olacak ilacın da sevgili olduğuna vurgu yapmıştır.

Bakın bu âh-ı serdime bakın bu **rûy**-ı zerdime
Bir çâre eylen derdime dermândan ayrıldım meded (G. 15/3)

Yüzün ele alındığı bir diğer husus da âşığın sevgiliden asla yüz çevirmeyecek olmasıdır. Âşık, sevgilinin gün yüzünden yüzünü döndürmediğini, izinin tozundan ise gözünü ayırmadığını ifade eder.

Yüzüm döndürmez idim gün yüzünden
Gözüm ırmaz idim izi tozundan (Ş. 1/47)

Âşık, başını kessler de sevgilinin kıblegâhından yüzünü döndürmeyeceğini söyleyerek sevgiliye olan sadakat ve bağlılığını bir kez daha göstermiştir.

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdır Merve hakkı çün
Başım gitse **yüzüm** döndürmezem ol kıblegâhımdan
(G. 107/4)

Kendi yüzünü beğenmeyen ve çirkin olarak tasavvur eden âşık, yüzünü sevgilinin itlerinin izine sürmek ister. Âşık, rakip için her ne kadar köpek yakıştırmaları yapsa da bu köpekler sevgilinin mahallesinde bulunur. Bu sebeple âşık da orada rakiple birlikte olmak ister.

Çirkin **yüzümü** itleri izine sürem mi

Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

4.4.5. Göz (Çeşm, Dîde)

4.4.5.1. Umumi Olarak Göz

Usûlî Dîvânî'nda âşığın gözü, daha çok gözyaşlarıyla sebebiyle ele alınmıştır. Âşığın yüreğinde kopan tufan, gözlerinden taşarak ummana döner. Gözyaşları kan ile birlikte akıtılır. Bu kanlı gözyaşlarının müsebbibi, âşığın “gözümün nûru” diyerek ifade ettiği sevgilidir. Aynı zamanda göz, sevgiliyi görme unsuru olması sebebiyle önem taşır. Âşık, gözlerini açtığı vakit sevgiliyi göremezse tüm âlemin karanlık olacağını dile getirir. Sevgilinin mahallesine varamayan ve onun yüzünü göremeyen âşık, sevgilinin yaralı canına merhem olmaması sebebiyle gamdan helak olur. *Divan*'da göz için kullanılan en önemli unsur tûtîyâdır. Âşık, sevgilinin ayağının toprağından bir sürme yapılmasını ve gözlerine çekilmesini ister. Böylece hem görme kuvveti artacak hem de sevgili her an âşığın gözlerinin önünde olacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başınçün

Ayagın toprağını ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

4.4.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.4.5.2.1. Hz. Eyyûb, Hz. Ya'kûb

Divan'da Hz. Eyyûb'un hastalığı ve Hz. Ya'kûb'un oğlunu kaybetmesi üzerine ağlayarak kör olmasına telmihte bulunan şair, bu durumları âşık açısından ele almış ve Yûsuf olarak tasavvur ettiği sevgiliyi kaybetmenin acısıyla âşığın gözyaşlarının sel olduğunu dile getirmiştir.

Bir dem **Eyyûb**-ı mihnet-dîde kaldır başını

Derdine dârü'ş-şifâ-yı gaybdan dârû gelir (G. 30/2)

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i **Yûsufun** kandan gele

Seyle verdi dîde-i Ya'kûb Ke'nân yolların (G. 94/3)

4.4.5.2.2. Mecnûn

Âşık, sevgilinin saçlarını âşıkların andığını dile getirir. Bu durumu pekiştirmek için Leylâ'da ki sırrın ancak Mecnûn'un fark edebileceğini söyler. Beyitte Leylâ kelimesi hem saçın siyahlığı hem de efsanevi aşk kahramanı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Âşık-ı şûrîde anar zülf ü hâlin hâletin

Dîde-i **Mecnûna** sor şol sırrı kim Leylâdadır (G. 25/7)

4.4.5.2.3. Nil, Tufan, Pür-âb

Tufan, sel, umman, derya gibi ifadeler klasik şiirde göz ve gözyaşı için sıkça kullanılan benzetme unsurlarıdır. Âşık, yürek tennûrunun coşarak gözlerde tufana sebep olduğunu dile getirmiştir.

Yürek tennûru cûş edip koparsın dîdeden **tûfân**

Yazılısın cümle âleme gönül bir mâcerâ eyle (G. 188/4)

Gönül ülkesinde sultandan ayrılan âşık, harap olduğunu söylerken gözlerinin de suyla (gözyaşıyla) dolduğunu ifade etmiştir. Bu su, coşkusu ve durmaksızın çağlaması sebebiyle zamanla Nil'e dönüşmüştür. Mısır ülkesi ve Nil nehri aynı beyitte zikredilerek tenasüp yapılmıştır.

Olmaz Usûlî feth-i bâb **Nil** oldu bu çeşm-i **pür-âb**

Kaldı gönül Mısır harâb sultandan ayrıldım meded (G. 15/5)

4.4.5.2.4. Ebr, Çeşme

Bulut ile göz arasında ilgi kuran Usûlî, gözlerinin yağmur misali yaşlar akıttığını ifade ederken sevgilinin de dökülen yaşlar karşısında gül-i ra'nâ gibi güldüğünü dile getirir. Âşık ağladıkça, sevgili gülmektedir. Âşıkların gözünün kanlı yaşlar akıttığını ifade eden şair, sevgilinin güzellik bahçesinde gül gibi mutlu olmasını ister.

Ebr-veş çeşm-i Usûlî nice giryân olmasın

K'agladığınca güler ol bir gül-i ra'nâ gibi (G. 142/9)

Ebr gibi kanlı yaş dökdükçe uşşâkın gözü

Gülşen-i hüsn içre gül gibi olasın şâd sen (K. 4/22)

Gözlerinin durmaksızın yaşlar akıttığını ifade eden âşık, çeşme benzetmesine başvurmuştur.

Gönlüne düşdü senin gâlib hevâ-yı zî-Selem

Kim gözünün **çeşme**-sârından akar yaş ile dem (G. 82/1)

4.4.5.2.5. Revzen

Göz için yapılan bir diğer benzetme ise revzendir. Sevgilinin yasak olan güzelliğini seyretmek isteyen âşık, iki gözünü de pencere misali iki taraftan açmıştır.

Temâşâ etmege gönlüm harîm-i hüsnünü her dem
Benim iki gözüm açdı iki yerden iki **revzen** (G. 105/2)

4.4.6. Ağız (Dehan)

4.4.6.1. Umumi Olarak Ağız

Divan'da ağızla ilgili fazla tasavvura yer vermeyen Usûlî, ağız mefhumunu âşığın ahlarcının ve söylediği sözlerin çıktığı yer olması sebebiyle zikretmiştir. Ağız; cihanı yakan bir mum, sözler ise âlemi aydınlatan bir kandildir. Bu sebeple ağızdan dökülen sözler ateş olarak çıkar.

Ben ol şem'-i cihân-sûzum çerâg-ı âlem-efrûzum
Sözüm sûzundan olmuşdur **dehân**ımdan zeban âteş (G. 56/5)

Sözün kıymetini cevhere benzeterak açıklayan şair, bu sözün cahil ve kıymet bilmeyen için harcanmaması gerektiğine vurgu yapar. Ağız ise şekil bakımından hokkaya benzetir. Söz o kadar değerli ve paha biçilmez bir cevherdir ki bilgisiz ve anlayışsız insanlara anlatılarak boş yere nefes tüketilmemelidir.

Söz güherdir açma nâdâna **dehân**ın hokkasın
Kıymetin bilmez yere harc eyleme güftârını (G. 128/4)

4.4.7. Kulak, Boğaz, El, Pençe

Bu unsurlar, *Usûlî Dîvânî*'nda nadir olarak kullanılan âşığın vücut aksamıdır. Âşık gözün ve kulağın sevgilinin hayaliyle dolu olduğunu ifade eder.

Hayâlin dopdolu gözde **kulak**da
Dil ü câmî niçün korsun kolakda (Ş. 1/70)

Sevgiliye yürekten bağlı olan âşık, Hallâc-ı Mansûr'a telmihte bulunarak boğazından etseler bile sevgiliden asla dönmeyeceğine vurgu yapar. Beyitte Hallac-ı Mansûr'un idam edilmesine telmihte bulunulmuştur.

Müdde'iler dâr-ı dünyada beni Mansûr-vâr
Boğazımdan etseler ber-dâr senden dönmezem (G. 92/2)

Divan'da el mefhumuna daha çok deyim içerisinde yer verilmiştir. Sevgiliden ayrı kalarak vuslata bir türlü erişemediğini dile getiren âşık, eğlencesinin gam ve dert olduğunu ve bu gamla helak olduğunu ifade eder.

Yine hicr ile pür-rencem visâle ermedi **pençem**
Gam u derd oldu eglencem meded gamdan helâk oldum
(G. 80/6)

4.4.7. Sine (Bağır)

4.4.7.1. Umumi Olarak Sine

Sine, âşığın çekmiş olduğu cefanın ve eziyetlerin tezahür ettiği yerdir. Âşığın dert ile yarılmış ve paramparça olmuş sinesi, sevgiliyi geri gertirmeye yetmez. Âşığın sinesi, aynı zamanda sevgilinin öldürücü unsurlarına hedef olan yerdur. Âşık, sinesine elif çekmekten bahsederken aynı zamanda dönemim önemli bir geleneğini de gözler önüne eser. (Bkz. Elif Çekmek) Aşka düşerek sinesini dağıyan âşık, kararsız sevgiliye seslenir ve seven bir insandan nasıl ürkebildiğini sorar.

Geçer güzelliğinin çağı sînemde komışam dağı
Sana derem be hercâyî sevenden niçin ürkersin (G. 115/2)

Sine, içerisinde aşkı barındırması sebebiyle önem taşır. Aşk gevherinin arandığında sinede bulunabileceğini söyleyen âşık, fena rûzgârında toprağa karışmayı istemektedir. Beyit, tasavvufî boyutta ele alınmış ve Hak âşığının fenâfillâha ulaşarak vahdete/birliğe varmak istediği anlatılmıştır.

Aranırsa bulunur sînemde âşkın gevheri
Gerd olup bâd-ı fenâda hâk ile yeksân olam (G. 77/10)

Âşık; sinenin haset, kıskançlık gibi olumsuz vasıflardan arınması gerektiğine vurgu yaparak kötülüklerden temizlenmesi gerektiğini söyler.

Olmayan âyîne-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sûfîyâ bilmez safâyı rûzgâr (K. 1/20)

4.4.7.2. Sine ile İlgili Tasavvurlar

4.4.7.2.1. Gülzar, Lale

Âşık, gül bahçesine benzettiği sinesinde maarif güllerinin açıldığından bahseder. Ancak bu gülistana ulaşmak kolay değildir. Buraya erişenler, yalnızca irfan ehlinin ayakları altında toprak olan kişilerdir.

Açılır **gülzâr**-ı sînemde ma'ârif gülleri
Ehl-i irfân ayagı altında olursan türâb (G. 7/2)

Âşığın sine ile ilgi kurduğu unsurlardan biri de laledir. Bu benzetmenin sebebi, lalenin şekli ve kırmızı renkte oluşu sebebiyledir.

Kayırmaz **lâle** gibi kanlı sînem çâk çâk olmak
Sana bir dâg-ı pinhânım ko bârî âşikâr olsun (G. 96/3)

4.4.7.2.2. Ney

Klasik şairler ney ve sine benzetmesine şiirlerinde fazlaca yer vermişlerdir. Neyin kamışlıktan koparılması, delikli bir yapıya sahip olması ve yanık sesiyle etrafındaki herkesi etkilemesi, bu müzik aletinin sineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mihnet oklarıyla âşığın sinesini delen sevgili, onun gam meclisinde ney gibi inlemesine yol açmıştır.

Tîg-i mihnetle delikli sînemi sad-çâk eden
Bezm-i gamda **ney** gibi nâlân eden sensin beni (G. 133/4)

4.4.8. Ciğer

4.4.8.1. Umumi Olarak Ciğer

Usûlî Dîvânî'nda ciğerin daha çok yanıcı bir ateşte olması ve bu ateşte kebab, biryan gibi pişmesinden söz edilmiştir. Âşık, kendi hâlini dile getirirken gözleri yaşla dolu, ciğeri kebab olmuş ve tükenmiş bir adam portresi çizer.

Hâlim harâb ü dîde pür-âb ü ciger **kebâb**
Dîl bî-karâr ü şîşe-i hâtırda inkîsâr (Mus. I/4)

Aşk meydanına girmek isteyenlerin kanını doyasıya içmeleri gerektiğini söyleyen şair, âşık olmadan önce ölümü göze almak gerektiğini

söylemiştir. Aşk ateşine düşenler, yana yana ciğerini biryan etmelidir. Ciğer kanı, âşığa lezzetli gelmelidir. Aksi takdirde aşkın tadına varılamaz.

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk oduna yana yana ciğerini **biryân** eyle (G. 117/5)

Aşkın na'îmi lezzetin almaz Usûlîyâ
Görünmeyince âşıka **hûn-ı ciğer** lezîz (G. 16/5)

4.5. Maddi ve Manevi Hâller

4.5.1. Hastalık ve Delilik

Hastalık ve delilik; her ne kadar âşığın hâllerinden olsa da can ve gönül için de kullanılan benzetme unsurlarıdır. (Bkz. İlgili Maddeler) Âşığın hasta olmasına sebep olan sevgilinin ilgisizliği ve umursamaz tavrıdır. Âşığın hastalığının tek çaresi sevgilidir. O olmadan bu hastalığı tedavi etmek mümkün değildir. Hekimlerin ve şifanın temsili Lokman bile bu hastalık karşısında aciz kalır. Çünkü aşk hastalığı maddi değil, manevi bir hastalıktır. Şifası ise sevgilidir. Onun sarf ettiği beddalar bile âşığın hasta canına şifa gibi gelir. Hasta canı sebebiyle sabahlara dek feryat eden âşık, taş kalpli sevgiliden medet ummaktadır. Sevgili ise âşığa yardım etmek şöyle dursun hasta canına zarar vererek onu öldürmek ister. Öleceğini anlayan âşık, kefene seslenerek hasta canı için gömlek olmasını söyler. Âşık, ölüm döşeğinde son nefesini verirken bile sevgiliyi sayıklar ve onu görmek istediğini dile getirir.

Hastayam derdinle ancak bir nefes varır gelür
Gel yetiş rûhum ki görem seni bâri bir nefes (G. 49/6)

Aşk hastalığının ilerlemiş hâli deliliktir. Bu hastalığa düşerek zamanla aklını yitiren âşık, ne yaptığından habersizdir. Sevgilinin her hareketiyle deliliği biraz daha artar. Her an onu düşünür, ondan kopamaz hâle gelir ve akıl sağlığını yitirir. (Bkz. Âşık)

4.5.2. Ah, Feryat, Figan, Nale

Çekilen ızdıraplar neticesinde ortaya çıkan bu hâller, âşığın hastalığının ve deliliğinin birer sonucudur. Ah mefhumu, klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûli Dîvânî*'nda da geniş ölçüde yer almıştır. Aşk hastalığına düşen âşık, gece gündüz sabahlara kadar ah edip inler. Bu öyle bir ahtır ki dönerek göğe çıkar ve orada ateşe dönüşür. Âşık, feleklerin ahıyla yanacağından endişelenir ve ah etmekten korkar. Çünkü gökler, ahın dumaniyle boyanmaya başlamıştır. Bazen de rüzgâra karışan ahın sevgiliye

ulaşarak zarar vereceği düşüncesi âşığı korkutur. Âşığın bu ahlarına eşlik eden unsur ise yine onun kanlı gözyaşlarıdır. Mihnet köşesinde durmaksızın ah eden âşık, çaresizce dârü’ş-şifânın açılmasını bekler.

Divan’da ah ile benzetme kurulan ejderha, nâr, şerar gibi unsurların ortak özellikleri yakıcı olmalarıdır. Bu mefhumlar daha çok âşığın ahının göğe yükselmesinden söz edilirken ele alınmıştır.

Tutuşdu çarh fânûsu **şerâr-ı nâr-ı** âhimdan
Muradım şem’î uyanmaz benim baht-ı sîyâhimdan (G. 107/1)

Hîç açdırmaz yaşım tûfâna verdi âlemi
Göklere durmaz çekilir âhim **ejderhâ** gibi (G. 142/2)

Âşık, kara bahtını andıktan sonra yaşadığı sıkıntılı günleri aklına getirerek feryat eder. Âşığın hâlini arz etmeye artık gücü yoktur. Çünkü gam, çaresiz âşığın canını almış ve feryatlarına son vermiştir. Usûlî, can ve gönül kervanı esnasında figanın ve inleyişlerinin bu kervan için bir çan olmasını ister. Beyitte ay yüzlü sevgiliye figanın erişemeyeceğini söyleyen âşık, bu efganın âşığın elinden tutup göğe çıkarmayacağını ifade etmiştir. Bu ifadelerle anlatılmak istenen sevgili ve âşık arasındaki vuslatın imkânsız oluşudur.

Erişmez çünkü ol mâha nedir bunca figân ey dil
Elin alıp seni göğe çıkarmaz hûd bu efgânın (G. 72/2)

4.5.3. Yara (Dağ, Zahm)

Âşık gerek candan gerekse gönülden daima yaralıdır. Bu yaranın oluşmasına sebep olan unsur ise sevgilidir. Âşığın canında, gönlünde, bağrında, sinesinde, ciğerinde oluşan yaraların müsebbibi; sevgilinin gamze, kaş, kirpik gibi ölümcül silahlarıdır. Bunların dışında âşığa yaptığı türlü eziyetlerde unutulmamalıdır. Âşığın yarasını gören hekimler, bu yaranın ölmekten başka çaresi olmadığını söylemişlerdir. Sevgili ise âşığın yaralı canına merhem olacağı yerde gamzesi ve can yakıcı sözleriyle yaraya tuz basar. Sevgilinin varlığından ziyade, yokluğu da yaraya sebeptir. Sevgiliden ayrı kalan âşığın vücudunun bazı bölgelerinde yaralar oluşmaya başlamıştır. Genelde sinede oluşan bu yaralar göze de vurmuştur. Âşığın gözünde çıkan ve “göz karası” olarak ifade edilen yara, sevgiliyi görememekten kaynaklanır. Âşık, gülşene benzetdiği bu dünyada sevgilinin neşe içerisinde olduğunu ifade ederken kendisine düşen nasibin de dert ve yara olduğunu dile getirmiştir.

Onulmaz yaramı görüp demiş bir ehl-i hikmet kim

Bu derdin yok durur ölmekden özge dahı dermânı (G. 129/6)

4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Bela,

Âşığın hayatını zindana çeviren bu mefhumların sebebi yine sevgilidir. Sabahlara kadar dert ile feryat eden âşık, sevgilinin dert ve belaya kendisini alıştırdığını söyler. Âşık, mihnet köşesinde ölmeyi bekleyen bir hastadır. Onun endişesi ölmek değil, bu belalarla hayatta kalmaktır. Âşığın gönlü, gam sebebiyle eğlenemez. Rahatı ve huzuru kalmayan âşık, bu diyarı terk ederek gurbete gitmeyi ister. Çünkü aşk derdine katlanacak gücü kalmamıştır. Bela denizine düşen âşık gamdan helak olmuştur. Sevgiliye kavuşamadığı sürece bu hâl devam edecektir. Âşık; gam çölünde bir başına kalmış, sevgiliden uzakta hicran ateşiyle yanan bir mecnundur. Bu türlü sıkıntılara göğüs gererek zamanla alışan, hatta bu acıları kendisine bal eyleyen âşık, gussa ve dert ile gönlünün şad olduğunu söyler. Çünkü âşığın gıdası dert ve elemdir. Gönlünün sefası ise gam ve gussadır. Hakiki âşıklar, aşk gamını şeker gibi yerler. Sevgilinin fırlattığı bela okları ise âşığın canına hurma gibi lezzetli gelmektedir. Gam köşesi, âşığın gönlünün eğlencesi olmuştur. Bu belalarla özdeşleşen âşık, dert ve mihnetin kendisine yoldaş, gamın ise kardeş olduğunu dile getirir. Gam, gönle yakışan eski bir giysi ve ten elbisesini parçalayan keskin bir makastır. Gam için yapılan bir diğer benzetme ise fırındır. Gamın yakıcı ve kavurucu oluşu, onu bir fırın olarak düşünölmeye sevk etmiştir. Âşık, sürekli gönlüne saldırarak burayı harabeye çeviren gamı, asker olarak düşünmüş ve bu saldırıların ne zaman son bulacağını merak etmiştir. Sultan olarak tasavvur ettiği sevgilinin yüzünü görmeyi arzulayan âşık, bu dileği gerçekleştiğinde gam askerlerinden şikâyetçi olmayacağını da ifade etmiştir. Âşık, bu dünya sofrasında herkesin payına zevk ve sefa düşerken kendisine cefa ve mihnetin verildiğini ifade eder. Âşığın başından eksik olmayan bela; Arapça ‘şüphesiz, elbette’ gibi manalara gelir. Ezel bezminde Allah’ın: “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sorusuna karşılık olarak bütün ruhlar ‘*belâ*’ yani ‘*elbette*’ diye karşılık vermişlerdir. (Bkz. Kazâ ve Kader) Bu hadiseye telmihte bulunan şair, ezel meclisinde belanın yazıldığını söyleyerek yazılan kaderden kaçılmayacağını altını çizmiştir.

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceffe’l-kalem

Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelir (G. 30/11)

4.5.5. Cevr, Cefa, Mihnet

Cevr, cefa ve mihnet sevgilinin âşığa yaptığı eziyetlerden birkaçıdır. Âşığın sinesi, sevgilinin cefa kılıcıyla yaralanmaktadır. Cevr ve cefaya daha fazla katlanamayan âşık “*Yeter!*” diyerek bu acının bir an önce son bulmasını ister. Sevgili, cefa taşını âşığın gönlüne fırlatarak ona zulmü yaşatmaktadır. Bu hâller, esasında aşkın bir gereğidir. Bu sebeple âşık; sevgiliden gelen cevır,

cefa ve mihneti hoş görür. Sevgili, mihnet kılıcıyla âşığın gönlünü parçalamasına rağmen âşık, yine de ondan dönmeceğini vurgular. Aşk, herkesin kaldıracabileceği kolay bir iş değildir. Aşkı isteyenler, evvela mihnet ocağında döne döne pişerek kebab olmalıdır. Bunu da aşkın zorunluluğu olarak değil, gönülden isteyerek yapmalı ve öyle yanmalıdır. Âşık, sevgili uğruna katlandığı bunca eziyete ve gösterdiği fedakârlıklara rağmen cefanın değil, vefanın kulu olduğunu dile getirir. Sevgili, başkalarıyla sefa içinde gülüp eğlenirken âşık cefa içinde kalmıştır. Sevgiliyi ayyar ile görmeye tahammül edemeyen âşık, ölmeyi dileyerek bulunduğu şehri terk etmek ister.

Safâda gayrilerle sen cefâlar içre kalam ben
Ölem yegdir bu dirlikden gidelim bâri şehrinden (G. 111/2)

Hemân sag ol şu dünyâda vefâ kıl kime istersen
Cefâ vü cevri u mihnetler ne olursa bana olsun (G. 100/4)

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firak, Firkat, Hicr, Hicran)

Usûlî, şiirlerinde ayrılık üzerinde oldukça durmuş, hatta “*Ayrılık*” redifli bir gazel kaleme almıştır. (Bkz. G. 60) Âşığın en fazla muzdarip olduğu hâllerden biri de sevgiliden ayrı kalmaktır. Âşık, vuslat uğruna ömrünü harcasa da onun payına ayrılık düşmüştür. Bu hasretlikle ölmekten korkan âşık, sevgiliye seslenerek kendisinden uzaklaşmamasını ister.

Yanıma gel şefkat ile koma beri firkat ile
Korkaram bu hasret ile sen de ölürsün ben de ölürüm
(G. 113/3)

Ayrılık ile ilgili yapılan benzetmeler daha çok cehennem, ateş, ocak, gibi yakıp kavurucu mefhumlardır. Hicran ateşine düşen âşık, bu cehenneme kâfirlerin bile düşmemesini ister. İnsanın bünyesi ne kadar sağlam olursa olsun, vücudu demirden olsa da hicran ateşi bu demiri eritir. Beyitte demirin ateş karşısında dövülerek şekil verilmesine de atıfta bulunulur. Sevgili, âşığı firkatte koyup gitmiştir. Ömrü boyunca sevgiliyi bekleyen âşık ise onun bir türlü gelmeyişinden yakınıdır. Bu hasret ocağında âşığın gönlü yanarak kebaba dönmüştür. Vaizin sözlerine hiçbir zaman kulak asmayan âşık, onun dilinden düşürmediği cehennem ateşinin aslında ayrılık olduğunu aşk ateşine düşünce anlamıştır.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

4.5.7. Vuslat (Vasl, Visal)

Vuslat; âşığın en fazla arzuladığı, bu yolda her türlü zorluğa göğüs gerdiği, hayattaki tek gayesidir. Âşık, vuslata eremediği takdirde helak olacağını söylemiştir. Sevgilinin ayrılığıyla harap olan ve devamlı vuslatı hayal eden âşık, döktüğü gözyaşları sebebiyle vuslata erişse bile sevgiliyi göremeyeceğini ifade eder. Âşık, vuslatı bir meta olarak düşünmüş ve bunu alabilmek için ömür parasını harcamıştır. Hicran gecelerinin ardı arkası kesilmemesine rağmen vuslat sadece bir andan ibarettir. Vuslata erişen âşık, tarifsiz bir coşkuya kapılır ve bayrama kavuştuğunu dile getirir. Âşığın bayramı vuslat günüdür. Muradına eren âşığın yaşaması için artık bir sebep kalmamıştır. Artık âşık, sevgilinin eşiğinde canını kurban edebilir.

Erişmesin visâlin ıydine dil ey kemân- ebrû
Eşiğinde eger bir cân ile olmazsa kurbânın (G. 72/3)

4.5.8. Aşk

4.5.8.1. Umumi Olarak Aşk

Usûlî Dîvânı'nda aşk, kimi zaman ilahi boyutta ele alınmış kimi zaman da beşerî anlamıyla doğrudan aktarılmıştır. Aşkın kaynağı Tanrı'dır ve Tanrı'nın insanoğluna bahşettiği beşerî aşk da ilahi aşkın bir tezahürüdür. Usûlî, bu durumu meşhur aşk mesnevisi *Leylâ vü Mecnûn*'a atıfta bulunarak anlatmak istemiştir. Görünüşte *Leylâ* olarak tezahür eden aşk, esasında *Mevlâ*'dır ve bu sırta ancak *Mecnûn* gibi Hakk'ın sıfatını görebilme kudretine sahip olan kişiler erişebilir.

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör
Zâhiri Leylâdadır ammâ bâtını Mevlâdadır (G. 25/3)

Hak âşığı, ilahi aşka ulaşabilmek için vuslat yolculuğuna çıkar. Bu yolculukta aşılan mesafeler tasavvufî istilahta ulaşılan mertebelerdir. Her bir merteye, saliki Allah'a daha da yakınlaştırır.

Aşk, hiçbir karşılık gözetmeksizin birine karşı duyulan yoğun sevgidir. Âşığın düşmüş olduğu aşk meydanında cefa, mihnet, dert, bela gibi her türlü hâl mevcuttur. Hatta bu hâllerin oluşmasındaki sebep aşktır. (Bkz. İlgili Maddeler) Ancak aşk, cana öyle tatlı gelen bir şeydir ki âşık bu sıkıntıların hurma, bal gibi lezzetli, besleyici ve hatta şifa verici olduğunu ifade eder. Aşk derdine derman olacak ilaç ise sevgilidir. Sevgili olmadığı takdirde âşığın ölmekten başka çaresi yoktur. Aşk yüzünden aklını ve sabrını kaybeden âşık, bu aşka düştüğünden beri başına türlü hâllerin geldiğini dile getirir.

Gitdi sabr u gitdi fakat gitdi akli u gitdi hûş
Aşk içinde başıma geldi acâyib hâller (G. 34/6)

4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar

4.5.8.2.1. Vahdet

Aşkın vahdet olarak ele alındığı beyitte şair, cihandaki tertip ve düzene değinmiş ve Tanrı'nın kudretiyle kâinatın kusursuz bir dengede yaratıldığına vurgu yapmıştır. Ne su taşkınlık yapıp cihanı boğmuştur ne de ateş kızgınlığıyla cihanı yakmıştır. Her bir unsur kusursuz bir düzen içerisinde varlığını devam ettirmektedir.

Usûlî vahdet-i aşkın kemâl-i i'tidâlınden
Ne gark etdi cihânı su ne hûd kıldı zebân âteş (G. 56/9)

4.5.8.2.2. Şehir, Meydan, Bazar, Kûy, Bina

Aşk, bir şehirdir. Bu şehirde sorulmadan nice başlar kesilir ve kanlar akıtılır. Aşk şehirde mazluma rahat yoktur. Bu şehre giren herkesin can güvenliği tehlikededir.

Kesilir nice bin başlar sorulmaz kimsenin kanı
Ki zirâ aşk şehirde igen mazluma dâd olmaz (G. 44/4)

Aşkı bir meydana benzeten âşık, bu meydana fârisin at oynattığını dile getirir. Oysaki aşk, uğruna can verebileceğin kadar ciddi bir meseledir.

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol Fâris kim oynadur feres (G.49/2)

Aşk, vuslat metasının satıldığı bir pazar yeridir. Âşık, her kölenin bu metaya meyletmemesini ister.

Kıl Usûliye siyâset aşk bâzârında kim
Her gedâ vaslın metâ'ına harîdâr olmasın (G. 104/5)

Mihnet köşesinde oturmaktan daralan gönül, aşk kûyuna gitmeyi arzulamaktadır. Âşık ise gönle seslenerek onun aşk kuyuna lâyük olmadığını ve mihnet köşesinde kalması gerektiğini söyler.

Eger sen güc-i mihnetde oturmaktan daralırsan
Gönül gel aşk **kûy**undan senin haddin degül gendir (G. 22/4)

Usûlî: “*Âşık Kâbe’yi puthaneden ayıramazsa bunun sebebi var. Çünkü âşık dostun yüzünü ve aşkın binasını her yerde görür.*” sözleriyle puthanenin Kâbe’den farksız olmadığını ve hakiki âşığın dostun yüzünü her binada görebileceğini ifade etmiştir.

Kâ’beyi büthânedan fark eylemezse vechi var
Dost dîdârın görür her yerde cân **bînâ**-yı ‘aşk (G. 58/13)

4.5.8.2.3. Tarik (Râh)

Aşk ile yol arasında ilgi kurulması, aşkın uzun ve zorlu bir süreç olması ve çeşitli mücadelelerle aşılması gereken bir mesafe oluşu sebebiyledir. Âşığın bu yolda gam ve dert çekmesi gerekir. Çünkü aşk, kolaylıkla ulaşılabilecek bir yol değildir. Bu yolda her türlü zorluğa katlanılmalıdır.

Tarîk-ı aşkda çekmek gerekdir derd u gam bârın
Bunun gibi seferde bundan özge hiç zâd olmaz (G. 44/3)

Aşk, sabredilmesi gereken bir yoldur. Ancak âşık, aceleci davranarak bir an önce vuslata kavuşmayı arzulamaktadır. Beyitte gönle seslenen âşık: “*Aşk yolunda sabır ve karar olur mu?*” diyerek sabırsız tavrını bir kez daha ortaya koyar.

Ey gönül sabr u karâr olur mu **râh**-ı aşkdan
Her nefesde âşkın işi şitâb olmak gerek (G. 69/6)

4.5.8.2.4. Sahra, Derya (Bahr)

Akıllarını yitirerek gönüllerine uyan âşıklar, sonunda yollarını şaşırırlar ve aşk çölüne düşerler. Bu çöl; aşılması neredeyse imkânsız olan bir sahradır. Usûlî: “*Dert dağı ile azim ayağı kimseye boşuna verilmez. Aşk sahrasının bilek gücü ile geçilemeyeceğini bil.*” diyerek aşk çölünün maddi kuvvetle aşılamayacağını dile getirmiştir.

Pây-ı ikdâm ile bil boşa verilmez kûh-ı derd
Kat olunmaz kuvvet-i bûzâyile **sahrâ**-yı aşk (G. 58/8)

Aşk ile devamlı başı dertte olan âşığın çektiği sıkıntılar, denizde dalgalarla mücadele eden insana benzetilmektedir. Beyitte: “*Aşkın deryası coşarak üstüme akıp geldi. Bu deniz karşısında bir avuç toprak gibi çaresizim bana yardım et!*” diyen âşık Tanrı’dan medet umarak aşk deryası karşısında kendisinin bir avuç toprak olduğunu dile getirmiş ve aşk karşısındaki aciziyetini göstermiştir.

Yâ İlâhî ben bir avuç topraga senden meded
Akdı geldi üstüme cûş eyleyip **deryâ**-yı ‘aşk (G. 58/6)

Beyitte felek gemisinin, aşk denizinde bulunan bir girdaba düştüğünden söz edilmiştir. Bu ölümcül girdaba düşenler kendilerini bir daha kurtaramaz ve döne döne aşk girdabında can verirler.

Düşdü aşkın **bahr**ının girdâbına fülk-i felek
Döne döne kendözin kurtaramaz girdâbdan (G. 109/2)

4.5.8.2.5. Şarap, Cevher

Şarabın zevk ve sarhoşluk verici özellikleri aşk ile arasında benzetme kurulmasına sebep olmuştur. Usûlî, bu aşk şarabının dolu dolu kadehlerde sunulmasını istemektedir. Böylece âşık, coşkulu bir sarhoşluk yaşayacaktır.

Tolu tolu sunalım câm-ı **şarâb**-ı aşkı
Bu Usûlî’yi yine vâlih ü şeydâ kılalım (G. 85/7)

Aşkın kıymetini anlatmak isteyen şair, aşkı bir cevhere benzetmiştir. Bu aşk cevherini satın alabilmek için âşığın harcadığı nakit ise candır. Zaten âşığın canından başka mal varlığı yoktur. Canını ortaya koyarak aşk cevherini satın alan âşık, bu alışverişte kâr veya zarara bakmaz. Çünkü o, istediğini elde etmiştir.

Cevher-i aşkına verdim nakd-i cânı sarf edip
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam (G. 79/7)

4.5.8.2.6. Ateş (Od)

Ateş, yakıcı ve yok edici özelliğiyle aşk için benzetilen olmuştur. Aşk meydanına girmek isteyenler, kanlarını doyusya içmeli ve aşk ateşinde ciğerini biryan etmelidir.

Girmek istersen meydâna iç kanını kana kana
Aşk **oduna** yana yana ciğerini biryân eyle (G. 117/5)

Aşk ateşine düşen âşık, canına kıyarak kanlara boyanır ve bu ateşte yanarak gurbete gitmek ister.

Kıyalım baş ile câna yaşımız boyayıp kana
Aşk **oduna** yana yana gel gurbete gidelim gel (G. 76/3)

Aşkın ateş olarak tasavvur edildiği beyitlerde şem ve pervaneden sıkça söz edilir. Gönül, aşk ateşinde baştan ayağa pervane gibi yanmaktadır.

Aşk **oduna** yandı ser-tâ-pâ gönül pervâne-vâr
Hâlim ey pervâne var ol şem'â yana yana de (G. 125/5)

Aşk ateşine düşen âşığın ahları kıvılcıma benzetilir. Ahın dumanı göğe yükselir ve feleğe kadar ulaşır. Âşığın ahı feleği, gözyaşları ise deryayı geçer.

Aşk **odundan** dûd-ı âhım çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri bahr vü deryâyı geçer (Mus. II/2-1)

Âşık, aşk ateşine düşünce vaizin söz ettiği cehennem ateşinin esasında ayrılık ateşi olduğunu anlar. Âşığın nazarında sevgiliden ayrı kalmak cehennem ateşinden daha şiddetlidir.

Âteş-i aşka düşelden beri bildim bunu kim
Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (G. 53/3)

4.5.8.2.7. Şah, Sultan

Sevgiliyi Yûsuf'a benzeten âşık, gönül tahtında aşk şahının hükmettiğini dile getirmiştir. Bu durum ise Hz. Yûsuf, Mısır'a sultan olmadan önce gerçekleşmiştir. Beyitte anlatılmak istenen aşkın ezeli olduğu ve sevgili henüz ortada yok iken aşkın var olduğudur.

Şâh-ı aşkın taht-ı dilde hükm ederdi cân gibi
Mısır iline Yusuf olmamış idi sultân henûz (G. 39/2)

Aşk için yapılan teşbihlerden biri de sultandır. Aşk sultanına layıkıyla köle olmak her babayığidin harcı değildir. Şair, Hz. Ali'nin sadık kölesi Kanberd'e telmihte bulunarak ancak onun gibi şerefli bir kölenin aşk sultanının hizmetine girebileceğini ifade eder.

Anlamaz **sultân**-ı aşk âdâbını her hâricî
Şâha layık hıdmet ey hâce yine Kanberd' olur (G. 20/4)

4.5.8.2.8. Pir, Dana

Aşk, öğretici ve yol gösterici özelliğiyle pir olarak tasavvur edilmiştir. Aşk piri, âşığı gam çölüne sürüklemiş ve bu çölü ona makam etmiştir. Usûlî, aşk pirine seslenerek kendisini acayip bir vadiye ulaştırdığını dile getirir.

Gam beyâbanın makâm etdin ana ey **pîr**-i aşk
Bu Usûlîyi aceb vâdiye irşâd eyledin (G. 67/6)

Usûlî: “Eğer aşk âliminin kalp gözü açıksa bir damladaki zerre kadar denizin içindeki parlak güneşi bile görür.” ifâdesiyle aşk ile âlim arasında ilgi kurmuş ve irfan gözü açık olan ariflerin zerrelere içerisindeki parlak güneşi bile görebileceklerini vurgulamıştır.

Katrede deryâ-yı zerrât içre mihr-i enverî
Seyr eder ger dîde-i ‘irfân açar **dânâ**-yı ‘aşk (G. 58/12)

4.5.8.2.9. Tekye, Makam

Âşıkların nazarında aşk, kutsaldır. Bu sebeple tekke olarak tasavvur edilir. Abdal olarak düşünülen gönül bu aşk tekkesine girmelidir.

Tekye-i aşka gir ey abdâl-ı dil ko ka'beyi
Hey yaban dîvânesi cehd eyle sen de evden ol (G. 75/6)

Aşk, ulaşılmaması zor bir makamdır. Bu makama ancak gönül ehli ulaşabilir. Zahidin gönlü aşk makamında bir an bile karar kılamaz.

Makâm-ı aşkda bir dem karâr etmez dil-i zâhid
Mekân ehli belî tutmaz mekânı lâmekân içre (G. 126/2)

4.5.8.2.8. Kitap, Ayat

Aşk için yapılan benzetmelerden biri de kitaptır. Hazreti Peygambere henüz Kur'ân inmeden evvel gönül, aşk kitabını harf harf ezbere okur. Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmeden evvel de gönülde sevgi ve muhabbet vardır. Bu durum aşkın insandan daha ezeli olduğunu açıklar.

Ezber okurdu gönül aşkın **kitâb**ın harf harf
İnmemişdi Hazret-i Peygambere Kur'an henüz (G. 39/3)

Gül, yapraklarında aşk ayetlerinin yazılı olduğu bir kitap olarak tasavvur edilir. Gül mevsimi geldiğinde bülbül, bu kitabı alır ve her bölümünü okuyup şerh etmeye başlar. Gül ve bülbül, klasik şiirde sevgili ve âşık için kullanılan benzetmelerdir.

Şevk ile şerh etmege **âyât**-ı aşkı bâb bâb
Fasl-ı gülde bülbüle evrâk-ı gül besdir **kitâb** (G. 7/1)

4.5.8.2.9. Anka, Şahin, Ejderha

Vuslatın zorluğunu anlatmak isteyen şair, aşkı efsanevi bir kuş olan Anka'ya benzetmektedir. Gönül ise Anka'nın meskeni olan Kaf Dağı olarak düşünülür. Aşk Anka'sı, gönül olarak tasavvur edilen Kaf Dağına yuva yapmıştır. Usûlî: *“Devlet Hüma'sı gölgesini yine başıma saldı. Aşkın Anka'sı yine gönül Kafdağımı mekân eyledi.”* sözleriyle bu durumu izah etmektedir.

Yine saldı sâyesin devlet hümâsı başıma
Yine kıldı gönlümün Kâfın makâm **ankâ**-yı aşk (G. 58/4)

Bir diğer beyitte ise Anka olarak düşünülen gönüldür. Aşk ise yırtıcı bir kuş olan şahine benzetilir. Kudret dağında yer alan Anka/gönül, şahin/aşk tarafından avlanır.

Sayd olur ser-pence-i **şâhin**-i aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Aşkın ejderhaya benzetilmesi, onun yakıcı ve tehlikeli olması sebebiyledir. Âşık, güvenip dayandığı aşkın aslında bir ejderha olduğunu görür. Asa olarak düşündüğü aşk, esasında bir ejderhadır. Beyitte her ne kadar ismi zikredilmese de asâ, ejderhâ gibi mefhumlarla Hz. Musâ'ya ve meşhur hadisesine telmihte bulunulur.

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben asâ sanırdım anı ol hûd **ejderhâ** imiş (G. 54/5)

4.5.8.2.10. Dârâ

Aşk, selden asker çekip ateşten bayrak kaldıran ve vücut âlemini yakıp yıkan bir Dârâ olarak tahayyül edilir. (Bkz. Dârâ)

Seylden leşker çekip kaldırdı âteşten alem
Yakdı vü yıkdı vücûdum âlemin **Dârâ**-yı aşk (G. 58/5)

4.5.8.2.11. Mihr

Eşi benzeri bulunmayan, kıymetine paha biçilemeyen ve cihanı aydınlatan güneş, bu özellikleri sebebiyle aşk için benzetilen olmuştur. Güneşin tezahürüyle zerrelere ortaya çıkması gibi aşk güneşi de kendini gösterdiğinde âşığın topraktan yaratılan cisminin her zerresi şevkten raks etmeye başlar.

Hâk-i cismim zerre zerre raksa girdi şevkden
Çün tecellî eyledi **mihr**-i cihân- ârâ-yı aşk (G. 58/10)

4.5.8.2.12. Nây, Sûr-nây

Usûlî: “*Aşkın zurnası İsrâfil’in suru gibi ses verse gönül ‘nefahtü min ruhi’ deminden cân bulur.*” diyerek aşkı zurnaya benzetmiş ve bu aşk zurnasını da İsrâfil’in suru gibi düşünmüştür. İslamiyet’e göre hak olan kıyamet gününde İsrâfil sura üfleyecek ve bütün insanlık acbû’z zeneb adı verilen kemikten tekrar dirilecektir. Usûlî, bütün mahlûkatı yeniden diriltmeye kudreti yeten bu sesi, aşkın sesine benzetmektedir. İnsan aşkın sesiyle kendinden geçer, âşık olur ve yaşadığını anlar. Çünkü âşığın nazarında aşksız yaşayan insanlar, ölümlerden farksızdır. Şair, aynı zamanda beyitte Hicr Sûresinin 29. ayetinde geçen bir ifadeye yer vererek iktibas yapmıştır. “*Onlara rûhumdan üfledim.*” manasına gelen “*nefahu fihî min rûhî*” ifadesi insanoğlu için söylenmiş ve bu ifade daha sonra tasavvufta vahdet-i vücut kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah, mahlûkatı yaratmış ve insana ruhundan üfleyerek hayat vermiştir.¹⁷¹

Dil *nefahtü fihî min rûhî* deminden cân bulur

¹⁷¹ Fatma Kola, “Aşka dair bazı tasavvurlar (xvi. yüzyıl divanlarındaki aşk redifli gazellerden hareketle)”, *Littera Turca Dergisi*, C.2, S.2, s. 81.

Sûr-1 İsrâfil-veş kılsa sadâ **sûr-nây-1** ‘aşk (G. 58/3)

Sema; ilahi aşkın cezbesiyle kendinden geçerek belli bir düzene göre dönmek demektir. (Bkz. Sema) Daha çok Mevlevi dervişlerinin yaptığı bir deveran olan semâ, umumiyetle bir müzik eşliğinde yapılır. Çarhın içerisinde bulunan tüm mevcudatın kusursuz bir düzen içerisinde dönmesi, onun sema yaptığını düşündürür. Bu sema işlemi harekete geçiren müzik aleti ise ezel bezminde çalınan aşk neyidir.

Çarha girdi çarh u eşyâ tutdı bir kezden semâ’
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem **nây-1** ‘aşk (G. 58/2)

4.5.8.2.13. Çevgan

Çevgan, devrin önemli oyun ve müsabakalarından biridir. Aşk ile arasında benzetme kurulan çevgan, at üzerinde topla oynanan bir çeşit oyundur. (Bkz. Çevgan, Savlecân, Tøb) Usûlî, aşk çevganında âşıkların başını top ettiklerinden söz eder.

Aşk **çevgân**ına âşıklar başın tøb eylemiş
Âlem içre ben de bu meydâna aşk olsun derin (G. 98/7)

Aşk **çevgân**ına âşıklar başın tøb eylemiş
Ey Usûlî merd isen sen dahi bu meydâne bak (G. 64/7)

4.5.8.2.14. Râz

Aşk, herkes tarafından bilinmemesi gereken bir sırdır. Bu sırâ her kul vâkıf olamaz. Bu sebeple aşk sırrı, ortalık yerde söylenmemelidir.

Olur cân içre aşkın söz ü sâzı
Avam içre anılmaz aşk **râzı** (P. 1/10)

Sevgilinin cemalini görmek isteyen âşık, aşk sırrını herkesten gizlemelidir. Aynı zamanda şair, Fırdevs-i A’lâ’yı isteyenlere de sevgilinin mahallesinde beklemeleri gerektiğini söyleyerek sevgilinin kûyu ile cennet arasında bağ kurmuştur.

Râz-1 aşkı saklasın dîdâr-1 ferdâ isteyen
Kûy-1 yâri beklesin fırdevs-i a’lâ isteyen (G. 108/1)

4.6. Rakip (Ağyar, El, Gayr)

4.6.1. Umumi Olarak Rakip

Rakip, *Usûlî Dîvânî*'nda sevgili ve âşıktan sonra gelen üçüncü tiptir. Âşığın nazarında ele alınan rakip; olumsuz vasıfları bünyesinde barındıran, çirkin ve zararlı bir kimsedir. Âşık, kendisiyle rakibin bir olmadığını söyler. Rakibin her işi çirkindir. O; pis ve murdar olarak düşünülür ve sevgiliden uzak durulması istenir. Ancak rakip, devamlı sevgilinin yanındadır. Onun mahallesinden ayrılmaz. Sevgili ise rakiple tatlı tatlı sohbet ederken âşığa uzaktan bir merhaba bile demez. Sevgilinin başkalarıyla sefa içerisinde yaşayıp eğlenmesine tahammül edemeyen âşık, cefa içerisinde kalmış ve ölmeyi temenni etmiştir. Rakip ile köpek arasında ilgi kuran âşık, sevgilinin eşliğinde ölüp gitse bile mahalledeki bu köpeklerin onun cesediyle oynayacaklarını söyler. Rakip, âşığın nazarında bu kadar rezil ve tehlikeli bir köpeğe benzetilir. Âşık, rakibe seslenerek içki meclisinde rindlerle/âşıklarla sohbet etmemesini söyler. Aksi takdirde âşıklar, rakibe aman vermeden onu bir köpek gibi öldüreceklerdir.

Öldürürler it gibi bir lahza vermezler amân
Meclis-i meyde rakîbâ etme rindân ile bahs (G. 10/8)

Rakibin olumlu bir şekilde ele alınması, hatta övülmesi, klasik şiirde nadir rastlanan bir durumdur. *Usûlî Dîvânî*'nda bu örneklere rastlanır. Umumiyetle rakibi çirkin gören âşık, beyitte kendisini çirkin olarak tasavvur eder ve köpek olarak gördüğü rakibin izine yüz sürmek ister. Çünkü her ne olursa olsun rakip, sevgilinin mahallesindedir ve bu sebeple âşığın nazarında yüce bir mertebeye sahiptir.

Çirkin yüzümü itleri izine sürem mi
Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

4.6.2. Rakip ile İlgili Tasavvurlar

4.6.2.1. İt (Seg)

Klasik şiirde rakip için yapılan benzetmelerin başında köpek gelir. Bu köpeklerin bulunduğu yer ise sevgilinin mahallesidir. Âşık, bu mahalledeki köpekleri eski dostları olarak nitelendirir ve kadim dostlarını tekrar görmek istediğini dile getirir.

İtlerin kûyunda yârân-ı kadîmimdir benim
Eglenirdi bu gönül onları görsem gâh gâh (G. 119/5)

Âşık, sultan olarak tasavvur ettiği sevgiliye köle olmak şöyle dursun onun itlerine bile kulluk etmenin bir şeref olduğunu ifade eder.

Hâk-ı râhında zelîl olduğumuz izzet imiş
İtlerin kullugun etmek bir ulu devlet imiş (G. 53/1)

4.6.2.2. Zâg

Rakip için yapılan bir diğer benzetme ise kargadır. Âşık, sevgiliyi gül bahçesi olarak tahayyül ederken kendisini de bülbül olarak görür. Rakip ise kargadır. Âşık, gülün ve gül bahçesinin kıymetini ancak bir bülbülün anlayacağını, karganın ise bu değeri idrak edemeyeceğini vurgular.

Ne hâlet anlaya gülzârdan **zâg**
Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

4.6.2.3. Hâr

Divan şiirinde gül ve bülbül, âşık ve sevgili için yapılan teşbihlerden biridir. Gül olarak tasavvur edilen sevgilinin dikenini bulunur ve bu diken rakiptir. Sevgilinin cennet bahçesinden bir gül olduğunu dile getiren âşık, bu eşsiz gül ile dikenin dost olmasının yakışı kalmayacağını ifade eder.

Yaraşmaz sana ağyâr ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i **hâr** olma sultânım (G. 91/1)

Âşık, ağyarın sevgilinin sohbetinde bulunmasını istemez. Hatta onun sevgilinin bulunduğu sohbet ortamına gelmesinden endişelenir. Âşığın gönlünün eğlencesi dikensiz bir gül, yani rakipten uzak duran bir sevgilidir.

Sohbetinde yog idi agyârdan havf u melâl
Ey Usûlî bir gül-i bî-**hâr** idi eğlencemiz (G. 40/5)

4.6.2.4. Pelîd

Pis, kirli ve murdar şeyleri ifade etmek için kullanılan pelid, divan şiirinde rakip için benzetilen olmuştur. Sevgiliyi güzellik bahçesinin içerisinde bitmiş taze bir fidan olarak gören âşık, servi boylu sevgilinin yanına her pelidin/rakibin yanaşmamasını ister.

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin

Ey boyu servim salınmasın yanınca her **pefid** (G. 14/2)

Beyitte servi boylu sevgiliye seslenen âşık, onun bir sultan olduğunu ve her pelide yanaşmaması gerektiğini söyler.

Boyun servine ermez el sana el sunmasın engel
Olur olmaz **pelide** gel hevâdâr olma sultanım (G. 91/4)

4.6.2.5. Ehremen

Ehremen, şeytani güçlere sahip olan, hatta Süleymân'ın yüzüğünü çaldığı düşünülen kötülük tanrısıdır. (Bkz. Şeytan, İblis, Dîv-i racîm, Ehremen) Usûlî, kötülük timsali ehremeni, rakip için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Süleyman olarak tasavvur ettiği sevgilinin ehremen tabiatlı kişilerle dost olmaması gerektiğine vurgu yapan şair, aynı zamanda Süleyman ve ehremen hadisesine de telmihte bulunmuştur.

Pâdişâhım kendine ehl-i kemâli kul edin
Sen Süleymânsın sana yâr olmasın her **ehremen** (K. 4/25)

BEŞİNCİ BÖLÜM

I.TABIAT

I. Kozmik Âlem

1. Felek

1.1. Umumi Olarak Felek

Dünyanın şekli ve hareketi; tarih boyunca tartışmalara konu olmuş, hatta bu mesele yüzünden sayısız insan katledilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak ortaya pek çok nazariye atılsa da Erzurumlu İbrahim Hakkı (k.s.), *Mârifetnâme* adlı eserinde feleklerin yuvarlaklığını iddia etmiş ve bu konuya ilişkin hayret verici meseleleri bildirmiştir. İbrâhim Hakkı eserinde şu ifadeler yer vermiştir:

“Unsurları ve feleklerin yuvarlaklığının inkârı için ileri sürülen delillerden uzaklaşmak, astronomi ilminde gereklidir ki cisimler âleminin ve yerin yuvarlak olması kabul edilsin.”¹⁷²

Yine aynı adlı eserde astronomi konusunda kapsamlı bilgiler veren İbrâhim Hakkı, felekleri dokuz kısma ayırmış ve her bir feleğin özelliğine ayrı ayrı değinmiştir. Bunlar sırasıyla: Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Mars), Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Burûc (Burçlar) ve Atlâs'tır.

Bu dokuz felekten ilk yedisine ‘Seb’-a-i seyyâre’ adı verilir ve bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur. Boş olduğu için ‘Atlas’ adı verilen dokuzuncu feleğe ‘Arş, Arş-ı alâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk’ denir. Dördüncü felekte yer alan Güneş, sultandır. Ay feleğin veziri, Utarit kâtibi, Zühre çalgıcısı ve rakkâsesi, Mirrîh seraskeri, Müşteri kadısı ve Zuhâl hazinedârıdır. Sekizinci felekte yer alan yıldızlar Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seratan (Yengeç), Esed (Arslan), Mizân (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedî (Oğlak), Sünbüle (Başak), Devl (Kova) ve Hut (Balık) olmak üzere on iki burcu meydana getirirler. Gezegen ve burçların insanların hayatında ve talihlerinde etkili olduğuna inanılır.¹⁷³

‘Arş’ ve ‘Kürsî’nin altında ise en yükseği ‘Adn’ cenneti olan sekiz cennet yaratılmıştır. Bu cennetin yaratıldıkları cevherler ve adları derecelerine göre şöyledir:

1. Cennet	Beyaz İnciden	Dârü'l-Celâl
2. Cennet	Kırmızı Yâkuttan	Dârü's-Selâm
3. Cennet	Yeşil Zebercetten	Cennetü'l-Me'vâ

¹⁷² Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, (Sadeleştiren: Duralı Yılmaz) İpek Yay., İstanbul 2013, s. 65.

¹⁷³ (Haluk İpekten 1973'ten aktaran) M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.* s. 345-346.

4. Cennet	Sarı Mercandan	Cennetü'l-Huld
5. Cennet	Beyaz Gümüştan	Cennetü'l-Na'im
6. Cennet	Kırmızı Altından	Cennetü'l-Firdevs
7. Cennet	Misk-i Azferden	Cennetü'l-Karâr
8. Cennet	Lü'lü-i Terden	Cennetü'l-Adn ¹⁷⁴

Usûlî Dîvânî'nda felek için yapılan tasavvurlar 16. yüzyılda halkın astronomiyle ilgili fikir ve düşüncelerini ortaya koymasından bakımından önemli rol oynar. Felek; dokuz farklı katmana sahip olan ve her katmanda farklı bir işlevi bulunan, bünyesinde güneşi, yıldızları, gezegenleri ve daha nice gök cisimlerini barındıran, aynı zamanda doğa olaylarının meydana geldiği sonsuz genişlikteki kusursuz sistemdir. Usûlî, *Mîrâciye*'de feleklerin yaratılmadan önce yalnız Tanrı'nın zatının bulunduğunu ve daha sonra Ahmed'in nurunun yaratıldığını dile getirir.

Arş u kürs ü levh olunmadan rakem
Dest-i kudret almadan ele kalem (Mrc. 1/33)

Mîm-i Ahmed'den görüldü kâinât
'Arş u ferş u fevk u taht u şeş cihât (Mrc. 1/37)

Usûlî, kâinâtın altı günde yaratıldığına ve feleklerin kusursuz bir düzen içerisinde hareket ettiklerine değinerek Kur'an'da geçen: "*Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!*" ayetine mealen iktibas yapmıştır.

On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem
Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem (Mrc. 1/11)

Şair, beyitte: "*Lev-lâke lev-lâk le mâ halaktü'l eflâk*" (Bkz. Ayetler ve Hadisler) hadisine telmihte bulunarak Allah'ın Hz. Muhammed'in hürmetine felekleri yarattığını ifade eder.

Hil'at oldu egnine levlâkden

¹⁷⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1994, s. 133-134.

İndi yere kürsi-i eflâkden (Mrc. 1/101)

Felek, dokuz katmandan ve altı yönden oluşur. Bu katmanlar ve yönler arasında gelip giden insanoğlunun ne geldiği kapı ne de gittiği yol bellidir.

Bu dokuz kubbe vü şeş sû içinde geldin ü gitdin
Ne geldiğin kapı zâhir ne gittiğin memer peydâ (G. 1/6)

Divan'da felekle kastedilen genellikle gökyüzüdür. Âşığın ahları dönerek gökyüzüne çıkar ve felekler bu ahlar vesilesiyle yanıp tutuşur. Âşığın ahının kıvılcımları merdiven olmuş ve göğe yükselmiştir. Bu yükselişin sonunda sema takının bir gün yanacağından söz edilir. Gökyüzü, âşığın ahının dumanına boyanmıştır.

Tulû' etmez sitâremde Usûlî kevkeb-i tâli'
Yeridir odlara yansa **felek**ler dûd-ı âhımdan (G. 107/5)

Yakar bir gün çıkar tâk-ı **semânın** burc u bârusun
Şerâr-ı nâr-ı âhim kim edindi nerdübân âteş (G. 56)

Boyanıp **göklere** âhim duhânı
Ederdi karanu rûy-ı cihânı (Ş. 1/51)

Felek, bazı beyitlerde dünyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tarz beyitlerde felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınır. O; insanlar üzerinde oyunlar oynayan, acımasız ve gaddar biridir. *Divan*'da feleğin öc alması, ölümü ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Bazen de bu tabir şairin lehine bir durumu anlatmak için kullanılır. Gönlünün arzusuna kavuşan Usûlî, kahpe felekten öc aldığını düşünür.

Yârenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Usûlîyem diyü gelmiş gönül istediğin bulmuş
Kahbe **felek**den öc almış fenâlarınız fenâlarınız (G. 47/7)

1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Kubbe, Çenber, Günbed, Tâk

Bu mefhumlar; büyüklüğü, genişliği, şekli ve dönüşü sebebiyle felek için benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Felek, dokuz katmandan oluşur ve insan bu katmanlar arasında gidip gelmektedir. Ancak ne gidilen yol ne de gelen kapı bellidir.

Bu dokuz **kubbe** vü şeş sû içinde geldin ü gitdin
Ne geldiğin kapı zâhir ne gittiğin memer peydâ (G. 1/6)

Âşık, göklere çektiği ahının ateşiyle bu kubbeye bayrak diktiğini söyler. Bu öyle bir ateştir ki aşktan anlamayan cahiller bunun idrakini yapamaz.

Kubbe-i çarha ‘alemler dikdi âhım ateşi
Almadı sûz-ı derûnumdan haber nâdân henüz (G. 39/9)

Feleğin çenber ve kümbet olarak düşünüldüğü beyitte şair, cihan pazarında şansının bir türlü dönmediği ifade ederek feleğe sitem eder.

Be bu bâzâr-ı cihânın kuru dükkânına yuf
Çenber-i çarhına vü **günbed-i** gerdânına yûf (G. 57/1)

Usûlî, kasidesinde gökyüzünü temelsiz bir kemere benzetmiş ve bu kemerin memduhun adaleti sebebiyle yıkılmayarak ayakta durduğunu dile getirmiştir.

Pâyidâr adlin sûtûnuyla bu **tâk-ı** bî-sûtûn
Ber-karâr isbât-ı hükmünle binâ-yı rûzgâr (K. I/40)

1.2.2. Kasr, Eyvan

Kasr ve eyvan; kubbe şeklindeki yapısı, genişliği ve yüksekliği bakımından felek için benzetilen olmuştur. İnsan ise yeryüzünün bağı ve gökyüzünün köşkünü seyretmek için cihana gelmiştir.

Cihâna seyre gelmişsen temâşagâhın olmuşdur
Zemînin bâg u râgı vü semânın **kasr u eyvânı** (G. 127/2)

Şair, “yûf” redifli gazelinde feleğe sitem etmeye devam etmektedir. Feleğin şans ve talih olaylarıyla ilgili olduğu düşünülür. Bu sebeple şair; feleğin kümbetine, köşküne ve eyvanına isyan eder.

Olısar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr
Günbed-i çarhına vü **kasr** ile **eyvân**ına yûf (G. 57/2)

1.2.3. Dolap, Âsiyâb

Feleğin hareketli yapısı ve dönüşü onun dolaba ve değirmene benzetilmesine sebep olmuştur. Âşığın kanlı gözyaşlarını gören felek, bir gün bu kanlı suların içerisinde kalacağını düşünerek dehşete kapılır.

Dehşet edip başımı görüp dedi **tolab**-ı çarh
Üstüme birgün benim âhir bu kanlı su gelir (G. 30/10)

Şair, beyitte feleğin ikiyezlü oluşuna değinir. Önce gözyaşlarını bir dolap gibi akıtarak vücut bağını besleyen felek, daha sonra insanın canına kastederek kan döker.

Evvelâ beslemege bâg-ı vücûdunu bu çarh
Akıdır göz yaşını üstüne **tôlâb** gibi (G. 143/6)

Hûşe-i cismini ârâyış eder birkaç gün
Kanını yere karar sonra mey-i nâb gibi (G. 143/7)

Hem dönen yapısı hem de öğütücü oluşu sebebiyle değirmen ile felek arasında ilgi kurulmuştur. Felek değirmeni, vakti geldiğinde insanı öğütür. Bu değirmenden kurtulmanın bir yolu yoktur. Felek değirmenine kapılan insan çaresiz bir şekilde ezilerek öğütülür.

Ger taş isen de çünkü nevbetin gele
Öğüttdi cev-be-cev seni bu **âsiyâb**-ı çarh (G. 13/3)

1.2.4. Kâse, Cam, Fanus, Tas, Han

Gökyüzünün çinili bir kâseye benzetilmesi, parlak ve göz alıcı özelliği sebebiyledir. İçerisinde pek çok nimeti barındırması ise onun sofrası olarak tahayyül edilmesine sebep olmuştur. Beyitte felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınmıştır. İnsanoğlu bu dünyada misafirdir. Felek ise üç günlük misafirine

her lokmada zehir veren bir ev sahibidir. Şair, feleğin zehir sunduğu gösterişli kâse ve sofrasına sitem etmektedir.

Çünkü mihmânına her lokmada bin zehr verir
Feleğin **kâse**-i cînîsine vü **hân**ına yuf (G. 57/5)

Felek, içerisinde kahır ve zehrin bulunduğu bir tas olarak düşünülür. Dünyayı eziyet ve cefanın çekildiği bir meclise benzeten şair, bu mihnet meclisinde felek tasını içerken kendisine eşlik edecek bir arkadaş bulamaz.

Zehr-i kahr ile felek **tas**ın tolular içmege
Bezm-i mihnetde bulunmadı ayakdaşım benim (G. 89/2)

Felek, insanı sersem ederek aklını başından alan bir kadehtir. Beyitte felek kadehinin bu özelliğine değinen şair, ondan yüz çevirmek gerektiğini söyleyerek asıl şarabın ebedî sarhoşluk veren beka meyi olduğunu dile getirir. Beka meyiyle kastedilen ise ilahi aşkın sarhoşluğuna sebep olan aşk şarabıdır.

Bekâ meyini gözet bakma **câm**-ı gerdûna
Bu hum hamrının ey dil humârı var ancak (G. 59/4)

Fanusun ışığı rüzgâra karşı koruması ve saydam yapısı, onun felek olarak düşünülmesini sağlamıştır. Âşığın ah ateşinin kıvılcımları, felek fanusunu tutuşturmuştur. Ahın etkisi bu kadar büyükken murat mumu hâlâ yanmamıştır. Şair, bunun sebebini kara bahtına bağlar.

Tutuşdu çarh **fânu**su şerâr-ı nâr-ı âhımdan
Murâdım şem'i uyanmaz benim baht-ı sîyahımdan (G. 107/1)

1.2.5. Zinet, Mina, Taht

Feleğin zinet ile ilgi kurulduğu beyitte; yeryüzünün ve gökyüzünün, her iki âlemin şahı olarak tasavvur edilen sevgilinin hürmetine süslendiği dile getirilmiştir.

Şehinşâh-ı dü-âlemsin senin çün **zînet** olmuşdur
Bugün bu taht-ı tahtânîyle bu tâk-ı fevkânı (G. 127/3)

Aşk ateşiyle yanıp tutuşan âşîğın ahları minâyâ benzetilen çarhı geçmiştir. Gözyaşlarının çokluğu ise deryayı aşmıştır.

Aşk odundan dūd-ı âhım çarh-ı **minâyâ** geçer
Çeşminin merdümleri bahr vü deryâyı geçer (Mus. II/2-1)

Beyitte felek mefhumu zikredilmese de anlam bakımından zümrüt taht ile ifade edilenin felek olduğu anlaşılır. Güneş, altından bir taç takarak zümrütten yapılmış tahta geçen ve hem Doğu'ya hem de Batı'ya hükmeden bir sultan olarak tahayyül edilir. Şair, memduh ile güneş arasında ilgi kurmuş ve onu birtakım özellikleri sebebiyle güneşe benzetmiştir.

Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürürd **tahtına**
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

1.2.6. Varak, Tabak

Dokuz farklı tabakadan oluşan felek, yücelik kitabından bir varak/sayfa olarak düşünülür. Memduhun güzelliğinin vasıfları; anlatılmakla bitmeyen, kelimelerin yazmakla tükenemeyeceği ve sayfaların yetmeyeceği kadar çoktur. Övülenin güneş olarak tasavvur edilmesi bile onu tam olarak ifade etmekte yetersiz kalır. Bu sebeple güneş, memduhun özelliklerini layıkıyla anlatmakta yetersiz kalan eksik bir defterdir.

Ey kitâb-ı rif'atîne bir **varak** bu nüh- **tabak**
Vey ki vasf-ı hüsnüne bir defter-i ebter güneş (K. 2/19)

1.2.7. Fülk, Çetr, Devât, Çarşû

Aşkî bir deniz olarak tasavvur eden şair, feleği bu denizin girdabına düşen bir gemiye benzetir. Aşk girdabına kapılan felek artık kendini kurtaramaz ve bu girdapta dönerek can verir.

Düşdü aşkın bahrının girdâbına **fülk-i felek**
Döne döne kendözin kurtaramaz girdâbından (G. 109/2)

Felek için yapılan bir diğer benzetme ise çadırıdır. Bu çadırın sütunları olmadığı hâlde ayakta durması, “*kâf*” ve “*nûn*” harflerinin hikmeti sebebiyledir. “*Kâf*” ve “*nûn*”, Allah'ın “*Kün*” emrini meydana getiren harflerdir. O, “*ol*” dediği zaman fermanına itaat etmeyecek hiç kimse yoktur.

Bu temelsiz çadırın ayakta kalabilmesi “*Kûn*” emrine boyun eğen felekler sebebiyledir. (Bkz. Harfler)

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem **çetr**-i bî-sütûn (Ş. 1/2)

Feleğin talih ve kader ile birlikte ele alındığı beyitte, onun bir kâtip olduğu düşünölmüş ve insanın kaderindeki zorluklar yazılırken divitin dököldüğü tahayyül edilmiştir. Şair, bu sebeple bahtının kara yazıldığını düşünmektedir.

Yazarken âleme bu müşkilâtı
Dökölmüş gâliba çarhın **devâtı** (Ş. 1/56)

1.2.8. Ejderha, Pil (Fil), Pervane

Feleğin tehlikeli olduğuna vurgu yapmak isteyen şair, onu bir ejderha olarak düşünmüştür. Ağzını açıp duran felek ejderhası, insanı yutmak için beklemektedir. Şair, bu durum karşısında insanın gaflete kapılmamasını ve tedbirli olmasını öğütler.

Gafil oturma cehl ile kim yutmaga seni
Ağız açıp durur yine bu **ejdehâ**-yı çarh (G. 13/2)

Felek için yapılan teşbihlerden biri de fildir. Bu benzetmede fil; hayvanı değil, satranç oyunundaki etkili bir taşı ifade eder. Felek fili, can şahına kiş demeden himmet atı ortaya sürölmelidir. Aksi takdirde kişi şah mat olur ve yenilir. Beyitte anlatılmak istenen feleğin bir gün insanın canına kastedeceğidir. Eğer kişi satranç oyununa benzeyen bu hayatta Allah’a yönelmezse oyun bittiğinde şah mat olur ve oyunu kaybeder.

Arsadan kiş demedin cân şehine **pil**-i felek
Süregör himmet atın yoksa olursun şeh-mât (G. 9/3)

Usûlî; feleklerin pervane misali Tanrı’nın emrine amade bir şekilde hareketlerini dile getirir.

Hidmetinde nüh-felek **pervânedir**
Bûstânından İrem efsânedir (Mrc. 1/8)

1.2.9. Hokkabaz, Gej-bâz

Hokkabaz, günümüzde sihirbaz olarak bilinen ve eşyalar üzerinde çeşitli hünerler sergileyerek insanı hayrete düşüren ve devrin eğlence hayatında oldukça etkili olan gösteri erbabındandır. (Bkz. Hokkabâz, Lu'bet-bâz) Gökyüzü de geceyi bir anda gündüze çeviren, yıldızları çekerek yerine güneşi getiren, hızıyla insanları şaşkına çeviren bir hokkabaz olarak düşünülmüştür. Ay ise bu sihirbazlık gösterisinde hile yapmak için kullanılan bir unsurdur.

Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın **hokkabâz** idi bu eflâk (Ş. 1/57)

Oyuncusuydu nat'ın mâh-ı mümtâz
Kamer kıldı anı bu tâs-ı **gej-bâz** (Ş. 1/78)

1.2.10. Atlas

“Dokuz katmandan oluşan feleğin her birine, bir seyyâre (yıldız) yerleşmiştir. Bunlar sırasıyla; Ay (mâh), 'Utârid, Zühre, Güneş (mîhr), Mirrîh, Müşterî, Zühal'dir. Diğer iki katta seyyâre yoktur. Sekizinci katta sâbit yıldızlar ve burçlar bulunur. Dokuzuncu katta ise hiçbir şey yoktur; buraya çarh-ı atlas denir. Müslümanların inanışına göre; birinci gökte yani ay semasında müminler, dokuzuncu gökte Hz. Peygamber bulunur. Hz. Âdem de ay semasındadır ve Mi'râc sırasında Hz. Peygamberle Hz. Âdem gök kapısı olan bu semada buluşmuştur.”¹⁷⁵

Usûlî, atlas feleğinin Tanrı'nın “kûn feyekûn” (Bkz. Ayetler ve Hadisler) emriyle var olduğunu vurgulamıştır.

Âvâreydim aşk ile hayyât-ı kûn-fekân
Perdaht kılmış idi dahi çarh-ı **atlası** (G. 137/4)

2. Yıldızlar

2.1. Umumi Olarak Yıldız (Nücûm, Encûm, Kevkeb, Sitâre, Ahter)

Tarih boyunca yıldızlarla ilgili pek çok inanış süregelmiş ve yıldızların gerek konumlarından gerekse hareketlerinden yola çıkılarak gelecek olaylarla ilgili teoriler ortaya atılmıştır. Bu ilim *ilm-i nücûm* oldukça rağbet görmüştür.

¹⁷⁵ Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., Ankara 1998, s. 682.

Yıldızlar, sekizinci felekte bulunur. “Buna göre dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürür. Bu sayede yıldızların birbirine yaklaştığı ve uzaklaştığı olur. Bazen de bir burçta birleştikleri olur. Eski astronomi telâkkisine göre bu durum, insanların kaderine tesir eden bir olay olarak yorumlanırdı. Yine bu telâkkiye göre insan, doğduğunda hangi yıldızın tesirinde kalırsa, buna göre bahtı açık veya kapalı olurdu. Uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa “yıldızı yüksek, yıldızı parlak” gibi tâbirler kullanılırken, uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar için de “yıldızı düşkün” gibi ifadeler kullanılırdı.”¹⁷⁶

Usûlî’de yıldızlarla ilgili bu tarz düşüncelere kapılmış ve sevgiliyi görebilmenin talih yıldızına bağlı olduğunu dile getirmiştir.

Rûşen olur mihr-i rûhsârınla bir gün gözlerim

Kevkeb-i tâli eger nâgâh kılmazsa gurûb (G. 6/5)

Şair, kasidesinde memduhu överken kötü talihin/yıldızın ona isabet etmeyeceğini söyler.

Her bed-**ahter** kim anı red ede kahrın hâkimi

Yok ona mülk-i ademden gayrı bir yerde karâr (K. 3/33)

Usûlî, ne yaparsa yapsın yıldızının bir türlü parlamadığını ve bu yüzden talihinin dönmediğini ifade eder. Şair, kara bahtı sebebiyle öyle bir ah eder ki bu ahın dumanıyla felekler ateşler içerisinde kalır.

Tulû’ etmez **sitâremde** Usûlî **kevkeb-i tâli**’

Yeridir odlara yansa felekler dūd-ı âhımdan (G. 107/5)

Serseri ve derbeder bir hâlde dolaşıp duran ve kimsenin yüzüne bile bakmadığı güneş, talih yıldızının ona gülmesiyle yıldızların en büyüğü hâline gelir.

Geşt ederdî derbeder bakmazdı kimse yüzüne

Buldu tâli’ lâcerem oldu bülend **ahter** güneş (K. 2/37)

Yıldızlar, gökyüzünü süslemeleri bakımından çiçek olarak tasavvur edilmiştir. Baharın gelişiyile çiçeklerin açması ve yeryüzünün cennete dönmesi gibi yıldızlarda geceleri ortaya çıkarak gökyüzünü

¹⁷⁶ (Sebahat Deniz 1992’den Aktaran) Hakan Yekbaş, “Zâtî Dîvânî’nda Halk İnanışları”, *Turkish Studies*, C. 4, S.2. s. 1147.

canlandırmaktadır. Aynı zamanda yıldızların aydınlatıcı özelliği, onların geceleri yakılan bir kandil olarak düşünülmesine sebep olmuştur.

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü

Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu sebzezâr (K. 3/3)

Tâ yana bu devr içinde bunca gevher **şeb-çerâğ**

Bu zeberced tâka tâ kadîl-i zer asar güneş (K. 2/41)

Usûlî Dîvânı'nda zikredilen yıldız *nesr-i tâyir*dir. Şair, *Güneş Kasidesi*'nde memduhun azametinden söz ederken felekde bulunan nesr-i tayîr yıldızının ve güneşin yaşadıkları korkuyu anlatmak istemiştir.

Havf-ı tîrinden felekde **nesr-i tâyir** per döker

Zahm-ı tîrinden hazân bergi gibi ditrer güneş (K. 2/32)

3. Burçlar

*Eski çağlardan bu yana burçların insan fıtratı ve karakteri üzerinde etkili olduğu düşünülür. "İlm-i nücûmda önemli bir yer tutan burçlar, hâlâ halkın büyük çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneş'in dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, Güneş'in bu seyri esnasında on iki eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlara istinaden konulmuştur."*¹⁷⁷

Burçlar sırasıyla şunlardır;

1. Hamel (Koç)	5. Esed (Arslan)	9. Kavs (Yay)
2. Sevr (Boğa)	6. Hûşe (Başak)	10. Cedy (Oğlak)
3. Cevzâ (İkizler)	7. Mîzân (Terâzi)	11. Delv (Kova)
4. Seretân (Yengeç)	8. Kejdüm (Akrep)	12. Simâk (Balık) ¹⁷⁸

3.1. Kavs Burcu

Usûlî Dîvânı'nda zikredilen burç, günümüzde yay olarak bilinen kavstır. *Divan*'da yer almasının sebebi ise sevgilinin kaşı için benzetilen olmasıdır. Kavsin, eğri ve kavisli yapısıyla sevgilinin kaşı arasında ilgi kurulmuştur. Göz kimi zaman ok atmada maharetli bir Türk'e benzetilirken

¹⁷⁷ Nurefşan Kapal, "Zâtî Dîvânı'nda Kozmik Unsurlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, s. 168.

¹⁷⁸ Şerife Akpınar, "Lâmi'i'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 193.

kimi zaman da kavs burcunu kendisine vatan edinen bir Mirrih olarak ele alınır. (Bkz. Mirrih)

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdır
Yâ meger Mirrîh kılmış **kavs burcunda** vatan (K. 4/8)

4. Gezegenler

4.1. Zühre

“Eski bir inanca göre güneş, feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay; vezir, Utârid; kâtip, Merîh; başkumandan, Müşteri; kadı, Zühâl; bekçi, Zühre de çalgıcıdır.”¹⁷⁹

Zühre, *Usûlî Dîvânî*'nda bu ifadelere uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Geceleri eğlence meclisinde saz çalıp şarkı söyleyen Zühre, gündüz vakti geldiğinde kopuzunu ortadan kaldırarak meclisten ayrılır.

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî
Götürdü **Zühre** ortadan kopuzu (Ş. 1/8)

4.2. Mirrîh

Usûlî Dîvânî'nda zikredilen bir diğer gezegen ise Mirrîh/Merîh'tir.

“Merih; Doğu'da sağ elinde kınından çekilmiş bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan kızıl parmaklı bir delikanlı olarak tasavvur edilir. Savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur. Kin, zulüm ve intikam gibi hisleri temsil ettiğinden bunların ifadesinde bir benzetme unsuru olarak veya bu gibi halleri işleyen psikolojik tasvirlerde sembol olarak kullanılmıştır.”¹⁸⁰

Mirrîh, bu vasıfları sebebiyle ok atmada usta bir Türk'e benzetilmiştir. Sevgilinin gözleri, âşığın gönlünü hedef alan ve ıskalamadan ok fırlatan bir Türk veya kavs burcunu vatan edinen bir Mirrîh olarak düşünülür. (Bkz. Kavs Burcu)

Kaşın altında gözün bir Türk-i tîr-endâzdır
Yâ meger **Mirrîh** kılmış kavs burcunda vatan (K. 4/8)

¹⁷⁹ (İskender Pala, 2009'dan aktaran) Esmâ Şeker, “15. Yüzyıl Divanlarında Kosmik Unsurlar”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ordu Üniversitesi, Ordu 2015, s.30.

¹⁸⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, **a.g.e.** 1994, s. 162-163.

4.3. Güneş

4.3.1. Umumi Olarak Güneş (Şems, Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Gün)

Güneş, klasik şiirde en fazla bahsi geçen kozmik unsurlardan biridir. Eşsiz ve benzersiz oluşu, cihanı aydınlatarak ısı ve ışık saçması, paha biçilemez bir değere sahip olması gibi hususiyetleri bakımından güneş, umumiyetle sevgili veya memduh için benzetilen olmuştur. Bunların dışından güneşin benzeyen olarak ele alındığı beyitlerde mevcuttur. Divan şiirinde olduğu gibi *Usûlî Dîvân*'nda da güneş, önemli bir yere sahiptir. *Divan*'da, "Güneş" redifli bir kaside mevcuttur. Bu kasidede Evrenosoğlu İsâ Bey'den övgü dolu sözlerle bahsedilmiş ve eser memduha sunulmuştur.

Çarh-1 mesned ya'ni İsâ Beg kim olmuştur anın
Âfitâb-1 nûr-1 re'yinden cihân yekser güneş (K. 2/17)

Güneş, sevgili için yapılan teşbihlerden biridir. (Bkz. Sevgili) Sevgiliyi güneş olarak tasavvur eden âşık, kendisini de güneşin etkisiyle ortaya çıkan bir zerre olarak görmektedir. Âşığın vücudundaki her zerrenin şevkten oynamaya başlaması, güneşe benzeyen sevgilinin kendini göstermesi sebebiyledir. Güneş ve zerre ilgisi, yüceliği ve acziyeti temsil etmesi bakımından önemlidir. Âşık, değersiz bir zerre olarak gördüğü naçiz bedeninden çıkan ahların güneşe vardığını ve orada ateşe dönüştüğünü dile getirir. Sevgili, canı karanlıklardan kurtaran ve doğuşuyla cihanı aydınlatan bir güneştir. Bazen de sevgili ile güneşi kıyaslayan âşık, sevgiliyi üstün tutmuş ve ondan asla vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir. Âşığın sevgiliye olan bağlılığını tartışmak söz konusu bile değildir. Onun karşısına güneşe benzeyen başka bir güzel daha gelse de âşık sadakatinden dönmez.

Ger gelirse kapıma hurşîd-i hâver sevmezem
Âfitâb olursa da bir gayri dilber sevmezem (Mus. II/3-4)

4.3.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Sultan

Güneş, rengi ve parlaklığı sebebiyle başına altından bir taç takıp zümrüitten yapılmış bir tahta geçen ve hem Doğu'ya hem de Batı'ya hükmeden bir sultan olarak karşımıza çıkar. Usûlî, *Güneş Kasidesi*'nde Defterdâr İskender Çelebi'den söz ederken bu ifadeleri kullanmıştır.

Tâc-1 zerrîn urunup geçti zümürürd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş (K. 2/3)

4.3.2.2. Sevgili

Sevgili ile güneş arasında ilgi kuran şair, umumiyetle sevgiliyi güneşe benzetmiştir. (Bkz. Sevgili) *Usûlî Dîvânı*'nda nadir de olsa güneşin sevgiliye benzetildiği beyitler mevcuttur. Güneş; sağlı sollu gamzeleri bulunan, ay yüzlü, sırma saçlı bir güzel sevgilidir.

Mah yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbûbdur
Sağlı sollu gamzelerden takunur hançer **güneş** (K. 2/4)

4.3.2.3. Köle (Çaker), Dilenci, Serseri, İhtiyâr (Pir)

Usulî, *Güneş Kasidesi*'nde güneşin memduhun eşiğinde köle olduğunu ve feleğin bile iki büküm bir hâlde onun hükmüne ram ettiğini dile getirir.

Zîr-dest-i hükmün ola iki büküle felek
Yüz yere koyup eşiğinde ola **çaker** güneş (K. 2/44)

Güneş, ay ile birlikte Yenice'nin esnaflarından Zerger Memî'nin güzelliğine dilenci olmuştur.

Bir Zerger Memi ol hüsn genci
Meh ile mihr ol gence **dilenci** (Ş. /178)

Başboş bir şekilde dolaşıp duran ve kimsenin yüzüne bile bakmaya tenezzül etmediği güneş, talihinin dönmesiyle galaksinin en önemli yıldızı hâline gelmiştir.

Geşt ederci derbeder bakmazdı kimse yüzüne
Baldu tâli' lâcerem oldu bülend ahter güneş (K. 2/37)

Güneş; benzi sararmış, başı titreyen ve bastona dayanarak ondan destek alan zayıf ve güçsüz bir ihtiyar olarak tasavvur edilir. Bu teşbihin sebebi, güneşin asırlar boyunca varlığını devam ettirmesidir.

Benzi sararmış başı ditrer asâya dayanır
Devrden **pîr**-i za'îf olmuş durur benzer güneş (K. 2/8)

4.3.2.4. Dellal, Tabl-bâz, Sîm-keş, Kimyager

Dünyanın güneş etrafındaki bir günlük dönüşü, geceyi ve gündüzü meydana getirir. İlk çağlardan günümüze kadar bu kusursuz dönüş her gün devam etmektedir. Beyitte zaman mefhumu olarak ele alınan güneş, zamanın değersiz bir para olduğunu söyleyen bir dellal olarak düşünülür. (Bkz. Para Birimleri) Aynı zamanda güneş, memduhun hizmetinde olan ve onun emirlerini halka ileten bir tabl-bâzdır. (Bkz. Tellal (Dellal), Müşteri, Tabl-Bâz)

Mihr hod **dellâl** olup söyler zebân-ı hâl ile
Kim bilir bir fûls-i ahmerdür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

Oldu esb-i kadrine ol şehsuvâr-ı âlemin
Çarh cevherdâr zîn u **tabl-bâz**ıdır güneş (K. 2/18)

Güneş, felek çarşısında tahtına devamlı olarak zerrinden teller çeken bir sîm-keş olarak tasavvur edilir. (Bkz. Sîm-keş)

Tahtına zerrînden teller çıkardır durmayıp
Sîm-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş (K. 2/6)

Güneşin benzetildiği bir diğer meslek erbabı ise kimyagerdir. Toprağı bir bakışıyla altına çeviren güneş, şairin nazarında kimyager olarak ele alınır. Güneş, parlak ve altın sarısı rengiyle toprağa ışık saçmış ve onun altın olarak düşünülmesini sağlamıştır. (Bkz. Kimyâger)

Olupdur **kimyâger** mihr-i gerdûn
Ki hâki bir nazarda etdi altun (Ş. 1/81)

4.3.2.5. Dûlbent, Mühre

Tûlbent, rengi itibariyle güneşe benzetilir. Güneş, altından bir kaftan giyerek tûlbentini takmış ve böylece cihan halkına süs gösterisinde bulunmuştur.

Şems-i **dûlbent**ini sardı geydi altunlu kabâ
Göstere tâ kim cihân halkına zîb ü fer güneş (K. 2/5)

Güneş ile ilgili yapılan bir diğer tasavvur da mühredir. Mühre ve güneş, bir oyun içerisinde ele alınmıştır.

Oyunu **mühre**-i mihrin tutulmuş
Kati çağ oynamış âhır ütölmüş (Ş. 1/60)

4.3.2.6. Defter, Kalem, Devat

Güneş Kasidesi'nde memduhu güneş olarak tasavvur eden şair, esasında güneşin bile onun vasıflarını anlatmakta yetersiz kalacağını ifade ederek güneşi eksik bir defter olarak ele alır.

Ey kitâb-ı rif'atine bir varak bu nüh- tabak
Vey ki vasf-ı hüsnüne bir **defter**-i ebter güneş (K. 2/19)

Eylemiş zerrîn **devât** u nûrdan kılmış **kalem**
Çarhın evrâkına san bu matla'ı yazar güneş (K. 2/9)

4.3.2.7. Kadeh (Sâgâr), Bende

Beyitte güneşin farklı alanlardaki hususiyetlerine değinilmiştir. Güneş, savaş alanında memduhun hizmetinde savaşan bir köle iken mecliste zevk ve sefa verici bir kadeh olarak karşımıza çıkar.

Remze binsen kılıcın salar yanında bendedir
Bezme insen meclisin içinde zer-**sâgar** güneş (K. 2/33)

4.3.2.8. Meyve (Tûbâ), Berg

Güneş ile Tûbâ arasında ilgi kuran Usûlî, beyitlerini ince bir süzgeçten geçirerek kaleme aldığını dile getirmiştir. Bu açıklamayı daha anlaşılır kılmak ve çizgiyi geçmediğini vurgulamak için ise beyitte Sidre (Bkz. Cebrâil) ifadesine yer vermiştir.

Sidre-i vafında her beyti Usûlî bendenin
Gûyiyâ **tûbâ** budagıdır ki verdi ber güneş (K. 2/39)

Güneş Kasidesi'de şair, memduhun yiğitliğinden ve cesaretinden söz ederken felekte bulunan nesr-i tâyir'in (Bkz. Umumi Olarak Yıldız) ve güneşin korktuklarını, hatta güneşin korkudan hazan yaprağı gibi titrediğini söylemiştir.

Havf-i tîrinden felekte nesr-i tâyir per döker

Zahm-ı tîrinden hazân **bergi** gibi dîtrer güneş (K. 2/32)

4.3.2.9. Döşek (Pister), Kalkan (İsper)

Güneşin döşek olarak ele alındığı beyit, devrin sosyal yaşantısı hakkında önemli kesitler sunar. Din ve devlet gelinine ancak aydan bir yastık ve güneşten bir döşek yaraşır (Bkz. Bâlin, Pister)

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır bâlin kamer **pister** güneş (K. 2/38)

Güneşin benzetildiği bir diğer unsur ise kalkandır. Şekli ve parlaklığı sebebiyle kalkana benzetilen güneş, memduha gelecek olan kaza oklarını def etmek için kullanılan bir çeşit koruyucudur. Güneşin kalkan olarak düşünülmesi, ona zarar verecek veya tesir edecek herhangi bir unsurun olmayışı sebebiyledir.

Hasmının cânına tîr-i kahr atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def için **isper** güneş (K. 2/28)

4.3.2.10. Şehbâz

Doğan kuşu olarak bilinen şehbâz, yine bir kuş cinsi olan zâg/karga ile birlikte ele alınmıştır. Karga, rengi sebebiyle geceyi andırır. Güneşin cihanı aydınlatarak karanlığı ortadan kaldırması gibi, altın kanatlı doğan da kargayı avlayarak onun kaçmasını sağlamıştır.

Âşiyân-ı çarhda zâg-ı şebi ürkütmege
Sanasun **şehbâz**dır ki açdı zerrîn per güneş (K. 2/7)

4.4. Ay (Kamer, Mah, Meh)

4.4.1. Umumi Olarak Ay

Divan şiirinde üzerinde en fazla durulan kozmik unsurlardan biri de Ay'dır. Işıyla geceyi aydınlatması, şekli, parlaklığı, eşsiz ve benzersiz oluşu gibi özellikleriyle sevgili için benzetilen olmuştur.

Gül gibi gülse reng-i rûhu lâle-zâr olur
Bir zerre içre iki **hilâl** âşikâr olur (G. 35/1)

Usûli Dîvânî'nda ay, dinî ve tasavvufî boyutuyla da ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in mucizelerinden olan “*şakku'l-kamer*” hadisesine, İmam Mûsâ için kaleme alınan musammatta rastlanır.

Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize **şakku'l-kamer**

E's-selâm ey hazret-i şâh-ı Horasan esselâm (Mus.II/ 6-3)

Ay, karanlığı aydınlatan en önemli ışık kaynağıdır. Bu özelliği, onun gönüldeki tecelli nuruyla ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Şair, gönül mülküne girerek bu ulu dergâhta ışığını dört bir yana salmış ayın görülmesini istemektedir.

Gir gönül mülküne seyr eyle ulu dergâhı gör

Şeş cihâta pertevin salmış durur o **mâhı** gör (Mus.VIII/1-1)

4.4.2. Ay ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.1. Dilenci

Usûlî, Yenice şehrinin esnaflarından olan Zerger Memi'yi mübalağalı bir anlatımla övmüş ve hem güneşin hem de ayın, onun etrafından dolaşarak güzelliğini isteyen dilenciler olduğunu düşünmüştür.

Bir Zerger Memi ol hüsn genci

Meh ile mihr ol gence **dilenci** (Ş. 1/178)

4.4.2.2. Yastık (Bâlin)

Güneşin döşek olarak ele alındığı beyitte ay da yastık olarak tasavvur edilmiştir. Usûlî, memduhu övergen ona layık olan döşeğin güneş, yastığın ise ay olduğunu dile getirmiştir. (Bkz. Bâlin, Pister)

Dîn ile devlet ârûsunu der-âgûş eyledin

Sana olsa yaraşır **bâlin** kamer pister güneş (K. 2/38)

4.4.2.3. Orak (Dâs-ı Hilâl)

Ay ile orak arasında ilgi kurulması, şekil benzerliği sebebiyledir. Ömür mezrası, bu orak/ay ile biçilerek zaman değirmeninde öğütülür. İnsan ömrünün teşbihlerle ifade edildiği beyitte *dâs-ı hilâl* şeklinde karşımıza çıkan ay, zaman mefhumu olarak ele alınmıştır.

Ömrümüz mezra'ını **dâs-ı hilâl** ile biçip

Kendimizi öğüdür bu âsiyâb-ı rûzgâr (K. 1/7)

5. Işık (Ziya, Nur, Pertev, Tâb, Fer)

Usûlî Dîvânî'nda ışık, kaynağını umumiyetle Güneş ve Ay'dan alan aydınlatici bir unsurdur. Bunların dışında şem, چراغ gibi aynı hususiyetlere sahip mefhumlarla da birlikte ele alınmıştır. Daha çok nur kelimesi ile birlikte zikredilen ışık, din ve tasavvuf boyutunda ise menşeyini Tanrı'dan veya Hazreti Peygamber'den alan ilahi bir nurdur. İlahi nurun ele alındığı beyitlerde genellikle tecelli edilen yer gönüldür. Bu sebeple gönül, ayna olarak tasavvur edilir ve bu aynanın cilalanarak tertemiz olması gerekmektedir. Gönül, ilahi nurların aksedildiği yer olması sebebiyle Allah'ın nurlarına mazhar olan Tûr Dağı olarak tahayyül edilmiştir. Bu teşbihin yapıldığı beyitlerde kutsal dağın Tanrı'nın nuruna dayanamayıp yerle bir olması hadisesi akıllara getirilmektedir.

Tûr-ı dilde hüsnün **envârı** tecellî gösterip
Yine ben dervîşine dâg üstünü bâg eyledi (G. 135/3)

Şair, Tanrı'nın nurunun sevgilinin cemalinde yansıdığını ifade etmiş ve her şeyden önce ilk yaratılan nur, Hz. Muhammed'e telmihte bulunmuştur.

Sûretin âyine-i **nûr**-ı Hudâdır sevdiğim
Tal'atın **envâr**-ı zât-ı Mustâfâdır sevdiğim (G. 86/1)

Sevgili, göz kamaştırıcı bir güzelliği sahiptir. Bu sebeple sevgilinin cemali, güneş veya ay olarak tasavvur edilmiş ve bu göz alıcı ışığın sebebi buna bağlanmıştır. (Bkz. Sevgili) Bunların yanı sıra *Divan*'da nur ile ilgili bir inanış da mevcuttur. Bu inanış; “*şehîd olanların kabrine nur ineceği*”dir. (Bkz. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar)

Şehîdin **nûr** iner kabrine lîk ben hasta
Ölürsem bu hararetle çıkar odlar mezarımdan (G. 95/6)

6. Karanlık (Karanu, Zulmet, Zulûmat)

Karanlık, genellikle beyitlerde zıttı olan nur ile birlikte zikredilmiştir. İlahi nurların tecelli ettiği gönlün tertemiz, aydınlık ve ferah olması gibi bu nurların bulunmadığı mekânda karanlıklar içerisinde kalmıştır. Usûlî, canın bu karanlık ve ürkütücü yerden kurtarılması gerektiği söyler.

Kurtarıp cânını **zulmât** heyûlâtından
Nûr ver âleme hurşid-i cihân-tâb gibi (G. 143/3)

Âşık, sevgiliden önce âlemi karanlık görürken sevgilinin nuru bu karanlığı ortadan kaldırmıştır. Âşığın karanlık dünyasını aydınlatan ışık, sevgilinin ay olarak tasavvur edilen cemalinin nurudur.

Göz açıp görmesem ol mâhı bir dem
Gözüne **karanu** olurdu âlem (Ş. 1/46)

Karanlıkla ilgili söz edilen bir diğer husus da İskender ve Hızır'ın âb-ı hayât'ı bulabilmek için karanlıklar (zulûmat) ülkesine varmalarıdır. (Bkz. Hızır, İskender, Zulûmât, Âb-ı Hayât) Beyitte ölümsüzlük suyuyla kastedilen, Bâkî olan Allah'tan başkası değildir. Usûlî, karanlıklar ülkesi olarak tasavvur ettiği bu dünyada O'na kavuşmayı arzulayanların ancak Hızır gibi bir yol göstericiye tabi olmaları gerektiğini vurgular. Bu rehber ise kâmil bir insan, yani şeyhten başkası değildir.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni Hızırı mürşid kıl
Bu **zulmât**-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvanı (G. 127/9)

Divan'da; *kara gün*, *kara yazı*, *kara baht* gibi deyimlere de beyit içerisinde yer verilmiştir.

Okurdu halka hasret nâmesini
Kara yazılı firkat nâmesini (Ş. 1/127)

7. Gölge (Saye, Zıll)

Himaye etme, koruma gibi anlamlara gelen gölge; kozmik unsur olarak aydınlık bir yerde oluşan karanlığı ifade eder. Gölgeye sebep olan unsur ışıktır. Sevgiliyi ışık olarak tasavvur eden âşık, kendisini onun ayağına düşmüş bir gölge olarak görür. Bunun sebebi, gölgenin peşinin bırakmamasıdır. Âşık da devamlı olarak sevgilinin ayağının dibindedir ve ona köle olmuştur.

Hemîşe **sâye** gibi pâyına düşmek diler gönlüm
Niceydim sensiz ey serv-i revânım hîç karârım yok (G. 64/2)

Kâinata bulunan her şey Tanrı'nın esmasının bir gölgesidir. Yarattılan her şeyde O'nun isimleri veya sıfatları görülür. Mevcudata bu cihetten bakmak gerekir. Aksi takdirde insan, yaşadığı dünyadan habersizdir.

Zıll-ı esmâdır sûver ey bî-haber
Kim mü'essir mânidir sûret eser (Mrc. /23)

Bir hadis-i şerife göre; “*Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Ona ikram edene Allah da ikram eder; ona ihanet edeni Allah da yüz üstü bırakır.*”¹⁸¹ Usûlî, bu hadisten yola çıkarak halkını muhafaza eden ve onları emniyette tutan adaletli hükümdarın, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu söyler.

Ger emân-i halk için sûretde **zıll**ullâhsın
Lîk re'y-i adl ile ma'nîde sen ezher güneş (K. 2/26)

8. Diğer Kozmik Unsurlar

8.1. Şimşek (Berk)

Şimşek, bulutlardaki elektriklenme neticesinde oluşan ve yanıp sönen ışıklarla birlikte ortaya çıkan yoğun ve şiddetli sestir. Beyitte gürültüsüyle değil, ışığı ve parlaklığıyla ele alınmıştır. Sevgiliden haber bekleyen âşık, onun diyarından gelen haberi ya sabanın ya da parıltılı şimşegin getirdiğini düşünmektedir.

Yâ diyâr-ı yârdan bâd-ı sabâ verdi haber
Ya izâmdan nâgehân **berk**-i dirahşân urdu dem (G. 82/2)

Divan'da şimşegin zikredilme sebeplerinden bir de hızdır. Miraç hadisesinin anlatıldığı beyitte o gece Hz. Muhammed'in Burak'a bindiği ve şimşek gibi süratle varılmak istenen yere ulaştığı anlatılmak istenmiştir.

Çekdiler ana Burakı **berk**-vâr
Üstüne oldu süvâr ol şehsuvar (Mrc. 1/75)

¹⁸¹ (Beyhakî, Şuabu'l-ıman, VI, 17'den aktaran) Yavuz Köktaş, “Hadislerde Geçen ‘Sultan’ Kelimesine Dair”, *Usûl İslam Araştırmaları*, C. 9, S.9, s.235.

8.2. Evc

Evc; bir şeyin en son ya da en yüksek noktası demektir.¹⁸² *Usûlî Dîvânî*'nda *evc-i lâmekân*, *evc-i istiğnâ* gibi farklı terkipler içerisinde kullanılmıştır. Tasavvufî anlamda ulaşılan mertebelerin ve gelinen makamların zirvesinden söz edilirken 'evc' ifadesine yer verilmiştir.

Bu hâkî cismini nûrunla cân et
Mekân-ı cânı **evc-i lâmekân** et (Ş. 1/128)

Evc-i istiğnâda ol şevki gönülde dopdolü
Sen bu mâh-ı âsumânı gör ki aks-i mâdadur (G. 25/2)

II. ZAMAN VE İLGİLİ MEFHURLAR

1. Zaman (Rüzgâr, Devr, Devran, Eyyam, Dehr, Dem)

1.1. Umumi Olarak Zaman

Usûlî Dîvânî'nda zaman, daha çok olumsuz vasıflarıyla ele alınmış ve pek çok benzetmeye konu olmuştur. Zaman, kesintisiz akıp giden ve geri dönüşü olmayan bir akarsudur. Bazen değersiz bir para, bazen de âşığın derdine derman olabilecek bir dârü'-ş-şifâdır. Zamanın dünya anlamına gelecek şekilde kullanıldığı beyitler de mevcuttur. Âşık, kendisini öldürmeye niyet eden sevgiliye seslenerek bu zamanın kimseye kalmayacağını söylemiş ve canına kıymaması için ona yalvarmıştır.

Gel begim kıyma bu cânâ yazıkdır girme gel kana
Kimseye kalmaz **zamâne** sen de ölürsün ben de ölürün
(G. 113/2)

Akıp giden zaman içerisinde Mecnûn ve Vâmık gibi nice aşk kahramanları gelip geçmiştir. Şair, bunlar gibi âşıkların zaman içerisinde sonsuza kadar anılmasını ve hiçbir zaman unutulmamasını istemektedir.

Nice Mecnûn nice Vâmık başa bir kıssa geldi kim
Anılsın tâ ebed kalsın gönül **devr-i zamân** içre (G. 126/3)

Zaman, daha çok rüzgâr ifadesiyle kullanılmış ve pek çok tasavvura konu olmuştur. Aynı zamanda *Usûlî Dîvânî*'nda "*Rüzgâr*" redifli bir de kaside mevcuttur.

¹⁸² Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 424.

1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Dârü's-şifâ

Başı dertten kurtulmayan âşık, derdine çare olabilecek ilacın zaman olduğunu vurgulamış ve bu yüzden zamanı bir dârü's-şifâya benzetmiştir. Ancak ne yazık ki bu dârü's-şifâ henüz açılmamıştır.

Günc-i mihnetde helâk oldu Usûlî derdmend
Âh kim açılmadı **dârü's-şifâ**-yı rûzgâr (K. 1/28)

1.2.2. Misafirhane

Zaman, bazı beyitlerde dünya ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılır. Dünya misafirhanesinde birkaç gün konaklamaya gelen insan, bu misafirhanede bulunan sofraya el uzatmamalıdır. Çünkü bu sofranın yiyecekleri zehirlidir.

Hânna el sunma zehr-i mârdır ey kendiyi
Bu **misâfir hâne**-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/8)

1.2.3. Akarsu

Zamanın hızlı bir şekilde akıp gittiğini ifade etmek isteyen şair, onu bir akarsuya benzetmiştir. İnsan gençliğine ve güzelliğine güvenmemelidir. Çünkü bu mefhumlar, kalıcı değildir. Güzellik ve gençlik insana kısa süreliğine verilen bir emanettir ve vakti geldiğinde insanın elinden alınacaktır.

Fi'l-mesel **akar** sudur dayanma hüsnün çağına
Bu dahı kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ (G. 5/2)

1.2.4. Âsiyâb, Dâs

İnsanın ömrü orakla biçilen bir mezradır. Zaman ise bu biçilen ömrün öğütüldüğü bir değirmendir.

Ömrümüz mezra'mı **dâs-ı hilâl** ile biçip
Kendimizi öğüdür bu **âsiyâb**-ı rûzgâr (K. 1/7)

1.2.5. Fûls-i Ahmer

Zamanın geçici ve değersiz oluşunu vurgulamak isteyen şair, onu değeri düşük bir para olan fûls-i ahmere benzetmiştir. Pazar meydanının

gözler önüne serildiği beyitte güneş, halka duyurular yapan bir dellal olarak karşımıza çıkar. Güneş, zamanın kıymetsiz bir fûls-i ahmer olduğunu anlatmaktadır.

Mihr hod dellâl olup söyler zebân-ı hâl ile
Kim bilir bir **fûls-i ahmer**dür bahâ-yı rûzgâr (K. 1/15)

1.2.6. Ahir Zaman

Zamanla ilgili değinilen bir diğer husus da kıyamet kopmadan evvel yaşanılacak olan ahir zamandır. Bu zamanda fitneler çoğalacak ve kavgalar baş gösterecektir. Sevgili de âşıklar arasında fitne çıkarır ve kargaşaya sebep olur. Âşık, başına bin türlü bela geldiğini, hatta kıyametin koptuğunu ancak sevgilisinin hâlâ gelmediğini dile getirir.

Başıma kopdu kıyâmet geldi bin dürlü belâ
Âh ol ser-fitne-i **âhir-zamân**ım gelmedi (G. 147/3)

1.2.7. Feza

Zaman için yapılan bir diğer teşbih de gökyüzüdür. Şair, gökyüzünün kaza oklarıyla dolu olduğunu söyleyerek hiçbir zaman rehavete kapılmamak gerektiğinin altını çizer.

Murg-ı zîreksen fârig-bâl oturma key sakın
Doludur dâm-ı kazâ ile **fezâ**-yı rûzgâr (K. 1/9)

1.2.8. Bülbül

Beyitte zaman, destan söyleyen bir bülbül olarak tasavvur edilmiştir. Zamanın bülbülü ne kadar uğraşsa da arzu ettiği gül bahçesine ulaşamaz. Şair, bu dünyada insanın tüm isteklerine kavuşamayacağını ve sonunda hayal kırıklığına uğrayacağını anlatmak istemiştir.

Ermedi gülzâr-ı maksûda kafesde kaldı hayf
Buncılayın **bülbül**-i destân-serâ-yı rûzgâr (K. 1/29)

1.2.9. Timsah

Dünyayı denize benzeten şair, zamanı da bu deniz içerisinde insanları yutmak için bekleyen bir timsah olarak tahayyül edilmiştir. Zaman timsahı bir gün onu avlayacak ve yaşamına son verecektir.

Sanasın bu nilgûn bahr içre olmuş bir **neheng**
Durma yuda halkı bu merdüm-i rübâ-yı rûzgâr (K. 1/5)

1.2.10. Bağ

Zamanın bir bağ olarak ele alındığı beyitte; insanın istekleri güle benzetilmiş, belalar ise diken olarak düşünülmüştür. Şair, zaman bağında istek gülünün bir türlü yüzüne gülmediğini söyleyerek insanın dünyada arzularına tam anlamıyla kavuşamadığını dile getirmektedir.

Bâg-ı zamânede yüze gülmez gül-i murâd
Hâr-ı belâda olsa benim gibi sad-hezâr (Mus. 1/5)

1.2.11. Taş (Seng)

Zaman, içinde olaylar barındıran bir taş olarak düşünülür. Bu taş, İskender'in aynasına ulaşmış ve onun kırılmasına yol açmıştır. Beyitte anlatılmak istenen hadise, Usûlî'nin şeyhi İbrâhim Gülşenî'nin vefatıdır.

Derdâ ki **seng**-i hâdis-i rûzgârdan
Âyîne-i Sikendere erişdi inkisâr (Mus. I /7)

1.2.12. Aba

Bir çeşit sufi giysisi olan aba, zaman için benzetilen olmuş ve atlas kumaşından üstün tutulmuştur. Çünkü atlas; maddiyatı, aba ise maneviyatı temsil eder. Gönül aynasını temizleyen sufînin üzerindeki aba, maddi anlamda kıymetli olan atlastan daha iyidir.

Saykal-ı fakr ile mirât-ı dili sâf edene
Yeg durur atlasdan ey sûfî **âbâ**-yı rûzgâr (K. 1/18)

2. Yıl, Ay

Belirli bir zaman dilimini ifade eden ay ve yıl, *Usûlî Dîvânı*'nda genellikle bir arada zikredilmiştir. Âşık, sevgilinin yolunda senelerce yel gibi esmiştir. Onun anber kokulu saçlarına ulaşmak için yıllarca çaba sarf eden âşık, bir kuru sevda için ömrünü harcadığını dile getirir.

Nice **yıl** yeldim hevâ-yı zülf-i anber-sâyile
Ömrümü âhir yele verdim kuru sevdâyile (G. 121/1)

Şair, nice gündüzün gece olduğunu ve nice ay ve yılın geçtiğini ancak yine de arzu edilenin gerçekleşmediğini dile getirir.

Nice gündüz gece oldu nice bin ay u yıl geldi
Dirigâ olmadı kaldı şeb-i kadre seher peydâ (G. 1/10)

3. Mevsimler (Fasl)

3.1. Bahar (Nev-bahar)

Klasik Türk şiirinde bahar, divan şairlerince en fazla rağbet edilen mevsim olmuştur. Baharın tazeliği, canlılığı, ferahlığı ve rengi insan psikolojisi üzerinde olumlu bir etki bırakmış ve divanlarda bahar, olumlu vasıfları sebebiyle zikredilmiştir. İnsanın mutluluğunu ve neşesini artıran bu mevsimden övgüyle bahsedilmiş ve şairlerin yoğun bir şekilde şiirlerine konu edindiği bu mevsim için ayrıca “bahariye” olarak adlandırılan bir tür ortaya çıkmıştır. *Usûlî Dîvânî*’nda yer alan üçüncü kaside, bir bahariye örneğidir. Usûlî, şiirlerinde bu mevsimi dört gözle bekleyen ve baharın gelmesiyle Allah’a şükreden biri olarak karşımıza çıkar.

Hamdülillah kim erişdi geldi eyyâm-ı bahâr
Tâze cân verdi yine dünyaya lutf-ı girdkâr (K. 3/1)

Baharın gelişyle sadece yeryüzü değil gökyüzü de canlanmaya başlamıştır. Gökyüzünü süsleyen ve renklendiren çiçekler ise yıldızlardır.

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü
Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu sebzâr (K. 3/3)

Bahar ile İsrâfil’in suru arasında ilgi kuran şair, baharın canlandırıcı özelliğine değinmek istemiştir. Sur olarak tasavvur edilen ise bahar mevsiminde esen tatlı ve hafif bir rüzgâr olan sabadır. Kıyamet günü sura üflenişle insanların mezarlarından çıkarak toplanmaları gibi baharın gelişyle de nebatat yerden çıkıp yeniden canlanmıştır.

Sûr-ı İsrâfil urur san kim dem-i bâd-ı sabâ
Kim nebât emvâtı yer yer çıkdı yerden âşikâr (K. 3/2)

Usûlî Dîvânî’nda bahar ile ilgili değinilen bir diğer husus da bu mevsim geldiğinde delilerin azması ve çılgınlıklarının artmasıdır. Tabiatla

meydana gelen mevsim değişiklikleri insan psikolojisi üzerinde bir takım olumsuz etkiler bırakır. Bu etki genellikle âşıklar ve deliler üzerinde kendisini gösterir. Delilikleri artan âşıklar, karamsar bir ruh hâline bürünerek bahar mevsimini cinnet mevsimi olarak algılar. Usûlî, sevgilinin gül yüzünü gördüğünde şevkten çılgına döneceğini söyler. Bunun sebebini ise sevgilinin gül bahçesine benzeyen cemalidir. Bu bağlam da şair, bahara benzeyen güzellik karşısında mecnuna döneceğini dile getirir.

Gül yüzün görse Usûlî şevkden mecnûn olur
Hâlet artar **nev-bahâr** olsa belî dîvânede (G. 125/7)

Usûlî, sevgilinin bahara benzeyen güzelliği karşısında deli divane olur.

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Ş. 1/31)

Bahâr-ı hüsnünü görüp cihânda vâzgelmişsin
Deli dîvâne olmuşsun Usûlî uslu vardın sen (G. 105/5)

Usûlî, isteklerinin gerçekleşmesi hâlinde şevkle öleceğinden söz eder. Ayrıca Usûlî: “*Kabrinde güller açılın, tâze bahâr olsun!*” diyerek kendisi için temennide bulunur.

Bu şevk ile ölürsen umarım Usûlî kim
Kabrinde güller açıla tâze **bahâr** ola (G. 2/9)

3.2. Hazan

Usûlî Dîvânî'nda hazan, klasik şiir anlayışına uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sevgiliden ayrılan âşık, bağının hazana döndüğünden söz eder. Sevgili gül bahçesine teşbih edilir ve o olmadan baharın gelmesi imkânsızdır. Dolayısıyla âşığın gönlü de hazan yeridir. Hazan mevsimini gam olarak ifade eden âşık, kendisini bülbül olarak nitelendirir ve bu gam hazanında bülbülün gönlünün hoş olmayacağını vurgular. Gönlü hazana dönen âşık, gülistan olarak tasavvur ettiği sevgiliye seslenerek bir an önce gelmesini ister.

Gül yüzünsüz gam **hazân**ında belâlı bülbülün
Gönlü açılmaz gel ey tâze gülistânım yetiş (G. 52/4)

Sevgiliden ayrı düşen âşık, bahar içinde olsa bile mutsuzdur. Çünkü her ne kadar bahar mevsimi gelse de onun gönlü hazan yeridir ve hazan mevsiminde bülbülün neşe içerisinde olduğu görülmemiştir. Usûlî, hazan ve hazin kelimesini bir arada vererek aheng uyumunu sağlamıştır.

Açılmaz âşıkın gönlü bahâr u bustân içre
Ki zirâ bülbül hazîn olur **hazân** içre (G. 126/1)

3.3. Yaz, Kış (Şita)

Usûlî Dîvânî'nda bu mevsimler, neredeyse yok denecek kadar az işlenmiştir. Her baharın sonunda muhakkak ki kış vardır. Kış mevsiminin habercisi olan rüzgârlar, bahçede bulunan güllere zarar verir. Şair, memduhun gül bahçesine benzeyen ömrünün fena rüzgârından korunması için dua eder.

Gülşen-i ömrünü Hak bâd-ı fenâdan saklasın
Her bahar ardınca erdikçe **şitâ**-yı rüzgâr (K. 1/51)

Nâz-perverde hevâ-yı aşka olmaz kârsâz
Yaz u **kış** anda dem-i germ ile âh-ı serd olur (G. 20/5)

4. Zaman Dilimleri

4.1. Sabah (Subh, Seher)

Divan'da sabah, günün ilk saatlerini ifade etmek için kullanılmış ve bu anlamının dışına fazla çıkılmamıştır. Sabah vakti gelince etraf aydınlanır ve ilahi nurlar tecelli etmeye başlar. Usûlî, geceler boyu duayı dilinden bırakmadığını ve seher vaktinde namazını eda ettiğini dile getirir. Sabah, huzurun vaktidir.

Sabah oldu vü mihr oldu hüveydâ
Yine envâr-ı Hak kıldı tecellâ (Ş. 1/75)

Geceler arz edip dilden niyâzı
Seher kuyunda kılardım namâzı (Ş. 1/42)

Usûlî Dîvânî'nda sabah, âşığın geceden sabaha kadar feryat ettiği beyitlerde ele alınmıştır. Âşık, sabaha kadar dert ile feryat etse de ne yazık ki bu feryat ve inleyişler sevgiliye ulaşmamıştır.

Gece tâ **subha** değin derd ile feryâd etdim
Âh u efgânım erişmedi nidem sana (G. 4/5)

Âşık, hasta canıyla sabaha kadar feryat figan ederek sevgiliden medet umar. Kendisini mihnet köşesinde hor görülen bir köpek olarak nitelendiren âşık, sevgilinin sabaha dek bu dert ile yoğrulmadığı sürece hâlimden anlamayacağını söyler. Bir başka beyitte ise sevgilinin sabaha kadar aşk derdiyle kalamayacağı dile getirilir.

Hasta cânım **subha** denli çağırıp feryâd eder
El-amân ey seng-dil zâlim elinden elamân (Mus. V/4-2)

Gûşe-i mihnetde ben kelb-i hakîrin hâlini
Subha dek derd ile bîdâr olmayınca bilmedin (G. 73/3)

Sen ehl-i dil ola mısın kelb-i hakiri
Çün **subha** degin derd ile peymân olamazsın (G. 110)

4.2. Akşam (Şam)

Akşam vakti, *Divan*’da nadir olarak görülen zaman dilimlerindedir. Beyitte memduhun manevi makamı olan ravzaya meleklerin sabah akşam yüz sürdüğünden söz edilir.

Yâ riyâz-ı üns yâhûd ravzâ-i hayrî’l-enâm
K’işigine yüz sürer hayl-i melâyik subh u **şâm** (Mus.III/1-2)

Allah’ın lütfü da kahrı da hoştur. O, şer içerisinde hayrı gizleyendir.¹⁸³ Usûlî, sabahın nurunun ile akşamın karanlığının iç içe olduğunu dile getirerek Allah’ın kahrı içerisinde lütfunu gizlediğinden söz eder.

Ey Usûlî lutfunu kahr içre kılmış ta’biye
Nûr-ı subhu zulmet-i **şama** hem-agûş eyleyen (G. 114/5)

¹⁸³ Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysaki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki siz, bir şeyi seversiniz, oysaki o sizin için bir kötülüktür. Allah bilir, siz bilmezsiniz. (Bakara, 2/216)

4.3. Gece (Şeb, Leyl)

Gece, *Usûlî Dîvânî*'nda en fazla işlenen ve en fazla tasavvura konu olan zaman dilimidir. Günlük yaşamda belirli bir zaman dilimini ifade etmesinin yanı sıra İslam âlemi için önem arz eden mübarek gecelerden de söz edilmiştir. *Mîrâciye*'de bahsedilen Miraç gecesinin dışında Kadir ve Berat geceleri de *Divan*'da zikredilen mübarek gecelerdendir. (Bkz. Kadir Gecesi, Beraat Gecesi, Mi'râc Gecesi) Şair, memduhundan övgüyle söz ederken her gününün nevrüz, her gecesinin de Kadir ve Berat geceleri gibi mübarek ve bereketli geçmesini diler.

Geldi bir **şeb** dedi Cibrîl-i emîn
Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemin (Mrc. 1/72)

Her günün nevrûz u ıyd olsun **gecen Kadr ü Berât**
Devlet ile behcet ü şâdîde ol **leyl** ü nehâr (K. 4/48)

Gece, âşğın yalnız kaldığı ve sabaha dek feryat ettiği zamandır. Deli gönlünü cihana rüsva eden âşık, gece gündüz onu yalnız bırakmayan tek dostunun ah ile figan olduğunu söyler. Âşık, gündüz sevgilinin mahallesinde gece ise kuytu bir viranededir. Sevgilisiz geçen her gece âşğın gönlünü yaralayarak ızdırap verir.

Dâğ olur dilde ruhunsuz **geceler** mehtâbdan
Od yanar başımdan sensiz mihr-i âlem-tâbdan (G. 109/1)

Gece ile aynı anlamı taşıyan leyl, *Divan*'da tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Leyl, kimi zaman siyah rengi sebebiyle sevgilinin saçını ifade etmek için kullanılmıştır. Bazen de yazılışı sebebiyle efsanevi aşk kahramanlarından Leylâ ile ilgi kurulmuştur.

Söylenen dillerde şimdi **Leylî** vü Mecnûn değil
Zülfün ile bu dil ü divânenin ahvâlidir (G. 31/4)

III. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA'A)

Erzurumlu İbrahim Hakkı ansiklopedik nitelikteki Marifetname adlı eserinde, kâinatın var oluş konusunu işlerken anasır-ı erbaa görüşüne yer vermektedir. İbrahim Hakkı, kâinatın ortaya çıkışı konusunda meşşai filozofların, özellikle de İbn Sina'nın felsefi modelini takip eder. Ona göre Allah'tan sudûr ederek ortaya çıkan kâinat, ay altı ve ay üstü âlemi olarak ikiye ayrılır. On akıl ve felekler, ay üstü âlemine ait ulvi (semavi) varlıklar

iken ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsur, ay altı âlemine ait süfli (aşığı) cisimlerdendir. Dört unsur, dünyadaki varlıkların yapıtaşlarıdır. Bu unsurlardan ay üstü âlemdeki varlıkların etkisiyle sırayla madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar ortaya çıkmıştır. ¹⁸⁴

Usûlî, şiirlerinde anâsır-ı erba'a'ya oldukça yer vermiş ve bu mefhumlarla ilgili pek çok tasavvura başvurmuştur.

Anladınsa **bâd u hâk u âb u âteş** aslını
Anları cümle ihata eyleyen deryâ nedir (G. 27/5)

1. Su (Ab)

1.1. Mevcuratın Yaratılışında Su

Su, canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli olan en temel maddelerin başında gelir. Yeryüzündeki tüm canlılar sudan yaratılmıştır. Enbiya suresinde geçen: “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir hâlde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?*”¹⁸⁵ ayeti bu durumu ispatlayan en önemli delildir.

Usûlî Dîvânı’nda su, yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Yeryüzünün su üzerine kurulduğuna dair inanış, Usûlî’nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın geçici olduğunu vurgulamak isteyen şair, onun duvarına ve kapısına dayanmamak gerektiğini, çünkü dünyanın su üzerine kurulduğunu dile getirmiştir.

Dâr u dîvârına dayanma değildir pâydâr
Derler **âb** üzre urulmuşdur bînâ-yı rûzgâr (K. 1/6)

Divan’ın ilk metni olan *Mirâciye*’de insanın yaratılışından söz edilirken “*âb u gil*” (su ve balçık) ifadesine yer verilir.

Sûreti ko er gibi ol er gibi
K’âb u gilde kalmayasın hâr gibi (Mrc. 1/27)

Usûlî, sevgilinin farklı bir yaratılışta olduğunu ve onun su ve balçıktan yaratılmadığını söyler. Onun vücudu can ve gönülden yaratılmıştır.

¹⁸⁴ İbrahim Ethem Karataş, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname’sinde Anasır-ı Erbaa (Dört Unsur) Görüşü”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, S. 33, s. 104.

¹⁸⁵ (Enbiyâ, 21/30)

Yok yok **âb u gilden** olmamışdır anın tıynetî
Cân u dilden yaradılmıştır vücûdu cümleten (K. 4/16)

1.2. Su ile İlgili Mefhumlar

1.2.1 Derya (Deniz, Bahr, Umman), Girdap, Katre

Devasa büyüklüğü, derinliği ve içerisinde kıymetli taşları barındırması sebebiyle deniz, *Usûlî Dîvânî*'nda pek çok tasavvura konu olmuştur. Her şeyden önce Allah'ın rahmetinin ve bereketinin sınırı yoktur. Bu sebeple mana âlemi, göz alamayacak kadar sonsuz bir denizdir.

Bu **bahrın** haddi vü pâyânı yokdur
Ki sığmaz gözüne imkânı yokdur (P. 2 /32)

Deniz, gizli ve görünen cevherleri bünyesinde barındıran bir sofradır. Usûlî, sevdiği ve hürmet duyduğu kimselerin -özellikle şeyhinin- gönülünün genişliğinden söz ederken deniz unsuruna yer vermiştir. Gönül genişliğinde derya gibi olmak gerektiğini dile getiren şair, bu gönle sahip kişilerin sözlerinin de cevher olduğunu söylemektedir.

Gönül olmak gerek vüs'atde **deryâ**
Ki gevher gibi sözler kıla peydâ (Ş. 1/115)

Denizin bir diğer özelliği de boğucu olmasıdır. Aşkî bir deryaya benzeten şair, bu deryada nice gönüllerin boğulduğunu ve nice âşıklarının bağrının kan ile dolduğunu dile getirmektedir. Aşk denizinin şiddeti karşısında âşık, kendisini çer çöp gibi hisseder.

Bu **deryâda** ne diller gark olupdur
Nicenin bağı kan ile dolupdur (P. 2/6)

Rûz-ı ezelde aşkını cânımda derc edem
Etmiş muhît kulzum-i **ummana** bir hası (G. 137/5)

Usûlî Dîvânî'nda aşk ile ilgi kurulan mefhumların başında deniz gelir. (Bkz. Aşk ile İlgili Tasavvurlar) Gemi olarak tasavvur edilen felek, aşk denizine düşmüştür ve buradan kurtulmak için çabalamaktadır. Ancak aşk girdabına takılan bu gemi, ne yaparsa yapsın kendini kurtaramaz ve sonunda bu girdapta dönerek can verir.

Düşdü aşkın **bahrının girdâbına** fülk-i felek
Döne döne kendözin kurtaramaz **girdâbından** (G. 109/2)

1.2.2. Bulut (Ebr), Yağmur (Baran)

Yağmurun bereket olarak düşünülmesi, memduhun cömertliğiyle ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Yoksul ve muhtaçlara yapılan lütuflar, bulutun yağmur vasıtasıyla yaptığı ikramlardan daha fazladır.

Ebr yagdırmaz yere vaktinde ol denlü matar
Şöyle kim dest ile ehl-i fakîre sîm eyler nisâr (K. 3/29)

Aynı zamanda bulutun yağmur yağdırması, onun ağlaması olarak tasavvur edilir.

Ebr gibi ağlasın çeşmim ko hergiz gülmesin
Ey gül-i bağ-ı letâfet tek cihânda sen şen ol (G. 75/2)

Vahdet düşüncesinin hâkim olduğu beyitte şair, âlemleri seyretmek için can gözünün açılması ve rahmet yağmuruyla gönlün ummana dönmesi gerektiğine vurgu yapar.

Beri gel cân gözünü aç âlemleri seyrân eyle
Halka rahmet **yağmurun** saç gönlünü bir umman eyle
(G. 117/1)

İnanışa göre yağmur yağarken edilen dualar kabul olur. (Bkz. Diğer Bazı İnanışlar) Usûlî, beyitte bu görüşe yer vermiştir.

Açılır gök kapısı **yağmurda** derler lâcerem
Tîr-i bârân-ı gamındandır bu câna feth-i bâb (G. 7/3)

1.2.3. Tufan, Sel (Seyl), Mevc (Emvac)

Tûfân kavramının yer aldığı beyitlerde umumiyetle Hz. Nûh'a ve tufan hadisesine telmihte bulunulur. (Bkz. Hz. Nûh) Şair, bela dalgasından kurtulmak isteyenlerin bir şeyhe teslim olmalarını, böylece tufan korkusu yaşamayacaklarını dile getirir.

Necât istersen **emvâc-ı** belâdan pîre teslim ol

Ki çekmez keştî-i Nuh'a girenler havf-ı **tûfânı** (G. 127/5)

Yüreğinde fırtınalar kopan âşık, gönlünde tufanı yaşadığını ve bu tufanın gözlerinden taşıdığını ifade eder. Âşığın kanlı gözyaşları sel olup akmıştır.

Bu yürekden cûş eden **tûfâna** aşk olsun derin
Gözlerimden **mevc** uran ummâna aşk olsun derin (G. 98/1)

Kanlı yaşım **sel** olup akdı yenilmez neyleyem
Çâk yürekden taşıdı vü cûş eyledi **deryâ** gibi (G. 142/3)

1.2.4. Irmak (Cuybâr), Akarsu

Âşık, sevgilinin mahallesini gül bahçesine, kendi gözyaşlarını ise ırmağa benzetir. Irmağın gül bahçesinden ayrılması neredeyse imkânsızdır. Âşığın gözlerindeki yaşlar, gül bahçesine doğru akan bir ırmak gibidir.

Gülsitân-ı kûy-ı dilberden ırılma ey yaşım
Kim bu gülzâr içre lâzım geldi **irmagın** senin (G. 70/3)

Bî-karâr oldu görüp bu vech ile zîbâlığın
Gözlerim yaşı gibi gülzâra akdı **cûybâr** (K. 3/17)

Gençlik ve güzellik çağı, hızlıca akıp giden bir akarsuya benzer. Şair, bu zamanların çabuk geçtiğini ve ebediyen kalmayacağını söyleyerek gençliğe ve güzele önem verilmemesi gerektiğine vurgu yapar.

Fi'l-mesel **akar** sudur dayanma hüsnün çağına
Bu dahı kalmaz geçer rûh-ı revânım Mustafâ (G. 5/2)

Akarsu ile ilgi kurulan bir diğer unsur ise gönüldür. Her gönül sevgilinin ayağının tozuna ulaşmayı arzular. Ancak yalnızca sabırlı ve dirayetli olanlar sevgilinin servi boyunu görme şerefine nail olabilir.

Akar su gibidir her dil ayagın tozuna mâyil
Göricek kâmetin servin nice sabr u karar olsun (G. 96/8)

1.2.5. Gözyaşı (Eşk)

Divan'da deniz, tufan, sel, ırmak gibi ifadeler, umumiyetle âşğın gözyaşlarının çokluğunu, coşkunluğunu ve kesintisiz oluşunu tasavvur etmek için kullanılmıştır. Aşk ateşiyle yanan âşğın âhının dumanı feleklere kadar ulaşmış, hatta o katmanı bile geçmiştir. Gözlerinden akıttığı yaşlar ise deryayı aşmaktadır.

Aşk odundan dūd-ı âhım çarh-ı mînâyı geçer
Çeşminin merdümleri **bahr** vü **deryâ**yı geçer (Mus. II/2-1)

Gönül ile tennûr arasında ilgi kuran âşık, bu yürek yangınının gözlerinden tufan gibi taşıdığını ifade eder. Gözyaşları ise bu tufanın etkisiyle uçsuz bucaksız bir denize dönüşmüştür.

Aşk ile tennûr-ı dilden cûş eder **tûfân** henûz
Bu gözümün yaşları **deryâ**-yı bî-pâyân henûz (G. 35/1)

1.3. Önemli Sular

1.3.1. Âb-ı Kevser, Selsebîl, Mâ'-i ma'-în

Cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan bu sular, *Usûlî Dîvânı*'nda umumiyetle sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. (Bkz. İlgili Maddeler) Sevgilinin yüzüne bakıp dudağını görenler, onu selsebile benzetmişlerdir. Sevgilinin boyu Tûbâ ağacı, dudağı Kevser, sözleri ise Mâ'-i Ma'-în olarak tasavvur edilir. Bazen de sevgilinin ağzından dökülen sözler ile Kevser arasında ilgi kurulmuştur.

Gördüler yüzünde la'lin **selsebîl**in dediler
Bârekallâh kim görüpdür k'akıda **kevser** güneş (K. 2/12)

Dehânından çıkan sözler meger **kevser** şarâbıdır
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (G. 66/4)

Kâmetin tûbâ lebin **kevser** sözün **mâ'-i ma'-în**
Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-me'vâ gibi (G.142/6)

1.3.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân, Âb-ı Zülâl)

“Ölümsüzlük suyu” anlamına gelen âb-ı hayât, İskender'in ulaşmaya çalıştığı, ancak Hızır ve İlyas'ın içme şerefine nail olduğu efsanevi sudur.

(Bkz. İlgili Maddeler) Âb-ı hayât, pek çok tasavvura konu olmuştur. Usûlî, ölümsüzlük suyunu arayanların Hızır gibi kâmil bir insana intisap etmeleri gerektiğini söyler.

Eriş bir kâmil insana ki ya'ni **Hızır** mürşid kıl
Bu **zulmât-ı** tabî'atda ararsan **âb-ı hayvanı** (G. 127/9)

Şair, 'dede' olarak nitelendirdiği şeyhinin ölmüş gönüllere tekrar hayat verdiğini, bunu da âb-ı hayâta benzeyen sözleriyle gerçekleştirdiğini dile getirir.

Ölmüş idik cehl ile **âb-ı hayât-ı** nutkdan
Bir nefesde feyz-i rûh etdin bize hey cân dede (G. 122/4)

2. Toprak (Hâk)

Usûlî Dîvânî'nında yer alan *Mirâciye*'de toprağın ele alınması, insanın yaratılışında etkili olan maddelerin başında gelmesi sebebiyledir. Kâinâta her ne varsa bir avuç topraktan yaratılmıştır. Sonsuz lütuf ve ihsan sahibi olan Allah, topraktan yarattığı beşeriyatı, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in toprağında gizlenmiştir.

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden
Kim bizi yarattı **müşti hâk**den (Mrc. 1/1)

Bir avuç toprakdan insân eyledi
Hem hılâfet verdi sultân eyledi (Mrc. 1/2)

Dedi yâ Rab her ne kim vâir ise az u çok
Bir avuç toprakdan artık nesne yok (Mrc. 1/95)

Çün bizi **hâk** iken insân eyledi
Bî-nihâyet bize ihsân eyledi (Mnc 1/6)

Âfitâb-ı rûhu tâbân eyledi
Âdemin **hâk**inde pinhân eyledi (Mrc. 1/5)

İnsanın yaratılışında etkin rol oynayan toprak, aynı zamanda insan hayatının sona ermesiyle gidilecek olan yerdir. Bir avuç topraktan yaratılan

insan, öldükten sonra yine bir avuç toprak olacaktır. Bu döngü yalnızca insan vücudu için geçerlidir. Aksi takdirde ölümden sonra insana farklı bir âlemin kapıları açılacaktır. Toprak olacak şey ise yalnızca insan bedenidir. Usûlî, ecel gelmeden ve gözleri toprakla dolmadan bir an olsun yaşadığı hayattan keyif almak ister.

Yârenler ecel gelmeden gözümüz **toprak** dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim (G. 81/1)

Bu kullanımların dışında sevgilinin ayağı toprağı veya izi tozu en fazla söz edilen mefhumların başında gelir. (Bkz. Ayağı Toprağı, İzi tozu, Ayağı tozu, Hâk-ı pây). Âşık, sevgilinin ayağının toprağına canını feda edebilecek kadar sadakatlidir. O, sevgilinin ayağının toprağından sürme yapılmasını ve gözlerine sürülmesini ister. Böylece hem gözlerine şifa olacak hem de sevgili âşığın gözlerinin önünden ayrılmayacaktır.

Doyunca tâ cemâlini görem devletli başıncün
Ayağın **topragını** ko gözüme tûtîyâ olsun (G. 100/6)

Âşık, aşk yolunda toprak olup öleceğini bilse de sevgiliden asla vazgeçmeyeceğine vurgu yapar. Gam, mihnet köşesinde âşığı toprağına çevirmiştir. Âşık ise nihayetinde gönlün maksuda erdiğini söyleyerek Allah'a şükreder.

Nice bir yel gibi yelem aşk yolunda **toprak** olam
Ecel gele ölem kor muyum seni kor muyum (G. 112/6)

Şükrülillah kim gönül maksuda erdin âkıbet
Kûy-ı mihnetde bizi gam gerçi **toprag** eyledi (G. 135/4)

Usûlî Dîvânı'nda sevgilinin izinin tozundan başka tasavvurlara da konu olan toz; küçük ve değersiz oluşu, rüzgârın önünde savrulup gitmesi, ayaklar altında olması gibi hususiyetleri bakımından ele alınmıştır. Tozun bu özelliklerini göz önünde bulunduran âşık, kendisini sevgili karşısında toz veya zerre olarak görmektedir. Zerrelerin güneşli havalarda ortaya çıkması gibi âşık da güneş olarak tasavvur ettiği sevgiliyi görünce ortaya çıkar. Cihanı süsleyen aşk güneşinin tecelli etmesiyle âşığın topraktan yaratılan cisminin her zerresi şevkten oynamaya başlamıştır.

Hâk-i cismîm zerre zerre raksa girdi şevkden

Çün tecellî eyledi mihr-i cihân- âra-yı âşk (G. 58/10)

Zerre, aynı zamanda miktar belirlemek için de kullanılan bir tabirdir. Sevgilinin kusursuz güzelliğini ifade etmek isteyen âşık, onun emsalsiz bir güzellikte olduğunu ve zerre kadar bir eksigi olmadığını dile getirir. Sevgiliyi cihanı süsleyen bir güneşe benzeten âşık, beyitte güneş ve zerre ilgisine değinmiştir.

Eksigin yok **zerrece** bir bî-bedel mahbûbsun
Âh kim hercâyisin mihr-i cihân-ârâ gibi (G. 142/7)

Zerrenin ölçü olarak ele alındığı bir başka beyitte ise şair, yıllarca çabaladığını ancak sultandan bir zerre fayda görmediğini dile getirir.

Şehsüvâr-ı devletin bir **zerre** gerdin görmedim
Nice yıl yeldim bu yolda çün hevâ-yı rûzgâr (K. 1/27)

3. Hava

Hava, dünyadaki canlıların yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan en önemli unsurlardan biridir. *Usûlî Dîvânî*'nda hava, kelime olarak fazla yer almasa da rûzgâr, yel ve birçok rûzgâr çeşidi bir hayli zikredilmiştir. Rûzgâr, hafif bir esintisiyle tabiata canlılık kazandırır. Özellikle bahar mevsiminin gelişile esen rûzgâr, nebatata tekrar hayat verir. Rûzgârın bir diğer özelliği ise sevgili ve âşık arasında iletişim sağlamaktır. Sevgilinin kokusunu âşığa ulaştıran rûzgâr, bu esintisiyle âşığa tekrar hayat bağışlar. Bu hususiyetlerinin dışında rûzgârın zarar verici yönleri de *Divan*'da ele alınmıştır. Sevgilinin cemaliyle gül bahçesi arasında ilgi kuran âşık, bu bahçenin zararlı rûzgârlardan sakınması için Allah'a dua eder. Âşık, hassas ve narin yaratılıştaki sevgiliyi taze gül yaprağına benzeterek onun seher yelinden bile incinebileceğini dile getirir.

Hak cemâlin gülşenin **bâd-ı zarardan** saklasın
Hâk-i pâyin gevherin yavuz nazardan saklasın (G. 101/1)

Ey gönül âh eyleme yüzüne karşı ol mehin
Tâze gül yaprağıdır **bâd-ı seherden** incinir (G. 36/2)

Usûlî, sevdiği ve hürmet duyduğu kimselerden haber alabilmek için rûzgâra seslenir ve kendisine bir an önce haber ulaştırmasını ister.

Yeniceden esen **seher yelleri**

Bana sultân Mustafâdan haber ver

Unutdu mu gurbetteki kulları

Bana sultân Mustafâdan haber ver (Mus. X/1)

Rüzgâr, *Divan*'da pek çok tasavvura konu olmuştur. O, bahar geldiğinde kısa bir süre insanların yüzüne gülen, aldatici ve yalancı biridir. Aynı zamanda perişan bir hâlde dolaşıp durması ve başına buyruk bir şekilde ordan oraya savrulması âşığın kendisini rüzgâr olarak tayahhül etmesine sebep olmuştur.

Nevbahâr eyyâmın seyr etdi gördü kim

Yüzüne güldü bir iki gün yalancı **rüzgâr** (K. 1/45)

Aşka düştüm ben perişân **rûzgârı** anmadın

Gam bucagında yatan zâr u nizârı anmadın (Mus. V/6-1)

Rüzgâr ile ilgi kurulan bir diğer mefhum ise ölümdür. Beyitte insan ömrü bir ekine benzetilmiştir. Bu ekini biçecek olan rüzgâr ise ölüm yelleridir. Âşık, ölüm yelleri esmediği sürece sevgiliyi asla bırakmayacağını söyler. O, hayatının sonuna kadar sevgiliden vazgeçmeyecektir.

Ölüm **yelleri** esmezse ömr ekinini biçmezse

Ecel leşkeri basmazsa kor muyum seni kor muyum (G. 112/5)

Bunların dışında rüzgârın zaman anlamıyla kullanıldığı beyitler de mevcuttur. (Bkz. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar) Aynı zamanda “*yel gibi yelmek*” deyimini *Divan*'da pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Rüzgâr Çeşitleri

3.1.1. Saba

Saba, seher vakti sevgilinin kokusunu âşığa ulaştıran bir vasıttır. Bu kokuyu alan âşık, Hoten diyarından bir ahunun geldiğini düşünür.

Çın seherden yine enfâs-ı **sabâ**-bû gelir

Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel âhû gelir (G. 30/1)

Saba, sevgilinin anber kokulu saçlarını dağıttığında etrafa mükemmel bir koku yayılır. Bu koku, Hz. İsa'nın ölümlere can vermesi gibi gönüllere tesir eder ve ölmüş gönüllere tekrar hayat bağışlar.

Cân verir enfâs-ı İsa gibi ölmüş dillere
Ger **sabâ** dagıtısa bûy-ı zülf-i anber-bârını (G. 128/3)

Sevgilinin saçları, âşığı divaneye çeviren güzellik unsurlarından biridir. Âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarını saba rüzgârı gibi dağıttığını ve bu hareketin kendisini çılgına çevirdiğini söyler. Delilerin zincire vurulması gibi âşık da sevgilinin saçlarında vurulmuştur.

Yine divâneliğim tuttu görün şeydâlar
Zülfü zencîrini depretdi gibi **bâd-ı sabâ** (G. 4/2)

3.2.1. Nesim

Saba ve nesimin birlikte zikredildiği beyitte saba rüzgârı, haberci olarak ele alınmış ve gül bahçesinden taze haberler getirmiştir. Nesim ise ilkbaharda esen bir rüzgâr olarak tasavvur edilmiştir.

Sabâ verdi yine taze haberler gül'izârımdan
Yine câna hayat erdi **nesim**-i nev-bahârımdan (G. 95/1)

3.2.2. Bâd-ı Hazan

Hazan rüzgârı, mevsiminin bir gereği olarak yıkıcı ve zarar verici bir rüzgârdır. Âşığın ahları bu rüzgâra karışarak sevgiliye ulaşabilir. Bu durumdan endişenen âşık, sevgilinin yanağına yavuz yelin esmemesi için temennide bulunur.

Âh-ı âşıkdan yavuz yel esmesin ruhsârına
Ya'ni olsun güllerin **bâd-ı hazân**dan bî-hazen (K. 4/24)

3.2.3. Semûm

Semûm; çölden esen, sıcak ve etkili bir rüzgâr tipidir. Semûm ile ayrılık arasında ilgi kuran âşık, bu rüzgârın bağımlı hazana çevirdiğini dile getirir.

Bâg-ı ayşımı hazân etdi **semûm**-i kahr ile

Ey yüzü gül kameti serv-i hırâmân ayrılık (G. 60/5)

4. Ateş (Od, Nar)

Anasır-ı erbaanın tamamlayıcı unsurlarından biri olan ateş, klasik şiirde olduğu gibi *Usûlî Dîvânı*'nda da mecazi anlamda ele alınmış ve bazı tasavvurlara konu edilmiştir. Aynı zamanda eserde şairin kaleme aldığı “ateş” redifli bir gazel mevcuttur. (G. 56) Ateş, umumiyetle aşk için benzetilen olmuştur (Bkz. Aşk ile İlgili Tasavvurlar). Sevgilinin gönle ateş bırakmasından sonra aşkın kavurucu ateşi içinde kalan âşık, cehennem ile bu ateşi bir tutmuştur. Sevgiliden ayrı düştükten sonra cehennemde kaldığını anlamış ve buradan kurtulması için cennet olarak hayal ettiği sevgiliye kavuşması gerektiğini dile getirmiştir.

Kaldı hicr ile **cehennem**de Usûlî miskîn
Cennet-i valsa eger ermez ise vâveylâ (G. 4/6)

Devrin araç ve gereçleri arasında yer alan kandil, şem ve çerağ, ateşle ilgili olarak karşımıza çıkan unsurlardır. Aşk ateşiyle bağı yanan âşığın ağzından çıkan sözler yakıcıdır. Âşık, kendisini cihanı yakan bir muma ve âlemi aydınlatan bir nura benzetmektedir. Gönünde yanan ateşin acısıyla ah eden âşık, bu ahın dumanının göklere eriştiğini dile getirmektedir. Ah, etrafa saçılan kıvılcım gibidir. Âşığın ahının ateşinden çıkan kıvılcımlar felekleri tutuşturmuştur.

Ben ol **şem**'-i cihân-sûzum **çerâğ**-ı âlem-efrûzum
Sözüm **sûz**undan olmuşdur dehânımdan zeban **âteş** (G. 56/5)

Yâ Rab nedir bu **âteş**-i cânsûz dilde kim
Âh eyledikçe gökler ağar duhânımız (G. 37/4)

Tutuşdu çarh fânûsu **şerâr**-ı **nâr**-ı âhımdan
Muradım **şem**'î uyanmaz benim baht-ı sîyâhımdan
(G. 107/1)

Ateşle ilgili ele alınan bir diğer mefhum ise tennûrdur. Âşık, aşk ateşini ifade edebilmek için tennûr/fırın unsuruna yer vermiştir. Aştan zevk almak isteyenler gam tennûrunda yanmayı göze almalı ve burada dönerek ciğerini kebab etmelidir.

Aşkdan zevk eyleyip bir lezzet almak isteyen
Döne döne gam **tenûr**unda kebâb olmak gerek (G. 69/7)

Usûlî, şiirlerinde Hz. İbrâhim'in ateşe atılması hadisesine telmihte bulunmuştur. (Bkz. İbrâhim, Nemrûd, Âzer)

Yakup âşıkların cânına **nârı**
Halîl idinme her Nemrûdu bâri (Ş. 1/177)

IV. HAYVANLAR

1. Kuşlar

1.1. Umumi Olarak Kuş

Kuş mefhumu, *Usûlî Dîvânî*'nda fazlaca zikredilmiş ve pek çok tasavvura konu olmuştur. Klasik şiirde çoklukla murg veya tuyur/tayîr olarak karşımıza çıkan kuş, Usûlî'nin şiirlerinde daha çok murg ifadesiyle ele alınmıştır. *Dîvan*'da birbirinden farklı on üç kuşun adı geçmektedir. Bu kuşların bazıları Hüma, Anka gibi efsanevi kuş türleri iken bazıları ise bülbül, keklik, doğan gibi gerçek hayatta karşılaşılabileceğimiz kuşlardır. *Usûlî Dîvânî*'nda kuşun mecaz olarak ele alındığı beyitler de mevcuttur. Hatta tasavvufî yönü ağır basan Usûlî'nin kuş mefhumunu daha çok tasavvufî boyutta ele aldığını söylemek mümkündür. Şair, kuş ile can ve gönül arasında ilgi kurmuş ve şiirlerinde “can kuşu, nefes kuşu, gönül kuşu” gibi söylemlere yer vermiştir. Beyitte can kuşunun uçarak ten kafesinin tarumar olacağından endişelenen şair, korku duymaya başlar.

Korkum odur ki dâm-ı alâyıkda kalavuz
Cân kuşu uça ten kafesi târumâr ola (G. 2/4)

Şair, kara toprağın döşenmesi ve nefes kuşunun uçması gibi ifadelerle ölümü anlatmak istemiştir. Her nefsin ölümü tadacağını ve bir gün kendisinin de bu dünyadan göçüp gideceğini bilen şair, üzerine kara toprak döşenmeden ve nefes kuşu uçup gitmeden bu hayattan keyif almak ister.

Kara toprak döşenmeden ten kafesin usanmadan
Nefes kuşu boşanmadan hele bir demdür sürelim (G. 81/3)

Topraktan yaratılan cismini bir kafes olarak düşünen âşık, bu kafesten kurtulup sevgilinin mahallesine erişmek ister. Âlemde gönül kuşunun cenneti,

sevgilinin yanıdır. Beyitte uçmag ifadesi hem kuşlara özgü bir eylem olarak ele alınmış hem de eski dilde ‘cennet’ anlamına gelecek kullanılmıştır.

Kurtulup hâkî kafesden erişirsen kuyûna
Ol durur ey **murg-ı dil** âlemde uçmagın senin (G. 70/4)

Âşığın gönül eğlencesi, gül bahçesi olarak tasavvur ettiği sevgilinin mahallesidir. Gönül kuşu devamlı bu mahalleye uçmak ve burada hoş ezgiler söylemek ister.

Gülşen-i kûyundur eglence dil-i nâlânıma
Dâyim uçmak hûş gelir **mugr-ı lâtif** elhânına (G. 124/1)

1.2. Kuş Çeşitleri

1.2.1. Bülbül (Hezar, Andelib)

Usûlî Dîvânı'nda en fazla rastlanan kuş cinsidir. Bülbülün yaygın olarak kullanılması âşığın bülbül ile özdeşleştirilmesi sebebiyledir. (Bkz. Âşık) Güle olan aşkı ve sadakatının yanı sıra kararsız ve sabırsız oluşu âşığın bülbül olarak tasavvur edilmesinde etkili olmuştur. Klasik şiir de gül, bülbül ve diken; âşık, sevgili ve rakip üçlüsünü sembolize etmektedir. Kendisini bülbül olarak düşünen âşık, gül bahçesinin sevgilinin cemali olduğunu ve bu bahçe olmadan eğlenemeyeceğini dile getirir. Her ne kadar mevsim bahar olsa da âşık sevgili olmadan baharın tadına varamaz. Çünkü bülbülün mizacında hazan mevsiminde hüznü olmak vardır.

Bülbülem gülşenim cemâlindir
Gönlüm eğlenmez ol gülistânsız (G.45/5)

Açılmaz âşıkın gönlü bahâr u bûstân içre
Ki zîrâ **bülbül** âdetdir hazîn olur hazân içre (G. 126/1)

Sevgilinin mahallesi, âşığın nazarında cennet bahçesinden farksızdır. Beyitte gül bahçesine ulaşmayı arzulayan âşık, burada bulunan her güle gönül verilmemesi konusunda uyarıda bulunur.

Gülşen-i firdevse gel ey **bülbül**-i kudsî nefes
Her yüze gülen gül-i handâna verme gönlünü (G. 130/4)

Hezâr, bülbül anlamına gelmesinin yanı sıra Arapça ‘bin’ sayısını ifade etmektedir. Sevgilinin gül bahçesine benzeyen mahallesinde binlerce âşık bulunur.

Bin âşık olsa hüsnüne çok görme dostum
Bir gülistanda **bülbül**-i şeydâ **hezâr** olur (G. 35/4)

Beyitte sevgiliye seslenen âşık, kendisinden usanmamasını ister. Çünkü bülbülün inleyişlerinin gül bahçesine bir zararı yoktur. Gül bahçesi de bülbülün feryatlarından rahatsızlık duymaz.

Bezme bizden ey gül-i ra'nâ ki bâğ-ı dehrde
Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146/5)

1.2.2. Papağan (Tûtî)

Papağan, daha çok sevgilinin sözleri için ele alınmıştır. (Bkz. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar) Sevgili, âşığı tatlı sözleriyle besleyen bir tûtî olarak düşünülür. Âşığın gönül ülkesindeki eğlencesi ise şeker sözlü sevgilidir.

Besler idi tatlı dillerle velî **tûtî** gibi
Mısr-ı cânda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz (G. 40/3)

Papağanın konuşması için kafesine ayna bırakılır. Bu aynada kendi yansımaları gören papağan, kafeste başka bir papağanın bulunduğunu düşünerek konuşmaya başlar. “Söz papağanını yokluk Hindi’nden (Hindistân) çıkarıp tecelli aynasıyla konuşturalım.” diyen şair, bu hadiseye telmihte bulunmuştur.

Tûtî-i nâtıkayı Hind-i ademden çıkarıp
Yine mir’ât-ı tecelli ile gûyâ kılalım (G. 85/3)

1.2.3. Güvercin (Kebûter), Kaknüs

Efsanevi kuşlar arasında yerini alan kaknüs, gagasında üçyüzaltmış tane delik bulunan ve bu delikler sebebiyle rüzgârda çeşitli sesler çıkaran bir kuş türüdür. Kaknüs, bir sene yaşadıkdan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkarak ötmeye başlar. Ötüşü kendisini coşturunca kanatlarını çırpıya çıkararak otlar tutuşarak alev alır. Geride kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkar ve bir yavru doğurur.

*Eski mûsikî bilginleri bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek mûsikî ilmini icat etmişlerdir.*¹⁸⁶

Kaknüs kuşu ile güvercini birlikte ele alan Usûlî, beyitte kaknüs kuşunun ateşler saçarak alev almasına değinmiş ve bu özelliğiyle kendisini de kaknüs olarak tasavvur etmiştir.

Sözüm arz itse **kebûter** yâra sûzumdan benim
Od saçup minkârdan **kaknus** gibi biryân olur (G. 21/3)

1.2.4. Karga (Kelâg, Zâg)

Beyitte tûtî ile birlikte zikredilen kelag, pis ve murdar şeylere meyletmesi sebebiyle ele alınır. Tûtî şekere, kelâg ise pisliğe meyleder.

Mâyil olur sükkere tûtî vü encâse **kelâg**
Lâg sanma bu sözü el-cîns ile'l-cinsi yemîl (G. 74/8)

Karga, ilkbaharın anlamını kavrayabilecek bir kuş değildir. Baharın değerini ancak gülün aşkıyla yanıp tutuşan bülbüller anlayabilir.

Nev-bahârın ma'nisin fehmeyleyemez **zâğ**-ı siyâh
Hâlet-i mecmû'a-i gül bülbül-i şeydâdır (G. 25/6)

Ne hâlet anlaya gülzârdan **zâğ**
Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

1.2.5. Doğan (Şahbâz), Keklik (Kebk)

Şahbâz, kıymetli bir kuş olması ve kutsiyet taşımasından dolayı gönül olarak tasavvur edilmiştir. Usûlî: “*Ârif ol, gönül doğanını aşağılık yerlere salma, kutsal kuşların yeri yüce âlemlerdir.*” sözleriyle şahbâzın önemine vurgu yapar. Doğan olarak düşünülen gönlün yeri ancak yüksek bir merteye olabilir.

Arif ol süflelere salma gönül **şahbâzını**
Murg-ı kudsinin makamı âlem-i bâlâ imiş (G. 54/7)

Başka bir beyitte şahbâz ile keklük birlikte ele alınır. Nefis ile köpek arasında ilgi kuran şair: “*Gönül doğanını yokluk keklüğünün üstüne salalım;*

¹⁸⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 277.

nefis köpeğine de hoş diyelim.” diyerek nefsin arzularından sıyrılmak istediğini dile getirmektedir.

Salalım fakr u fenâ **kebkine şâhbâz**-ı dili
Nice bir nefsimizin kelbine oş oş edelim (G. 83/5)

1.2.6. Şahin, Baykuş (Bûm)

Avcı bir kuş olan şahin, beyitte bu özelliğiyle ele alınmıştır. Gönül Ankası, aşk şahininin pençesine düşmüştür. Gönülün/Ankanın aşk pençesine av olduğu yer ise kudret Kafi'dir.

Sayd olur ser-pençe-i **şâhin**-i aşka neylesin
Kâf-ı kudretten tutalım kim gönül ankâ imiş (G. 54/4)

Baykuş, ürkütücü sesiyle ve birtakım hususiyetleriyle uğursuz olarak anılan bir kuş cinsidir. Şair, dünyayı bir tuzak olarak tasavvur etmiş ve onun uğursuz bir baykuş olduğunu söylemiştir. Dünyaya tamah eden ve burada ebedî yaşayacakmış gibi davranan nice şahinler/insanlar bir gün yuvalarından uçup gitmek zorunda kalmışlardır.

Bâmına tutulma dünyanın ki **bûm**-ı şûmdur
Nice **şâhin**ler şikâr etmiş göçer bu lânedden (G. 93/8)

1.2.7. Akbaba (Kerkes)

Akbaba, *Divan*'da tek bir beyitte zikredilmiştir. Her pisliğe ve leşe meyleden akbaba bu yönüyle nefse benzetilmiştir. Nefis de tıpkı akbaba gibi dünyanın geçici heveslerine, malına ve mülküne meyillidir. Nefsin arzu ettiği dünya malı ile akbabanın meylettiği leş arasında fark yoktur. Nefis, pisliğe meylederken can kuşunun yüce bir âleme uçması neredeyse imkânsızdır.

Pervâz eder mi âlem-i ulvîde murg-ı rûh
Her cîfeye ki meyl ede bu nefis **kerkesi** (G. 137/2)

1.2.8. Anka (Simurg), Hüma

Usûlî: “*Ey varlığı bildiğini söyleyen kişi, Kâfdağı'nın ne olduğunu bildinse, ondaki ismi var cismi yok anka nedir?*” diyerek beyti tasavvufi boyutuyla ele almıştır.

Kûh-ı Kâfın neydiğin bildinse ey eşyâ-şinâs
Cism-i ma'dûm ile mevcûd andağı **ankâ** nedir (G. 27/6)

Şair, Kâf Dağı ile gönül arasında ilgi kurmuş ve bu gönül Kâf'ında Anka'nın avlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Gir gönül kâfına **ankâ**-yı hakâyık kıl şikâr
Ey Usûlî dam-ı tezvîr ü riyâdır kâl u kıl (G. 74/9)

Usûlî, Şeyh Gülşenî için kaleme aldığı musammatta onun ruhunun bir Simurg olduğunu ve bu kuşun kutsal yuvada yaşadığını ifade eder.

Yerde gezerdi sâyesi cismi sanırdı il
Simurg-ı ruhû tâyir-i kuds-âşiyân dil (Mus. I/2-12)

Devlet kuşu veya talih kuşu olarak da bilinen Hümâ, Kaf Dağı'nda, okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur. Eskiden bir meydanda Hümâ uçurulur ve kimin başına konarsa o kişi padişah olurmuş. Bu bakımdan Hümâ, bir devlet kuşu olarak bilinir. Yine Hümâ, göklerde uçunca gölgesi kimin başına düşerse o kişi ilerde padişah olurmuş... Edebiyatımızda refah, kudret ve mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olarak anılır. Çok zaman Ankâ ve Simurg ile karıştırılmıştır.¹⁸⁷

Usûlî, devlet Hümâ'sının başına salındığını söyleyerek bahtının açıldığını ifade eder. Çünkü aşk Ankası, âşığın Kâf Dağı olarak tasavvur edilen gönlüne yuva yapmıştır.

Yine saldı sayesinde devlet **hümâsı** başıma
Yine kıldı gönlümün kâfın makam **ankâ**-yı aşk (G. 58/4)

1.2.9. Hüdühüd

Beyitte: “Konusan hüdühüde Mantku't-tayr okutalım, (böylece) bülbül ve papağanı susturalım.” diyen şair, Hüdühüd kuşunun yanında papağanı ve bülbülü daha önemsiz görmektedir. Hüdühüd hem Hz. Süleymân ile ilgisi hem de Kaf Dağı'nda kuşlara öncülük etmesi bakımından diğer kuş türlerinden daha üstün tutulmaktadır. Beyitte bu hadisenin ele alındığı Feridüddin Attar'ın meşhur eseri *Mantku't-tayr*'a da atıfta bulunulmuştur.

Hüdühüd-i nâtıkaya Mantık-ı tayr okudalım

¹⁸⁷ İskender Pala, (1989) a.g.e., s. 277.

Bülbülü lâl kılıp tûtiyi hâmûş edelim (G. 83/3)

2. Dört Ayaklı Hayvanlar

İnsan yaptığı amellerle ve ulaştığı takva ile değer kazanır. İhlaslı amel işleyenlerin ve devamlı ibadetle meşgul olanların meleklerin mertebesini aşabileceği gibi Allah'ı bilmeyen ve günah içerisinde yaşayanlar da hayvanların seviyesinden aşağıda olabilir. Bunun bilincinde olan Usûlî, münacatında Tanrı'ya yakarıшта bulunurken: “*Dört ayaklı hayvandan beter etme!*” diyerek dua etmiştir.

Çünkü ihsânını gördük bu kadar
Eyleme âhir **behâyim**den beter (Mnc. 1/7)

2.1. Ahu

Ahu, klasik şiirde sevgili için kullanılan bir benzetme unsurudur. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Hoten diyarının meşhur kokusu miskin, ahudan elde edilmesi ve sevgilinin misk gibi kokması âşğın onu Hoten'den gelen bi ahu olarak düşünmesine sebep olmuştur.

Çın seherden yine enfâs-ı sabâ bû gelir
Yine sahrâ-yı Hotenden bir güzel **âhû** gelir (G. 30/1)

Köpek, ahu, Hüma ve kargayı bir beyitte zikrederek tenasüp yapan şair, her hayvanın kendi dengiyle birlikte olabileceğini söyler. Bu durum insanlar içinde geçerlidir.

İte avlanmaz **âhû**-yı tâtârî
Hümâ olur mu her zâğın şikârı (P. I/20)

2.2. At (Esb, Semend, Feres)

Türk kültüründe kıymetli ve kutsal sayılan hayvanların başında at gelir. Usûlî, şiirlerinde atı farklı yönleriyle ele almıştır. At, beyitlerde kimi zaman meydanlarda oynatılan bir oyun iken kimi zaman ise satrançta hamle yapılan bir taştır. (Bkz. Oyunlar ve Müsâbakalar)

Evvelâ cânın fedâ kılsın belâlar tîrine
Aşk meydânında sol Fâris kim oynadur **feres** (G. 49/2)

Sürersen nat'-ı ma'nide eger **at**
Edersin sen nice ferzâneyi mât (Ş. 1/91)

Usûlî, saltanat süren ve halkı hükmüne ram etmiş bir hükümdarın ölümünü: “Devlet atından düşmek” deyimiyle ifade etmiştir.

Esb-i devletden düşersin hak-i gûra ser-nigûn
Ey şeh-i devrân gerek Dârâ gerekse Behmen ol (G. 75/8)

Hafızalarda at olarak tasavvur edilen Burak da *Divan*'da yer alan hayvanlar arasındadır. Burak, *Usûlî Dîvânı*'nın ilk metni olan *Mirâciye*'de zikredilmiştir. Şimşek gibi hızlı olan Burak'ın üzerine at sürmede usta bir süvari binmiştir.

Çekdiler ana **Burakı** berk-vâr
Üstüne oldu süvâr ol şehsuvar (Mrc. /75)

Şöyle sürdü **atına** ol şâh-ı dîn
Şâhbâz-ı kuds okurdu âferîn (Mrc. 1/76)

Âşık, meydanlarda salınarak yürüyen sevgiliyi naz atına binmiş biri olarak hayal eder. Sevgilinin yolunda can vermeyenlere ise “*Yezîd olsun!*” diyerek bedduada bulunur.

Semend-i nâz ile etdikçe cevlân
Yezîd olsun yolunda vermeyen cân (Ş. 1/156)

2.3. Köpek (İt, Seg, Kelb)

Klasik şiirde olduğu gibi Usûlî'nin şiirlerinde de köpek, umumiyetle rakip için kullanılan bir benzetme unsuru olmuştur. (Bkz. Rakîp ile İlgili Tasavvurlar) Bu köpekler sevgilinin mahallesinden ayrılmaz. Âşık ise bu durumdan rahatsız olur. Âşığın sevgiliden isteği kendisini rakiple bir tutmamasıdır. Çünkü rakip, değersiz ve işe yaramaz bir köpektir. Âşık, böyle bir köpekle kıyaslanmayı kendisine yediremez.

Beni **itin** yerine bağlama kim yeri değil
Bir kulu âleme hân etme benim becegizim (G. 84/7)

Usûlî, bazı beyitlerde sevgilinin mahallesinde bulunan köpeklerin bile değerli olduğunu ve onlarla aynı dertten muzdarip olduğunu dile getirir. Hatta rakibin sevgilinin yakınında olmasından dolayı onu kıskanır ve onun gibi olmayı ister.

Çirkin yüzümü **it**leri izine sürem mi
Ulularımı ya'ni ki yârânı görem mi (G. 144/2)

Bunlugu ko benligi terk eyleyüben ol şehin
İtlerinden olmaga sây et Usûlî sen sen ol (G. 75/1)

Köpek ile ilgi kurulan bir diğer mefhum ise nefistir. Şair, nefis köpeğinin kovulması gerektiğini söyleyerek nefsi arzularından arınmak gerektiğine vurgu yapar.

Salalım fakr u fenâ kebkine şehbâz-ı dili
Nice bir nefsimizin **kelb**ine oş oş edelim (G. 83/5)

2.4. Aslan (Şîr), Tilki (Rubeh)

Aslan; gücü, kuvveti, cesareti gibi özellikleriyle sebebiyle *Usûlî Dîvânî*'nda adna rastlanan hayvanlar arasındadır. Gerek aslan gerekse tilki, dünya için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Rûbeh-i dünyâyı itçe i'tibâra almadı
Ey Usûlî şol kagan **ar**slana aşk olsun derim (G. 98/9)

“*Gel arslan gibi birlik inine yerleşelim. Bu (tilki gibi hilekâr) fani yurdu ne zamana kadar yuva ediniriz?*” diyen Usûlî, beyitte vahdet düşüncesine yer vermiş ve tilki olarak tasavvur ettiği dünyadan yüz çevirmek gerektiğine vurgu yapmıştır.

Şîrâne gâr-ı vahdete gel sâkin olalım
Bu **rûbeh**-i fenâyı nice bir yuvalarız (G. 42/7)

2.5. Kurt (Gürk)

Kurtun yer aldığı beyitlerde umumiyetle Hz. Yûsuf'a telmihte bulunulur. (Bkz. Hz. Yûsuf) Usûlî, Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin vefatı üzerine kaleme aldığı musammatta onu can avlayıcı bir kurdun kaptığını dile getirerek Hz. Yûsuf'a atıfta bulunmuştur. Onun ölümünden sonra ise tüm halk,

kendisini Hz. Ya'kûb gibi Beytû'l-Hazen'e kapatarak gözyaşları dökmüştür. (Bkz. Hz. Ya'kûb)

Beytû'l-hazendedir kamu Ya'kûb gibi bu halk
Kapdı meger ki Yûsufu bu **gürk**-i cân-şikâr (Mus. I/8)

Âşık, gönlünü bela kurduna kaptırdığını ve can çekiştiğini söyleyerek sevgiliden kendisini kurtarmasını ister.

Kapdı gönlüm Yûsuf'un **gürk**-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel Alîlik eyle arslanım yetiş (G. 52/1)

2.6. Fil (Pil)

Fil, gerçek manasının dışına çıkılarak ele alınmış ve felek ile fil arasında ilgi kurulmuştur. (Bkz. Felek ile İlgili Tasavvurlar) Bu benzetmede fil yine bir hayvanı olarak değil, satrançta kullanılan bir taş olarak ele alınmıştır. (Bkz. Oyunlar ve Müsâbakalar)

Arsadan kış demedin cân şehine **pil**-i felek
Süregör himmet atın yoksa olursun şeh- mât (G. 9/3)

2.7. Eşek (Hâr)

Eşek, yük taşıyan bir hayvan olması sebebiyle *Divan*'da adı geçen hayvanlar arasındadır. Usûlî, âlemde hiç kimse için mihnet çekmemek gerektiğine vurgu yaparken bu sıkıntıları omuzlarda taşımamanın eşek gibi yük taşımaktan farksız olduğunu dile getirmiştir.

Gel getirme kimsenin âlemde bâr-ı mihnetin
Çekmegil **hâr**-vâr Usûlî kimsenin **hâr**-vârını (G. 136/9)

2.8. Maymun (Nesnâs)

Usûlî, uzlet konusunu ele aldığı beyitte insanlardan uzaklaşarak halvete çekilmek gerektiğine vurgu yapmıştır. Nesnâs hem insan hem de maymun anlamına gelecek şekilde kullanılarak tevriye yapılmıştır.

Cân ile Hakka enîs ol uzlet eyle nâsdan
Ey gönül insân isen kes ünsünü **nesnâs**dan (G. 102/1)

3. Sürüngenler

3.1. Yılan (Ejder, Ejderha, Ejdeha)

Usûlî Dîvânî'nda yılan, daha çok 'mâr' sözcüğüyle karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saçının uzunluğu, kıvrım kıvrım olması ve hazine olarak düşünülen yüzünü muhafaza etmesi sebebiyle saç ile yılan arasında benzetme kurulmuştur. (Bkz. Saç ile İlgili Tasavvurlar)

Sünbülleri ki gül yüzüne târumâr ola
Can u gönül helâkine her târ **mâr** olur (G. 35/2)

Aynı zamanda yılanın ele alındığı beyitlerde şeytanın yılanın ağzında cennete girerek Hz. Âdem'i kandırması ve dünyaya sürgün edilmesi (Bkz. Hz. Âdem), Hz. Mûsâ'nın asasını yılanı çevirmesi (Bkz. Hz. Mûsâ) gibi hadiseler de telmihte bulunulmuştur.

Ejdehâ-yı heft-serdür nefs-i hodgâm ey gulâm
Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol **mârî** gör (G. 28/6)

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben asâ sanırdım anı ol hód **ejderhâ** imiş (G. 54/5)

Usûlî, yaşlı bir kocakarıya benzettiği bu dünyanın balının bile belâ olduğunu söyleyerek gülünde diken, hazinesinde ise yılan olduğunu ifade etmiştir. Dünya, adından da anlaşılacağı üzere aşağı ve alçak bir yerdir. Bu dünyada bulunan her ne varsa fânidir. Nefse hoş gelen arzular esasında bir diken gibi can yakıcı ve yılan gibi tehlikelidir.

Usûlî balı belâdır bu dehr-i pîrezenin
Gülünde hârî vü gencinde **mârî** var ancak (G. 59/5)

Zamanın ejderha olarak ele alındığı beyitte dünyanın yılanlarla ve bu yılanların zehriyle dolu olduğunu dile getiren şair, dünyaya fazla yaklaşılmasını gerektiğine vurgu yaparak onun tehlikeli ve ölümcül olduğuna dikkat çekmiştir.

İçerisi zehr-i **mâr** ü taşrası nakş u nigâr
Varma yanına yudar bu **ejdeha**-yı rûzgâr (K. 1/4)

Usûlî, dünyayı bir misafirhaneye benzetmiş ve konaklamaya gelen misafirlerin buradaki sofradan yememesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü dünya sofrasında bulunan yiyeceklerde yılan zehri bulunur.

Hânına el sunma zehr-i **mârdır** ey kendiyi
Bu misâfir hâne-i dehr içre mihmân eyleyen (G. 97/7)

Nefs-i emmâre ile yılan arasında ilgi kuran şair, evin içerisinde nefsi/yılanı besleyerek onun zamanla büyüdüğünü ve bir karıncayken yedi başlı bir ejder olduğunu dile getirmiştir. Nefsin arzularına uyararak onu besleyen kişiler, bir müddet sonra onun esiri olur. Çünkü nefis, doymak nedir bilmez ve gittikçe daha da büyür. Yılanın başının küçükken ezilmesi gerektiği gibi nefis yılanının da başı büyümeden ezilmelidir.

Hânen içre besleyip emmâreye verdin vatan
Mür iken bir yedi başlı ejder ettin **mârımı** (G. 128/9)

3.2. Timsah (Neheng)

Divan'da adına rastlanan bir diğer sürüngen ise timsahtır. Beyitte timsahın ele alınması, onun vahşi ve avlayıcı özelliği sebebiyledir. Zaman ile timsah arasında bağ kurulmuş ve bu zaman timsahının vakti geldiğinde insanı yutacağından söz edilmiştir. (Bkz. Zamanla İlgili Tasavvurlar)

Sanasın bu nilgûn bahr içre olmuş bir **neheng**
Durma yuda halkı bu merdüm-i rübâ-yı rüzgâr (K. 1/5)

4. Böcekler

4.1. Pervane

*Şem ile pervane arasındaki ilişki; aşkı, âşığı ve sevgiyi sembolize etmiştir. Beşerî aşta görülen âşık; pervane sembolüyle, maşuk da şem sembolüyle ifade edilmiştir. İlahi aşta da pervane; fenâfillah mertebesine ulaşmaya çalışan saliki temsil ederken, şem de Tanrı'yı simgeler. Ayrıca şem ile pervane kelimelerinden tamlamalar ve bileşik kelimeler teşkil edilerek, beşerî ve ilahi aşta kullanılan yeni anlamlar ortaya konulmuştur.*¹⁸⁸

Usûlî de şiiirlerinde şem ve pervaneye bu özellikleri sebebiyle yer vermiş ve pervaneyi âşık için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar)

¹⁸⁸ Sadık Armutlu, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem’ ü Pervâne Mesnevileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, s. 904.

Âşk âteşinde yanıcı **pervâne** değilsek
Billâhi Usûlî bize de yâ neleriz biz (G. 43/7)

Bahâr-ı hüsnüne dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine **pervâne** oldum (Ş. 1/31)

4.2. Karınca (Mûr)

Neredeyse gözle görülmeyecek kadar küçük bir böcek olan karınca, acziyeti bakımından klasik şiirde âşık için benzetilen olmuştur. (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar) Âşığın/karıncanın karşısında ise kudretli ve azametli bir sultan/sevgili vardır. Âşığın karınca olarak tasavvur edildiği beyitlerde sevgili veya memduh, genellikle Süleyman olarak ele alınmış ve böylece Süleyman ile karınca hadisesine de telmihte bulunulmuştur. (Bkz. Hz. Süleymân) Kendisini topal bir karınca olarak gören Usûlî, azameti bakımından Süleyman'a benzettiği sevgilinin cemalini görebilmek için sürünerek kapısına gelmiştir.

Mûr-ı lengem sürünü geldim Usûlî kapıya
Kim ola irgüre dîdâr-ı Süleymâna beni (G. 134/5)

Râhm üzre ger duram incinme sultânım bana
Beklemek câ'iz durur mûra **Süleymân** yolların (G. 94/5)

Usûlî, baharın gelişinden söz ettiği beyitte her yerin yeşerdiğini ve bu çemenlikte karıncaların ve yılanların görünmediğini dile getirir.

Bağladı hatt-ı benefşe zülf-i sünbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende **mûr** u mâr
(K. 3/12)

Karıncanın ele alındığı diğer bir beyitte ise insanın kaçınılmaz sona ulaşacağından ve bir gün mezarının üzerinde otların ve çiçeklerin biteceğinden söz edilir. Mezarın üstü, güllerle döşenip sünbüllerle kaplıken toprağın altında yılanlar ve karıncalar olacaktır.

Ey sebzelerde gül döşenip sünbül örtünen
Bir gün ola ki hâkın **mûr** u mâr ola (G. 2/3)

4.3. Örümcek (Ankebût), Sinek (Zübâb)

Örümceğin en önemli özelliği, ağ kurarak kendisine yuva yapmasıdır. Usûlî, bina olarak düşündüğü bu âlemin aslında bir örümcek yuvası gibi olduğunu ve en ufak bir darbede yıkılabileceğini dile getirmiştir.

Çâr isminden bu şeş sû kubbe bulmazsa sübût
Pâyidar olmaz binâsı hem-çü beyt-i **ankebût** (Mus.VII/3-1)

Her işi akli ile yerine getiren zahit yine aklın dedikodusuna takılmış, bildiğini okumaktadır. Bunu gören âşık ise bir sineğin örümcek ağına takıldığını düşünür.

Kîl u kâl-i akla dolaşdı dil-i zâhid yine
Ankebûtun târına düşdü sanasan bir **zübâb** (G. 7/5)

V. BİTKİLER

1. Ağaçlar

1.1. Umumi Olarak Ağaç

Usûlî Dîvânî'nda şecer, dirahht gibi farklı kullanımlarla karşımıza çıkan ağaç; daha çok servi, Tûbâ, çınar gibi türleriyle zikredilmiştir. Baharın gelişinden söz edildiği kasidede ağaçların çıplakken yeşil yapraklı bir hilat giymesi, bahar mevsiminin geldiğini ve ağaçların yeniden yapraklarla donatıldığını ifade eder.

Şâh-ı nevrûzu yeşil yapraklı hil'ât giydirip
Her **şecer** uryan iken boldu şî'âr ile disâr (K. 3/6)

Divan'da ağaçla ilgili çeşitli tasavvurlar yapılmıştır. Ağaç bazı beyitlerde ömür olarak tahayyül edilirken bazı beyitlerde ise adil beylere benzetilmiştir.

Ber degül bir berg ki vermez **dirahht**-ı ömrüme
Lîk doyunca urur seng-i cefâ-yı rûzgâr (K. 1/10)

Ba'zı kâmiller kelâm edip buyurmuşlar hemân
Âdil olan beglere benzer **dirahht**-ı meyvedâr (K. 3/42)

2. Ağaç Çeşitleri

2.1. Serv

Serv, *Usûlî Dîvânî*'nda adına en fazla rastlanan ağaç türüdür. Bu kullanımda sevgilinin boyunun serve benzetilmesi önemli rol oynar. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar)

Gözümün cûyu kenârında yürür **serv**-i kadın
Dîdeden anı nihân etme benim beğecğim (G. 84/2)

2.2. Tûbâ

Sevgilinin boyu için yapılan teşbihlerden biri de Tûbâ'dır. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar) Âşık, Tûbâ boylu sevgilinin ayağının toprağına canını feda edebileceğini söyler.

Ey boyun **tûbâ** vü hâk-i âsitânın selsebil
Ayağın toprağına cânım fedâ kanım sebil (G. 74/1)

Tûbâ ile ilgi kurulan bir diğer unsur ise çenedir. Sevgilinin çenesi; Tûbâ ağacının meyvesine, gümüştene veya aynadan bir topa, elmaya veya ayvaya benzetilmektedir.

Meyve-i **tûbâ** ya sîmîn tûb ya tûb-ı âyine
Yâ bîh u ya sîb u yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

2.3. Şimşâd

Şimşâd, yine serv ve Tûbâ gibi sevgilinin boyu için benzetilen olmuştur. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar)

Hâsılı bir nahl-i güldür kâmetin **şimşâd**ı kim
Baştan ayağı müzeyyen berg-i nâz u şîveden (K. 4/15)

2.4. Nârven

Sevgilinin boyu için yapılan diğer bir benzetme ise nârvendir. Uzun ve meyve vermeyen bir ağaç olan nârven, beyitte sevgilinin boyuyla ilgili terimlerle birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar)

Yâ elifdir dest-i kudretten yâ bâlâ yâ belâ
Yâ nihâl-i serv yâ nahl-i revân yâ **nârven** (K. 4/2)

2.5. Çınar (Çenâr)

Beyitte insana özgü olan dua etme eylemi çınar ağacına atfedilmiştir. Çınarın bir ayak üzerinde durması ve dallarının yukarıda olması, onun dua etmesi olarak düşünülmüştür.

Bir ayag üzre durup el kaldırıp kıldı du'â
Ber- kadem nevrûz sultânî kudûmuna **çenâr** (K. 3/7)

3. Çiçekler

3.1. Gül

Gül, *Usûlî Dîvânî*'nda en fazla söz edilen çiçektir. Sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, gül mefhumunun üzerinde fazla durulmasına sebep olmuştur. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Gül ve bülbül münasebeti sevgili ile âşığı sembolize etmesi bakımından önem taşır. Gül bahçesinden ayrılmayan ve devamlı gülün yanında bulunmak isteyen bülbül, âşık için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Gülün üzerinde bulunan diken ise rakiptir. Rakip, sürekli sevgilinin mahallesindedir. Bülbül ise bu durumdan muzdariptir.

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım
Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultânım (G. 91/1)

Kendisi gülden ayrıldığı vakit hazana ermiş gibi hüznlenir ve feryat etmeye başlar. Âşık, bu inleyişlerinden sevgilinin rahatsız olmamasını ister. Çünkü gül bahçesi, bülbülün namerlerinden şikâyetçi değildir.

Bezme bizden ey **gül-i ra'nâ** ki bâg-ı dehrde
Andelîb-i zârdan gülzâr bî-zâr olmadı (G. 146 /4)

Usûlî, bulut gibi gözlerinden yaşlar akıttığını dile getirirken sevgilinin de bu durumdan mutluluk duyduğunu ve âşığın ağlamasına bir gül-i ra'nâ gibi güldüğünü ifade eder.

Ebr-veş çeşm-i Usûlî nice giryân olmasın
K'agladığınca güler ol bir **gül-i ra'na** gibi (G. 142 /9)

3.2. Gonca

Gonca, çeşitli tasavvurlara konu olmuş bir çiçektir. Âşık, cihanı gül bahçesine benzetirken bu gül bahçesinde bulunan sevgiliyi de gonca olarak düşünmüştür.

Cihân gülzârı içre **gonca**lardır
Dil-i dîvâneme eglencelerdir (Ş. 1/186)

Gonca, kıvrımlı yapısı ve kırmızı rengi sebebiyle ele alınır. Âşık, yüreğinin tıpkı bir gonca gibi gam dikeniyile dolu olduğunu dile getirir. Yüreği yara bere içerisinde kalan âşiğa cennet bahçesi bile neşe vermez.

Yüregim **gonca**-veş hâr-ı gamınla dopdolu kandır
Bana ey gülşen-i cennet ne bağ ü ne bahâr olsun (G. 96/4)

3.3. Lale

Lale, rengi sebebiyle *Divan*'da zikredilmiştir. Lalenin ortasında bulunan kara tohum, âşıklarca yaraya benzetilmiştir. Lale, kıvrımlı yapısıyla yaraya benzeyen siyahlığı gizler. Ancak âşık, sinesinin paramparça olmasından ötürü rahatsızlık duymaz ve bu durumu lale gibi kendisine dert edinmez.

Kayırmaz **lâle** gibi kanlı sînem çâk çâk olmak
Sana bir dâg-ı pinhânım ko bârî âşikâr olsun (G. 96/3)

3.4. Sümbül

Klasik şiirde sümbül; gül ve laleden sonra en fazla ele alınan çiçek türüdür. Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Usûlî Dîvânî*'nda da çoklukla sevgilinin saç ile sümbül arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, sevgilinin saçının kokusunu cihan bağında bulunan bir sümbüle, anbere, miske veya müşke benzetmektedir.

Sümbül-i bâg-ı cihân yâ turre yâ tarrâr-ı cân
Yâ trâz-ı anberîn yâ misk yâ müşkîn resen (K. 4/4)

Sevgilinin sümbül kokulu saçları, gül yüzüne dağıldığında gönlü helak eder. Çünkü saçın her bit teli âşığın nazarında yılan olarak düşünülür.

Sümbüller ki gül yüzüne tarumâr ola
Can u gönül helakine her târ mâr olur (G. 35/2)

3.5. Nergis

Nergis çiçeğinin menşei Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojide yer alan bilgiye göre Narkissos, sıcağın ve av yorgunluğunun verdiği ağırlıkla bir pınarın başında durur ve susuzluğunu gidermek ister. Tam o sırada suda kendi aksini görerek bir başkası zanneder, bilmeden kendini arzular, bilmeden kendi hüsnüne hayrân olur. Ve bu çaresiz aşkla gündün güne eriyen Narkissos pınarın başında can verir. Mitolojiye göre Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis.¹⁸⁹

Göz ile nergis arasında benzetme kurulması bu efsaneye dayanmaktadır. Narkissos'un boğulan bedeninden geriye göze benzeyen bir çiçek olan Nergis kalmıştır. Usûlî de nergisten söz ettiği şiirlerinde göz mefhumuna yer vermiştir.

Aldı bû gül Yûsufun pîrâheninden şöyle kim
Nergis âmâ iken açıldı gözü Ya'kûb-vâr (K. 3/9)

Nergisin görür mü gözü kimseyi k'almış yine
Destine zerrîn kadeh başına tâc-ı zer-nigâr (K. 3/11)

3.6. Menekşe (Benefşe)

Menekşenin ele alındığı beyitlerde lale veya sümbülden de söz edilmiştir. Baharın gelişiyile menekşe her köşeden başını çıkarmış ve etraf lale ve menekşelerle donatılmıştır.

Her yakadan baş çıkarmışdır **benefşe** şöyle kim
Lâlelerde hod pür etmiş dâmenini kûhsâr (K. 3/10)

Baharın gelişini konu edinen kasidede yeryüzü menekşe ve sümbüllerle kaplanmış ve çimenlikte ne yılan ne de karınca görünür olmuştur.

Bağladı hatt-ı **benefşe** zülf-i sümbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur çemende mûr u mâr (K. 3/12)

¹⁸⁹ Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.144.

3.7. Yâsemen

Yasemin, beyitte memduh için kullanılan bir benzetilen olmuştur. Sevgili, cennet bahçesinden bir gül, semen veya yasemen olarak düşünülür.

Yâ mücesssem rûhdur yâ peyker-i cân ol benden
Yâ gül-i gülzâr-ı cennet yâ semen yâ **yâsemen** (K. 4/1)

3.8. Ağustos Gülü (Nesrîn, Nesteren)

Sevgilinin yanağı; rengi itibariyle güle benzetilmiş bazen de İrem bahçelerinde yetişen bir nesrîn veya nesteren olarak tasavvur edilmiştir.

Gülmüş açılmış güzel güller midir gül ruhların
Yâ gülistân-ı İrem **nesrîni** yâhûd nesteren (K. 4/10)

3.9. Zambak

Sevgilinin beni ile zambak goncası arasında bağ kuran âşık, beni güzellik camisinin içerisinde bulunan bir minber veya gümüştan bir puta benzetmiştir. (Bkz. Ben ile İlgili Tasavvurlar)

Gonce-i **zambak** mı benin yâ ki ay üzre elif
Câmi-i hüsn içre yâ minber ya bir sîmîn vesen (K. 4/9)

3.10. Reyhan

Beyitte reyhanın ele alınması, rengi ve şekli sebebiyledir. Bu hususiyetleriyle reyhan, sevgilinin ayva tüyleri için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Muhakkak nesh edip **reyhân**-ı zârı
Tozatsın dilleri hatt-ı gubârı (Ş. 1/105)

3.11. Sûsen

Şair, gamdan kurtulmak isteyen gönle nasihat vererek yerinde konuşulması ve gerektiği yerde susulması konusunda öneride bulunur. Böylece onun sözleri, kokusuyla büyüleyen bir sûsen gibi olacaktır.

Ger dilersen gamdan âzâd olasın bu bâğda
Ey gönül gel sad-zebân ü lâl hem-çûn **sûsen** ol (G. 75/7)

3.12. Deve Dikeni (Mugaylân)

Usûlî, şiirlerinde mugaylândan olumsuz bir şekilde söz etmiş ve firkat sırasında mugaylânın yarasıyla acı çektiğini dile getirmiştir. Ancak nihayetinde âşık, sevgilinin Kâbe'ye benzeyen cemalini görerek sefa bulmuş ve bunun için Allah'a şükretmiştir.

Bihamdillâh safâ bulduk cemâli ka'besin gördük
Usûlî gerçi firkatde yedik zahmın **mugaylân**ın (G. 72/5)

4. Meyveler

4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb)

Divan'da meyve adlarına fazla yer vermeyen şair; elma ve ayvayı sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Çene; Tûbâ ağacının meyvesine, gümüştene veya aynadan bir topa, ayvaya veya elmaya ya da gökyüzüne teşbih edilmiştir.

Meyve-i tûbâ ya sîmîn tûb ya tab'-ı âyine
Yâ **bîh** ya **sîb** yâ âb-ı mu'allak yâ zekân (K. 4/14)

4.2. Hurma

Beyitlerde hurmanın zikredilmesi, tatlı ve şifalı bir yiyecek olması sebebiyledir. Sevgilinin peykanından fırlayan bela okları, âşığın gönlüne isabet eder. Ancak bu oklar yaralayıcı değildir. Aksine cana hurma veya helva gibi tatlı gelen yiyecektir.

Yer gönül tîr-i belâ peykânını **hurma** gibi
Tatlı tatlı nûş eder nîş-i gamı helva gibi (G. 142/1)

Senden ne gelse tatlı gelir haste cânıma
Peykânın oldu nitekim **hurma**-yı ter lezîz (G. 16/2)

5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar

5.1. Bağ, Bahçe, Bostan (Bûstân), Ravza, İrem

Usûlî Dîvânı'nda yer alan bu unsurlar, genellikle sevgili ve onun bulunduğu yer ile ilgili olarak kullanılmıştır. Sevgilinin olmadığı yerde âşığın gönlü ne bağ ne de bostan içinde kalır. Kendisini bülbül olarak tasavvur eden âşık, gülün olmadığı yerde bülbülün de hazan içerisinde olduğunu vurgular.

Açılmaz âşıkın gönlü **bahâr** u **bûstân** içre

Ki zirâ bülbül âdetdir hazîn olur hazân içre (G. 126/1)

Âşğın gönlü yalnızca sevgilinin yanında eğlenir. Sevgilinin bulunmadığı yerde âşğın gönlü gamla doludur. Sevgilinin cemalinin görünmediği bağı seyreden âşık, bu bağın onun gözüne diken ve hançer olarak göründüğünü dile getirir.

Gamından gönlüm açılmaz ki nâgâh seyr-i **bâg** etsem
Gözüme hâr u hançerdir cemâlsiz gül ü sûsen (G. 105/3)

Âşık, beyitte sevgiliye seslenerek gül yüzünü kendisinden esirgememesini ve bağını hazana çevirmemesini ister.

Gül yüzün gülşenine karşı güler cân-ı hazîn
Bâg-ı ayşımı hazân etme benim begcegizim (G. 84/6)

Vahdet düşüncesinin hâkim olduğu beyitte âlem ile bağ arasında ilgi kurulmuş ve bu bağ içerisinde bahçevanın da suyun da aslında bir olduğu vurgulanmıştır.

Bu **bâg**ın ger hakikatde suyu bir bâgbânı bir
Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin secer peydâ (G. 1/3)

Lügatte bahçe manasına gelen ravza, dinî terminolojide Hazreti Peygamberin kabri ile minberi arasında kalan alana verilen isimdir. Usûlî, sevgi ve hürmet beslediği din büyüklerinin bulunduğu yeri cennet ravzası olarak tasavvur etmiştir.

Yâ ilâhi **ravza**-i cennet midir bu hoş makâm
Yâ ki beytu'llâhdır yâ secdegâh-ı hâs u âm (Mus.III/1-1)

İrem; yemyeşil bağları, bahçeleri, pınarları ve akarsularıyla meşhur olan bir şehirdir. Ancak Usûlî, İrem'i şehir anlamıyla değil daha çok bahçe veya bostan anlamıyla ele almıştır. Beyitte bostan ile birlikte zikredilen İrem'in bir diğer anlamı da cennet bahçesidir. Şair, göklerde bulunan dokuz kat feleğin Tanrı'nın hizmetinde olduğunu söylemiş ve O'nun bostanında bulunan bahçelerin de muhteşem güzellikte yaratıldığına dikkat çekmiştir.

Hıdmetinde nüh-felek pervânedir

Bustânından İrem efsânedir (Mrc. 1/8)

5.2. Çemen, Sebze (Sebzêâr)

Baharın gelişini konu edinen kasidede yeryüzünün menekşe ve sümbüllerle kaplandığı ve yemyeşil çemenlerin büyüyerek yılanları ve karıncaları görünmez kıldığı anlatılmıştır.

Bağladı hatt-ı benefşe zülf-i sünbül yer yüzün
Şöyle kim görünmez olmuşdur **çemende** mûr u mâr (K. 3/12)

Usûlî; “*Ey sebzelerde gül döşeyip sünbül örtünen, bir gün olur ki toprağın karınca yılanla (dolu) olur.*” sözleriyle ölümü ve kabir hayatını akıllara getirmiştir.

Ey **sebzelerde** gül döşenip sünbül örtünen
Bir gün ola ki hâkın mûr u mâr ola (G. 2/3)

Baharın gelişyle canlanan tek mekân yeryüzü değildir. Bahar, gökyüzünün de çiçeklerle donatılmasına sebep olmuştur. Gökyüzünde açan çiçekler ise yıldızlardır.

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü
Encüm ezhârıyla yine gömkök oldu **sebzêâr** (K. 3/3)

5.3. Gülşen (Gülzar, Gülistan)

Usûlî Dîvânı'nda bu mefhumlar, çoklukla sevgiliye, sevgilinin güzellik unsurlarına veya onun mahallesine teşbih edilir. (Bkz. İlgili Maddeler) Âşığın gönlü, su gibi devamlı gül bahçesine doğru akmaktadır. Aynı zamanda âşığın gözyaşları da yine bu gül bahçesine doğru akıp giden bir ırmaktır. Âşık, gözyaşlarına seslenerek sevgilinin gül bahçesinden asla ayrılmaması gerektiğini, çünkü gül bahçesinin yeşermesi için bir ırmağa ihtiyacı olduğunu dile getirir.

Gülsitân-ı kûy-ı dilberden ırılma ey yaşım
Kim bu gülzâr içre lâzım geldi ırmagın senin (G. 70/3)

Tanrı, sevgilinin güzelliğini taze bir gül bahçesi olarak yaratmıştır. Bu gül bahçesini de bülbüller/âşıklar kendisine mekân edinmiştir. Kendisini bülbül olarak tasavvur eden âşık, gül bahçesi olarak gördüğü sevgilinin

olmadığı yerde hazan içerisinde kaldığını ve gönlünün eğlenmediğini ifade eder. Bu yüzden sevgiliye seslenerek onun bir an önce gelmesini arzular. Âşığın gül bahçesi, sevgilinin cemalidir. Bu bahçe olmadan âşığın gönlü eğlenmez.

Hak Te'âlâ hüsnünü bir taze **gülzâr** eylemiş
Ey nice bülbülleri ol **gülşene** zâr eylemiş (G. 55/1)

Gül yüzünsüz gam hazânında belâlî bülbülün
Gönlü açılmaz gel ey tâze **gülistânım** yetiş (G. 52/4)

Klasik şiirde gül, bülbül ve diken; sevgili, âşık ve rakîp üçlüsünü simgeler. Âşık, güle benzettiği sevgilisini her dikene yüz vermemesi gerektiği konusunda uyarır.

Cemâlin döndü **gülzâra** sakın yüz verme her hâra
Yazıkdır bülbül-i zâra dil-âzâr olma sultânım (G. 91/7)

Rakip, aynı zamanda kargaya da teşbih edilir. Karga, gül bahçesinin kıymetini idrak edemez. Onun değerini anlayan ancak bülbüllerdir.

Ne hâlet anlaya **gülzârdan** zâg
Hemân bülbül gül-i handân senindir (G. 29/4)

SONUÇ

Usûlî Dîvânı'nın tahlil edildiği bu çalışmada şairin edebî şahsiyeti ve felsefesiyle ilgili birtakım neticelere ulaşılmıştır:

Eser; dil ve üslup açısından incelendiğinde dönemine göre gayet açık ve sade bir dille kaleme alınmıştır. 4 kaside, 147 gazel ve musammatlardan oluşan *Divan*'da, Usûlî'nin -varsağı gibi- hece ölçüsüyle yazdığı halk edebiyatı ürünlerine de rastlanmaktadır.

Usûlî'nin yetiştiği Rumeli bölgesi, pek çok tarikatı bünyesinde barındıran, tasavvufun geniş alana yayıldığı bir coğrafyadır. Bu manevi atmosfer, şairin hayatını ve dünya görüşünü şekillendirmiş ve tasavvufi yönünü kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla Usûlî, şiirlerini daha çok dinî ve tasavvufi boyutta ele almış ve kendi fikirlerini eserine aksettirmiştir. Bu bağlamda Usûlî'nin şiirlerinde din ve tasavvufun büyük önem taşıdığı görülmektedir. Özellikle Şeyhi İbrahim Gülşeni'ye intisap ettikten sonra dini ve tasavvufi boyutta şiirler kaleme alan Usûlî, bu konularla ilgili mefhumlara da oldukça yer vermiştir. *Divan*'da 30 ayet ve Hazreti Peygamber'in 5 hadisi tespit edilmiştir. Bu ayetlere ve hadislere bazen olduğu gibi yer verilmiş bazen ise ifadelerle telmihte bulunulmuştur. Aynı zamanda Kur'an'da zikredilen 25 peygamberden 10 tanesinin adına da *Usûlî Dîvânı*'nda rastlanmaktadır. Bu peygamberler, umumiyetle öne çıkan özellikleri sebebiyle anılmıştır. *Divan*'da en fazla sözü edilen peygamber, Hz. Muhammed'dir. Onun mi'râc mucizesinin konu edildiği *Mirâciyye*'de Hazreti Peygamber'den övgüyle bahsedilmiş ve 109 beyitlik şiirin son dizelerinde O'na ve yakınlarına selam ve duada bulunulmuştur. Şair, eserinde dört büyük halifeden söz etmeyi de ihmal etmemiştir. Bu halifelerden Hz. Ömer, Hz. Osman ve yâr-ı gâr olarak ifade edilen Hz. Ebûbekir, memdûh için benzetilen olmuştur. Hz. Ali ise, Hz. Muhammed ile birlikte şairin pir olarak gördüğü ve '*yolundan asla dönmem*' dediği rehberleridir. Usûlî'nin şiirlerinde Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imam sevgisi bariz bir şekilde görülmektedir. Özellikle 6. musammatta On İki İmam'dan her birinin ismini ayrı ayrı zikreden Usûlî, onlara beslediği hürmet ve saygıyı da şiirinde yansıtmaktadır. Bunların yanı sıra *Divan*'da; ibadet, itikat, cennet, cehennem gibi dinî mefhumlardan da bir hayli söz edilmiştir.

Usûlî'nin tasavvufi yönünü ortaya koyan şiirlerinde Şeyh İbrâhim Gülşeni'ye olan bağlılığı göze çarpmaktadır. Tasavvufi istilahta yer alan pek çok kavrama şiirlerinde yer veren Usûlî, bilhassa nefis terbiyesinin ve insan-ı kâmil olmanın önemini vurgulamıştır. Aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezid-i Bistâmî gibi isimlere de yer vererek onlara telmihte bulunmuştur. Şair, Nesîmî'yi zikretmesinin yanı sıra onun etkisinde kalmış ve şiirlerinde Nesîmî'nin izleri görülmüştür. Her ne kadar eserde Yunus Emre'nin adı zikredilmese de Usûlî'nin onun görüşlerinden de etkilendiği aşikârdır.

Osmanlı devletinin her yönden zirveye ulaştığı 16. yüzyılda pek çok divan kaleme alınmış ve bu eserlerde saray ve çevresi bir hayli konu edilmiştir. Ancak Usûlî, çağdaşlarının yolundan gitmeyerek dervişane bir üslupla kaleme aldığı şiirlerinde saray mensuplarından yalnızca Defterdar İskender Çelebî ve Evrenosoğlu ailesinden Abdi Bey ve İsâ Bey'lerden söz etmiştir. Eserinde herhangi bir Osmanlı padişahından, vezirinden veya sadrazamından bahsetmeyen Usûlî, sadece Şehzâde Mustâfâ'nın adını zikretmektedir. Usûlî'nin şiirlerine kaynaklık eden tarihî ve efsanevi şahsiyetler ise umumiyetle Fars mitolojisinde yer alan Efrâsiyâb, Zâl, Rüstem, Dârâ gibi dönemine hükmetmiş güçlü kimselerdir. Yine *Divan*'da yer alan efsanevi şahıs kadrosunda Leylâ ve Mecnûn, Ferhâd ile Şîrin, Vâmık ile Azrâ gibi aşk kahramanlarına da rastlanmaktadır. Bu isimler, âşık ve sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Feridüddîn Attâr, Sâ'dî-i Şîrâzî gibi edebî şahsiyetlerin yanı sıra Usûlî'nin şiirlerinde karşımıza çıkan diğer şahıslar ise *Yenice Şehrengîzi*'nde zikredilmiştir.

Devrin sosyal yaşantısına ayna tutan eserde o döneme ait pek çok unsura yer verilmiş ve 16. yüzyılın yaşam koşulları, içtimai tabakalanma, gelenek ve inanışları hakkında kesitler sunulmuştur.

Usûlî, şiirde "*ahsen-i takvîm*" ifadesine yer vererek insanın en güzel surette yaratıldığını anlatmak istemiş ve onu yeryüzünün halifesi olarak görmüştür. Tasavvufi boyutta ârif, âlim, rind, zâhit, câhil olarak sınıflandırdığı insan tiplerinin yanı sıra klasik şiirin esas tiplerinden olan sevgili, âşık ve rakip üçlüsüne de yer vermiştir. Sevgili, kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Kimi zaman pir, şeyh veya memduh kimi zaman ise âşığın gönlünü kaptırdığı bir güzeldir. Şair, sevgili ve âşığı klasik şiir geleneğine uygun düşecek şekilde ele almıştır. Vefasızlığı ve vurdumduymazlığıyla ön plana çıkan sevgilinin karşısında ona yürekte bağlı olan ve gerektiğinde canını bile vermekten çekinmeyen âşık bulunur. Rakîp ise her işi çirkin olan, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan ve âşığın yoluna taş koyan bir tip olarak karşımıza çıkar.

Şiirlerinde tabiatle ilgili mefhumlara da oldukça yer veren Usûlî, kozmik âlemden umumiyetle Güneş, Ay ve felek (gözyüzü) kavramları üzerinde durmuştur. Anâsır-ı Erbaa'dan ise konu olarak en fazla su işlenmiş ve bu unsuru toprak, ateş ve hava takip etmiştir. Hayvanlarda kuşlar daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve âşığı sembolize eden bülbül, en fazla zikredilen kuş olmuştur. Anka, Simurg, Hüma gibi efsânevi kuşlardan da söz eden Usûlî, bu kuşlarla ilgili farklı tasavvurlara yer vermiştir. Hayvanlar, birtakım özellikleri sebebiyle muftelif unsurlar için benzetilen olmuştur. *Divan*'da zikredilen ağaçlar, genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çiçekler ise yine sevgili veya sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilmiştir. Eserde tespit edilen meyvelerden ayva ve elma ile sevgilinin çenesi arasında ilgi kurulurken hurma, tatlı ve hoş bir yiyecek olması sebebiyle zikredilmiştir.

Usûlî'nin şiir dünyası incelendiğinde şairin yaşam tarzıyla şiir anlayışının birebir örtüştüğü gözlemlenir. *Usûlî Dîvânî'nin Tahlîli* başlıklı çalışmamızda şairin edebî şahsiyetinin ve mutasavvıf kişiliğiyle şekillenen hayat felsefesinin tetkik edilmesinin yanı sıra klasik şiir geleneğinde bir divanın nasıl yazılması gerektiği ve muhteva açısından nelerin dikkate alındığı konusunda bilgiler edinilerek okuyucuya aktarılmıştır.

Söz konusu çalışmanın ilim dünyasına katkı sağlaması ve ilgili alanlarda yazılacak benzer eserlere kaynaklık etmesi yürekten temennimdir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abdülaziz Bey (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Abu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani (2017). *Sünen-i Ebu Davud Tercümesi*. İstanbul: Şamil Yayıncılık.
- Acclûnî, İsmâ'il Muhammed (1351). *Keşfu'l Hafâ*. Kahire.
- Ahdî (2005). *Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme – Metin)*, (Haz. Süleyman Solmaz). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Akcan, Elif. (2015). *Divan Edebiyatında Hat*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- AKKUŞ, Metin (2000). *Divan Şiirinde İnsan I*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- AKMAN, Eyüp (2002). “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10(1). 1-10.
- AKPINAR, Şerife (2002). “Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 169-202.
- AKTAŞ, Hasan (2008). *Cüneyd-i Bağdadî Okulu ve Misyonu*. Edirne: Yort Savul Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan (2006). *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*. Edirne: Yortsavul Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan (2002). *Mevlânâ Okulu ve Misyonu*. Edirne: Yort Savul Yayınları.
- ALTINTAŞ, Hayrani (Yty.) *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALTINTAŞ, Ramazan vd. (2012). *DİB Yeterlik ve MBSTS Pratik Hazırlık Kitabı*. Konya: Kitap Dünyası.
- ALTUNTAŞ, Halil vd. (2006). *Kur'an-ı Kerim Mealî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ARMUTLU, Sadık (2009). “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervâne Mesnevileri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 877-907.
- Âşık Çelebi (2010). *Meşâirü's-şuarâ (İnceleme-Metin)*. (Haz. Filiz Kılıç). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

- Atıcı, Fatma. (2007). *Usûlî Dîvânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- AYAN, Hüseyin (2002). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1995). *Güller Kitabı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- BALTACI, Cahit (2011). *Tasavvuf Lügatı*. İstanbul: Gelenek Yay.
- BATİSLAM, H. Dilek (2003). "Divan Şiirinde Hazan". *Diriözler Armağanı*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- BATİSLAM, H. Dilek (2005). "Divan Şiirinde Sabâ". *Osmanlı Tarihi Araştırmaları*, 26(26), 1-21.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî (2002). *Büyük İslam İlmihâli*, İstanbul: Çelik Yayınevi.
- BÜYÜKYILDIRIM, Ayşe (2005). "Usûlî Dîvânı'nda Tasavvûfî Unsurlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 26(26), 133-146.
- CANBULAT, Mehmet (2015). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi (1975). *Diyanet Dergisi*, 1(14).
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: MEB Yayınları.
- Deniz, Sebahat (1992). *16. Yüzyıl Bazı Divân Şairlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (2004). *Sahîh-i Buhârî I-II*. İstanbul: Hüner Yayınları.
- Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref en-Nevevî (1989). *Riyâzü's-Salihîn*. (Çev. Salih Uçan). İstanbul: Arslan Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1993). *Türk Edebiyatından Tabiat*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır (1935). *Hak Dîni Kur'an Dili*. İstanbul.
- ENVER, Ali. (2010). *Mevlevî Şâirler*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- ERKAYA, Mahmud Esad. (2017). *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (2013). *Mârifetnâme*, (Haz. Durali Yılmaz). İstanbul: İpek Yayınları.

- Feridüddin Attar (2007). *Mantıku't-Tayr*. (Çev. Sedat Baran). İstanbul: Lacivert Yayınları.
- Feridüddin Attar (2017). *Tezkiretü'l Evliyâ*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- FEYİZLİ, Hasan Tahsin (2012). *Feyzü'l Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdalbâki (Yty.) *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜL, Meltem (2013). "Usûlî'nin Dilinde Ahengi Sağlayan Unsurlar Üzerine Bir Deneme". *İdil Dergisi*, 6 (2), 122-157.
- GÜZEL, Abdurrahman (2015). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İbn-i Haldun (2016). *Tasavvufun Mahiyeti*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbni Kesîr Sâbûnî (1981). *Muhtasar Tefsîru İbn-i Kesîr*. Beyrut.
- İmam Rabbânî (2006). *Mektubât*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- İmâm-ı Gazâlî (2005). *Duâ ve Zikir*. (Çev. Harun Ünal). İstanbul: Çelik Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1973). *Fuzûlî; Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (2014). *Şeyh Galib; Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1994). *Kühû'l-Ahbar'ın Tezkire Kısım*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1990). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İSEN, Mustafa (1990). *Usûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAPAL, Nurefşan (2013). "Zâtî Dîvânı'nda Kozmik Unsurlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(6), 160-170.
- KARA, Mustafa (2017). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergay Yayınları.
- KARAKÖSE, Saadet (2013). "Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1), 199-228.
- KARTAL, Ahmet (1998). *Klasik Türk Şiirinde Lâle*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KESİK, Beyhan (2004). *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkileri*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- KESİK, Beyhan (2009). *Mahmud Rıfkî, Hayatı-Edebi Kişiliği ve Divançesi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- KESİK, Beyhan (2010). "Usûlî Dîvânı'nda Ehl-i Beyt Sevgisi". *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu*, 344-357.
- KESİK, Beyhan vd. (2015). *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KESİK, Beyhan vd. (2016). *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (1989). *Tezîketü'ş-şu'arâ*. (Haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- KOÇU, Reşad Ekrem (2002). *Tarihte İstanbul Esnaflı*. İstanbul.
- KOLA, Fatma (2016). "Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(2), 1-28.
- KÖKSAL, M. Âsım (2012). *Peygamberler Tarihi I-II*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÖKTAŞ, Yavuz (2008). "Hadîslerde Geçen 'Sultan' Kelimesine Dair", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 9 (9), 229-242.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim (2003). *Kuşeyrî Risâlesi*. (Hzl.Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Latîfi (2000). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ (İnceleme – Metin)*. (Haz. Rıdvan Canım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Muhyiddin İbn Arabî (2016). *Fususul-Hikem*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- NESEFÎ, Azizüddin (2015). *Tasavvufta İnsan Meselesi*. (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: Dergah Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- ÖZKAN, Abdullah-DURBAŞ, Refik (2003). *Başlangıçtan Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Boyut Dosya Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007). *Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.

- PALA, İskender (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları
- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- PALA, İskender (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Rağıb el-İsfahânî (1986). *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. İstanbul.
- SARIKAYA, M. Saffet (2004). “Şerhu Hutbeti'l-Beyânda Ehl-i Beyt ile İlgili İnanç Motifleri”. *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1-11.
- Saygın, Muhterem (2016). *Usûlî Dîvânî'nda Din, Tasavvuf ve Cemiyet*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001). *Nev'î Divanı'nın Tahlîli*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SERDAROĞLU, Vildan (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvânı*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- SİNECEN, Fatma (2017). “Usûlî Dîvânî'nda Kuşların Sembolik Değerleri”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (3), 120-130.
- SÜREYYA, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şeker, Esmâ (2015). *15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131-180.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- ŞENTÜK, Lütfî-YAZICI, Seyfettin (2005). *İslam İlmihâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- TANYILDIZ, Ahmet (2009). “Sevgilide Güzellik unsuru olarak saç”. *Turkish Studies*, 4 (2), 975-992.
- TARHAN, Ali Nihat (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Topçu, Mürşide (2009). *Işıkname, Tırâşname, Risâle-i Âfâk u Enfûs (Metin-Çeviri-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. (2004). Cilt 4-8, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1988-2013). Cilt 1-44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002). *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman vd. (1998). *İman ve İbadetler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara.
- ÜMİTLİ, Mehmet (2011). *Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ünverdi, Şehmus (2009). *Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- ÜSTÜNER, Kaplan (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- YEĞİN, Abdullah vd. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*. İstanbul: Sebat Yayınları.
- YEKBAŞ, Hakan (2009). "Zâtî Dîvânî'nda Halk İnanışları", *Turkish Studies*, 4 (2), 1117-1157.
- YENİTERZİ, Emine (2010). "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), 301-334.
- YILDIRIM, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- YILMAZ, Kâmil (2014). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- YILMAZ, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ISBN: 978-625-367-429-8